

30012

11317
Laxen

Irodalomtörténeti Közlemények

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTÖRTÉNETI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

1963 JAN 21

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

1962. LXVI. évfolyam 5. szám

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

KIRÁLY ISTVÁN, KLANICZAY TIBOR, SÓTÉR ISTVÁN, TOLNAI GÁBOR

SZERKESZTI:

KLANICZAY TIBOR

A SZEMLE ROVATOT SZERKESZTI:

VARGA JÓZSEF

TECHNIKAI SZERKESZTŐK:

KOMLOVSZKI TIBOR és V. KOVÁCS SÁNDOR

Szerkesztőség: Budapest, XI., Ménési út 11–13.

TARTALOM

<i>Szabolcsi Miklós</i> : A Szépség Koldusa kötet	549
<i>Tamás Attila</i> : József Attila és a Nyugat költői	564
<i>Kiss Ferenc</i> : A „Külvárosi éj”	580
<i>Tolnai Gábor</i> : Radnóti Miklós	593

Kisebb közlemények

<i>Borzsák István</i> : Perneszi György könyvjegyzékéhez. — <i>Takács Béla</i> : Kéziratos versgyűjtemény 1836-ból. — <i>Bereczki Imre</i> : A dévaványai juhbehajtás és költője — <i>V. Kovács Sándor</i> : Rudolf király levele Balassi Bálinthoz	628
---	-----

Adattár

<i>Csapodi Csaba</i> : Kiadatlan Zrínyi-levelek (Első közlemény)	639
--	-----

Szemle

Turóczy-Trostler József: Magyar irodalom—Világirodalom (<i>Bán Imre</i>)	658
Klaniczay Tibor—Szauder József—Szabolcsi Miklós: Kis magyar irodalomtörténet (<i>Weber Antal</i>)	662
Szauder József: A romantika útján (<i>Horváth Károly</i>)	665
Berzsenyi Dániel válogatott művei (<i>Julow Viktor</i>)	669
Erdélyi János válogatott művei (<i>T. Erdélyi Ilona</i>)	671
Arany János összes versei (<i>Nagy Miklós</i>)	674

SZABOLCSI MIKLÓS

A SZÉPSÉG KOLDUSA-KÖTET*

Úgy tűnik, mintha a kezdő József Attila csak epigon lenne, minden eredetiség nélküli átvevője, utánzója mások eredményeinek. Valóban: az eddigi méltatók és az irodalomtörténeti kutatás — amennyiben foglalkoznak ezzel az időszakkal — ezt állapítják meg róla. Már a költő halála után közvetlenül, Fejtő Ferenc nagyjában így értékeli első köteteit, bár éppen a *Szépség Koldusára* vonatkozólag sok érdekes megfigyelést tesz.¹ „Első verskötetében József Attila még alig több példás és értelmes tanulónál...” — írja 1942-ben egyik értő kritikusa;² Németh Andor is így látja: „... Ha így folytatja, ha ebben az irányban fejleszti, mélyíti el magát, igen finom költő lehet idővel, — éppoly finom és rokonszenves, mint felfedezője — de mint Juhász, partravetett, el- és lemaradt poeta lesz.”³ Tanítvány-voltát hangsúlyozza — szellemes elemzések kíséretében — Bóka László is; s a verselés oldaláról közelítve a problémát, ugyanilyen eredményre jut Kiss Ferenc is: „Ez a kötet József Attilát a kor verselésének biztos ismerőjeként mutatja be. Gondolatait nehézség nélkül építi be a legszigorúbb, legbonyolultabb formákba is. A vizsga sikerét természetesen a formákhoz tapadó lelki tartalmak mély megélése mellett elsősorban ragyogó verselési készségének köszönheti. Lényegében epigonköltészet ez, de reá vall, hogy a legkülönbektől tanul...”⁴

Igaz: a *Szépség Koldusa* kötet a költői tanulóévek kötete, s az is igaz, hogy — mint csaknem minden jelentős költő — József Attila sem indul teljesen készen, mindenki mástól elütő, egyéni hanggal. Ő is elődei nyomán jár, s az is igaz, hogy legelső, kamaszkori fellépése még nem robbanó eredetiségű. Hasonlít ebben Petőfi és Arany, Ady és Babits pályájára; kortársai közül az egy Szabó Lőrinc indulása üt el tőle. De avval, hogy kiket követ, már választ is; s van már eredeti, önálló mondanivalója is. De már abban is, ahogyan mesterei nyomán jár, pusztán formailag s verstechnikailag, van valami jelentőségteljes.

Láttuk: nem egyfajta stílust, egyetlen mestert követ, mint induló költő-társainak legtöbbje, hanem egyszerre többet, változatos formákban, stílusokban, hangokban próbálgatja erejét. Van ebben kétségkívül alapvető formaérzék, formabiztonság is. Helyesen látja ezt Fejtő Ferenc: „József Attila ügyesen és gráciával próbálgatta magára a használatból kimenő, vagy még használatos költői öltözékeket... Sokszor beszélgettünk arról, hogy a költészetet is sok kisikamlástól, kárbavesztett fáradságtól, izléscamtól és stílusbeli műveltlenségtől szabadítaná meg a zeneakadémiák mintájára alapított költő-akadémia, a rendszeresített utánzásban rejlő erőpróba. Hogy József Attila poeta doctus lett, a lírai formák és szabályok rigorózus, magával és másokkal szemben pedáns tudósa, a „lélek mérnöke” — ... abban nagy szerepe van a diákevek e játszi, virtuózkodó, tanulmányserű próbál-

* Részlet egy monográfiából. A megelőző fejezet a fiatal költőt formáló hatásokkal foglalkozott.

¹ FEJTŐ FERENC: JA költészete. Szép Szó, JA emlékszám 1938. I. köt. 70 skk.

² KELEMEN JÁNOS: Kelet Magyarországi irodalomtörténet, máj 1.

³ NA: JA élete és kora.

⁴ KISS FERENC: JA ritm.

gatásainak.”⁵ Bóka László az első évek — formai — eredményét éppen ellenkezőleg ítéli: „József Attila első kísérletének sikere egyben berekesztette az előtte járt költőnemzedék követésének útját: gyerekjátékként meg tudta valósítani annak minden — a maga idejében újszerű — formai vívmányát. Az ifjú J. A. nyilván nem értette át ezt ilyen formulázó világgosszágban, de költői fejlődése arra vall, hogy egészséges ösztönrel elfordult első kísérleteitől, melyek csak a mondanivalók ismétlésére, a formai epigonizmusra vezethették volna. Jó tanítvány volt: mindent megtanult mestereitől s aztán valami újba kezdett . . . Az első próbálkozások hangja még sokáig visszacseng költészetében. De második és harmadik kötetében s a közbülső versekben nem ez a jellemző rá . . . politikai tudatosodásával párhuzamosan tökéletesedtek költői eszközei.”⁶

Valóban: bámulatos tanítvány! Egyformán tud szólni Ady és Kosztolányi, Juhász Gyula és Kassák Lajos, Tóth Árpád és Kemény Simon, Berzsenyi Dániel és Charles Baudelaire hangján: mindegyikük verselését elsajátította; keveri is a színeket, egy-egy versében több mesterét idézi fel (vö. a *Köntösökről* mondottakat); tudja használni a kor általános jambus-versét s annak változatait;⁷ tud bonyolultabb formákat is; a *Várakozás* többek által elemzett, bonyolult choriambikus lüktetését, a *Bús magyar éneke* 16 szótagos magyaros sorokban írt jajongó versét; tudja az Ady ritmus-technikát s a Parnasse, Juhász, Kosztolányi legkedveltebb versformáját, a szonettet (csaknem húszat írt ez időben) s azt is sokféleképpen formázza, alakítja.⁸ Nem egy versének ritmusa, dobolása, tagoltsága mehökkentő-káprázatóan erős. S habár némi ügyetlenségre, nehézkességre fel-felfigyelhetünk, általában jól tud bánni már a versmondattal is; mondanivalója feszesen vagy lágyan simul a vers izületébe, rímjei általában szabályos-jók, csak olykor, s akkor is szándékosan, keresettek.⁹

Aki ezt s így tudja, az nem csupán ügyes utánzó és tanítvány, abban él valamilyen alapvető formaérzék, technikai tudás, vers-értés. Igaz: ez önmagában még nem költészet — de nagy költőnél éppen nem nélkülözhetetlen. József Attila érett költészetének is egyik jellegzetessége nagy, alapvető formaérzékenysége, pontossága, a versformával való bánni tudása; a versformák variációs, ritmikai lehetőségeinek kihasználása. S ugyancsak a fiatal fiúnál már feltűnik egy olyan költői sajátság, amely az érett költő kritikusaiknak is feltűnt: formáinak nagy változatossága, stílusváltása, sokfélesége. Nincs még egy ilyen formagazdag, változatos költészet a magyar irodalomban, — kortársai közül egyikben sem élt a forma kihasználásának, a vers-zene kiaknázásának vágya annyira, mint benne; a fiatalabbak közül is csak az egy Weöres Sándor hasonlítható hozzá e tekintetben. S hogy ezek a sajátos tulajdonságok — tehát különleges formaérzék, elődök által használt formák elsajátítása s magához-hasonítása, egyúttal nagyfokú beleérzés az egyes versformák hangulatába, változékonyság — már a makói diáknál feltűnnek, az a „Minden emberi mű értelme ezért bűg bennünk, mint a mélyhegedű” motívumból is eredeztethető: a fiatal proletáriú birtokba veszi elődei teljes formakészletét, mint ahogyan bizonyára tudatosan is volt benne ekkor erőfeszítés arra, hogy megmutassa: mit tud. Ugyanakkor pszichikai alkata is képessé tette erre a nagy változékonyságra, beleélő képességre.

A költői iskola évei, ha úgy tetszik: az ujjgyakorlatok esztendei tehát semmiképpen sem voltak hiábavalók; nem is szólva arról, hogy néhány maradandó, jelentős verse is született

⁵ FEJTŐ F.: i. m. 71. l.

⁶ BÓKA L.: Tegnaptól máig, 309.

⁷ KISS F. (i. m. 408. l.) számítása szerint a Szépség Koldusa 31 jambikus verset tartalmaz, ebből 24 ötös, ill. hatodfeles periódusokra épül.

⁸ Vö. KISS F.: i. m. 409.

⁹ Ez utóbbira példa a *Szerelmes keserű hazafiság* már-már játéknak ható, szabályos rímzése (pl. nefelejcsét — el a gyanú, hogy az egész versnek némi gúnyosan iskolás — eresettebb rímek a *Gyöngy-sor*-ban találhatóak.

már ekkor, — előiskolának, formagyakorlásnak nélkülözhetetlenek voltak. S József Attila a következő években sem az Ady és Nyugat-hagyománnyal való szakítás, attól való teljes elfordulás jegyében fejlődött: ellenkezőleg, ezt a hagyományt mindig felfrissítette, tovább fejlesztette, újraélesztette; új s új megoldásokat keresett, de úgy, hogy a régieket sem vetette el, azokat is beépítette költészetébe. Éppen ezért, — ebből a szempontból is, — összefoglalója, enciklopédiája ő a kor magyar költészetének; sohasem volt annyira-újító-romboló, hogy ugyanakkor szabályos-hagyományos formaművész ne tudott volna lenni; hasonlóan a festői avantgard igazán nagy művészeihez, akiknek újítása éppen azért hat olyan meggyőzően, mert mögötte ott érezzük a biztos rajzkészséget, a hagyományos tudást is.

Mestereitől — láttuk a részletes elemzésnél — nemcsak formát és technikát tanult, hanem magatartást, érzéseket „belső formákat” is. Költői mintaképei s elődei sokban azonos körülmények közt s azonos vagy hasonló helyzetben írtak (az elmaradott vidékies Magyarországon, vagy a társadalom és művész közti szakadék feltárulása idején Franciaországban), s József Attila az ő szavukat tartotta a legalkalmasabbnak saját s kora helyzete kifejezésére, — illetőleg: még az ő eszközeikkel, hangjukon fejezte ki az azonos vagy hasonló helyzetét. S evvel nem is állt egyedül: egy egész nemzedék, egy egész induló költőgárda éppen Ady szavaival látta s tudatosította például helyzetét, másokat a Nyugat más költői tanítottak meg látni s kifejezni magukat. Avval, hogy Ady és Juhász nyomán indult tehát, nemcsak egyéni hajlamot, hanem kortendenciát is jelez. Világosan ki kell mondanunk: József Attila a Nyugat plebejus törekvéseihez, a demokratikus forradalom költészetéhez, az európaiságot és magyarságot ötvöző költészethez csatlakozott, a munkásosztály forradalmiságát megértő költőkhöz, a város és falu egységét hirdetőkhöz, azokhoz, akik a valóság, az élet, az emberi lélek mélyebb, differenciáltabb ábrázolására törtek. Az ő költészetük határozza meg indulását.¹⁰

A Szépség Koldusa kötetben s 1922 végéig írt versei távolról sem pusztá utánzások, lelünk bennük tévedhetetlenül sajátosan egyéni mondanivalót s hangot is. Nem akarjuk tagadni: a versek egy része kétségtelenül nem egyéb pusztá játéknál, magamutogató erőfitogtatásnál, pózok próbálgatásánál. Világosan érezhető ez a — nem is titkolt — játék az olyasfajta költeményeknél, mint a *Gyöngysor*. De általában: nem is játszik, s ha igen: játékának is értelme van.

Az ez ősszel írt verseiben nemegyszer lelünk ilyen éretten-kihangozó József Attila-s képekre, sorokra:

Az őszutói barna alkonyat
halkan pír-vépe, 1942-es őz havon.
Csillag, 1948. jan. 14.
Nikája. ITK 1954. 4. sz. 412.

Mély s
A koc
p
k

Jaj — gy sikít a vágy agyamba zordul
mint villa tányéron ha megcsikordul;
és úgy szorítja fájó két szemem!

— — —

¹⁰ I. RÉVAY J.: Irodalmi tanulmányok. Bp., Kossuth, 1961. 335.

Mint csecsemő, kit gonosz, céda anya
Keimencére vetett, mely összemarja,
Vágyban vonagló szép szívem olyan.

(A *Vers* 7—9. sorának két változata)

Az 1922 őszétől írt versek különben eléggé világosan három, — időbelileg nem egészen pontosan elhatárolható részre különülnek. Az egyik réteg a *Lovas a temetőben* füzet anyaga, s az ezt a hangot folytató verseké; az erős Juhász Gyula-hatás után itt uralkodó Ady hatása: lázadó, elégedetlen, kitörni akaró s keserűségbe fulladó versek sora ez (a *Fiatal életek indulója*, a *Lélekszírteken*, *Falak*, *Pap a templomban*, *Bús magyar éneke*, *Szerelmes keserű hazajiság*, *Rövid óda a kelő naphoz*, *A gyerekszemű élet-távon*, *Utrakészség*, *Prédikáció*, *Pogányos hitvallás magyarul*, *Baál*, *Himnusz az élethez*, *Lovas a temetőben*, *Az örült hajótörött*, *Istenjárás*, *Téged siratlak . . . stb.*);¹¹ s a kötetbe kerültek volna az 1922 nyarán született legerősebb versek (*Tavaszi ének*, *Aratásban*, *A gép elkapta . . .*, *Nem tudunk élni*). A kötet prológusa, a kézirat-másolat tanúsága szerint, az *Arany kalásztól . . .* lett volna; s ez a rejtett lázadástól feszült, Ady „téli Magyarország”-át idéző vers jelzi az egész gyűjtemény irányát is.

Egy másik réteg a *Szépség Koldusa*-verseké, elsősorban a Mártához szóló, szerelmes-érzéki hangulatok jegyében fogant, olykor a szépségkultusz jegyében álló költeményeké; a tanári kar s nyilván a barátok óvatossága is elsősorban ezekből állította össze a költő első kötetét, — a *Lovas a temetőben*-rétegből csak az aránylag szelidebbeket, ártatlanabbakat véve fel. Így történhet, hogy éppen a *Szépség Koldusa* megjelent kötete egy kissé, ha nem is torzítja, de módosítja a költő valódi képét, a szépségkultusz, a szerelem felé hajlítja.¹²

Végül: az év végén születik meg néhány vers, amelyben már a következő év bonyolultabb, zaklatottabb verseit előlegezik, egy részükben a baudelaire-i hatás érezhető, másutt változatlanul Ady hangja szól (*Proletárok*, *Szerelmes kiszólás*, *Tanulmányfej*, *A szemed*, *Szerelmes vers*, *Tovább én nem bírom*, *Hiába gyúl ki . . .*).

Az 1922 őszétől az év végéig írott versek — összességükben olvasva — általános rossz érzést, kedvetlenséget, elégedetlenséget tükröznek; a fiatal fiú árvasága, az egyén, a társadalom és a nemzet bajai fő mondanójuk. Ez bujik ki egyes versek kölcsönvett díszletei mögül, illetőleg: ennek kifejezése érdekében vesz kölcsön nemegyszer díszleteket.

Koraősszel két bordallal indul a versek sora; s míg a *Boros Keserűség* a lány miatt szólít fel arra, hogy: „rajt' igyunk egy huzamost!”, az *Ugye pajtás!*-ban is először a lány miatt kezd búslakodni a legény, de az utolsó szakaszban kibukik a vallomás:

¹¹ Pontos időrendbe állítani nehéz az egész 1922 őszi verstermést; egyrészt azért, mert kevés a fogódzó, másrészt, mert az egyes stílusrétegek és gondolatkörök — időbelileg — egymásba játszanak: a költő nem vált át egyik napról a másikra más hangra. Néhány vers dátuma nyújt támpontot, s Saitos Gyulának az az idézett emléke, hogy a *Lovas a temetőben*-füzet a *Szépség Koldusa* kötet előtt került volna kiadásra, tehát kb. 1922. okt. elején. A Radnóti-féle *Lovas a temetőben*-versek keletkezését így habozás nélkül 1922 októberére tennők, hozzácsatolva a *Szépség Koldusa*-kötet eddig datálhatatlan verseinek csoportját is, s az újonnan meglett *Istenjárás*-t és a *Téged siratlak*-ot; ha az utóbbi tárgyi utalása (Ő Ady, a magyar Ugarra hull a hó) nem utalna november végére, december elejére. Így is eléggé összeszűkítettük az időhatárt; az említett versek 1922. szept. vége — dec. eleje közt keletkezettek.

¹² A kötetből a következő, általunk ismert s 1922 tavasza óta írt versek maradtak ki: *Fohászoló ének* (illetve eredeti címén: *Istentelen johászokodás*), a *Betűk sivatagában*, *Tavaszi ének*, *Aratás előtt*, *Aratásban*, *Névnapi dicséret*, *A gép elkapta . . .*, *Holttest az utcán*, *A Szent Jobb ünnepén*, *Ugye pajtás*, *Arany kalásztól . . .*, *Keserű neki-fohászokodás*, *Lélekszírteken*, *Az én ajándékom*, *Alomban anyém vagy*, *Egyszerű vers*, *A gyerekszemű élet-távon*, *Utrakészség*, *Prédikáció*, *Pogányos hitvallás*, *Baál*, *Himnusz az élethez*, *Lovas a temetőben*, *Az örült hajótörött*, *Hajnali vers kedvesemnek*, *Leánykérő ének*, *Istenjárás*, *Téged siratlak . . .* Látnivaló: köztük sok a jól megformált, lázadásában erősebb, mondanivalójában komolyabb vers; velük valóban szinte egy teljes másik kötet (a *Szépség Koldusa* és a *Nem én kiáltok közt*) áll együtt.

Nincs anyám, ki szedjen ránkba —
árva búsul itt magába.

Van másik verse, ahol őszintén bevallja:

Nincsen semmim s kire hagyjam,
nincs szeretőm, mit tagadjam.
(Útrakészség)

És még az *Erőének* hetyke-vidám sorai is árvaságára való utalással végződnek:

... és én még tudok is alázattal borulni
anyám begyepesedett koporsójára.

Az árvaság-érzés, az egyedüllét-érzés — hol díszletesebben, hol őszintébben szól a versekben; olykor szerelmi bánat formájában, olykor borzongós magányosság-érzésben, máskor szakadatlan könnyezésben s a bánat emlegetésében.¹³ Ő az a diák, akinek

Kopár szobám — kopárabb négy fala
Csupaszon, fázón mered az égnek.

aki éjszaka oly sokszor érzi:

Rideg vagyok s reszketek is néha,
egyedül olyan borzongós az éjjel.

s aki fel-felsőhajt vagy fel-felkiált:

Ma bús vagyok nagyon — és, jaj, felejténém
kegyetlen bánatom, mely ifjúságom őse.

És ha a makói őszre gondolunk, akkor egy fokkal több hitelt adunk legnagyobb összefoglaló bánat-verse, a *Versek végére* zokogó-jajongó hangjának, még ha érezzük is benne az irodalmias pózt:

nem is tudom elhinni, hogy annyit összesírtam,
hogy bennem annyi édes, részeg bú erjedett.

Ritka mosolyom dalba kiönteni nem bírtam,
csak könny zuhant szememből, ó sírtam eleget!

Bánata egyik oka — vagy ha jobban tetszik: a bánatos kosztüm felvételének egyik indokolása — a viszonzatlan, beteljesületlen szerelem. Bár Márta már 1922 tavaszán sem viszonzta szerelmét, mégis az év végéig sorjáznak a hozzá írott versek s szinte már csak a sztereotippé vált „bronzhaja” megjelölés jelzi, hogy neki szánták őket. Mert már nem annyira Mártáról van szó, már nem az ő szerelméért könyörög, hanem egyre inkább a szerelemért általában, a társért, s ebben a sóvárgásban ismét keveredik kamaszos póz és irodalmias emlék, pubertáskori érzékiség és a magányos fiú társra vágyódása. S ha az irodalmi hatások mögött az eredeti mondanivalót keressük, s az 1922 őszi makói diákot, a maga kopott árvaságával, támasz- és társ-keresésével képzeljük magunk elé s mögéje a Lovag utcát, akkor talán egy fokkal kevésbé érezzük pózosnak a verseket. Akkor meghat egyedülléte:

¹³ Vö. KISS FERENC összefoglaló jellemzését: „A „vérsötét Bánát” meghajszolt költője szól itt, akinek szívére a „bánat halk csöppekben csurog”, aki könnyvét, mint „véres, könnyes ékszer” kínálja fel, mint „betöltetlen szomorúságának”, „őreg, borús, borongva” született „jajgató, bús” hangját.” (i. m. 408.)

Hideg vonyít, agyonmart arcomat
forró öledre mégse hajthatom.

Be messze vagy még! Bús az alkonyat,
lány hópihébe hull a bánatom.
(Őszi alkonyat)

S átértjük a kamasz hevülését, érzékiségét, igazi nemi kapcsolatra vágyását. Tréfás-évődve szól erről:

Ma im elődbe térdelek;
szerelmesen köszöntelek.

De férfiságom harcra int,
csitítom, föl pattan megint.
(Üdvözlés)

S szól róla dühös-vad érzékiséggel:

Húsodba forróság lohol lihegve,
ruhád letépve szállna mély egekbe,
s aztán? mi van még? Többet akarok!
(Vers)

Rosszérzése egyik összetevője ebben az időszakban kétségtelenül az a sajátos-összetett komplexum, amit magyarság-érzésnek nevezünk. Részint társadalmi-egyéni elégedetlenségét vetíti át nemzetivé, részint Ady és Juhász tragikus magyarság-szemléletét örökíti tovább — hatása van rá a légkörnek, iskolának, közszellemnek, a sajtó hangjának —, s anélkül, hogy mélyen érintené, őt is bántja az, ami csaknem mindenki bizonys megrendülést okozott: az ország területének csökkenése. Makó határszéli város lett, a lapok tele vannak a határon túli eseményekkel, a határvonal problémáival, — mindez ott élt a légkörben. Általában inkább általános fájdalom, rosszérzése részeként mutatja a magyarság-problémát:

valami kis kopott ember énekelget búsán, árván
bolondságról, szerelemről, kora ősről, illő nyárról
s körülötte elterülő néma magyar pusztaságról.
(Bús magyar éneke)

Magyarság-képe azonban ez őszön inkább az Adyé, a kurucos-pogányos elkeseredés hangja: a Magyar Ugar képe fedi tapasztalatait.

Egynéhány versében nehéz elválasztani: a szegény parasztok és munkások nehéz sorsáról szól-e vagy általában a magyarságról. A versek színtere s hangszerelése — s az is, amit ekkori baráti körének nézeteiről tudunk — arra figyelmeztet, hogy a szegénység, az elnyomott nép s az elnyomott, reménytelenül küzdő fiatalok panaszát hallatja, nem annyira a nemzetét:

Nincsen kalász a síró pusztaságon
s madár helyett a szárazlombú fákon
sötét Gond rakja barna fészkeit.
(Arany kalásztól)

S ennek a társadalmi elhagyatottság-érzésnek, rosszérzésnek kivetítődései azok a költemények is, amelyekben — mintegy magára ruházva, Ady módján, egy ország, társadalom vagy nemzedék baját — s Maga nevében perel Istennel, panaszkolja sorsát, rosszkedvét, bánatát (*Keserű nekijoháskodás*); így fonódik össze nála már ekkor egyéni és általános magány, nemzedékének és saját magának elhagyatottsága.

Az 1922 őszi versekben a bánatból, bajokból, magányból való kitörést is megkísérli, lázadás és elmenekülés formájában egyaránt. Bizonyos: maga az adys vagy Juhász Gyulász-kosztüm is a menekülés egy módja, ezt maga is bevallja:

Egy csúfos hang belülről űzött, hogy így megírjam
s higyjem, a víg Öröm hogy egész elfeledett.
(Versek végére)

Sátánosságának, irodalmias érzékiségének van ilyen kettős íze: magamutogató erőpróba, költői játék, — s egyúttal alkalom s menedék arra, hogy ne szenvedje végig egyedül-létét, magányosságát, hogy mintegy átstilizálja, átalakítva győzze le azt. Németh Andor például így magyarázza ezt a szerepjátékot: „... a költő, még ha szenved és panaszkodik is, nem mond le igényeiről — ... koldusnak meghökkentően hetyke és önérzetes. Az olvasó ... a valóságos élményt azonban, a megrázó valóság-élményt, mit a füzetesceke semmitmondóan szép szavak üres pompája mögé rejt, a költő igazi kétségbeesését nem ismerhette fel.” Németh Andor az igazi-kétségbeesés okának azt tartja, hogy Attila Jolánt akarja utólérni, a Lovag utcai elérhetetlen szép otthont, — hogy a polgári műveltséghez való polgári életforma elérésére vágyakozik; és nagy kérdése, hogy ha végre megteremti: „fog-e mindennek örülni, fogja-e mindezt élvezni tudni harminc, negyven, ötven éves korában, amikor az élet már felőrölte, eltompította érzékenységét, ellankasztotta idegeit? Ezt mondja jajkiáltása a füzet bevezető versében:

Ó szépség, nézz rá: olyan fiatal.”¹⁴

Bizonyára: a családdal való lépés-tartás, mérközés vágya is benne élt, — de a „megrázó valóság-élmény”, kétségbeesése indító oka nem a polgári otthon utáni vágy, s nem is Jolán meghódítása volt; sokkal inkább a testvéreitől, eredeti környezetétől való távolléte, felemás-megalázó helyzete általában, egész életpályája, s ezen túl: egész kora s társadalma.

Menekülni hát! — sátános pózokba, adys gesztusokba, világhódításba vagy megvetésbe — ezt próbálgatja; s ilyenfajta menekülés maga a *Szépség Koldusa* póz is. A Szépség az ő helyzetében — mint Juhász Gyulánál — kétségtelenül valami mást, magasabbat, szebbet s igazabbat jelent; s másrészt: a Szépségimádásba menekülni: kellemes és vonzó csábítás a makói gimnazista szürke hétköznapjaiban. (Hadd tegyük mindjárt hozzá: ez az elmenekülés a Szépséghez, a kitalált világokhoz fordulás nemzedéke számos tagjának sajátja.) A Szépség eleinte nagyon is valóságosan csak Mártát jelentette (*A Szépség Koldusa* című vers eleinte az a kis költemény volt, amely a kötetbe a *Koldus* címmel került be, s amely voltaképpen erősen stilizált szerelmi vers), s csak később alakult át az általános Szépséggé, — de akkor is magán viselte még Márta vonásait.

Nemcsak Szépség-imádatba menekül, jellegzetes kamaszos módon az álmokba is. Nem egy versében rajzolja fel magának az álombeli találkozást; fest idilli-megbékélt, harmonikus jeleneteket. Az idilli szerelemnek, a harmonikus egyesülésnek, a Végtelenségbe való beleolvadásnak ez a vágya egy-egy versében lefojtott indulattal, nehezen megküzdött egyszerűséggel nyer kifejezést; s ezekben a sorokban érezni ez időszak József Attilájának egyik legőszintébb hangját:

Friss hajnali csók után istenhozódot mondanak, mert ösvényük elágazik.
De ugye kedvesem, mi soha el nem hagyjuk egymást.

(Hajnali vers kedvesemnek)

¹⁴ I. m. Csillag, 1948. jan. 2. sz. 14/15.

Ha jönnél, elsimulna köröttünk a rét
 és csend volna, nagy csend,
 de hallanánk titokzatos zenét,
 a szívünk muzsikálna ajkainkon
 és beleolvadnánk lassan, pirosan,
 illatos oltáron égve
 a végtelenségbe.

(Várlak)¹⁵

Ugyanaz a hang ez, amely ázután megtisztulva József Attila nagy harmónia- s béke-
 áhító verseit jellemzi a *Rög a rögköz-től* — a *Flóra-versekig*.¹⁶

Békevágy, szeretetvágy, harmóniára való áhítozás — ez időszak egyik mondani-
 valója; úgy tűnik, ez a problémák egyik megoldása. Az *Őszi alkonyat* még az egyéni megoldás,
 de a *Tél* már mindenki számára kér megértést, boldogságot; egyenes folytatása ez a vers
 a *Szeretném, ha vadalmaja lennék* . . . jóság-kívánásának, emberszerető indulatának; s egyes
 Kosztolányit idéző fordulatai („*Ráhányini mindent, ami antik, ócska* . . . stb.)” és Juhász
 Gyulát idéző zárása ellenére nagyon őszinte, nagyon emberi, meleg sóhaja ez a szeretet után
 sóvárgó fiatal embernek, aki saját egyéni elszigeteltségét úgy akarja feloldani, hogy mégha
 naiv-stilizált módon is, de a többiekkel is jót tegyen:

Valami nagy-nagy tüzet kéne rakni,
 hisz zuzmarás a város, a berek,
 fagyos kamrák kilincset fölszaggatni,
 és rakni, adjon sok-sok meleget.

Azt a tüzet, ó jaj, meg kéne rakni,
 hogy fölengednének az emberek!¹⁷

A nehézségek, megaláztatások legyőzésének egy másik módja ennek éppen ellenkezője:
 Adytól tanult módon kiemelkedni az emberek közül, hetykén, vidáman, magabizón szembe-
 szállni az értetlen külvilággal, a törpe emberekkel. Ez az attitűd fiatalosabb is, megnyerőbb
 is — könnyebben is utánozható —, s ez is megfelel József Attila jellemének és egyénisége
 egy másik sajátságának: hetyke, legényes vidámságának:

¹⁵ Vö. még *Álomban enyém vagy, Egyszerű vers*. — Egyébként a *Hajnali vers kedve-
 semnek* zárómotívuma visszatér a *Csudálkozunk az életen-ben*. Éppen ilyen tartalmak kife-
 jezésére is alkalmazza a kis terjedelmű, lefojtott hangulatú, líraian elhaló verstípust (*A bánat,
 Kép a tükörben, Koldus, Álomban enyém vagy, Egyszerű vers*). Ezek távoli utódja a *Hangya-
 típusú* miniatűr lesz majd.

¹⁶ Az álmok egy másik funkciójára EGRI PÉTER figyelmeztet (JA költészetének láto-
 más- és álomszerű mozzanatai, IT. 1960. 3—4. 253.) „E korszak látomásai — melyek a versek
 egész során eluralkodnak, s mitológiaiá, álom-törmélékké foszlatják, repesztgetik a való-
 ságot — tehát jobbra a várt, de bizonytalanok érzett jövő szépségét és igazságát álmodják
 meg: a költő „az álmok kapitánya” (Lovas a temetőben), „víg magyar, örült hajótörött”,
 kinek pályája „a nagy Igazság szűk kikötőjébe” tart (Az örült hajótörött), szíve alvó, elha-
 gyatott vár (Várakozás), „csak vágya, álma, gondja van”, „sötét hite” „szent hőmpölygő
 folyam,” vágya a végtelenbe lendülne, istent is „szörnyű álmodó”-nak látja, „van szörnyű
 s lesz szép igaza” (A kozmosz éneke); az ő vágyából „sarjadzik a hajnal” (Figyel a kancsal),
 „az álom fia” ő, de vágya „világtalan angyal” (Minden rendű emberi dolgokhoz), fáklyája
 „belül ég, de kívül éget” s csak néha, álmaiban hiszi úgy, hogy tűz van (Tűz van). Ha az
 évszak melege nem enyhíti a korszak hidegét, a költő begyűjt a „mese-kályhába”, s tudja,
 hogy „valahol ahová elérünk”, vár ránk a jövő; „violakert úszik belőlünk arasznyira a város
 fölé” és „Az áloé másodpercenként virágozik álmainkban” (Esti felhőkön).” Egri elemzésében
 azonban, véleményünk szerint, nem veszi figyelembe, mit vesz át Adytól a fiatal költő, mi
 az ő igazi mondanivalója, s a „látomás-szerűség” címszóval sok különböző-nemű tényezőt
 tárgyal együtt.

¹⁷ A versről I. FÖVÉNYNÉ, József Attila, Bp. 1953. 23.

Csókolni kell az élet-mart sebet,
csudálni kell a lányszem tiszta képét,
dalolni kell a bánatok felett,

.....

és bátor hittel élni, ölni, csálni.

.....

nem szabad sírni soha, semmikor,
s ha halni kell, hát vigan menjünk halni.

(Ének magamhoz)

S ezek a sorok világosan mutatják: az adys magabiztosság, a hetyke életkedv éppen az „élet-mart sebek”, a „bánatok” ellen szükséges; s a „lányszem tiszta képét” meghódítani is ezen a szilaj, magabiztos módon lehet:

Friss, daloló szerelemmel elődbe
vonszoló ifjú szívem s kacagok —

.....

Zeng a szívemben a forradalom!
Nézd e kemény kezeket, meg e mellet!
Nászt dalolok Teneked szilajon.

(Leánykérő ének)¹⁸

A magabiztosságnak erősen irodalmiassá stilizált képe a *Rövid óda a kelő Naphoz* is; benne pogánykodás, Juhász Gyulá-s magyar bánat s egyéni vidámság egyesül; sajátos játékként pedig e pogányos-magyaros témát (talán mert a Nap „antik istenség”) antik formában zendíti meg (egyik első példájaként a később oly gyakori versforma-tartalom kontraszthatásnak):

Ó, örökszép Nap, te erős, hatalmas
antik istenség, örökifjú Élet!
Fellobog most dús ereimben orcád,
zendül a vérem.

A magáravett költői-emberi formanyelv alóli kiszabadulás vágyának, a kitörésnek indokolása az (ugyancsak irodalmias) felkiáltás:

Én magamban rejtem a tűzokádót
De ajkaim rímeknek a bánatát facsarják.

S a „tűzokádó”, amely benne rejtőzik, kitörni kíván: a bajokból való megszabadulásnak, a nehéz helyzet megszüntetésének, a magány feloldásának van még egy módja: költőileg is, emberileg is, s József Attila már ekkor ismeri ezt a módot: s ez a lázadásé, a világ ellen való fordulásé, — sőt: a világ megváltoztatásáé. Már 1922 szeptemberében, az új kötete elé prológusnak szánt, keserű-komor tájleíró az *Arany kalásztól*...-t így zárja:

A földje is oly bús, szívós, makacs,
virágszál rajta sehol nem virít,
csak itt-ott egy-egy vérszínű pipacs.

S a „vérszínű pipacs” — itt jelentheti a kiomlott vért az ellenforradalom földjén, mint Juhász

¹⁸ A „Zeng a szívemben a forradalom!” — jórítmusú sora valószínűleg Petőfi sorára: „Haloványul a gyáva szavamra Dalom viharodnak előjele forradalom!”-ra visszhangzik; de egybecseng Áprily Lajos egy ez idő tájt keletkezett ismert versének sorával is: „És zeng ugye, zeng ugye, zeng a szíved!”

Gyula Dózsa fejé-ben, s jelentheti a lázadás tűzét is.¹⁹ S röviddel utána, biztos hangon, felzeng József Attila első, — ha még nem is forradalmi, de lázadó verse, a *Fiatal életek indulója*.

A versre szinte minden József Attilával foglalkozó munka felfigyelt.²⁰ Valóban, lehetetlen észre nem venni a vers megütő pátoaszát, erejét, egységét és lendületes bátorságát; észre nem venni, hogy az adys indításból hogyan lesz teljesen egyéni zengésű vallomás. Versforma (5/4-es tagolású, magyaros alapszerkezetű, de anapesztikus, illetőleg daktilusos metrumokkal vegyes), versmondattan (inverziók, tömörítések) Adyt idézik, — de egyes sorai mögül kihallani forradalmi dalok melódiáját is. Induló — írta címül; s nem lehetetlen, hogy a Marseillaise vagy az Internacionálé egyes sorai dalolhattak benne, amikor papírra vetette; a vers minden szakaszának első sora, s az utolsó teljes egészében énekelhető az említett indulók dallamára. A hármas ütemelőző után megzendülő jellegzetes „munkásmozgalmi induló — ”ritmusforma” nem egy, 1919-ben énekelt, akkor szerzett indulóban fellelhető; József Attila versének utolsó szakasza meg szinte kiköveteli a lendületes, indulószerűen magasba-vitt énekhangon való zárást. Ady és a munkásmozgalom hagyománya, 19 emléke olvad össze benne, az egész vers csak a Ferencvárosból jött makói kisdíák ajkán csendülhetett fel:

Apáink mindig robotoltak,
hogy lenne enni kevés kenyereünk,
bús kedvvel, daccal, de dologban voltak,
az isten se törődött velünk.

De fölöttünk már valahára,
kik nem tudjuk, mi az, vígan élni,
és mostan vashittel, jó bátorsággal
sorsunk akarjuk fölcserélni.

Tudjuk, apánkkal gyávák voltunk,
nem volt jogunk se, csak igazságunk.
Most nincs, ki megállat az élet-úton,
de, ha akad, nyakára hágunk.

Mi vagyunk az Élet fiai,
a küzdelemre fölKent daliák,
megmozdulunk, hejh, összeroppan akkor
alattunk ez a régi világ!

Egyetlen kérdés vita tárgya: milyen tudatos ez az állásfoglalás, mennyire ösztönös? Bokor László szerint még „öztönös és céljaiban még teljesen tisztázatlan szembenállás kora valóságával...”; Révai József azonban éppen annak bizonyítására hozza fel, hogy aki (az utolsó versszakot) „17 éves korában írta elvitathatatlan forradalmi indulattal... akkor lehetetlen nem tudomásul venni, hogy József Attila az elbukott proletár-forradalomra gondolva nevezte a munkásfiatalokat az „Élet fiainak”, akiknek hivatása összeroppantani az 1919-ben restaurált „régí világot”.”

A vers — véleményünk szerint — arról tanúskodik, hogy a 17 éves makói diák — saját élményeiből kiindulva, azokat általánosítva a kor *fiataljai* nevében beszél. Világosan önmagát idézi a sorokban: „Apáink mindig robotoltak...” és főleg ebben a fájdalmas két

¹⁹ A pipacsnak ugyanilyen funkciója tér vissza Radnótinál is: „híven tüntet két pipacs” (*Pontos vers az alkonyatról*) és „pipacspirossal zendüljön a világ” (*Pipacs*).

²⁰ FÖVÉNYNÉ: i. m. 21.; Szabolcsi Gábor, JA Makón és Szegeden, JA és Csongrád-megye, Szeged 1955., 39—40.; RÉVAI: i. m. 369, 371.; BOKOR LÁSZLÓ: Hozzászólás a MTA. I. O. J. A. ülészakán, OK. XIV. 1—4. 115. — Igen alapos, részletes verstani elemzése: Kiss FERENC: i. m. 410—411; ehhez vö. GÁLDI LÁSZLÓ: Ismerjük meg a versformákat, Bp. Gondolat 1961. 168. is.

sorban: „De fölnőttünk már valahára / kik nem tudjuk, mi az, vigan élni...” Bizonyos: a magafajta — ha nem is csak munkásfiatalok —, de nehéz sorból felkerült, küzdő fiatalok nevében szól, gyűlölettel minden ellen, ami „régí világ”. Nemcsak a munkásosztályt, de talán tágabban: minden elnyomottat, letiportat ért, amikor apja nemzedékét bírálja. („... apánkkal gyávák voltunk...”) s most, úgy érzi, hogy ők, a fiatalok, meg tudják változtatni a történelem folyamát. Ady fiataljainak hevülete ég benne tovább; az ő fiatalokhoz írt költeményei fogantak meg az ifjában; s ugyanúgy ő is a régi (vagy pontosabban 1922-ben az új alcájában fellépő régi) ellen tör. Sokkal kevésbé ösztönös hát ez a lázadás, mint sokan hinnék; Ady olvasója s híve jól tudta, ki az ellensége, de ugyanakkor még nem a munkások nevében szól s nem is a munkásfiatalokéban, hanem minden elnyomott, nehéz sorsú, nehéz gyerekkorú fiataléban — s lázadása a fojtogató, korhadó régi Magyarországot ellen irányul; ha nem is tudatos — világosan egy második proletárforradalomért szól, de idegeiben (s verse dallamában) ott él az első. Még nem osztály s eszme, hanem a szebb, teljesebb, gazdagabb Éle-tért harcol.

Lázadó verseinek elseje a *Fiatal életek indulója*; közvetlen elődje forradalmi verseinek. Észrevehetünk benne is olyan sajátosságokat, amelyek már a kései, az érett költőre utálnak: a személyes és általános összekapcsolását a politikai témában is; azt a gondolatot, hogy a változáshoz az egyéni jellemet is alakítani kell („mostan vashittel...”), s végül azt a költői képességet, amelyet a vers-zárás művészetének nevezhetnénk. A vers utolsó szakasza — még az egész költemény lázas lendületét is fokozni tudja; nem utolsó sorban az első két sor egyenmű egyformasága utáni lelassított, majd gyorsra fokozott harmadik sorral, s a harmadik-negyedik sor közti mesterien evokatív enjambement-nal.

Egy másik verse, amelyben az irodalomtörténet forradalmi kitörést lát, az 1922 végi *Proletárok*;²¹ annyira, hogy egyesek szerint a vers „a fiatal költő világnézetében bekövetkezett mélyreható változásról beszél” (Lengyel Béla), vagy „Az ifjú költő osztálya legszebb, legjellemzőbb emberi vonásait sűríti itt néhány sorba. Ezt hozza a proletároktól a proletároknak.” (Fővényné). A magam részéről úgy gondolom: a vers bizonyos túlértékeléséről van szó. A *Proletárok* egyik — de csak egyik — stílus- és magatartásbeli megnyilvánulása a költőnek: az egyik lírai hangnem próbálgatása, a fojtogató szorításból való egyik kitörési kísérlet. Elárulja ezt a verskezdet is:

„Ma nektek tornyozó akaratból ekhózik öblös meg forró szívemmel.”

Igen, — most ezt a hangot próbálgatja, Kassák Lajos nagy, 1917—1919-es verseinek hangját, a *Fiatal Munkás* (amelynek még kerete is egyezik vele) és a *Mesteremberek* hangját.²⁴ Az, hogy éppen ezen a hangon próbál szólni, maga is állásfoglalás, — mégpedig szélsőségesen baloldalinak számítható állásfoglalás; a verset különben nem is adta ki soha. De a vers tartalmi mondanivalója ki is merül ebben az odafordulásban; s a gesztus nem a proletárforradalmáért, hanem a felülről lehajló költőé még, aki bátor, vakmerő s elégedetlen, ugyanakkor hetyke s vidám s most testvérei közé megy. A vers tehát mindenestül éppen úgy az egyéniség kikovácsolásának, a lírai Én megnövesztésének verse, mint ez időszak nem egy költeménye; s ebben (az új típusú költő-forradalmi ember kialakításának útján) valóban előzménye, bár nagyon távoli még, forradalmi lírájának. Ahogyan Juhász Gyula meg Baudelaire hangján bánatos, szomorú, elhagyatott, magányos pillanatait ábrázolhatta, most az Adyval vegyített Kassák-hang alkalmas arra, hogy a lelkesedő, rajongó fiatal képét adja vissza: azt, akiben „végtelen

²¹ I. FŐVÉNYNÉ: i. m. 28.; LENGYEL BÉLA: JA és az Októberi Forradalom. Magyar Tudomány, 1957. 364.; RÉVAY: i. m. 373.

²² Ady hatását látja a versben SÁRA PÉTER: Ady hatása JA költői fejlődésére, Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyve, 1960—61., 174.

szerepet meg el nem csüggedés" lakozik, akiben a „nekifohászkozások és nekikeserülések” „tajtos csöppjei” is ott laknak, aki bátor, vidám és hetyke, a „pásztorok istenes kurjantásával” fordul testvéreihez. Nincs szó tehát „világnézeti fordulat”-ról; a fiatal fiúban eddig is meglevő elégedetlenség, rosszérzés egy másik fajta feloldási kísérletéről van szó. Eddig sem titkoltta maga előtt s nem is homályosította el, honnan jött, ezt újonnan nem kellett felfedeznie; viszont most sem hív még forradalomra, csak saját új egyéniségét mutatja fel diadalmasan testvéreinek.²³

Békevágy, lázadás, világmegváltoztatás mellett a forrongó indulat egy harmadik megnyilvánulási formája az egész élettel, a világgal (s ennek képviselőjeként Ady módján: a hatalmat, a gazdagságot képviselő istennel) való szembezállás, pörlekedés; — a „Villámok szeretője” hangja. Már 1922 őszén megpendíti ezt a hangot a *Keserű nekifohászkozás*-ban: itt is a másoknál nagyobb, becsületesebb, különb ember, a költő-Én hangja szól, — ez az ember azonban rosszul érzi magát a világban, el akarja dobni azt, nyomasztja, terhesnek érzi kiválóságát, tehetségét:

Te jól tudsz engem, sorsom is tudod,
de vedd el tőlem a talentumod.

Vagy mért faragtál énbőlőlem Embert,
kit Bölcseséged gyávasággal megvert?!

A később kihagyott sorok még mélyebben világítanak a magatartásforma egyéni gyökereire:

Ahogy teremtettél, olyan vagyok csak,
Hogy nem tudok hódolni a nagyoknak ...

Ez a fajta lázadás nyer még erőteljesebb kifejezést az év vége felé írt *Tovább én nem bírom*-ban. Olyan hang csendül meg ebben a vallomásban (ez a vers sem jelent meg), amely az elkövetkező két-három évben egyik vezérszólama lesz költészetének: a kilátástalan világ-undor, a végső kétségbeesés, a halálos elfáradás hangja, az „inkább meghalni, eltűnni, mintsem ezt tűrni” érzése. Túl-érzékenynek és túl-okosnak, túl-józnak tartja magát; s főleg: nem hisz istenben, csodáiban s létében; s groteszk fordulattal éppen öhozzá (aki „nagy vagy, ha vagy”; a fordulatban talán Babits *Fortissimo*-ja cseng vissza: „Mért van, ha nincs? Mért nincs, ha van?”) fordul, hogy testét, lelkét, agyát, szívét cserélje ki; alkosson helyette más embert:

Ki nem gyűlölné pénzhétségüket,
ki nem bánna, hogy minden szív süket,
kit meg nem indít asszony és nyomor,
s mosolygó arca ne legyen komor.

Jellegzetes a versben nemcsak a „kibirhatatlan világ” érzése (amelyet olyan versekben ismét meg, erősebb hangon, mint az *El innen!*), hanem az, hogy megvallja: szeretetre vágyik, megértésre, felháborítja a nyomor s igazságtalanság, szívtelenség; s hogy a „pénz miatt” sokat szenved „ájult nagy lelke”. Kezddőben van József Attila harca a pénzért, a pénzzel, — amely más jellegű, egyszerűbb, de még reménytelenebb, mint Adyé.

Jóval kevesebb verssel, de folytatódik 1922 nyarának objektivebb, leíróbb hangneme; az aratás-versek, s főleg az *Éhség* utódja, *A füst*, — amely ugyancsak áttett-szimbolikus módon állásfoglalás, lázadás, itt már a szót is kimondja:

²³ RÉVAI JÓZSEF (i. h.) József Attila sajátos népiességének bizonyítására idézi. Felismeri, hogy „szabályos expresszionista vers, melynek már a hangvétele is Kassákra utal”; s a „himnikus hitvallást a proletárság”-ról a harmincas évek nagy forradalmi versei előzményének, s „népiessége forradalmi urbánus jellege” bizonyításként látja. Bár — érzésünk szerint — Révai József is túl sokat következtet a fiatal ember egyetlen kísérletéből, az általa felvetett kérdésre visszatérünk.

„s amíg a sok gép zúgva zakatol,
sötéten, büszkén, lázadó imával
jó bátorsággal egyre följebb szárnyal . . .”

de mégis: absztraktságával és helyenkénti ügyetlenségével, főleg erősen gyengülő zárásával erőtlenebb, mint előzményei.

Annál meggyőzőbbek a tulajdonképpeni zsánerképek, a *Parasztanyóka* és a *Tanulmányfej*. Az előbbi nem annyira Juhász Gyula, mint inkább Kosztolányi nyomain megkomponált kép, de helyenkénti modorosságai s utánérzései ellenére („dús bánat”, „öreg királynő bú-trón tetején”) sokban már érett vers. Öreg nénit, fáradt-csontos parasztasszonyt ír le nagy szeretettel, együttérzéssel, enyhén szánakozó mosollyal; az „egyszerűek, a megalázottak” sorából valót. Itt már el kell tünedezniök a díszleteknek, a tárgy megkívánja az élesebb világítást: feltűnik benne az érett József Attilának egyik legkiütölőbb jellegzetesége: a részletek aprólékosan pontos megfigyelése, tömörített leírása. A *Parasztanyóka*-ban is a részletek pontos leírása a legerősebb; viselkedésben, mozdulatokban, az őt környező tárgyakban sűríti össze az „öreg anyó” képét.

Még érettebb a *Tanulmányfej*. Még Juhász Gyula-i szonett a formája, de versforma és leírástechnika mintegy belülről lazul fel már, lesz mozgalmasabbá, zaklatottabbá, izgalmasabbá. A szegény parasztember alakja még nem lenne újdonság, de képének nagy távlatot ad, s evvel az egész jelenséget beállítja a „magyar Ugar”-ba, a „duhaj legények falvába” helyezi; tehát az egyéni sorsban is általános fájdalmat, végzetet érzékeltet. Pontos-találó megfigyelések adják egyfelől, s másrészt a versdikció sajátosan tört volta idézik fel az atmoszférát. A Nyugat-tól, elsősorban Juhásztól és Kosztolányitól tanult jelzők, szólások s eljárások átalakulva, harmonikusan illeszkednek az új tartalom szolgálatába.

Mély szürkeségbe szédült át a reggel.
A kocsmá terme sápadt, búskomor.
Dús polcain a sűrű alkohol
fordorkodik nagy, tarka üvegekkel.

Benn férfi ül s nehéz, vörös kezekkel
flaskót dédelget s dűnnyög vagy danol;
földszín bajszán leperg a drága bor;
tört száraz tőfenék az arc, de ember.

Zsíros haján rossz bőrsüvegje rogygan,
nyakán csúf ér dagad meg egyre jobban,
agyán pihennek elfáradt borok.

Ködlepte, síkos szemsikátorában,
véres kövön a mámor tántorog.
Csak ül. S alakján bárgyú lomhaság van.

A vers leírástechnikája az egyre jobban megvilágított állóképé. Szinte már ugyanazon a módon, mint később a *Holt vidék*-ben; először a termet láttatja (1. szak.), majd még a terem egyik sarkában a benn ülőt (2. szak.), utóbb jobban szemügyre vesszük, immár egészen közélről (3. szak.), végül már csak a szemét látjuk, — hogy az utolsó sorban ismét az egész képet összefoglalja a költő (4. szak.). A vers dikciója ennek megfelelően az első szakaszban kényelmes-lassú (erősen emlékeztet Juhász Gyula *Petőji kép*-ének egyes soraira), a másodikban töröttebb. A 8. sort többször próbálgatta a költő. Eredetileg így hangzott:

Szederjes arc; se vén se ifjú ember.

A kitűnő megvilágító hasonlat — mely atmoszférájában, jelentés körében is beleillik az alföldi tájba — „tört, száraz tófenék az arc”, csak két és fél évvel utóbb a *Nem én kiáltok*-kötet szövegében bukkan fel; a sor vége: „de ember” — így sem igazán jól megoldott. Az egész versszak akartan töredezett; a harmadik sor egységes mondat, a másik három törött szerkezet, mintegy előkészítőjéül a „tört . . .” arc-nak; a második sor — már az eredeti fogalmazásban is — a maga alliterációival a halk éneklést, dűnnyögést érzékelteti:

flaskót dédelget s dűnnyög vagy danol;

(ahol a tájnyelvből, közönségesebb „danol” szó a maga hangzásával, az *n* orrhangjával is a halk, lefojtott motyogást érzékelteti; a „dalol” szó harsányabb, vígabb képzetet keltene ezen a helyen). A harmadik versszak ismét visszatér az epikusabb, lassúbb előadásmódra; talán annak érzékeltetéséül, hogy a férfi is elfáradt s csendben van; mindenesetre az, hogy a szakasz csak mozdulatokról szól, illetőleg helyzetrajzot ad s nem utal akusztikai jelenségekre, érzékelteti a csendet. Hadd jegyezzük meg, hogy bár sehol nem mondja ki, hogy a részeg ivó szegényember, jelzőkkel s hangulatokkal tudja sejtetni a „nehéz, vörös kezek” s a „földszín bajusz” után most már természetesnek hat, hogy „rossz bőrsüvegje” van, s hogy az „roggyan”.

A vers 11—13. sora arra példa, hogyan használja fel Ady és Juhász stílus eszközeit. „Agyán pihennek elfáradt borok” — mondja; s az adys „borok” szóval már találkozunk nála, de az „elfáradt” jelzővel párosítva váratlan fényt, értelmet nyer a koptatott szó; s a sor jellegzetesen Adyt idéző fordulata: „agyán pihennek . . .” is nagyon is reális tartalmat kap így. S a következő sor furcsa képe is „kődlepte, síkos szemsikátorában véres kövön a mámor tántorog . . .” (1922-ben még adysabban hangzott: „Kődlepte, síkos szemsikátorában Véres Kővön, a Mámor tántorog”) is egyben Ady-modorú kép — a lelki életet plasztikus-térbeliségbe kivetítők fajtájából —, s ugyanakkor nagyon is pontos leírása a vörös, gyulladtszemű részegnek: itt már nem bánt, nem rí ki a mástól tanult fordulat, harmonikusan illeszkedik a vers szövetébe. Az utolsó sor végül ugyanavval a technikával készült, mint az *Éhség-é*; a megszakasztó, lassító s ezáltal jelentőségteljessé tevő szerkezet végzetes-súlyossá teszi a képet; s az egyetlen, de kiáltoan erős jelző („bárgyú”) mintegy bekeretezi a képet, felel az első soroknak, amelyeket — Juhász Gyula idézett verse módján — még lehetett volna romantikus-idealizáló irányban folytatni; a „bárgyú lomhaság” azonban könyörtelen ítélettel zárja a verset. József Attila, a fiatal költő tud már keményen elítélő, ítéletmondó, kegyetlen is lenni.

A *Szépség Koldusa*-kötet idején tehát, 1922-ig valóban csak indul a költő; valóban sokban epigon, tanítvány, utánczó. De aki jobban odafigyel, az észreveheti: az utánczott formák mögül hol s mikor szól őszinte és mély hangja: az elkeseredése s az otthontalansága, az árvasága s a magányé, — de a szeretetvágyé, a harmóniára áhítozása, a társkeresése, — s a lázadásé, dühé, világundoré is. S azt is észrevehetni: mit használt az iskola a költőnek, hogyan segítette előre, mit tanult meg általa. S végül: a gondos megfigyelés azt is igazolhatja, hogy az utánczott s a készen kapott formák mögül képekben, képtechnikában, verselésben — formai megoldásokban s mondanivalóban —, hogyan kezd kibontakozni a fiatal költő eredeti, önálló, csak őt jellemző hangja, költői alkata nemegyszer az érett költőre emlékeztetve már.²⁴ A kép, amelyet a fiatal költőről adtunk, sokban ellentmondásosnak látszik:

²⁴ Vö. BÓKA LÁSZLÓ sokban eredményeinkkel egybevágó, de az egész fejlődést kissé kevesebb becsüléssel megállapítását erről az időszakról: „A Fialat életek indulója, a Tél, A jámbor tehén, ha tartalmában még bizonytalanul és formájában még eredetiség nélkül is, vagy az első fogalmazásban is remek Éhség magukban hordják már a jövőendő csíráját. Egyelőre még csak elégedetlen és nyugtalan, egyelőre még csak azzal hat, hogy kitűnő megfigyelő és tömör ábrázoló, de elégedetlensége, nyugtalanlansága egy körvonalazatlan más után vágyik, s ábrázolása a naturalizmus határán van — a jobbik esetben a részvevő együttérzés határán.” (i. m. 309.)

epigon s mégis eredeti, fáradt-elkeseredett és hetykén-vidám; — nem feloldhatatlan jellemvonások-e?

Pedig ezek a vonások egységet is alkotnak: a kezdő költő, az útját kereső ember költészetének, jellemének, egyéniségének természetes egységébe illeszkednek. Más mesterek nyomán indul, mert bennük érzi leginkább kifejeződni azt, ami saját érzése is, s mert velük akar megmérkőzni is; de nem egy versében, sorában vagy képében már készül saját, legegységesebb hangja is. Költészetének, — életének alapvető érzése akkor a fáradtság, kétségbeesés, elégedetlenség, reménytelenség, menekülés, sőt az életundor, — ám mindez egyúttal egyik megnyilvánulása a világ elleni lázadásnak, sőt a világ megváltoztatási vágyának is; a szkepticizmus s a fáradtság hangoztatása lehet egy neme a tiltakozásnak is.²⁵ S tanúi lehetünk annak is: helyzete által indokolt, a kor levegője, a politikai remények, baráti köre által erősített elégedetlenség, komorság érzés mint harcol benne a fiatal fiú természetes vidámságával, erejével, rátartó önbizalmával; fellángolások és letörések követik egymást, — hogy a következő években egyre erősödő hangon a magában és a jövőben való bizakodás hangja szóljon költeményeiből.

Miklós Szabolcsi

MENDIANT DE BEAUTÉ

L'auteur analyse les débuts poétiques de Attila József et fait le compte des enseignements du premier volume de poésies du poète, le *Mendiant de Beauté*.

Attila József s'était attaché aux tendances plébeiennes du *Nyugat*, à la poésie de la révolution démocratique — poésie qui alliait l'esprit européen à la nation hongroise —, aux poètes qui comprenaient les aspirations révolutionnaires de la classe ouvrière et qui s'efforçaient à donner une image plus profonde, plus différenciée de l'âme humaine. Le jeune Attila József ne cultive pas un seul style, il ne marche pas sur les traces d'un maître, mais s'inspirant de plusieurs sources à la fois, il exerce son talent dans de formes variées. Ses premières poésies trahissent l'influence de Endre Ady, Gyula Juhász, Lajos Kassák, Árpád Tóth ainsi que de Charles Baudelaire.

L'auteur donne une analyse détaillée et multilatérale des marques caractéristiques de ce premier volume de poésies, du rôle qu'il tient dans l'oeuvre du poète. Il indique que ces poèmes laissent prévoir la grande variété de formes poète mûr et quelques-uns portent déjà le cachet individuel du poète. A cette période la poésie, toute la vie de Attila József était dominée par la lassitude, le désespoir, le mécontentement, l'idée de la fuite; mais en même temps, ces sentiments exprimaient la révolte du poète contre le monde et son désir de transformer ce monde.

²⁵ I. PÁNDI PÁL: Petőfi, Bp., Szépirod. 1961. 395., ahol ezt a folyamatot kitűnően elemzi: „... lelkiállapot, amelyből a keserűség úgy nyilallik ki legfájóbban, ha érzésellen-tétén át érvényesül: a tagadás, a felháborodás indulata a keserű-komor-lemondó jóváha-gyásban.”

JÓZSEF ATTILA ÉS A NYUGAT KÖLTŐI

Ady váratlanul robbant be a magyar lírába „új időknek új dalaival” — József Attila esetében hosszú időn át alig veszik észre, hogy költészetének leglényegével valami korszakosan újat hozott. Lírája szintetikusabb jellegű az övénel, vagy akár a Petőfiénél. Villon és Majakovszkij, Verhaeren és a német expresszionisták, a szürrealizmus modernsége és a Kalevala ősi igéi egyaránt adtak számára valamit. Mégis, legtöbbet azért talán abból a forrásból merített, amelyet a legközelebb találhatott magához: saját hazájának költészetéből.

Éppen a szintetikus: összegezve merőben újat és egyénit alkotó jelleg teszi lehetővé az összes hatások és átalakulások menetének végigkísérését, hiszen ez a költői életmű egészének fölmérését kívánja. E helyett a hatalmas munka helyett álljon itt kísérletként egy lényegesen szerényebb feladat megoldásának igénye: kimutatni, mi az, amit a kor kiemelkedő proletár-lírikusa az előző nemzedék polgári költészetének legjelesebbjeitől átvett, mi az, amit elsősorban átvehetett.

Legfőképpen Kosztolányi Dezső és József Attila, kisebb mértékben pedig Babits Mihály és József Attila kapcsolatát kívánja ez a tanulmány tárgyalni. Nemcsak ezért, mert a többiek általában ismertebbek, hanem azért is, mert úgy látszik, hogy ezeknek a viszonyoknak a feltárása — különösen az előbbié — adhatja a legtöbb érdekességet: általában a kölcsönhatások s különösen a polgári és a szocialista líra kapcsolatára vonatkozóan. A korai erős Ady-hatás leginkább a saját hangját még nem találó költőre jellemző; ha az innen merített forradalmi eszméiség majd még teljesebben él is tovább, a sajátosan művészi hatás a későbbiekben szinte nyomtalanul eltűnik. Tóth Árpád hangja csak kezdetben és csak ritkán rezdül rokon hangokat József Attila líráján, a fontosabb, messzebbre nyúló, Juhász Gyula költészetéből átnövő szálakra pedig már többen is felhívták a figyelmet.¹ De amúgyis ez a hatás a légközenfekvőbb. Nemcsak azért, mert Juhász Gyula az ő első fölfedezője és támogatója, első személyes ismerőse a „nagyok” közül. Ady halála után a Nyugat lírikusai között ő a forradalmi demokratizmus hagyományainak leghívebb őrizője; természetes hát, hogy a vele egy tájról költői pályájára induló, hamarosan forradalmárrá érő fiatalember az ő nyomdokain tegye meg első lépéseit. Ha az Alföld dolgozó szegényeiről szólva hasonló meleg árad a szavakból, ha a táj csöndjét néha rokon bánat színezi, ha a keserűség hasonló sorokat látat meg az apátlanul-anyátlanul felnövő proletárköltő műveiben, mint a vidéki magányba szorított idősebb társában — mindez könnyen érthető. Éppúgy, mint az, ha gondolatot, emberi hitvallás szavait veszi át a leendő szocialista lírikus attól a poétától, aki néhány évvel korábban a proletárdiktatúra mellett állt ki.

Bonyolultabb viszont a helyzet Kosztolányi esetében. Az egyik oldalon forradalmár áll, akinek művészi elismertetéséért a tiszta esztétikum elvét valló polgár teszi a legtöbbet — a másikon erkölcsi nihil hirdető művész, akiről viszont a legnagyobb proletárköltő írja le a sort: „Testvérünk voltál és lettél apánk”.

¹ Legrészletesebben SZABOLCSI MIKLÓS: Juhász Gyula-problémák, It 1961. 2. sz.

Még itt is egyszerűbbnek látszik — legalábbis első pillantásra — a személyes természetfi kapcsolatok kérdése. Az alig húszéves fiatalembert, aki olyan naiv tisztelettel tud elvesztett apja helyett apát látni az idősebb pártfogókban (gondoljunk tanáira, Espersit Jánosra, Juhász Gyulára, sőt — Basch Lóránd közléseinek alapján² — Babits Mihályra), barátja, Németh Andor fölviszi a lefegyverző modorú, elismerten nagy költőhöz. A korabeli költészet egyik mesterével ismerkedhet meg, aki azonban nem igényli magának a „mester”-ek, irodalmi vezérek és tanítók szerepét, s ezért oly könnyedséggel tud helyzetadta fölényével élni, hogy nem sérti meg a kamaszosan érzékeny lélek önértetét. A költő, aki annyira szeret tehetségeket fölfedezni, annyi részvétellel tud az esetetek felé fordulni, sokat szenvedett, kedvesen természetes, feltűnően tehetséges gyerekembert lát maga előtt — a Makó és Párizs közt hányódó, vidéki pártfogóitól elszakadt, írói pályáján még csak most induló József Attila számára pedig Kosztolányi elismerése a magyar irodalom elismerését jelenti. A jószemű esztéta megbecsülése a későbbi években sem csökkenhet a mind tökéletesebb műveket alkotó költőtárs iránt, s a politikai ellentéteken más alkalmakkor is a „homo aestheticus” fölényével teszi túl magát. Tragikus módon arra sincs oka, hogy kevesebb részvétellel tekintsen pártfogoltjára, mint első megismerkedésük alkalmával tette, lázongó, tekintélyt nem tisztelő egyéniségének pedig talán még kapóra is jön, hogy pártfogoltja érdekében szembefordulhat a Babits által szentesített ítélettel. Az egyre jobban magára maradó, önmagába vetett hitét már-már elvesztő József Attila viszont vajon elfelejtette-e, ki vallotta „mindnyájunknál egy fejjel magasabb”-nak az ő csendes, szerény, vékony alakját, ki ismerte el oly igen kevesed-magával az ő valóságos költői rangját?

Általánosan elfogadott vélemény, hogy Kosztolányi a tehetséget becsülte és szerette meg József Attilában, ő viszont a kitűnő formaművészt tisztelte az idősebb költőtársban, akitől azért sokat lehet tanulni, s aki iránt neki személy szerint hálát is kell éreznie.

Anélkül, hogy kétségsbe kívánnánk vonni a fentiek igazát, próbáljunk meg tovább jutni egy lépéssel.

Ha nem is az életrajzi eseményekre kívánjuk ezúttal szemünket vetni, hadd álljon itt néhány érdekesebbnek látszó, kettejük viszonyával kapcsolatos életrajzi mozzanat. Kosztolányi Ady-cikkének idején József Attila haragos gúnnyal támad ismételen is Ady ellenségeire, a kölcsönös tisztelet és rokonszenv ellenére csak meglehetősen ritkán találkoznak egymással, s ami a legfeltűnőbb: az oly sokakról író Kosztolányinak József Attiláról csak néhány jelentéktelen sora van. Mintha azért valami rejtett feszültség, kiegyensúlyozatlanság is lenne kettejük viszonyában. És ha természetesnek találtuk, hogy annak idején Petőfi és Vörösmarty barátságát csaknem végzetesen széjjeltépte egy pillanatnyi politikai véleménykülönbség, akkor éreznünk kell: felületesség volna, ha megkísérelnénk könnyedén átsiklani a fölött a szakadék fölött, mely az illegális KP elvekben kérlelhetetlen harcosát az Uj Nemzedék egykori cikkírójától elválasztotta, ha lebecsülnénk azokat az osztályhelyzetükből adódó különbségeket, amelyek közübük álltak.

De éppen ezért kell fokozottabb figyelmet szentelni annak földerítésére is, mi az, ami mindennek ellenére összekapcsolta a két művészt.

Annak az ítéletnek a felületességére, amely szerint József Attila egyszerűen „a formaművészet” magasfokú kultúrája miatt vonzódott Kosztolányihoz, már Vas István is fölhívta a figyelmet. „Babits és Tóth Árpád vers-kezelése nemesebb anyaggal, kifinomultabb technikával dolgozott” — írja.³ — Nem az a legfőbb kérdés, miért tanult „a formaművésztől” a proletárköltő, inkább az, hogy miért és mit tanulhatott éppen ettől a mestertől.

A kérdés megválaszolásának kísérlete nem egészen szilárd talajra visz. Mindenekelőtt: forma és tartalom viszonyának végső elvi kérdései meglehetősen tisztán állnak ugyan

² B. L.: Egy literáris pör története, It 1959. 3—4. sz.

³ V. I. előszava Kosztolányi Dezső válogatott versei elé.

már előttünk, de a részletekben azért még igen sok minden vár kidolgozásra. Azt már tudjuk, hogy formán minden esetben valamely tartalom hordozóját, kifejezőjét, annak egyik sajátosságát értjük, ám az például még nem egészen világos, hogy hol a határ a valóságos művészi forma és a pusztá művészettechnika között. De más okok miatt sem könnyű a feladat megoldása. Véletlen hasonlóság, közös átvétel, tudatos és tudattalan hatás egymástól való elkülönítését például egyetlen kutató sem teheti meg tökéletes biztonsággal. Vajon hogyan kerül át Csokonai verséből (*Jövendőlés az első oskoláról a Somogyban*) a „kanász-ananász”-rím Illyésébe (*A kacsalábon jörgő vár*)?⁴ Mikor Ady leírta híres sorait: „Én voltam ur, a vers csak cifra szolgál, S hulltommal hullni: ez a szolgál dolga, Ha a Nagyur sírja szolgálakat követel!” — vajon emlékezett-e Batsányira, az ő versének rímiben összefonódó szavaira: „A ritmus csak szolgál; Szolgálat: a dolga!”? Bizonyos-e, hogy olvasta egyáltalán?

S — hogy közvetlenül ide tartozó problémát érintsünk — József Attila Hazámjának néhány képében és rímeiben („Éreztem, bársony nesz inog, a szellőzködő langy melegben tapsikoltak a jázminok” — a *Jön a viharban* majd „... bársony nesz inog, megremegnek a jázminok”), bizonyos-e, hogy Kosztolányi Halálba hívó délutánjának távoli emlékeit kell keresnünk („Kénsárga légbe forróság inog, őrjöngenek a buja jázminok”), vagy elképzelhető-e, hogy Ady *Vörös szeiker a tengeren* című költeményének sorai voltak ihletői („A pálmás part inog... Sírta a jázminok”)? Nem lehetséges-e, hogy harmadrangú, azóta félig elfelejtett költő szerencsés, érdekes képei, rímei mennek át két jelentős alkotóéba, s mi kettejükön keressük: ki hatott a másikra?

A kérdések számát bizonyára még tovább is szaporíthatnánk. S rajtuk túlmenően: főnnáll még az a nehézség is, hogy két vagy több költő munkásságának egymás mellé állítására igazában csak az vállalkozhatnánk, aki monográfiáirói teljességgel ismeri életművéket. De akik ezt a munkát végzik el, más feladataik nagysága miatt föltehetőleg nem tudnak majd annyi figyelmet szentelni ezeknek a részletkérdéseknek a megoldására, amennyit ezek megérdemelnének. Ha ezért az említett nehézségek miatt az alábbi vizsgálódások eredménye nem lesz is mindig egyértelműen határozott, ha bizonyos vázlatosság és töredékesség mutatkozik is az egész írásban, mégsem lesz talán haszontalan, hiszen segítséget és részben támpontot nyújthat majd más, további kutatások számára.

*

Ha Kosztolányinak József Attila költészetére tett hatását próbáljuk valamiféle történeti sorrendben vizsgálni, akkor az első pillanatra is érdekes jelenségre lehetünk figyelmesek. A hatások természetesen itt is a pályakezdés, az első egy-két esztendő természetében mutatkoznak meg a legegységelműbb tisztasággal (*A bánat, Távol, zongora mellett, Gyöngy-sor, Parasztanyóka* stb.), aztán majd a harmincas években fedezhetjük fel újra azokat az elemeket, amelyek Kosztolányi Dezső költészetének valamely ágával tartanak lazább-szorosabb rokonságot, s ezek a késői József Attila-versekben majd még egyre jelentősebb szerephez jutnak.

1. Az első szakaszban mutatkozó hatás nem tartogat sokkal több érdekességet számunkra, mint ugyanezen évek Ady- vagy Juhász Gyula-hatása. A *Parasztanyóka* esetében láthatjuk ugyan, hogy egyfajta szemlélet- és alkotásmódot más téma művészi feldolgozására használ föl, s bizonyos ebből adódó elmélyülést is észrevehetünk talán, de ez még nem általános jelenség. Gyakoribb az epigonszerűség — ami tizenhat éves költőnél, ha mégoly tehetséges is, szinte magától értetődő. De talán épp azért, mert itt volt legjelentősebb szerepe a költői utánérzésnek, kezd elsőként a Kosztolányi lírájára emlékeztető versek száma gyérülni, hogy valami másnak adják át a helyüket.

⁴ Az egyezésekre GELLÉRT OSZKÁR hívta fel a figyelmet egy cikkében (*Élet és Irodalom*).

A kutatás eddig figyelmen kívül hagyta azt a tényt, hogy a 23 körüli években Babits költészete is közel állt az akkori József Attilához; talán nem kevésbé, mint másoké. Említett cikkében Basch Loránd már részletesen kimutatta, *személyileg* hogyan közeledett ekkoriban József Attila Babitshoz, hogyan keresett szemmel láthatóan egy ideig benne is apát az elvesztett helyébe. Ekkortájt viszonylag sűrűn is jelentek meg versei a Nyugatban. Érdekes ket-tejük *költészetét* is szemügyre venni ezzel kapcsolatban. Babits *Petőfi koszorúi* című híres versében — mely a lap 1923. évi első számának első lapján jelenik meg — a „haza ifjúságá”-hoz szól, az „örömtelen tizennyolc éve” lobogóját vezére előtt meghajtó József Attila pedig ugyanezen év első napjaiban írt versében mintha erre a felhívásra adná a választ. „Hol a szem, szemével farkasszemet nézni, ki meri meglátni, ki meri idézni az igazi arcát?” — kérdezi bevezetésül Babits. Petőfi legigazibb, legbensőbb lényegét keresi József Attila kér-dése is: „az Eszme hol van?”. A „süket Hivatal hozza koszorúit” az előbbi, „a süket Elnyomás” ünnepelel hazug módon az utóbbi vers szavai szerint. „Óh, vannak koszorúk, keményebbek, mint a deszkák, súlyosabbak, mint hantjai kint a hideg temetőnek!” — hangzik a fájdalom kiáltása Babits sorából; „Ó, ünnepelevén, mélyre temetnek el!” — ismétli meg a vádat József Attila. Igaz, a befejezés inkább Juhász Gyula soraira emlékeztet.⁵ De ott van a babitsi hang másutt is; az antikizáló-klasszicizáló szófüzésben, a nemes veretű, de épp a jellegzetes józsef-attilai formáktól eltérő versformában, a büszke méltósággal fegyelmezett indulat felkiál-tásaiban. Ez utóbbi sajátságokat ott találjuk a mindjárt utána következő *Önarckép*-ben („sötét gond rakja barna fészkeit”), s még erőteljesebben (bár Ady-hatással elegyítve) a *Magyarok*ban is. Itt mintha inkább a háborús és az utána következő évek Babits-verseinek gátat törő, szaggatott felkiáltásaira ismernénk a szigorú erkölcsi ítéletek fájdalmas feljaj-dulásaiban:

„Hát lesz-e magyar, ha mi nem leszünk?

Ó, be kicsi az ő piszkos vágyuk!
Alig látszik, hogy fájdalomunkba csöppent. Sikoltani!
Ha levegőtlen vihar a jajunk,
akkor is csak
sikoltani!
Hogy minden búzatábla kiperegjen ...”

Ott találjuk ezt a hatást — rejtettebben — a vallásos formában megszólaló lázadás hang-jában, a latin verscímekben, az *Útrahívás* pogányos-pannon életörömében, a mitológia egyre-másra fölidézett alakjaiban, a *Sacrilegium* alázattal bocsánatért könyörgő szavaiban. Tisztán mutatja azt a hatást még a *Harc a békességért* is. Nemesen humanista eszmeiség, örök erkölcsi rend hite, klasszikus mívű, de nem ritkán lassúvá nehezülő sorok, belső indulatok szabályos formába szorítása — akár Babits verseiben:

„Jóság légyen e föld, lassú eső ha reng
uj istent kereső bujdokolás égén.
Jusson végre igazság
bő kenyéréhez a munka s eszme!”

Érdekes módon majd még hosszú évek múlva, a Babits-pamflet és az *Egy költőre* meg-írása után is megjelenik József Attila költészetében egy Babbitstól csaknem teljesen átvett sor. Babits *Pesti éj-e* így végződik: „S a halál se több lesz, mint két íng közt egy meztelen kebel.” — Egy évtized múlva József Attila így ír a fagyról: „... átszur, dől tüdőt, rongy mögött mez-telen kebelt ...” — Vagy itt is pusztá véletlen volna a hasonlóság? József Attila minden

⁵ Lásd SZABOLCSI MIKLÓS idézett tanulmányát.

bizonytalán akaratlanul veszi át az általa kigúnyolt költő szavait. De ha figyelembe vesszük, hogy a „kebel” szót milyen ritkán használja, s hogy még az említett pamflet megírása idején sem állta meg, hogy a kérdéses Babits-sornál lelkesen föl ne kiáltson: „Ez szép. Méltó Valéry-hez!”⁶ akkor föl kell tételeznünk, hogy ez a sor ott rejtőzött valahol tudatának mélyén, s innen került majd megfelelő alkalommal a felszínre, tökéletesen beleilleszkedve a már kiforrott költő versébe.

Vegyünk egy hasonló példát — ezúttal már Kosztolányival kapcsolatban. 1923-ból való József Attilának *Éjjel* című verse. Önmagában nem különösebben figyelemre méltó. Tizennyolc éves fiatalember tehetséges Kosztolányi-utánzata, szép, de eléggé modoros, kevés egyéni színt hozó alkotása. Viszont több, mint egy évtized múlva egyik döbbenetes töredékében újra ennek képei, szavai elevenednek meg. A lámpa „sötét hafa szobámra bomlik. És én kibontanám a vérem . . . — Egy eszelős öreg motyog csak, az eső, s mindenütt kopogtat. Halottak vagytok, csúf halottak . . .” — írta 1923-ban, jellegzetesen *ősz* hangulatú versében. A dekadens halálhangulatba oldódás helyett az *Anya* majd a gyermeki sírás gúnyos fintorba torzuló fájdalomával érzékelteti az idegrendszer iszonyú bomlását:

„Az őszi eső szürke kontya
arcomba lóg, zilálva, bontva.
Harmadik napja sírja, mondja,
mint tébolyult anya, motyogja
— mert csecstre vágyom — rám meredve:
Reátaláltam gyermekemre,
aludj el, édes kedvesem, te,
csitt, csitt, kicsikém, tente, tente.”

Itt még az előbbinél is kevésbé tételezhetünk föl véletlen hasonlóságot. Nemcsak a szavak, a képek nagyfokú hasonlósága, illetőleg azonossága vall az összefüggés mellett, hanem még inkább az egész szemléletmód rokonsága. (Egri Péter tanulmánya⁷ mutatja ki a rejtetten továbbélő élmény egy részleges felszínre kerülését a *Hová forduljon az ember . . . c.* versben: „. . . egy öregre figyel, ki szomorun mosolyogva *őszi esőben lebotlott hajjal* bolyong.”) Nem sokkal jelentősebb itt az eltérés, mint néha az, amely az egyes verscsírák és a későbbi kidolgozásuk, vagy az egyes szövegváltozatok között fennáll, s úgy érezzük, hogy ha elvont, akadémikus formai vizsgálódás szempontjai szerint az előbbi alak is a kimunkáltabb, megoldottabb (szabályos szonett), mégis, valójában a későbbi változat bontja ki teljesebben azokat a lehetőségeket, amelyek az elsőben *benne rejtettek*, de egy tőle idegen szemléleti és kidolgozási forma eluralkodása folytán többé-kevésbé *elsikkadtak* a műben.

Alighanem a Kosztolányi és József Attila, sőt bizonyos mértékig egyfajta polgári és szocialista líra közti kapcsolat leglényegesebb alkotóját is ilyen, vagy ehhez hasonló jelenségekben kell keresnünk: olyan esetekben, ahol egyfajta formai elemnek teljesebb, uralkodóbb szerephez juttatásában áll a hatás. Ami azt is jelenti, hogy ott, ahol az „átvétel” már a kiforrott, saját hangjára és mondanivalójára talált költő egyik jellemzőjévé lett.

A *Holttest az utcán* című fiatalkori József Attila-vers tanúsága szerint például íróját igen erősen megragadta Kosztolányinak *Milyen közeli . . .* című verse.⁸ Itt az eldőrdülő könyörtelen fegyverek tüze nyomán

⁶ Említi NÉMETH ANDOR: József Attila 106.

⁷ E. P.: József Attila költészetének látomás- és álomszerű mozzanatai, It 1960. 4. sz. 279.

⁸ Sz. M. idézett tanulmánya föltételezi, hogy Juhász Gyulának *Sebesült munkás a Rókusban* című verse jelentős, szinte ihlető hatással volt. J. A.-ra a *Holttest az utcán* megírásakor. Az *eszméi* rokonság valóban erős — mindkét esetben szerencsétlenül járt munkás sorsa a téma — a látás- és ábrázolásmód, a formai megoldások azonban sokkal erősebben a kérdéses Kosztolányi-vershez kapcsolják.

„Aszfaltra rogy egy bús, bitang legény.
Fáradt szegény.
Csokolja a földet. Egy szőkevény.
Körötte senki. A vidék kiholt.
Nem is sikolt.
Ki volt az anyja, istenem, ki volt?”

József Attila ezt a képet állítja majd saját versének középpontjába:

„Fehéren, törten ott feküdt a holt,
beszéltek hozzá — ajka szót se szólt.
Ki volt az anyja? Jaj, ki volt, ki volt?
... jaj, szegény,
erős, vidám és most halott legény,
és senki nem sikolt: Fiam, enyém!”

Az átvétel tényéhez itt kétség nem fér. Ha az előbb látottakat figyelembe vesszük, föltételezhetjük, hogy félig-meddig öntudatlanul ott él az ihletadó mű egyre mélyebbre ható, egyre sajátosabbá váló élménye a költő lelki világában.⁹ Mégpedig föltételezhetően a műnek valamilyen lényeges sajátossága. Viszont ha egymás mellé állítjuk a két verset, azt kell látnunk, hogy az értékelés mérlegének nyelve a Kosztolányié felé billen. Ha József Attila a legdrámaibb jelenetet ragadta is ki, úgy látszik, mintha közömbösen hagyta volna az a helyenként nagy-szerűen fölvezolt, kissé mozaikszerű részletekből fölépített nagyobb kép, amelyet az idősebb költő az *éjszakai külvárosról* festett. De bármennyire szóljon is emellett az első látszat, értelmünk tiltakozik ez ellen a föltevés ellen. Vizsgáljuk hát meg: tanulhatott-e, tanult-e évek múlva a *Külvárosi éj*, a *Téli éjszaka* alkotója az idézett sorok írójától valami valóban lényegeset.

Ezúttal tehát ne csak a részleteket, hanem a szemlélet, az ábrázolás módját, a költemény fölépítését is vegyük szemügyre.

József Attila legjelentősebb tájverseinek egyik legfőbb sajátossága az egyes parányi részleteknek és az ember számára objektíve legfontosabb tartalmat magukban hordó jelenségeknek kíméletlenül pontos, szubjektíve *látszólag* kevésbé reflektált megragadása. Ezekből az egymástól élesen elkülönülő megfigyelésekből építi föl hatalmas kompozícióit az éjszakai külvárosról. Erőteljes kontúrok, melyek lehetővé teszik, hogy a mocorgó papírdarabkákat, lepergő homokszemek parányi világától a végtelen kozmosz kimért pályán mozgó csillagvilágig teljes, szilárd egész látványa kerekedjék ki. Olyan egésznek a képe, melynek középpontjában az ember áll, akit sorsa egy számára idegen világba, vele ellenséges társadalomba vetett, aki azonban bátran néz mindezzel szembe.

Ha közelebbről megnézzük, Kosztolányi *helyenként* ugyancsak ilyen objektív, éles szemmel megfigyelt részleteket állít egymás mellé, s ezekből építi föl versét. A csillagvilág hatalmas távlataitól közelíti a kicsiny mocnások felé:

⁹ Minden bizonnyal ilyen, a tudat felszíne alá süllyedten tovább élő versélmény egy része került felszínre az említett Ady—Kosztolányi—József Attila-rímátvételekkel is. De az itt tárgyalt Kosztolányi-vers egy jellegzetes ríme is megjelenik a *Pünkösdi előtt*-ben (ott: „Csak ussz az éjbe, tündökölve ussz, jó égi tusz, ó messzeség örültje, Sziriusz!” — itt: „... tündökölj, s dalolj csak, a végtelen vizen büszkébben usszál, s csodáljanak, hogy méltóbban repül zilált szárnyad az égi Sziriusznál.”).

„Mit hallasz itt? Az álmodot hallod itt,
a halmokig
halkan motoz, az éjjel álmodik.”

(Gondoljunk József Attila ilyen megfigyeléseire: „Nedvesség motoz a fa lombjában”, „Csend motoz, fülel a sötét”, „Akáccokskát babrál a homály”, „Összekoccannak a molekulák” stb.)

Éles kontrasztok jelennek meg az elsötétült éjszakában:

„... csönd mindenütt.
A toronyóra zengőn egyet üt.”

(Gondoljunk az *Eszmélet* jellemző képére: „Fülelt a csend. Egyet ütött...”, vagy a *Téli éjszaka* csöndjébe belehulló harangkondulásra, a *Külvárosi éj* némaságába beleszívító vonatfüttyre. — A csönd általában gyakori, hangsúlyt kapó, jellemző mozzanata mindkettejük tájköltészetének.)

Ebben a néhány fényponttól áttört sötétben jelennek meg az emberi élet egyes mozzanatai, itt játszódik le a dráma, itt kerülünk szembe egy embertelen, gépek- és tárgyakalkotta világnak kikerülhetetlen törvényeivel. Előbb a katonákat tömeggyilkos háborúba szállító vonat zakatolása ad róluk hírt, majd valami más töri meg a csend uralmát:

„... vas, halál, szij. Éji őrmenet.”

Az emberi arcokat itt az éjszaka fedi el, ám ez a költői megoldás valami lényegeset: társadalmi jelenséget is kifejez. Ugyanazt a társadalmi jelenséget, amelyet majd *Tömeg* című versében azzal érzékeltet József Attila, hogy a tüntetőkre rohanó rendőrökből nem mutat mást, csak „a csákokat, a lovakat, a fölmutatott kardokat”. Az előadás szűkszavú, mint majd a *Külvárosi éj*-ben, ahol

„az úton senki. Motyogó munkás.
Rőpcédulákkal egy-egy elvtárs
iramlik át.”

Itt:

„Elhangzik dobaja. Semmi más.
Egy surranás.
Most két erős, gyors puskadurranás.
.....
Körötte senki. A vidék kiholt.”

Ez a József Attila-i tájversekkel való bizonyos fokú rokonság éppoly kevésbé egyedülálló jelenség, mint ahogy nem egyedülálló az sem, hogy Kosztolányi a külváros, mégpedig épp az esti külváros motívumaival él, hogy ennek művészi élménye, jelentése, emberi tartalma szemmel láthatólag erősen foglalkoztatja. Sivár tűzfalak, korhadó palánkok, magányos fénypontok alkotják ezt a világot, s egy-két közébük vetődött magányos ember. A végtelenben nyúlni látszó Űllői út, a kozmosz távlatait a tudatba idéző csillagvilág alatt

„Cél nélkül itt egy ember mendegél.
Próbál füttyülni, szája megvacog.
Előre néz, megáll, most visszanéz.
Egy vaskorlára ráborulva sír.”

Persze, más József Attila munkása, aki ezzel a tétovasággal a lámpák fényét kerüli, melyek föl hívnák rá a rendőr figyelmét, vagy az asztalra ráboruló napszámos, aki

„Nekivicsorít a falnak,
búja lépcsőkön felbuzog.
Sír . . .”

Ez az ember nemcsak önmaga, hanem osztálya sorsát is átéli: a forradalmat élteti-siratja. A hasonlóság mégis feltűnő. Mielőtt ezeknek az elemeknek a közelebbi vizsgálatára áttérnénk, vessünk egy pillantást néhány olyan hasonlóságra, melyeket egy korai Kosztolányi-versben találunk, s amely megerősíteni látszik azt a korábbi benyomásunkat, hogy az ő költészetében megjelennek egy olyan művészi ábrázolás elemei, amelyek majd teljesebben, tisztábban bontakoznak ki József Attila lírájában. Egy éjszakai utazás képei elevenednek meg *A szegény kisgyermek panasza*i című kötet egyik darabjában:

„... A szunnyadó csöndesség lomha, mély,
de ébredsz, hallucinál az éj.

.....

Itt-ott egy oszlop, éjsötét palánk,
benn a kunyhókban késő lámpaláng.
Egy folt az éjbe, szürkülő, fehér.
Egy ember. Egy hóban rekedt szekér.
Valami zaj . . .”

A kettejük ábrázolásmódjában meglévő rokonság nem lehet véletlen: valóságglátásuknak, szemléletmódjuknak a hasonlóságából kell fakadnia. Kosztolányi esztétikájában meg is van az élet tényeivel való kíméletlenül szigorú, objektív szembenézésnek, a művészi igazmondásnak egyfajta határozott igénye:

„Csak a bátor, a büszke, az kell nekem, ő kell,
őt szeretem, ki érzi a földet,
tapintja merészen a görcsös, a szörnyű
Medusa-valóság kö-iszonyatját
s szól: „ez van”, „ez nincsen”,

„ez itt az igazság”, „ez itt a hamisság . . .” — vallja Marcus Aureliushoz intézett soraiban. „Természetesen jó volna igaznak lenni, s amellett tapintatosnak, sebkímélően nemesnek és polgári értelemben »izléses«-nek is. Csakhogy ez nem lehetséges. Vagy-vagy. Az író legyen kegyetlen” — hirdeti *Indiszkreáció az irodalomban* című vitacikkében.¹⁰ S tudjuk, ilyen kegyetlenül igazmondó nem is egyszer; különösen prózájában, de ebből a szemléletmódból születnek olyan remekművi versei is, mint *A kalauz*, vagy az *Anna*. Kegyetlenül hideg, éles fény sugarában megjelenő tények, lényegretapintó szűkszavúsággal elmondva. „Szeme könyörtelen” — állapította meg róla Halász Gábor.

„Szeme könyörtelen, de szíve a torkában dobog.”¹¹

Költészetének alighanem egyik legjelentősebb ellentmondására hívja föl a figyelmet ez a mondat; vagy legalábbis arra, amelyik közelebb vihet bennünket a Kosztolányi—József Attila-kérdés egyik igen fontos tényezőjéhez. A nagy proletár-tájversek írója nyugodtan mer szembenézni a külvilággal, mert hisz abban, hogy ennek törvényei fölismérhetők, s bármily szigorúak is, végül fölhasználhatók az ember érdekében. Kosztolányi számára viszont ez a szembenézés vakmerő, hősi, végzetesen elszánt tettet jelent, s ez a kegyetlenül illúziótlan látásmód olyan képeket hoz a szemébe, amelyek *objektíve* semmi vigasztalót nem mutatnak. Az idézett versben is Meduza-arkként jelenik meg a valóság, s a hős, ki szembe

¹⁰ K. D.: Ábécé. 54.

¹¹ H. G.: Az ötvenéves költő. (Válogatott írásai, 252.)

mer nézni vele, a „rém”-mel, „végül odadobja férgeknek a testét”. Alighanem ebben leli magyarázatát az is, hogy a korábban szemügyre vett idézetek élesebben poentírozottak a velük összehasonlított József Attila-soroknál, s hogy — már-már a szándékoltóságig — ridegen szűkszavúak. Számára a valóság *kegyetlen* valóság. Ezzel a kegyetlen valósággal szemben pedig torkában dobogó szíve is követeli a maga jogait. Míg József Attila virrasztva, komoly, okos pillantással méri a téli éjszaka könyörtelen szépségeit s benne az embert, addig Kosztolányi megriad az elébe táruló látványtól és menekül előre: *érzelmes lesz*, s a rideg tárgyak világát sokszor *lágyan hullámzó hangulatokban* oldja fel.¹² Az élet *végző igazságát* számára a halál jelenti — gondoljunk csak arra, hányszor néz szembe halottakkal: ravatalon fekvő apjának vagy Osvát Ernőnek tetemével, Tóth Árpád fájdalomba dermedt vonásaival, kivégzéssel és hullaházak néma lakóival (*Halottak, Együgyű ének, Cifra halottak*). A más szempontból majd még közelebről megvizsgálendő *Számadásban* nyomon kísérhetjük azt a folyamatot, amelyben írója a kiméretlen igazságok kimondásának pátosától az egyetemes részvét hirdetésének szentimentális programjáig jut el. Ezért nem tud az egyes részletmegfigyelésekből olyan egységes, átfogó igényű képet fölépíteni, mint amilyet a tőle tanuló József Attila, ezért fogózik „egy-egy csonka részbe” (*Kétségbeesés*). Pedig a részletmegfigyelés pontossága nemcsak ezekben a tájleíró versekben rokon egymással. A légypötytös falkép alatt dülledt szemekkel hajnalig borozó rokonok céltalan életének képpé formálása sem sokban tér el a *Holt vidék* parasztjaiétól:

Itt:

„Pontos öregurak, kik messze estek
s most andalognak régi romokon.
Pipáznak, néznek és mozdulni restek.”¹³

Amott majd:

„Kis szobában kis parasztkok.
Egy pipázik, de harasztot.
Ezeken nem segjt ima.
Hallgatagon ülnek im a
sötétben.”

S az önfigyelés bámulatos, már-már megdöbbentő tisztaságát, a minden parányi tudat moccanást kirajzoló élességet is majd József Attilánál látjuk újra viszont.

„Most az álom vizében gázolok.
A mellemig ér. Aztán egyre feljebb.
Már államot és szájamot lepi.
Azonnal ellep.” — írja Kosztolányi. Másutt:
„A repülő,
aki ezer méter magasban
kővályog fönn a nyári rónán,
nem oly boldog,
mint én,

¹² Talán a tisztán lírai természetű *Februári óda* az egyetlen igazi kivétel: itt párosul tökéletesen az illúziótlan igazmondás a szárnyaló szépséggel.

¹³ A versrészlet erősen emlékeztet ugyan Juhász Gyula *A végeken* című versének egyik részletére is, de részint Kosztolányi költeménye a régebbi, részint pedig akár közvetlen, akár közvetett hatásról van szó, akár — ami a legvalószínűbb — egyszerű rokonságról, a Kosztolányihoz való hasonlítás jogos, hiszen jellegzetesen Kosztolányi-sorokhoz hasonlít egy jellegzetes József Attila-versrészlet. Ugyanez áll itt természetesen Juhász Gyulával kapcsolatban is.

ki lassan
ringok a versem ütemén,
míg elkészül e költemény.”

József Attila majd úgy érzi, önnön létének „utolsó morzsáit” éli föl, „amíg elkészül ez a költemény” (*Ki-be ugrál...*), s a pusztá semmit kutatja szinte dermedten az iszonyattól. A lélekállapot más, de az önmegfigyelés pontos objektivitása csaknem ugyanaz.

„Mint locs-pocs fényben a vastaligákkal
zörgő, seszínű alakok,
úgy vonulnak fejemen által
karácsonyesti gondolatok” — látjuk ugyanezt egyik töredékének soraiban is. A *Költők és korá*-ban is állandó önellenőrzéssel tartja a szemét magán: „Ime, itt a költeményem. Ez a második sora” — írja már-már idegesítő pontossággal. „Irgalom, édesanyám, mama, nézd, jaj, kész ez a vers is!” — sikolt majd föl iszonyodva később. De más tekintetben is rokonságot fedezhetünk fel kettejük költészetének finom, kristályosan tiszta s egyúttal puritán realizmusa között. A *Tanulmányfej* arcának vonásain mintha Kosztolányi ismeretlen közbakájának kiégett tekintete is átsejlenék (*Ugy nézem a te...*), a pillanatot, a végtelenül kicsiny idő-rész pontos számbavételének, az idő „megállításának” (vagy talán inkább megállásának) József Attilánál majd nemegyszer szerepet kapó mozzanata is Kosztolányi éles megfigyeléseiben található egyik forrását (*A nagyanyámhoz...*, *A délután pezsgett...*, *Künn, a sárgára...*). Ezzel a szemléletmódjával finoman kimunkált kismesteres remekműveket tud alkotni Kosztolányi is, nagyobb azonban már nem. A nagyobb versek közül egységesebbek, művészileg megoldottabbak azok, amelyek valami különös fájdalmas játékosággal, küzdelemből formált könnyedséggel oldják fel megfigyeléseiket egy varázsos dallam-teremtette hangulatban. Sápadt holdfényben kirajzolódó penészes tűzfal, düledező palánk, nagy, végtelen csönd — a motívumok egy része ugyanaz Kosztolányi egyik versében, mint József Attila nagy éjszakai tájleírásaiban. A vers lényege mégsem mutat vele semmi rokonságot. A Hold

„...széjjelt tekint,
és nézi lenn
a földjeink,
a kincseket,
a rabon a
bilincseket, ...
Kisértetes
körüli az éj:
nincs semmi már,
az álma mély.
Hol elhajolt
lenn a palánk,
úgy leng a hold,
mint lámpaláng...”

A korábban megfigyelt leíró jellegű költeményekben is állandóan elegyedik a realista művészi objektivitás a Kosztolányi-verseknek más jellemzőivel.

„Mily messze van én tőlem már az ég.
Mily messze vannak már a csillagok,
az Űllői út is mily végtelen” — lazulnak a fáradt-fájdalmas, szépségek zsongítására vágó lélek tükrén a táj kontúrjai.

„Csak ussz az éjbe, tündökölve ussz,
jó égi tusz,
ó messzeség űrültje, Sziriusz” — kerül előtérbe a (már idézett) hosszán, mélyen szóló, fájdalmas játékossággal egymásba kapcsolódó rímek zenéjében egy olyan lelkiállapot, mely igazában teljesen független a leírt kép objektív tartalmától.

„Fekete, nagy ijesztő szélmalom.
Kék hold cikázik a fehér havon” — menekül a valóságfestés nehéz küzdelmei elől a képzelet mesés színeihez, a dekoratív képkalkotás-nyújtotta örömökhöz másutt (*Apámmal utaztunk . . .*).

Amint kezdetben átsiklottunk a nyilvánvaló közismert átvételeken, melyek magyarázatukat legfőbb mértékben abban lelték, hogy írójuk még csak kezdő költő, ezáltal is inkább csak említsük meg azt a hasonlóságot, mely a *Beirtak engem . . .* és a *Levegőt, az Óh, én szeretem . . .* és az *Elégia* között van. A téma mindkét esetben hasonló (az államrend ember-telenné gépiesedése, illetőleg a külvárosi táj és a benne élő ember szeretete), a művészi megoldás azonban egészen más.¹⁴ József Attila versei mélyebbre hatolnak a fenségek fölszíne mögé, teljesebb, bátrabb emberi magatartásból születtek, mint Kosztolányiéi. Inkább csak annak igazolásaként említsük meg őket, hogy mennyire sok szálon kapcsolódik össze költőik világa. Feltűnő viszont, mennyire megerősödik Kosztolányi hatása a késői József Attila-verseken. 1934-ben, az immár teljesen kiforrott, önálló költői világát megteremtett, mestere fölé nőtt költő megírja a *Modern szonett*-et. Ennek befejező képe a büszke

„ujonc, ki első izben posztol,
meg a gyerek, kit dicsér a tanár
és otthon édes meggybefőttet kóstol.”

Meghökkenítő, milyen teljesen átveszi itt József Attila nemcsak a versalkotás módját, hanem a szemléletmódot is Kosztolányitól. A „posztol”-t érezhetően főleg a rím vonzotta oda, s a proletárgyerekkor feltoluló, fájdalmas emlékeivel küzdő költő¹⁵ hirtelen beleképzeleti magát abba a világba, amelyben a gyerekkor éveit tanári dicséreték-megrovások és édes ízek izgalmai-örömei jelentik, ahonnan nézve a katonai őrszem lelkét nem az embertelen szolgálat nyomasztó izgalma, hanem indián-játékok romantikája tölti el.

„Ki figyelte meg, hogy míg dolgozik,
a gyár körül az ős oláldokid,
hogy nyála már a téglákra csorog?” — kérdezi majd József Attila jellegzetes kosztolányis fordulattal az *Őszben*. A már idézett *Holt vidék* sortagolásban mintha a *Rapszódia* vagy a *Hideg* ritmikája öltene újra testet.¹⁶ A „Mint a gyerek . . .” más-más formá-

¹⁴ Leszámítva az utóbbi két vers befejezésének kisebb hasonlóságát:

„Bármerre mennék, ide visszatérnék,
bármerre szállnék, átkozott, szegény nép,
a gondodat kiáltaná a szám,

mert bánatkövel van utcád kirakva,
szemed a bánat végtelen patakja,
s jaj, ez a föld, e bus föld a hazám.”

¹⁵ „Egész testében reszket, mint a gyermek, kit rajta kaptak, hogy buktát lopott”, „Kioson, kenyeret szel a konyha kövén s majszolja riadtan a gyermek.” stb.

¹⁶ Övé a tó s a jég alatt
neki bujnak a jó halak
iszapba.

Csak egy ladik, mely hallhatón
kotyog még a kásás tapon,
magában.

„. . . e táj nem enged . . .

Igazán csak itt mosolyoghatsz,
itt sírhatsz.
Magaddal is csak itt birhatsz

ó lélek! Ez a hazám.”

Vö.: „Igy végezték bus hatalmas,
olcsó víz a magyar harmat,
sárba hull.

Istenem, mi végre élek?
Dudorászok, árva lélek,
egymagam.

ban háromszor is megjelenő, hosszú hasonlatot megindító kezdősora (Mint gyermek, aki bosszút esküdött . . ., Mint a mezőn a kislíut ha eléri . . .), mely a legszebben a Thomas Mann üdvözlésére írt versben jelenik meg, aligha független Kosztolányi versétől:

„Mint a beteg gyerek, ki lázas, álmos,
felül az ágyba, poharat kér . . .” — kezdi Kosztolányi, majd hasonlóképp szinte befeledkezik a kezdő hasonlat részletes kirajzolásába, mint — oly sokszor máskor is — később majd József Attila teszi. A késői József Attila-versek egyik igen gyakori, szép mozzanata, mely az *Altató*-ban a vers egészén végigvonul: a tárgyak és jelenségek meghitt „alvása”¹⁷ is feltűnt már „a szegény kisgyerek” képzetében:

„Alszik a homályos éjbe
kűnn a csengő.
A diván elbújik félve.
Szundit a karosszék.
Álmos a poros kép.
Alszanak a csengetyűk . . .” (*Este, este . . .*)

A Kosztolányi-hatásnak ez a megerősödése, nyíltabban a felszínre kerülése alighanem abban a világnézeti közeledésben leli legfőbb magyarázatát, mely kettőjük közt ekkortájt végbement. A néha szenvedélyen szentimentális, máskor önmagát és közönségét szó-mágiával elbűvölni akaró művész mélyebb igazságok kimondása, férfiasabb líra megalkotása felé törekszik, a *Tömeg* forradalmi lendületének harsány világgá-kiáltója pedig azóta már tragikusabb szemmel látja a világot. A *Meghalt Juhász Gyula* kegyetlenül hideg szonettjét akár Kosztolányi is írhatta volna, s ott érezzük az ő keze nyomát az *Oszlás után* tragikus soraiban is:

„Vörösek és feketék, vérben, gyászban,
fényesre lakkozottan, lámpalázban
így kell kinek-kinek sorára várni . . .”

Persze, a „tanítvány” gondolatai itt is tisztábbak, szavai modernebb igazságokat fejeznek ki. Ő nem áll meg a tragikus kép dekoratív ábrázolásánál. Nála a materialista dialektika tudományos szemléletének szilárd vázára épül a költemény: a szonett drámai feszültségét valóság és lehetőség, véletlen és szükségszerűség ellentétének művészi eszközökkel kifejezett egysége teremti meg. Ennek megfelelően politikusabb is ez a költemény, mint a Kosztolányi-versek. A kegyetlen törvények higgadt, világos, klasszikusan tiszta megfogalmazását viszont jórészt Kosztolányitól tanulhatta József Attila. Abban a bírálatában, melyet ekkortájt írt Kosztolányiról, maga is ezeket a művészi sajátosságokat emeli ki legfőbb értékeként: mondanivalójának „latin világosságú, kristályos rendbe” foglalását (vö.: „Gyémánt szavaid nem méred karáton”). Nem pusztá verstechnikáról van itt szó, hanem arról az emberi magatartásról is, mely a tragikummal, az emberre törő erővel olyan pillantást szögez szembe, melyet az értelem és a szépség szeretete és tisztelete irányít és fegyelmez.¹⁸ Így látja ezt

¹⁷ Először a *Hangyá*-ban találkozunk vele: „Kis, fáradt fejét csillámokra hajtja, és alszik véle csöpp árnyéka is.” (1926.) A *Falu*-ban (1934): „Alszanak az egek, a mezők. Ostorok csizmák, kések. Lombok közt a tiszta, tág közök. S a levélrések.” Az *Ősz*-ben majd így jelenik meg: „Fáradtság üli a teherkocsit, de szuszogó mozdonyról álmodik a vakvágányon, amíg hazatér.” (Vö. „Piros kisdedit álmodik a vasöntő az ércformákba.”) Igaz, itt megint van hasonlóság e között és Juhász Gyula *Falusi éjszaka* c. verse között, azonban itt is Kosztolányié a korábbi, az ismertebb (az ő köteté feltűnést kelt, Juhász Gyula verse nem tartozik jelentősebb darabjai közé), a párhuzam megvonása tehát itt is jogos.

¹⁸ „A jószág, emberség nem rejtély, hanem a tiszta értelem műve” — vallja Kosztolányi, s megvetéssel nyilatkozik a dekadencia torzóság-kultuszáról. (Említi HELLER ÁGNES: Az erkölcsi normák felbomlása — 92, 139). Aligha tévedünk, amikor föltételezzük, hogy még

idézett cikkében József Attila is; ezért reméli, hogy majd „Kosztolányit is elvezérli latin világoosságú értelme a társadalmi elvben fölfogott igazságig”. Ennek a magatartásnak, szemléleti és kifejezési készségnek a rokonsága köti egymáshoz kettőjüket. József Attila az *Ének a semmiről* emelte ki, mint „a társadalmi üresség érzése”-nek bátor, igaz kifejezését. De nemcsak ezt a verset érezte magáénak. Érdemes késői műveit a közvetlenül előttük megjelent *Számadás* egyes darabjai mellé állítani.

„Most már elég, ne szépítgesd, te gyáva,
nem szégyen ez, vallj — úgyis vége van —
boldog akartál lenni és hiába,
hát légy mi vagy: végképp boldogtalan,
inkább egészen a kinzó csigába,
mint félig így, alkudva, oktalan . . .” — hirdeti a kötet elején.

Súlyosak, kemények, igazak a szavak, de a ritmusban megbújó keserű és valahogy mégis szinte legényes hányavetiség, ez a fájdalmas könnyedség magában hordja az emberi integritás megőrzésének, a sorssal való szembenézés hősién szép magatartásának némely elemeit is. Németh Andor József Attilának *Lassan, tűnődve . . .* és *Vasszinű égboltban* című verseiről állapította meg: „az olvasó nem tudná elviselni közléseit, ha nem ütné át minden során valami édes muzsika.”¹⁹ Dallamon, a vers „muzsikáján” természetesen nem érthetjük csupán a versmértéket. Semmivel sincs ebben kisebb része a szavak érzelmi hangulatának, az egyes hangok sorának, vagy magának a mondatszerkesztésnek, a gondolatmenetnek. — Nézzük meg, hogyan fejezi ki Kosztolányihoz hasonló lelki élményét József Attila:

„Tudod, hogy nincs bocsánat,
hiába hát a bánat,
légy, ami lennél: férfi,
a fű kinő utánad.

A bűn az nem lesz könnyebb,
hiába hull a könnyed.
Hogy bizonyosság vagy erre,
legalább azt köszönjed.”

A rövidebb sorok könnyedebb játékosságából, a keményebben záródó kis versszakokból (az utolsó előtti sor rímtelensége mintegy függőben tartja az előző kettőt: a velük összecsendülő utolsó sora hirtelen mintha mindkettő teljes terhével hullana rá) valami még lázongóbb keserűség hallik ki, mint az előbbi kiegyensúlyozottabb, megfontoltabban ejtett szavakból. Ez a dallam azonban csak magának az említett utolsó sornak a teljesebb ritmusában tér el *Esti Kornél énekének* hangjától, ahol ez mintha fáradtan törne félbe.

„Ne vádolj, ne fogadkozz,
ne légy komisz magadhoz,
ne hódolj és ne hódíts,
ne csatlakozz a hadhoz” — írja József Attila.

Ady elleni — kétségkívül erősen elfogult — támadásának egyik eleme is ez volt, ti. az, hogy Ady költészete merőben más természetű, mint az övé: a tiszta értelem pontos megállapításai helyett zseniális megsejtések vízióit adja. (Azt támadta benne Kosztolányi, amit — lényegesen több joggal, bár itt sem elfogulatlanul — Szabó Dezsőben kigúnyolt.)

¹⁹ N. A.: József Attila élete és kora. Csillag, 1948. jún. 51. l.

„Ne mondd te ezt se, azt se,
hamist se és igazt se,
ne mondd, mi fáj tenéked,
ne kérj vigaszt se” — hirdeti Kosztolányi. S mintha másutt

is ehhez hasonló belső dallam ringatná, sodorná tova a fájó igazságokat kimondó szavakat, azzal a mesterkéletlen játékosággal, tiszta, könnyed egyszerűséggel, amely már a kétségbeesés tragikumának részleges feloldását is magában hordja:

„Amit ma tartok, azt elejtem,
amit ma tudtam, elfelejtem,
az arcomat kezembe rejtem
s elnyúlok az üres sötétben
a mélyen áramló delejben.”

Itt is inkább csak a versszak-záró sorok fájdalmasabb elnyújtása, illetőleg éppen ebből adódó végérvényesebb dallam-zárása különbözik annak a dallamnak a lényegétől, amellyel a késői, magára maradt proletárköltő elviselhetővé akarja tenni az elviselhetetlent, amelyben néha már-már végső menedékét keresi:

„Jőjj, barátom, jőjj és nézz szét.
E világban dolgozol
s benned dolgozik a részvét.
Hiába hazudozol.
Hadd most azt el, hadd most ezt el.
Nézd az esti fényt, az esttel
mint oszol . . .” (*Alkonyat*, — de hasonló pl. a *Karóval jöttél* dallama is.)

Kosztolányi nagyon is tisztában van ennek a belső dallamnak a jelentőségével. „Sajnos, vannak az irodalomnak szemforgató szövegmagyarázói. Ezek mellesleg említik meg, hogy a vers dallama és rímei is szépek, mintha a dallam és a rím csak afféle külső dísz volna, és nem a vers legbelsőbb belseje” — magyarázza szenvedélyesen. Ha végső szavaival — melyek szerint megfordítva: „a gondolat a külsőség, s dísz” — semmiképpen nem érthetünk is egyet, azzal a felfogással, hogy a forma nem pusztán külsőség, hanem a mű lényeges alkotója, hogy a rím és a ritmus önmagában is bizonyos lelki tartalom hordozója lehet — ezzel a nézettel nincs okunk vitázni. S a dallamnak döntő szerephez jutását önmagában még nem tekinthetjük formalizmusnak — inkább csak a befelé fordulás, az értelmi helyett az elsősorban érzelmi hatásra való törekvés egyik jelének, a szubjektívizálódás együttljárójának. Gondoljunk akár a késői Arany remekeire: a „könnye se perdül, jajja se hallik” sor különös, halkán tovasikló hangsorát hirtelen meg-megtépő *k* és *p*, hideg *h* hang idegborzoló nyugtalansága, vagy a „hűs szél zörrent pusztá fákát” élesen szisszenő, majd gyorsan perdülő hangsorának ideges vibrálása többet elárul a kifejezendő lelkiállapot bomlott fájdalmaról, a sértett lélek túlérzékenységéről, mint a leírt romantikus történetek. A versforma sokszor központi kérdés Kosztolányinál, de egyre inkább azzá lesz az utolsó évek József Attilájánál is. A hibátlan tisztasággal összecsendülő rímek, a fogalmazás finom, célba találó pontossága, a dallam sajátos könnyedsége a rettenet szép kimondását, s így a részleges legyőzését is magában hordja. Ebben a magatartásban találkozik össze legteljesebben a két költő.

„Ifjuságom, e zöld vadont
szabadnak hittem és öröknek,
és most könnyezve hallgatom,
a száraz ágak mint zörögnek.”

„Mindazt, mi fáj és van, megértem.
Nekem jutalmat hát ki adhat?
Nem zöld kölyök vagyok. Megértem.
Halál, fogadj el a fiadnak.”

Hasonlít egymásra a két idézet? Ha a versmértékeket állítjuk csupán egymás mellé, akkor csak kevéssé. Jambikus sorok, egy-egy fél-ütem végződésel, de Kosztolányinál minden egyes sorban, József Attilánál csak másodosonként. És még ha egyeznének is egymással a négy és feles jambusok, ha ugyanott lassítaná is meg menetüket a szpondeusz — ez előfordulhat igen sokszor, anélkül, hogy lényegi hasonlóságról szólhatnánk. Maguk az egyes szavak is távol állnak egymástól. És mégis: mindkét esetben az élet szebb, fiatalkori hitekkel és illúziókkal teli világa áll szemben a szomorú kijózanodás csöndes szavaival. Szigorú és mégsem kegyetlen szavak. Mert az élet tényeinek higgadt tudomásulvételét a szépségnek valamilyen különös hite hatja egyszersmind át. Ha az elmúlást idézőn lehulló száraz ágak zörgését fájdalmas csalódottsággal hallgatja is a költő, a megfigyelések pontosságában, a rímek tiszta, szép és mégsem hivalkodó összecsendítésében ott érződik annak az embernek a szava is, aki egykor a téli éjszaka hidegében látta meg a szépet, aki azt mérte olyan pontossággal, „mint birtokát a tulajdonosa”. S a sokszor rímekkel játszó, máskor szenvedő hangot megütő polgári költő is férfiasan, komoly méltósággal vállalja sorsát, teszi önmaga számára széppé, szinte meghitté az élet legkönyörtelenebb törvényét: „Halál, fogadj el a fiadnak.”

„Töletek féltém, kemény emberek,
ti fadobálók, akiket csodáltam?
Most mint lopott fát, viszlek titeket
ez otthontalan, csupa-csősz világban.”

„Megértem” — írta az előbbi idézetben Kosztolányi, finom iróniával kapcsolván össze ennek kettős jelentését: azt, amely a grammatika szabályainak értelmében a felnőtté-levést és azt, amely az élet tényeinek kijózanult tudomásulvételét jelenti. „Felnőttem már” — mondja ki hasonló hangszúllyal József Attila a *Levegőt!*-ben, „Világosodik lassacsán az elmém” vallja másutt, „Én nem vagyok bolond” — mondja az előbb idézettekkel rokon értelemben szerelmesének. A „Harminckét éves lettem én” számvetésében is ez a gondolat, ez az érzés kap hangot: megértem, „Nem zöld kölyök vagyok”... Az egykor érthetetlennek, fájdalmasnak, csodálatosnak vagy félelmetesnek érzett jelenségek megértése, a velük való megbékélés a tartalma mindkét versnek, ez alakította ki a formát is: az első és második sorpár egymásnak-felelését, a második sor végének tetőpontjáról fokozatosan lefelé ereszkedő hangléjtés szomorúságát.

És mégis: nem lenne túlzott merészség itt is hatást feltételezni?

Egyértelműen határozott választ aligha lehet a kérdésre adni. De talán nem is itt kell keresni a probléma lényegét. Épp a különböző természetű hasonlóságok széles skálája világít rá arra, hogy kettejük poézisében erős *alkati rokonság* van. Kölcsönös vonzódásuk a gyerekkor emlékeihez, rokonszenvük Freud pszichoanalízise iránt, a szkizofrénia más-más költői megjelenítése első pillantásra véletlenszerű egyezésnek látszhat. De ha észrevesszük mindkettőjükben az egyszerűség és játékos könnyedség sajátos adottságát, a könyörtelen igazmondás képességét, a végletes érzékenységet, azt a törekvést, hogy a világ diszharmóniáját tiszta, rendezett művészi formába kristályosítsák, akkor meg kell látnunk, hogy ezekben a jelenségekben is valamilyen lényeges tulajdonságuk rokon-volta mutatkozik meg. Alighanem elmondhatjuk, hogy a magyar irodalomnak nem sok ennyire rokon alkatú költője volt. Az első hangot csaknem mindig az idősebb költő üti meg először, a fiatalabb proletárköltő pedig majd tisztábban, teljesebben zendíti meg ugyanazt. (Persze: nemcsak ugyanazt.) Az egykor utcán hancurozó gyerek, szabadon felnőtt kamasz játékosága természetesebb,

egészségesebb, mint úri gyerekszobában felnőtt társáé. Az önnön létének gyökereit megtámadó társadalmi törvények őt arra kényszerítik, hogy magának és osztályának tagjai nevében keményebben, következetesebben nézzen velük szembe, osztályának hite és ereje meg is adja számára az ehhez szükséges bátorságot. Szocialista világnézete pedig lehetővé, de egyúttal kényszerűséggé is teszi számára, hogy ne „a csonka részbe” fogózzék, hanem az „egész”-et akarja áttekinteni.

Mert azért még az itt tárgyalt késői versek is sokszor eltérnek egymástól — nemcsak egyéni hang, sajátos kifejezőmód tekintetében. A *Számadás* költője a fájdalomon úrrá levő szókimondás hangját a szenvedés szentimentális-dekadens kultuszának hirdetésével cseréli föl, „a társadalmi üresség érzése”-nek igazszavú lírikusából a részvét megváltó erejének prófétája lesz. A tiszta kifejezőmód, a valóban nemes forma művészetét nemegyszer váltja föl az öncélú, már-már cinikus formabüvészkedés, jobbik esetben hangok zsongító muzsikájának egyeduralomra juttatása az értelem fölött. Az a művészi magatartás, mely felé csak a késői József Attila kényszerül majd itt-ott közeledni. A „pontos öregurak” leírásában sem sűrűsödik annyi emberi érzés, mint a *Holt vidék* parasztjainak rajzában, a szundító karos-zék képe még alig több kedves, játékos ötletnél, míg a *Falu* alvó levélrési valami nagyobb, egyetemesebb nyugalom érzésének kifejezője. A *Tudod, hogy nincs bocsánat* a férfias helytállás igényét, igaz emberi kapcsolatok vágyát is megszólaltatja — azt, amit *Esti Kornél* énekében hiába keresnénk. Törvényszerű, hogy az új költői világképet a huszadik században ne olyan lírikus alkossa meg, aki mindvégig belülmár a polgári világnézet korlátain. De azért Kosztolányiban — más értékein kívül — meg kell látnunk azt az embert is, aki nemcsak vers-technikai képzettséggel és jóindulatú szavakkal segítette a huszadik század lírájának egyik világméretekben is legnagyobb alakját, korának szocialista proletárköltőjét. Látnunk kell, hogy ha nem is olyan következetesen, de sokszor azért ugyanazzal a világgal küzdött ő is, s ennek során keze nemegyszer talált rá azokra a fegyverekre, melyeket fiatalabb költőtársa átvett tőle, hogy majd jobban használja azokat. Tisztelet jár ezért is. Világnézeti korlátok, politikai tévedések, emberi botlások sokszor erejét vehetik a humánus szavának, s hozzá nem illő felhangokkal zavarhatják meg tisztaságát. De ha ez a szó valóságos emberi értékekből fakadt, akkor — származzék bár Juhász Gyulától, Babits Mihálytól vagy Kosztolányi Dezsőtől — tovább él a költészet egészének folyamatában.

Attila Tamás

ATTILA JÓZSEF UND DIE DICHTER DER NYUGAT

Die Studie analysiert, welche wichtigere Eigenarten der größte Proletardichter von einigen bedeutenden Lyrikern des 20. Jahrhunderts, die dem Kreise der Nyugat, (einer Zeitschrift von vorwiegend bürgerlichem Charakter) angehörten, vor allem von dem am meisten bürgerlichen Dichter, Dezső Kosztolányi, übernommen hat. Abgesehen von den politisch-weltanschaulichen Elementen, war der künstlerische Einfluß dieses Dichters am stärkste, und die Wirkung der anfangs nur oberflächlichen Einflüsse zeigt sich in späteren Jahren — wenn auch in modifizierter Form — als wesentliche Verwandtschaft in der Anschauungs- und Schaffensweise von Attila József. Eine der wichtigsten Merkmale dieser Verwandtschaft ist die schonungslos scharfe und genaue Beobachtung der Wirklichkeit, die aber Kosztolányi in seinen Gedichten nur selten ganz frei zur Geltung bringen kann, da ihn die Schranken seiner bürgerlichen Weltanschauung daran verhindern, mit dieser Anschauungsweise wahre Schönheiten in der Wirklichkeit zu entdecken; deshalb löst er die Konturen des klar und wahrheitsgetreu erblickten Bildes häufig in gefühlsbetonten Stimmungen auf, verschönt die Wahrheit mit dekorativen Effekten. In der Dichtung von Attila József erreichen diese künstlerische Werte ihre höchste Entfaltung. Der andere verwandte Zug ist für die späte Periode beider Dichter charakteristisch. Beide Dichter drücken die grausamen Gesetze des oft als völlig hoffnungslos empfundenen Lebens ernst und dennoch mit einer gewissen spielerischen Einfachheit aus, doch versteckt sich hinter dieser Fassade in charakteristischer Weise der hartnäckige Anspruch auf Schönheit, die unbeugsame Standhaftigkeit von Männern, die sich nicht ergeben.

A „KÜLVÁROSI ÉJ”

A között a négy-öt vers között, mely József Attila neve hallatán szinte minden olvasó embernek eszébe ötlük, feltétlen ott van a *Külvárosi éj*. Igazi reprezentáns költemény. A József Attiláról szóló munkák is kivételes figyelemben részesítik, s az idén utóéletének igen jelentős szakaszához érkezett: érettségi tételként szerepelt a humán osztályok írásbelijén. A dolgozatok, melyek ezeken az írásbeliken születtek, talán az év legtanulságosabb kulturális dokumentumai. Belőlük jól ki lehetne olvasni, hogy a költő, akinek centrális jelentősége tantervekben, irodalomtörténetírásban és irodalompolitikában immár vitathatatlan, milyen valószínű szerepet tölt be az ifjúság irodalmi műveltségében, s a róla való ismeretek miként rögződtek: deduktív tételekként vagy a szépség megértett és maradandó varázsa révén?

Azok között a dolgozatok között, melyeket én átolvastam, voltak jobbak, rosszabbak, de valamennyiben volt egy közös elem: annak hangsúlyozása, hogy „a költő e versében hitelesen mutatja be a külvárost s a benne élő munkások nyomorát”. Elég sok szó esik még a költő osztályához való hűségéről, ennek erejét az *Elégiaból*, a *Téli éjszakából* és más versekből vett idézetekkel is igazolják, idevágó életrajzi adatokra is utalnak, de figyelmük előterében végig a *bemutató*, *ábrázoló* funkció áll. Dicsérik ugyan a formát is, főként a képek szépségét, pontosságát, hogy mennyire találóak, de szilárdan csak a nyomor fogható dokumentumait tartják kezükben. „Azzal a művészi fogással — olvasom egy helyütt —, hogy éjszakai képbe helyezi a külvárost, még jobban kiemeli, erősíti az ott levő nyomort.” Aligha kétséges, hogy erről a nyomorról hallottak legtöbbet az órákon. Tényeit egymásba szöve sorolják, függetlenül attól, hogy melyik versből valók. A *Szocialisták*, a *Munkások*, a *Mondd, mit értele . . .*, a *Külvárosi éj*, az *Elégia*, a *Téli éjszaka* s a *Hazám* c. verseknek, szemükben, ugyanaz az értelme: leleplezik a kapitalizmust. Hogy a külvárosról mások is írtak már verset, hogy maga József Attila is — a *Munkásokban* adott nagy összefoglalás után is — újra és újra „megírja”, s amit ír, mindig új és önmagában is egész, ezen elgondolkozni nem jut eszükbe.

Hogy ki a hibás ebben, nem feladatomban kutatni, s talán fontosabb is arra rájőnnünk, miféle módszerbeli oka van annak, hogy elemzéseik során olyan elképesztő veszteség éri a verset. Aligha kétséges, hogy fogatkozásaikban valamiképpen a szaktudomány is vétkes. Értelmezéseknek ugyan nem vagyunk szűkiben, a *Külvárosi éjről* is elég sokat írtak, de az érettségi dolgozatoknál fájlat hiány egy része a József Attila-irodalom ismerője számára is hiány marad. Sőt a tüzetes, gondos interpretálások után olykor még nyugtalanítóbban, követelőbben érezzük, hogy valami fontos többlet érintetlen, megfejtetlen maradt. Ezt kellene valahogyan megközelítenünk.

Olyan versek, amilyen a *Külvárosi éj*, ritkán születnek és sohasem véletlenül. Mindig valami nagy feszültség oldódik fel, valami nagy ügy intéződik el általuk. Tudott dolog pl., hogy Vörösmarty érzésvilágának eléggé állandó eleme a patriotizmus, de ahhoz, hogy a *Szózatot* megírja, olyan sorsdöntő fordulatot kellett átélnie, amilyen 1836-ban bekövetkezett, mikor is a nagy reményeket meghazudtolva, egyszerre az egész reformmozgalom került veszélybe, s a reakció dühe a legjobbak ellen fordult. E nyomás alatt, ezzel szemben

lett olyan romolhatatlan e költemény pátusza, s számvetésének arányaihoz mérten is olyan erős és izzó az érzelmi fedezete. Tudjuk, hogy Ady gondolatai a maga költői hivatásáról elég korán kialakultak, de mennyi körülménynek kellett összejönni, hogy a *Hunn, új legenda* teljessége létrejöjjön, s hányszor szakított Lédával, míg egyszer, egy nem ismétlődhető kegyelmi pillanatban megszületett az *Elbocsátó szép üzenet!*

József Attila hosszú éveken át élt a külvárosban, a nyomort is elég tartósan szenvedte, írt is róla nagyon sokszor, de a *Külvárosi éj*, bár ugyanazon világnézet hatja át, mint többi remekét, s anyaga révén is szoros kapcsolatot tart más műveivel, valójában mégis egyedülálló, nem ismételhető külön világ, önmagában is zárt egész, Kosztolányi szavával élve: „érzéki csoda”. Első azok közül a művek közül, melyekre évek óta készülődik. Babitsról írott ismert bírálatában ugyanis már 1930 januárjában, tehát több mint két évvel a *Külvárosi éj* megírása előtt, határozott formában fejt ki a teljes valóság művészi megragadásának igényét: „Az anyag végtelen, határtalan. És noha minden egyes dologban rábukkanunk a lélekre, a dolgok egyetemének lelke mégis elsikkad előlünk. Hiszen a dolgok egyetemét nem szemlélhetjük közvetlenül, mint teszem azt egy cseresznyefát.” Ám a lélek nem nyugodhat bele, hogy rajta kívül is legyen valami határtalan. Ezért, vagyis „e legnagyobb szükség okából átlényegül ihletté, amely a szemléletlen világegész helyébe szemlélettel műegészet alkot. Műalkotásán kívül egészet soha nem szemlélünk. Az ihlet tehát a szellemnek az a minősítő ereje, amely az anyagot végessé teszi. Ezek szerint a mű közvetlen egyetemesség, vagy szem előtt tartva, hogy belsejében kimeríthetetlen, *határolt végtelenségnek* is mondhatjuk.” (József A. Összes Művei. III. 48.) Ismeretes, hogy van egy művészetbölcséleti alapvetése még ugyanebből az évből. (ÖM III. 78—100.) Nemigen szoktak rá hivatkozni, mert gondolati akrobatikáját követni alig-alig lehet, de a művészet eme nagy lehetőségéről vallott elképzelése abban is félreérthetetlen nyomatékkal szerepel. Ebből az elmélkedésből az iméntiekhez az alábbi gondolatok kíváncsoznak még: A mű úgy készül, hogy a művész a valóságból kiválasztja azokat az elemeket, amelyekből művét majd megalkotja. „Ezzel a kiválasztott valóságrésszel *elfődi a szemlélet elől az összes többit*, a ki nem választottat.” További fejtegetéseiből kitetszik, hogy a kiválasztott elemek — felfogása szerint — úgy kelthetik a »világegész« benyomását, ha egyetlen szemléleti egésszé forrnak össze, s ha szervezetükben az adott társadalom valóságos összefüggéseit juttatja érvényre az *ihlet*. (ÖM III. 320.) Fontos itt minden mozzanat, de szempontunkból az általunk kiemelt *ihletre* kell most figyelni, mert az összefüggések felismerésének szükségét eddig sem hagytuk figyelmen kívül, de sokszor elfelejtettük, hogy ez önmagában senkit sem képesít arra, hogy a valóság elemeit ép művé, eleven organizmussá szervezze. A „világegész” megragadására hiába szánna el magát a költő, ha nem adódnának nagy alkalmak, melyekben képes is átérezni az egészet. Az a fajta állapot lehet ez, melyről így vall egyik versében:

S valami furcsa módon
nyitott szemmel érzem,
hogy testként folytatódok
a külső világban —
nem a fűben, a fákban,
hanem az egészben.

A szemlélet önmagában aligha képesít ilyen teremtő átélésre; varázslatra, melyet a dolgok „lelkévé” lényegült ihlet éltet. Nem véletlen, hogy általában nagy életpróbák, eszméltető rázkódások után s a lélek érett állapotában adódnak ilyen kivételes alkalmak. A nagy versek, így a *Külvárosi éj* megértése is jórészt azon múlik, hogy megtaláljuk-e benne azt a konkrét indítékot, rendező elvet, melynek ujjmutatásai az átlényegítést intézik.

Induljunk a körülmények felől. József Attila élete 1932 nyarán emberpróbáló fordulathoz érkezett. Két nehéz csztendő súlyos konzekvenciái szakadtak rá. E két év alatt elvesz-

tette Mártát, a „jómódú leányt”. Vitriolos bírálatban levágta Babitsot, s alig kíméletesebben Móriczot és Kassákot. Szakított a Bartha Miklós társasággal, s elhatárolta magát a népiektől. S mindezt fontolgatás, kétség és lojalitás nélkül csinálta. Éles tollával nem félt sebezni. Minden szaván, amit ekkoriban leírt, látszik, hogy számára a marxizmus és a munkásmozgalom az egyetlen egzisztenciális bázis, az a végső pont, melyről tisztességes út máshova nem vezet, de bizonyos is abban, hogy erről a pontról kifordíthatja helyéből az erre nagyon megérett világot.

Az események azonban ellene fordulnak. A hazai munkásság sokat ígérő nagy mozgalma 1932 nyarára elveszíti átütő erejét. Áprilisban a tervezett nagy demonstrációból jóformán semmi sem lett. A reakció újjáéled, a mozgalom pedig vesztegel, sőt ez év derekán már érdezhető a bekövetkező vereség jelei is. A párt avatott vezetőit, Sallait és Fürst Sándort letartóztatják. Az illegális szervezetek amúgy is nehezen látható szálai szétzilálódnak. A félelem és gyanakvás s a kudarcok miatti keserűség légkörében a korábban ártatlan nézeteltérések növekednek, s mérges élt kapnak. József Attila is ekkor kerül szembe először azzal a fenyegető lehetőséggel, hogy a végső, az egyetlen bázis, a mozgalom is kimozdulhat alóla. A párthoz fűződő kapcsolatairól ugyan még a későbbi időkből is vannak dokumentumok, de bizonyos, hogy a *Külvárosi éj* szoros közelében egyfelől a *Fák* c. vers áll, ilyen sorokkal: „Kisirtan állnak—gyorsan alkonyul / s e fák magányosok,” „Görccsösen fogja ijedt gyökerük / az elmálló talajt.” A heveny magány s a bázislazulás pontos dokumentumai ezek a képek, s a vers egésze pedig remekművű foglalata annak az érzésnek, hogy a termő időt mérges ködök, bomlasztó, sorvasztó, fagyaloló idő váltja fel. És a *Külvárosi éj* után nyomban a *Bánat* c. vers következik, benne a csikorgó, keserves kitalizottság s az ennek ellenére is töretlen megrendítő ragaszkodás: „Csak egy pillanatra martak ki, csak.” Az *Elégia* és a *Téli éjszaka* örökös költője már a beállt magány jeges, fémes közegét töri át, mikor a tájjal való elemi összetartozásáról vall. A *Külvárosi éj*ben jórészt még a *Munkásokban* látott világ elemeit építi új, teljesebb egészé a költő, s a közösségbe való kapaszkodása, a *heveny magány* miatt, olyan esdeklő. A mozgalom, az erős, szervezett csapat bázisa tehát megrendül a költő alatt, de a kötelékek, melyek a munkássághoz és a szocializmushoz fűzik, oldhatatlanok, s a reakció iszonyú nyomása alatt, illetékességének elvitatóitól is szorítva, mélyebbre száll az osztályban. E helyzet terméke a *Külvárosi éj*.

Egy éve sincs, hogy a *Munkásokat* megírta. Akkor még a közeli győzelem hite, a végső nagy harcra való elszántság indulata töltötte el. Versének szervező elve a mozgósító szenvedély. Ezért olyan dinamikus, érdes és sodró. A képek, a szabályosan szervezett sorok zárt terében zsúfoltan zuhognak, s minden elemük közvetlen szociológiai hitelességgel utal a társadalom szerkezetére. Az egész létezés megérezkítése helyett e versben a harcra mozgósított proletárság sorsa a lényeges, s a felszakadó valóságselemek természete — egyfelől a kegyetlenség, szörnyűség, rothadás, másfelől a miatta való szenvedés végsőkéig korbácsolt állapota, a benne való megedződés s az ellene való elszántság — egybehangzóan süvölti a forradalom szükségét. A költői tartás aktív, támadó, a szemlélet szigorúan elemző, az osztálytudatosság pedig manifesztáló jellegű. A második strófában pl. párhuzamos mondatok hét sornyi emelkedőjét futja be, hogy a csúcson büszkén és megrendülten mutathassa fel: „itt élünk mi.” Az agitátorok itt *egybefogják* az életet, s a győzelem olyan bizonyos, amilyen törvényszerű, hogy a futószalagon készülő munkadarab elér a következő fázishoz.

A *Külvárosi éj* sajátos természete csak innét, a *Munkások* felől érthető igazán. Az átmenet is jól nyomon kísérhető. A munkásmozgalom nagy forradalmi hulláma 1931 őszén lefutott. A tél baljós előérzetek — statárium, fenyegető hírek Németországból —, növekvő magány, félelem, düh és kétségek közepette telik. *Fagy, Ordas, Eső* c. versei eme állapot dokumentumai. A *Mondd, mit érteled* . . . már a vereség légkörében foganhatott. Ez is a kizsákmányolás nagy tablója, s ebben rokon a *Szocialistákkal*, s mégis mennyire más! Abban a kizsákmányolás tényei előre és egyetlen közös irányba nyomuló hadoszlopok. Ezért a vers-

mondatok szigorú párhuzamossága. A *Mondd, mit érteled* . . . csupa hiányt panaszol. A *Szocialistákban* vezényel, méghozzá győzelemre vezényel a költő, itt kérlelve, kérdezve akar meggyőzni az adott rend képtelenségéről, s már nemcsak a munkásosztályt, hanem minden dolgozót. Ez a fájdalommal áthatott kérlelő érvelés igen fontos fordulatot jelez: most tanulja meg a költő, hogy más dolog az azonos iskolán átment fejlett közösséghez szólni, esetleg messziről buzdítani az elnyomott népeket és más dolog egy egész néppel beláttatni, hogy nem törődhet bele a vereségbe, melynek rokkantó nyomását, depresszív hatású következményeit maga is szenvedni. Most tanul meg úgy beszélni, hogy ne csak elvtársait, azaz elvtársait és a köveket is megindítsa. A magára maradt költő osztályában való megmélyülésének természetes következménye ez. Ekkor írja *A hetedik* c. versét is, s kötete elé mottóul, hogy „aki dudás akar lenni, annak pokolra kell menni.” Aki ismeri az előbbinek a költő adta tüzetes értelmezését, tudja, milyen égető, nagy problémája ekkor József Attilának, hogy a köveket is megindító, egyetemes érvényű költői beszédre képes legyen.

Az eredmény nem váratott sokáig magára. A népben való megmélyülés meghozza az évek óta várt nagy pillanatot: az ihletet, mely a „világegész” lelkévé lényegülhet. Közvetlenül a *Külvárosi éj* előtt a *Fák* még teljes letörtséget tükröz, de *A hetedikben* már rendez, áttekint a költő: seregszemlét tart a megélt s a lehetséges szenvedések felett. Nem menekül tőlük, felismeri értelmüket, s a kényszert nyereségre váltja: győz felette. Hasonló dolog megy végbe a *Külvárosi éjben* is, a kényszer itt is nyereségre váltódik. A közösség testében él, levegőjét szívja, mely úgy megritkult, hogy alig lélegezhet benne, tiptott és rommá lett ügyét, a vereség utáni csendet, a mozdulni nemtudást, az elesettségek és a veszteségek azt a közelséget, amikor még csak kábán nyög az ember, amikor ízetlenség még a biztatás is, mert távolságot, érdektelenséget árul el, azt az állapotot, mikor a szenvedésben részes költő maga sem lehet bizonyos a szolidaritás kölcsönösségében. Ebben az állapotban forrósulhat ilyen sóvárgóvá a teljes azonosulás óhaja. A felmérés szigorú hitelessége a költő otthonosságát és illetékességét is dokumentálja. Nem a látott és megélt sors ellenére, hanem annak prése alatt felforrósodva, átélésének, elviselésének értelmére eszmélve vesz győzelmet felette. Szocialista költő, szigorú tisztelője a valóságnak: nem fellebbezhet az istenhez, valamilyen irracionális megoldás mámorában sem oldódhat fel, nem apellálhat a távoli jövőre sem, a józanul látott, konkrét valóságból s a maga világából kell felnövelnie az új hitet s kicsikarni a megnyugvást. Előnye is van ennek az állapotnak: rákényszerül, hogy magában is helyt álljon egy egész mozgalomért, s hite és szemlélete erejét a teljes valóság átfogásában objektiválva vitathatatlan érvénnyel mutassa fel.

A versnek végül is ez a heveny magány, a letiportság és a belőle való felemelkedés vágya határozza meg minden mozzanatát. Ez a vers primér valósága, a nyomor tényei s a külváros ennek csak eszközei. Innét a *Munkásokhoz* mért különbség, a nem ismétlődő egyedi sajátosságok. A hitelességet abban keresni, hogy pontosan festi-e a külvárost, bár valóban úgy festi, merő félreértés. A külváros 1931 óta aligha változott, de a társadalom igen, s ha hiteles a költemény, annyiban az, amennyiben az építését intéző ihlet, s maga a mű összhangban van az adott állapottal. De lássuk végre a verset!

Külvárosi éj

A mellékudvarból a fény
hálóját lassan emeli,
mint gödör a víz fenekén,
konyhánk már homállyal teli.

5 Csönd, — lomhán szinte lábrakap
s mászik a súroló kefe;
fölötte egy kis faldarab
azon tűnődik, hulljon-e.

S olajos rongyokban az égen
10 megáll, sóhajt az éj;
leül a város szélénél.
Megindul ingón át a téren;
egy kevés holdat gyűjt, hogy égjen.

Mint az omladék, úgy állnak
15 a gyáarak,
de még
készül bennük a tömörebb sötét,
a csönd talapzata.

S a szövőgyáarak ablakán
20 kötegebe száll
a holdsugár,
a hold lágy fénye a fonál
a bordás szövőszékeken
s reggelig, míg a munka áll,
25 a gépek mogorván szövik
szövnők omló álmait.

S odébb, mint boltos temető,
vasgyár, cementgyár, csavargyár.
Viszhangzó családi kripták.

30 A komor föltámadás titkát
őrzik ezek az üzemek.
Egy macska kotor a palánkon
s a babonás éjjeli őr
lidércet lát, gyors fényjelet, —
35 a bogárhátú dinamók
hűvösen fénylenek.

Vonatfütty.

Nedvesség motoz a homályban,
a földre ledőlt fa lombjában
40 s megnehezíti
az út porát.

Az úton rendőr, motyogó munkás.
Röpcédulákkal egy-egy elvtárs
iramlik át.

45 Kutyaként szimatol előre
és mint a macska füle hátra;
kerülő útja minden lámpa.

Romlott fényt hány a korcsma szája,
tócsát okádik ablaka;
50 benn fuldokolva leng a lámpa,
napszámos virraszt egymaga.
Szundít a korcsmáros, szuszog,
ő nekivicsorit a falnak,
búja lépcsőkön fölbuzog,
55 sír. Élteti a forradalmat.

Akár a hült érc, merevek
a csattogó vizek.
Kóbor kutyaként jár a szél,
nagy, lógó nyelve vizet ér
60 és nyeli a vizet.
Szalmazsákok, mint tutajok,
úsznak némán az éjjel árján —

A raktár megfeneklett bárka,
az öntőműhely vasladik
65 s piros kisedet álmodik
a vasöntő az ércformákba.

Minden nedves, minden nehéz.
A nyomor országairól
térképet rajzol a penész.
70 S amott a kopár réteken
rongyok a rongyos füveken
s papír. Hogy' mászna! Mocorog
s indulni erőtlen . . .

Nedves, tapadós szeled mása
75 szénnyes lepedők lobogása,
óh éj!
Csüngsz az egen, mint kötelen
foszló perkál s az életen
a bú, óh éj!
80 Szegények éje! Légy szemem,
füstölögj itt a szívemen,
olvaszd ki bennem a vasat,
álló üllőt, mely nem hasad,
kalapácsot, mely cikkan pengve,
85 — sikló pengét a győzelemre,
óh éj!

Az éj komoly, az éj nehéz.
Alsom hát én is, testvérek.
Ne üljön lelkünkre szenvedés.
90 Ne csípje testünket féreg.

Említettem már, hogy sokan foglalkoztak eddig is e költeménnyel. Legutóbb és legtüzetesebben T. Lovas Rózsa. (Magyar Nyelvőr. 1960. 66—74.) Elemzése igen részletes és gondos, többször támaszkodom is rá, máskor pedig vitatkozni készlet, munkám ezért inkább szeminárium lesz, mint zárt előadás.

Az intonációról szólva T. Loyas R. elsősorban a nézőpontot tartja fontosnak, vagyis hogy a költő egy külvárosi konyhából indulva kezdi el éjszakai útját. Emellett méltatja még a háló-kép pontosságát, életszerűségét, logikus fejlődését, s hogy ez a kép milyen jól érzékelteti a környezet sivárságát. Mindez valóban erénye e néhány sornak, s már itt megállapítható, hogy az anyagot végig egyazon életkORBól: a külvárosból s a munkások életéből veszi a költő. A „szemléleti egész”-nek ez az elsőrendű feltétele. Van azonban ebben az intonációban, az elmondottakhoz mérten még valami igen fontos többlet.

Volt már szó arról, hogy egy-egy nagy vers mindig valami nagy ügy elintézése, kivételes alkalom, melynek elérékezését nyilván a költő is érzi. A *Külvárosi éj*, az *Óda*, az *Elégia*, a *Téli éjszaka* és az *Eszmélet* c. versek hasonló intonációja mindenesetre arra vall, hogy a bennük lezajló események jelentőségét előre sejtí a költő. Többen észrevették már, hogy eme nagy versek az elégikus tűnődés állapotából indulnak. Valamennyiben van valamiféle visszautalás arra, hogy jelentős esemény, válságos életfordulat után vagyunk. Azt is megfigyelhetjük, hogy ezekben az intonációkban, szinte valamennyiben ott a *csend*, és fontos, hogy áhítatos várakozás hatja át ezt a csendet. A szavak s a sorok hanghatásában nagy szerepük van a telt hangzású, hosszú huzamú magánhangzóknak, a hajlékony lágy és acélosan rugalmas mássalhangzóknak, a sorok végén messzire kihangzó, fölfelé révülő jambusoknak. A beszéd, mint a feszült húr, zengésre ajzott, s pusztá érintésre felbúg: a lélek a magaátadás tárt, könnyű állapotában „*leng*”, „*remeg*”, hozzáhangolódik a táj *csilló könnyűségéhez* (*Eszmélet*), bensőséges szépségéhez, békéjéhez (*Óda*), melyben a dolgok felsereglenek a készülő varázslathoz.

A *Külvárosi éj* az első költeménye József Attilának, melynek indításából — az anyag természetének ellenére — már kiérzik a készülő varázslat közelsége. Ennek érdekes jele, hogy a költő az éj beálltát a homály leereszkedése helyett a fény áhítatosan lassú emelkedésével érzékelteti. A mozdulat tágas íve, s a fölfelé emelkedés miatt kellett ez a kép, s az így nyert hatás erősödik fel az ugyancsak méltósággal emelkedő, a sor végén messze sóvárgó jambusok révén az 1. sorban, s válik ünnepélyesebbé a 2. sor sötét tónusú hosszú magánhangzói, lassító mássalhangzói s a mély ütemtaglalástól (3 + 2 + 3) nyert nyomatékok által. A 2—4. sorban a szegényes sivárságnál fontosabb a mélyre süllyedtség állapota, de a víz áttetsző közege a mélyén rejlő gödör homályát megint csak varázsos prizmaként látatja. Az 5—8. sor még az intonációhoz tartozik. A „Csönd”, a maga kiemelt helyzetével s az utána jövő gondolatjelekkel, a készülő szertartás előtti néma pillanat csöndje, de több is annál: „a csöndben titokzatos életet, különös jelentőséget kapnak az egyszerű dolgok. A súroló kefe . . . szinte megmozdul a homályban. S élni kezd a nedvességtől máló fal egy kis darabkája is” — írja T. Lovas R. s kitűnő tanulmányában Tamás Attila is különleges jelentőségét tulajdonít e József Attila-versek csöndjének: „A teljes csönd jelenvalóságának tudata *ősidőktől napjainkig* valami roppant, néha félelmetes, emberen túli erők világát idézi föl” (Itk. 1961. 45.) Ehhez még hozzá kell tennünk, hogy az életjelek titokzatosságában fontos szerepe van annak, hogy az éjszaka csöndje ez. Számtalanszor megírták már, hogy az éjszaka az elnyomatás sötétségének s a munkásság gyászos helyzetének érzékeltetése miatt került e versekbe, és úgy általában ez igaz is. De legalább ilyen fontos, hogy az éjszaka, ill. a néma éjszaka az adott ihlet által egyfajta fogni képes „világégesz” érzékeltetésének alkalmas közege itt. Azért alkalmas, mert fellazul benne a dolgok szokványos kapcsolata, végtelen tér nyílik a távolba ható vonzások előtt. A lírai sugallat kedve szerint bánhat az olvasztott táj anyagával, s a hatáslehetőségek — „leírásról” lévén szó — valóban nagyobbak: a színek változatai, a hangok fokozatai a sötét háttér előterében s a csend akusztikájában valóban felfokozott jelentőséget kapnak. Itt a moccanás is esemény, a derengés is látvány.

Visszatérve a vershez, az életrekelte súroló kefe mozgásában a titokzatosság mellett a mozgás természetét is meg kell még figyelnünk: a súrolókefe *lomhán mászik* s a faldarab is *tűnődik* a hulláson, tehát még ezek a nagyon jelentéktelen életmozdulatok is nehezek, bizonytalanok; valami rájuk súlyosodik, gátolja őket; megnyomorított *tétovvaságukban* a céltudatos, szabad cselekvés hiánya sajog.

Távolabbi vonatkozásokkal, komorabb, dúsabb töltéssel, de rokontartalmakat hoz a következő szerkezeti egység, a 9—13. sor is. Nagyon igaz, amit T. Lovas R. ír, hogy e gyönyörű kép elemei is a költő múltjából, kitérülhetetlen emlékeiből valók. Arról azonban szó sincs, hogy az éjszakát itt fáradt munkásasszony személyesítene meg, noha a kevés hold meggyújtásában valóban ott kísért az „ujnyi kevés lámpaolaj” s a „Mama” mozdulatának emléke. Igen fontos pontra értünk itt: azt kell mondanunk, hogy az említett meg-

személyesítést éppen határozottsága miatt kerüli a költő. A *Munkásokhoz* mért fordulat e sajtáságból is kitetszik. Ott éles világításban, zárt egymásmellettiségükben s határozott jelentéssel követték egymást a képek. Itt más a módszer. Már az első két sor háló-képéből hiányzik a halászra való konkrét utalás, és azért hiányzik, mert a végtelenhez igyekvő lélek számára a gazdag vonzás-lehetőség a fontos, és ennek nem akar gátat vetni egyetlen hatóelem megmerevítő, precíz kirajzolásával. Az „*éj*” esetében is, ha határozottan utalna a munkásasszonyra, szimpla megszemélyesítésé merevedne a kép, s elvágná annak útját, hogy később *folyó* („*éjjel árján*”), majd gyógyító oltalom, újjáteremtő erő („*Szegények éje*”) minőségében szerepelhessen. S itteni szerepét sem tölthetné be: elveszne belőle az a jelentés, melyből titáni küzdelem, tragikus vereség közelségét érezzük. Mert ez az „*éj*” ilyen küzdelemből jött, ezért tépett és szinte ájult még. Innét nézve egyszerre mélyebb értelmet kap a 4. sorbeli „*már*” is. Azt jelzi, hogy nemcsak a nappalon, hanem valami fontosabb eseményen voltunk túl, mikor a vers elkezdődött. „*Az írott forma tárgyi művészete nem a mérték, az ütem, a rím kiállításában, panorámájában van, hanem a mű legbelsőbb indítékai, mozzanatai, helyzetének váltogatásában áll. Az első mozzanat uralmát fokozatosan átengedi a másodiknak s a harmadiknak. Majd az első mozzanat újból kibontakozik, de gazdagabban és a szintén gazdagabban jelentkező második mögé húzódik. És így tovább, mindaddig, míg nem kész az írásmű*” — írja József Attila Babitsról szóló, már idézett bírálatában. (ÖM III. 50.) A *Külvárosi éj* iskolapéldája lehetne ennek a módszernek. Ezért nincs sok értelme a költő városbeli útjának túl nagy jelentőséget tulajdonítani. Az „*indíték*”, mely belülről igazgat, aláveti érdekeinek a konkrét szemlélet diktálta folyamatosságot; a horizontot s a dolgok rendjét tehát az érzés méri ki. Hogy az új mozzanatok az előzőkkel sejthető kapcsolatba léphessenek, ezért van szükség a mellérendeléses viszonyításra is. Sőt a mondatok belső szerkezetében is mintha kerülné a költő a határozott kapcsolásokat. A „*megáll, sóhajt az éj*” esetében pl. egy *és* a vessző helyén, egyszerre bevezetné tenné a történést, s az *éjt* megfosztaná új funkció-lehetőségeitől, lebeklyózná a képzetet, s ismét csak precíz tenné a képet. Ugyanezt kerüli el, amikor a *majd* helyett pontosvesszővel él a 10. sor végén. Utalnunk kell még arra, hogy a szóban forgó részlet ájultság-képzetével szemben az indíték másik eleme is jelen van, s nemcsak a titáni küzdelem sejtetésében, hanem a jambusok emelkedett, dús zenéjében is.

A következő szakasz (14—18. sor) mintha sokallná is ezt a szárnyaló zenét, az indíték komorabb elemét, a letiportság érzését tárgyiasítja. Emiatt állnak omladékként a gyárak, s a 14. sortól nemcsak a kiemelés szándéka végett metszi el s viszi a következő sorba a „gyárak”-at, hanem azért is, mert különben a lobogó choriambus („*állnak | a gyárak*”) felhígtaná a látvány komorságát. Egyébként annak a bizonyos festésnek modern változatát láthatjuk itt, melynek a *Pusztai tél* c. Petőfi-versben is tanúi vagyunk. A növény *sötétség* eseménytelen folyamatát aktív mozzanatokkal érzékelteti, s anyaga logikájához is hű marad, hiszen a gyár fogalmának uralkodó jegye a munka, s hogy ebben a gyárban csak az éjszaka, a csönd talapzata készül — omladékbán mi is készülhetne más? —, a teremtő alkotás műhelyeiben a magasodó semmi fundamentuma, ezzel lehetőség és valóság, vágy és kényszer képtelen ellentétét: 1932 nagy veszteségét új aspektusból láttatja meg. A „*készül*” pozitív értelmére s a „*de még*” figyelmeztető ígéretere ezért csatol szigorú, zeneileg is rideg, konok hatású lakatot „*a csönd talapzata*”.

Hogy erre a fenyegető, komor képre oldóbb, poétikusabb következik (a 19—26. sor), az az indíték érvényesülésének eddig látott dialektikájából szervesen következik. A vers természetesen most is belül marad az eredeti szemléleti körön, de a gyár realitása itt szövdődik oldhatatlan egységbe a határtalannal. A felszárnyalás motívuma, mely eddig csak halkán és rejtve volt jelen, most nyíltan és hangos zengéssel szólal meg. A vers legzeneibb szakasza ez: a ritmust a lágy dallamossággal hangzó jambusok uralják, s e *lány és gyengéd* zeneiséget nagyban fokozza a „*száll*”-ra felelő sokszoros rímbongás. Az éber értelem azonban nem engedi,

egy percre sem engedi elfelejteni a valóságot. Az álmokat „mogorván” szövik a gépek, mintha — akár előbb a csend talapzatát készítő gyárak — arra figyelmeztetnének, hogy a dolgok nincsenek helyükön: az álom csak fájdalmas és meddő pótléka a valóság megoldásnak. A *Hazám*-ban majd a fájdalommal korholt öntudatlanság egyik dokumentuma lesz a szövőnök álma a „cukros ételekről”, itt azonban, a romok tövében, az ájulásból alig ocsúdva, a gyógyulás és szabadulás egy szelíd, öntudatlan formájának kijáró szeretet és gyengédség hatja át a képeket.

Az új rész (a 27—36. sor) ismét merő ellentéte az előbbinek, de csak első látszatra, mert valójában az imént nyitott távlatot bővíti, de ismét a konkrét szemlélet hitelesítette masszív realitásból nyílik ez a távlat, s nem térbeli, nem az égi végtelen felé növő, hanem a történelem s a munkássors mélyébe, s innét fakad fel a hit is: a jövőbe mutató távlat. S milyen szigorú szervességgel és átgondolt tökélyvel! A *Munkásokban* — érthető okból — a futószalag automatizmusával hirdette bekövetkezendőnek a győzelmet, itt a „komor *feltámadás* titkát” őrzik a gyárak. Nyilván a temető-hasonlat logikája miatt ölt ilyen biblikus formát a jövődőlés, de talán még inkább azért, hogy a győzelem távolsága s az érte hozandó áldozat („komor *föltámadás*”) tudata is kifejeződjön a képben. Ám a jövő, bármily messze legyen is, el kell jöjjön, a hit igazolt hit, az értelem ebből sem enged. Elsősorban ezért kerül a 31. sor végére a köznapis és szinte szakszerű „üzemek” szó, holott grammatikailag nélküle is ép lenne a mondat. Így azonban a „kripták” távolító metaforájából fejlőd biblikus jövődőlést a mérnöki értelem számára is hitelesíti. Mindezt nem hatálytalanítja, hanem — a lélek józan szigorát igazolván — csak hitelesebbé, a reményt sajjóbbá teszi az itt következő öt sor (32—36.), mely a távlattal szemben ismét, sőt az eddigieknél feleselőbben zökkent vissza az adott állapotba. Bizony a felvillantott távlathoz mérten groteszkül jelentéktelen a 32. sor eseménye („Egy macska kotor a palánkon”) s a folytatás is, mely szerint a jövő olyan mélyen szunnyad a kriptákban, hogy csak a hibbant képzeletű éjjeli őr vél észrevenni valami rejtelmes villogást: „lidércet lát, gyors fényjelet, —”. Nagyon jellemző, hogy a két tagmondat között kettőspont helyett vessző van. A „gyors fényjel” tehát nem pusztán a képzelgés magyarázata: egy pillanatra még feldereng benne az áhított üzenet reménye. Ezt jelzi a sor befejezetlensége s a gondolatjel is. Csak eztán jön a hűvös, kiábrándító lezárulás (35—36. sor), értelmével s ereszkedő ütemeivel is (5 + 3, 3 + 3) szentenciaszerű, súlyos aláhanyatlást érzékeltetve. Valami lezáratlan titok azonban még így is marad. A „fényjelek” ígérete szertefoszlik ugyan, de egyéb is történik: a 35—36. sorok ugyanis túlmutatnak közvetlen vonatkozásukon — az előző sorokkal való kapcsolatuk grammatikailag is eléggé laza; — hűvös, fényes közönyükben, a *Téli éjszaka* egyik alapérzése, a „Szép embertelenség” veti előre árnyékát.

E hűvös csendbe most füttyszó hasít (37. sor). T. Lovas Rózsa távolinak érzi: „éles, rövid és különálló” — írja, „nem is tartozik a tájhoz”. A szorosan vett tájhoz talán nem, de a lélekbelihez nagyon is, mert éppen az elkülönítéssel kiemelt jelentősége hangsúlyozza az igazán fontos események hiányát. S ha messziről hangzik és csak egy pillanatra, eggyel több a lélek távoli vonatkozási pontja, s még teljesebb lesz a nyomában maradó némaság.

S ettől a ponttól még kegyetlenebb s jórészt egynemű tartalmak fakadnak fel. Strófákon át egyre keserűbb lesz a látvány és egyre nehezebb a lélegzet. A vonatfüttü utáni első szakasz (38—41), mely bevezeti ezt a részt, a sorok fokozatosan fogyó terjedelmével és szárnyaszegetten ereszkedő ritmusával is érzékelteti a nedvességgel áthatott táj elnehezülését, s a számvetésre felkészült szív elszorulását.

Bizonyára azért olyan keserűséggel teljes az itt következő két szakasz (42—55. sor), mert itt jelennek meg az emberek, akikkel együtt viseli a költő a vereség legsúlyosabb konzekvenciáit. A vasha öltözött seregek helyén egy-egy magános, „motyogó”: talán részeg, talán a téboly mezsgyéjén tántorgó munkást látunk. Tétlenül és közönyösen a rendőr mellett. Ez az egymás melletti közöny is a benutság állapotára utal. A sorsokat összefogó agitátorok most úzótt páriák félelmével és óvatosságával végzik küldetésüket. Az illegális munka hajdani boldog izgalma eltűnt (Akácok), de komolyabb lett az elszántság.

A következő szakaszról (48—55. sor) tanulságos lesz ideiktatni T. Lovas R. vonatkozó sorait: „Azok az olvasók, akiknek feltétlen igénye, hogy a költészet csupán a való égi mása legyen, . . . nemegyszer visolyogva olvassák a költemény következő szakaszát, mely a külvárosi »korcsma« rajzát adja. József A. ugyanis ezt a szörnyű helyet is megszemélyesíti, a részegség legundorítóbb stádiumában levő ember tetteit tulajdonítva neki. Így érzékelteti a nyomorúságnak, a testi-lelki elesettségnak azt az infernóját, amelybe a proletáriátus egy része jutott. Minden szennyes ebben a környezetben, romlott még a fény is — különben a legtisztább dolog a világon —, mely kiömlik az ajtón, a korcsma szájá-n. A lámpa — mint megkínzott élőlény — fuldoklik a szörnyű atmoszférában. Az egyetlen vendég egy napszámos. Ittasan virraszt, mert néha lehetetlen józan fejjel elbírní ezt az életet. Kell a komisz ital, kell a mámor. Ugyan elviszi a garasos bért is, s az emberiség rongyává süllyeszt, de megnyitja a könnyítő sírás zsilipeit, kimondatja a józan állapotban elhallgatott, ezerszeresen tilos érzéseket, s bátorságot ad, hogy az összeszorított ajkak közül dühvel vicsorodjanak ki a fogak. Csak a korcsmáros szunyókál egykedvűen: ő ebből a nyomorból, szennyből él, megszokta, észre sem veszi.”

Ez az elemzés olyan érzékeny, gondos és tüzetes, hogy ideiktatása után nyugodtan tovább is mehetnénk. Időzni épp az kényszerít, hogy túlságosan is gondos. Élesre húzza ki a talányos vonásokat s kitölti a hézagokat is. Fontosnak tartja tisztázni, hogy a munkásságnak csak „egy része” jutott az ábrázolt pokolba, hogy józanon elbírní csak „néha” lehetetlen az adott életet stb. Árnyalatnyi igazítások ezek, s csak köszönet járna értük, ha nem kísértene bennük az a szűkítő, merevítő hajlam, melyet az olajos rongyokban megjelenő éj (9—10. sor) értelmezésénél is láttunk. Nem valószínű, hogy József A. csak a tömörség okából maradt adós hasonló disztinkciókkal. Igaz, hogy ebben a szakaszban érezzük legkövetlenebben látottnak a tárgyi valóságot, s e részletnek a vers folyamatába való illeszkedése is magyarázható abból, hogy az utcát festve szükségképpen került sor a korcsmára.

Csak hogy a vers folyamata — mint láttuk — mélyebbről eredt indítékokhoz igazodik. A dialektika, melyet nyomás és felszárnyalás, rom és alkotás, eseménytelenség és életvágy ellentétében eddig észleltünk, itt is érvényesül. A részletek önmagukban csak úgy fejthetők meg, ahogyan T. Lovas R. megfejtí őket, de a szakasz elsősorban a maga egészével alkot szerves részt a vers folyamatában, vagyis: az előző szakasz újtottságával, lefojtott, tiltott tevékenységével szemben, vele feleselve robban ki itt a harsogó aktivitás, természetesen úgy — és ez ismét az értelem szigorára vall —, ahogyan az adott állapotban a robbanások lehetségesek, tehát abnormális tartalommal. Épp a disztinkciók hiánya, a T. Lovas R. által kitöltött *hézagok* okozzák, hogy egy konkrét korcsmai állapot helyett a nyúgeivel mérkőző lélek s a romlásba taposott élet hányja itt fel a maga láváját. Éppen abnormitásával érzékeltette a szörnyű fojtást, mely ránehezedik. És a fojtás alatt nem csupán a terrort érteném, hanem a vereség utáni állapot egész eddig tükrözött tartalmát. Ide vonatkoztatva is érvényes a költő vallomása arról, hogy a motívumok átveszik egymás jelentését és jelentőségét, míg végül egyetlen hatalmas motívum áll előttünk: maga a mű.

Az egész felé haladva tehát az egyszer elért színtről lejjebb már nem eshet a vers. Attól, hogy mindig a realitás érzékletes és homogén közegében mozog, hogy mindig a nagyon is földi valóságból lendül vagy oda tér vissza s hogy az ábrázolt állapotok és minőségek ellentéte egyre végletesebb, csak a szerkezet, vagyis az érzelmi folyamat ritmusa lesz hullámzóbb; a kilendülés szöge lesz nagyobb.

A befejezéshez közeledvén, e fokozódás egészen nyilvánvaló. Ebből adódik, hogy a most tárgyalt szakasz forrón felszakadó, abnormis aktivitására, merev, nyirkos hideget árasztó végleteivel jön az új strófa. T. Lovas R. itt is eleven logikával bontja elemeikre a képeket: szinte látja, hogy éji útja során a költő kiért a Duna-partra, s képzeletében — a parthoz, a hajók oldalához csapódó hullámverés, a tájhoz tartozó vasöntés és a kültelki kóbor ebekről őrzött emlékképek elemeiből — miként forr szerves egységbe az 59—62. sorok csodá-

latos szimbolikája. Mivel T. Lovas R. megint csak a képek geneziséét boncolja, s bár igen találóan, de elszigetelten, nem árt, ha ismét rámutatunk a távolabbi összefüggésekre. József Attila hangsúlyozta, hogy a versnek minden szava archimédesi pont, az egészzel mind vonatkozásban áll. Hogy elméletével gyakorlata mennyire egybehangzó, itt a vers levegőjének sűrűsödésénél mérhető igazán.

< A szóban forgó új szakasz kezdő sora, még merev, tördelt ritmusával is szöges ellentéte az előzőnek, mely így hangzott: „Élteti a forradalmat”. (Metrikája is csupa lázas lobogás.) A „csattogó vizek”-ben azonban már csak homályosan van jelen egy konkrét folyó képzete, inkább parttalan vizekre gondolunk. S a hang sem a jól ismert hullámverés hangja, hanem olyasféle „csattogás”, amelyet a végtelen vizek fölől hallhat az ember, s amelyet, nem sokkal később, a mindenség átérzésének szédületében, a „hajnali ég” ércei fölől vél hallani a költő. (Óda. 103—108. sor.) A „kóbor kutya” az előző szakaszok fűzőtség-képzeteihez kapcsolódik, mohó szomjúsága az iménti részeg forráság állapotával is összefügg: oltja a kínzó lázat, de a széllé való társítás révén a szomjúság és az ivás is túlnő köznapi értelmén, s a „csattogó vizek” kozmikus arányaiba illeszkedik. A látomás egységét elmélyítik az első öt sorban (56—60.) észlelhető erőteljes zenei megfelelések, de a strófa két eltérő ritmusú záró sora (61—62.) mégis szorosan fűződik az előzőkhöz, mert a „hült érc” merevségéhez s a lázas gyötrelmes otthontalansághoz eme állapot tartalmának rokonelemét, a cél nélküli passzív lebegés érzését kapcsolják: „Szalmazsákok, mint tutajok, | úsznak némán az éjjel árján —”. A „szalmazsákok” nyilván a proletárlakások ágyai, de az „éjjel árja” már az iménti végtelen víz, sőt több is annál, mert ünnepélyes néma lassúsággal viszi még távolabbi vizekre a ráhagyatkozót. Gondolatjeleivel együtt, időtartam szempontjából, talán ez a vers leghosszabb sora, s a tónus mélysége csak növeli réveteg ünnepélyességét.

A következő szakasz (63—66. sor) látszatra az előző képeket építi tovább, de valójában új hullám ez megint, mely ismét mélyről indul, az előbbi súlytalan lebegés végletes ellentétét hozza: a masszív mozdíthatatlanságot, a varázslatos úszással szemben a megfeneklett vasladik képét. T. Lovas R. elemzése itt is érzékenyen követi a képalkotás útját az öntőműhelytől az ércformán át az álombéli kisdedig. „Teljesületlen, fájó szép álom az elfakult fejű, vézna proletárgyerekek világában”. Ehhez csak az kívánczik még, hogy a „kisded”-ben ismét bibliikus izek kísértenek, s talán épp emiatt sejtjük benne a „feltámadás titká”-ra utaló emlékeztetést. S épp ilyen fontos, hogy a vereség súlyosságát érzékeltető előzményekkel összhangban a nemrég még szociológiai mivoltában eltervelt forradalom itt ilyen álomszerűen és elemi jelképre redukáltan ölt formát.

A következő szakasz (67—73. sor) már összefoglaló jellegű, de a konkrét érzékleteségből itt sem enged a költő. A penész rajza, mely a *Munkásokban* a nedves proletárlakás határait jelezte, itt országokat fog át, de ez a távlat nem csupán térbeli már, benne van a „minden” jelentése is. A „nyomor országai” a vers során megjárt mélységek rétegeit is jelentik. Erre vall az is, hogy a 70. sor, — mely ismét konkrét látványra figyelmeztet: „S amott a kopár réteken” — „S” kötőszavával most szorosan kapcsolódik a szóban forgó nagy távlatú sorokhoz. T. Lovas R. értelmezése szerint a letarolt fű, a rongyok s a papírdarab, a munkásünnepek maradványai: „A rongyok és a rongyos szavakból létrejött szójáték fájó egységbe fogja össze a tájat és a népet.” S ettől kezdve már ő is nyomatékkal figyelmeztet a konkrét mozzanatokban rejlő jelentéstöbbletre, így mutat rá a mozdulni igyekvő s visszahulló papírban a munkásmozgalmra utaló szimbolikus jelentésre. Okkal, mert ebben a visszahullásban („Hogy’ mászna! Mocarog | s indulni erőtlen”) ott sajog a költemény során felgyűlt s motívumról motívumra átható sóvár szabadulásvágy egésze. Azon a ponton vagyunk, amikor a gátakat és nyűgöket minden szférában és minden minőségben felmért lélek közel van ahhoz, hogy teljes győzelmet arasson felettük. A 73. sor aláhanyatlása s a rákövetkező, három ponttal is mélyített némaság jelzi — mint T. Lovas írja —, hogy „valami megszakadt, de be nem fejeződött.”

Az utolsó előtti szakasz nagy stációjához érkezünk. S ebben az önfelelt, végső aktusban is milyen csalhatatlan biztonsággal működik a részeket egyetlen egészé lényegítő ihlet! Az orom — persze nem a térbeli, hanem az érzésbeli végtelen — már érinthető közelségben, de fényes zászlók helyett, a kegyetlen valóság természetéhez illő „szennyes lepedők” lobogását látjuk. A fogalmi jelentés tépettséget, elviseltséget tartalmaz, de a zene már csupa diadal. A pontos hangzásbeli ismétlődések indulószerűvé fokozzák a lendületet. Jellemző, hogy mire a második (azaz 75-ik) sor végén kimondott „lobogás”-hoz érünk, a benne rejlő anapsztuzst, a fogalmisággal felelve, előbb már kétszer is halljuk („tapadós”, „lepedők”). Ám a világos *e* hangok, a lágy *t*-ek és a puha nazálisok gyengéddé szelődítik a lendületes zenét, mert a vers természetéből nem is fakadhat rivalgó diadal. E költemény megindító szépsége talán éppen abban van, hogy a benne végighullámzó ellentétek feloldását nem bizza ál-megváltásra, művi szemfényvesztésre. A kínok pusztá bevallása sem elégítheti ki. Hogy valóban győzni tudjon afelett, amit felmért s amit átértett, még kell valami segítség: az övéivel való még teljesebb egybeforrás újjászülő forrósága. E lehetőség foglalatja az éj, a „szegények éje”. Ezért áll e szakasz tengelyében, s a hozzá való megindult esdeklés során teljesedik ki a vers. Ebben a sóvárgó kérélelésben benne van a költő nagy árvasága, a valódi felszabadulás fájdalmas messziségének tudata s a róla való le nem mondhatás végtelen áhíta is.

Hogy ez a nagy ívű felfohászokodás végig a kezdettől látott egyazon szemléleti kör anyagából fejlődik, arra T. Lovas R. már rámutatott, s érdemük szerint méltatta a hangszimbolikai hatások szerepét is. Korrekcióra csak az szorul itt, amit a ritmusról mondott. „Sietős jambusok” helyett egészen más fajta ritmikai alakzattal állunk itt szemben. Éppen ez az első verse az érett József Attilának, melyben a ritmus példátlan azonosulással követi a lélek alkalmi lejtését, s az így létesülő gazdag ritmuskompozícióban a jambus már nem döntő elem. Hajlékonyan társul más alakzatokkal, olykor elnémul s átadja szerepét a század első harmadában megújult magyaros taglalásnak. Íme a szóban forgó rész képlete:

Nedves tapadós szeled mása	ú — ú v — ú — — v a	
1. Szennyes lepedők lobogása, óh éj!	ú — ú v — ú — — v a	b
Csüngsz az egen, mint kötelen	4 4	c
2. foszló perkál s az életen a bú, óh éj!	4 4	c
Szegények éje! Légy szemem,	3 + 2 3	d
3. füstölőj itt a szívemen,	3 + 2 3	d
4. olvaszd ki bennem a vasat,	3 + 3 + 2	e
álló üllőt, mely nem hasad,	2 + 3 + 3	e
kalapácsot, mely cikkan pengve,	5 2 + 2	f
5. — sikló pengét a győzelemre, óh éj!	2 + 3 4	f

A jelölések világosan mutatják, hogy a mondandó folyamatát érzékenyen követő vers-zene nem a jambusoknak, hanem elsősorban a taglaló ütemeknek köszönhető. A metrikai árnyalások is ennek keretében mozognak. A taglalás változó mélysége, az ütemkapcsolatok más-más rendje a szakasz minden részletét természetéhez illő nyomatékhoz és hangzásbeli sajátságokhoz juttatja. Így az első két sor elnyomhatatlan lobogásában ugyan döntő szerepe van az időmértéknek, de az erős egybezengés s a táncszerű feszesség elképzelhetetlen a kimért ütemezés nélkül. A 2. részlet arányos taglalását ugyan belső rím is segíti, az áthaj-

lások azonban még beszédszerű menettel bonyolult kettős hasonlatot igyekeznek nyugvópontra juttatni, s csak a 3. részletben zeng fel a megoldás, szabályos dalszerűséggel érzékeltetvén a fellelt harmóniát. A 4. részletben más hangra vált ez a szelíd dallamosság, hármastagolás váltja fel a felezést, nem vág olyan mélyre a metszet, tompább a rím, szóval zaklatottabb, keményebb a hangzás, de továbbra is lendületes és rugalmasabb, mint eddig volt. Az 5. részletben ezek az adottságok a hirtelen gyorsulások, a váratlan és feszült nyújtások folytán csak fokozódnak, szinte szikrázva lüktet a sor. Szerepük van ebben a T. Lovas Rózsa által számba vett hangutánzó szavaknak (*cikkan, pengve, sikló penge*), s az *álló, üllő* szavak érdekes hangrendi játéka, valamint az *ng* hangkapcsolatokat tartalmazó szavak ismétlődése ugyancsak fokozza a friss rugalmasság benyomását. A *t* és *k* hangok gyakorisága pedig az acél erejét és hajlékonyságát kölcsönzi e rugalmasságnak. Érdekes, hogy a sorok esdeklő értelménél, itt a szakasz végén a vers-zene jóval szilajabb. A sóvárgott feloldódás voltaképpen e több szólamú gazdagság által válik teljessé.

A verset befejező négy sornyi szakasz hiánytalan értelmezéséhez össze kellene foglalnunk mindazt, amit a versről mondtunk. Ennek híján csak utalunk arra, hogy diadalmi kürtök nélkül is óriási győzelem tanúi lehettünk. Hiába volt ilyen sivár és nyomasztó a felmért világ, a bénaságban a termő élet, a romokban az egész hiánya, a veszteglésben a szárnyalás, s minden mozzanatban a nemrég még világformálásra kész erők friss sebként égető hiánya sajgott. Ez képesítette a költőt arra, hogy a szegények szétrombolt, sivár világából hibátlan, varázslatos egészet alkosson. Megtörtént, a feszültség feloldódott. Ezért megbékélt és nyugodt a beszéd a zárósorokban, de még itt se zsongító. Értelmével, tagolódásával s kitartott sorvégi jambusával is figyelmeztetést sugall, s egész mivoltával a vers tartalmait először summázó komor sort („Minden nedves, minden nehéz”) idézi. S míg a költő óvón emlékeztet, maga is közel húzódik a közösséghez. Már nem olyan kérlelőn, nem olyan felindult elemi ráutaltsággal, mint az imént, hanem az *Óda* mellékdalát előlegező családis természetességgel. Így zárul a vers is, látszatra egyszerű köszönéssel: „A két utolsó sor »jó éjszakát«-ként elsőhajtott kívánsága csak annyit kér — írja T. Lovas R. —, amennyit 1932-ben a *komoly* és *nehéz* éjszaka a külváros népének megadhatott:

Ne üljön lelkünkre szenvedés.
Ne csípje testünket féreg.”

Kérni valóban csak ennyit kér, de az előbb még olyan rimázkodón kívánt oldó, gyógyító, újjáteremtő állapotot itt már a búcsúzás fénytörésében ugyan, de jelenvalónak érezzük. Nagyon, szinte megfjejtethetlenül gazdag igénytelenség ez. Baljós árnyak közelségét sejtí benne az ember. A sorok mély taglalással súlyosult békés elnyugvásában pedig a nagy számvetések utáni nyugalmat s a holnapra elkészült, menedékre lelt lélek szelíd méltóságát.

Ferenc Kiss

SUBURBAN NIGHT

The author examines the meaning and importance of *Suburban Night*, one of Attila József's great representative poems, in the oeuvre of the poet.

This poem was born at a critical period of Attila József's life (the years 1931—32) when he felt that he has lost the firm ground of the movement, yet the bonds attaching him to the working classes and to socialism were indissoluble. The great revolutionary wave of the labour movement passed off in the autumn of 1931. The poet spent the winter in growing solitude, tormented by fear, anger and doubts. The poems *Frost*, *Wolf* and *Rain* reflect this state of mind, but in *The Seventh* the poet recovers his critical spirit and surveys his sufferings, the endured ones and those which be in store: he does not want to flee, he wants to meet them triumphantly. *Suburban Night* expresses similar feelings: every word of this poem is inspired by solitude and wretchedness, but also by the desire to overcome them. This is the primary truth of the poem, misery and the suburbs are but its expressive means.

The concluding part of the essay contains a very detailed analysis of *Suburban Night*.

TOLNAI GÁBOR

RADNÓTI MIKLÓS

(1909—1944)

1946 augusztusának elején a Győr megyei Abdán feltártak egy tömegsírt, meggyilkolt munkaszolgálatosok temetőhelyét. Az egykorú hivatalos közlés szerint: — az egyik holttest széfoszló ruhájából előkerült személyi lap alapján megállapították, hogy Radnóti Miklóst, „a kiváló költőt itt földelték el fasiszta gyilkosok”. —

Szemtanúk szavai és más dokumentumok alapján fény derült az előzményekre is. 1944 őszén, a bori rézbányák mellett a légerek szöges drótkerítései kitárultak. Rövid időre úgy tetszhetett ekkor, hogy megnyílik az út hazafelé. A Délvidékről még levelet juttatott haza a költő feleségének. Ezután Cservenkán, Baján és Halason át vezetett az útjuk. E városok kapcsán vérfürdőről beszéltek a szemtanúk. A költő túljutott a három város véres határkövén. Győr mellett még látták, nyugat felé hajszolt csapatuk végén, fáradtan, betegen, társaitól el-elmaradozva. Fény derült utolsó napjaira is. November elején; Győr felé már bakancs nélkül, mezítláb róttá az utat, üszkös lábakkal, csaknem eszméletlenül. Szánakozó parasztok kenyeret adtak, etetni próbálták őket. Radnóti — mint mondják — már rágni sem tudott elcsigázott erőtlenségében. Nem sokkal ezután, karszalagos gyilkosok szekérre raktak huszonegynéhány élőhalottat, köztük őt is. — November 7. és 10. között — Abda mellett, egy gát tövében — megásatták velük a sírt, amelybe a tarkónlövés után csontsoványan behullottak.

Minden másról maga a költő hagyott tudósítást, észvesztítő képet az utókorra. A sírból ugyanis nemcsak személyi lapja került elő, hanem versek is; egyrészt olyanok, amelyeket korábban hazajuttatott elmenekült társaival, másrészt, amelyeket egyedül a kiásott sír őrzött meg számunkra. A versek alatt dátumok, az utolsón: *október 31.-e*. A borzalmak útján olyan ez a vers, mint valami csodálatos tisztaságú sírfelirat; egy meggyilkolt társa halálára. Sírfelirat tarkónlőtt társa meggyilkoltatásakor. Nem sokkal később azonos módon pusztul el ő is:

Mellézuhanam, átfordult a teste
s feszes volt már, mint húr, ha pattan.
Tarkólövés. — Így végzed hát te is, —
súgtam magamnak, — csak feküdj nyugodtan.
Halált virágzik most a türelem. —
Der springt noch auf, — hangzott fölöttem.
Sárral kevert vér száradt fülelem.

Ilyen józan nyugalommal állni szembe a halállal — ami a versalkotás plasztikus nyugal-
mából felénk árad — csak Balassi Bálint volt képes, amikor Esztergom vára alatt kis csapatával
belerohant az ellenséges túlerőbe, s lábainak amputálása után megírta „haláltkérő” versét.
Vagy Petőfi Sándor Segesvárnál, — egyetlen rémlátó — versének, a „Szörnyű idő”-nek megírása
után. Vagy Garcia Lorca, amikor két munkással és két toreáddal egy sorban az „ő Granadá-
jában” meggyilkolták. És József Attila, midőn odavetette magát a szárszói tehervonat kerekei
alá.

*

Tizenhat évvel ezelőtt ott álltunk felesége és hárman, barátai a győri temetőben, ahová behozták az abdai tömegsír hús- és egynéhány áldozatának maradványait. Kicsiny koporsók sorakoztak egymás mellett, köztük az övé. Önmarcangoló fájdalomban kinyitattuk leszögezett koporsóját. Könnyek nélkül, megmerevedve néztünk magunk elé. A koporsóban hiába kerestük drága barátunkat, Radnóti Miklóst. Összekevert csontdarabjai, közöttük szétlőtt koponyája, a sírban is épen maradt viharkabátja és bakancsa hevert a deszkaládában. Itt a nyitott koporsó előtt döbbsentem rá először, hogy az egykori barát most kezdi el második életét. Megbizonyosodott halálával másfél évtized meghalt az én életemből is, barátságunk tizenöt esztendeje. És ő pedig: felemelkedett a klasszikusok közé.

Amikor halálára rávetült a megmásíthatatlan valóság szörnyű fénye, cikket készítettem írni róla. Összekuszált, feldúlt emlékeimből azonban akkor, csak személyes szavak tellettek, egy lírai levélre, hozzá, a halotthoz címezve. De így is felrémlt bennem költészetének egész útja, főként a 30-as évek közepével kezdődő szakasza, midőn először és azután mind erősebben kísértett verseiben a pusztulás és a halál réme. — *Halál, halál, halál*; — szinte csak a jelzők változtak a végzetes szó előtt. Halálra készült, félelem nélkül; romokat látott és pusztulást, „rögeszmésen”, „futóbolondként”; már akkor, amikor mi még reménykedtünk. De ő tudta, hogy rögeszméi nem rögeszmék; a költő fantáziája valószerűbben lát a vigyázó szemeknél és számtani művelete pontosabb minden következtetésnél:

Ó, bárha azt hihetném, futóbolond vagyok,
rögeszmém között ím lobogva futkosok,
de háború van, látod, s utána rom, mocsok
marad csak és oly mindegy: átélem? meghalok?

Mind jobban a beletörődés hatotta át idegeit, ellenállása felmondta a szolgálatot, lassan a „mindegy” lett úrrá gondolkozásán. Kínzó reménytelenséggel járt közöttünk, az ügy győzelmében egy pillanatra sem kételkedett, azonban a maga életét illetően nem látott kiutat, nem talált szalmaszálát, amiben meg tudott volna kapaszkodni. Mi, a barátai meg akartunk maradni. Az embertelenség hullámverései közepette is bizakodtunk. És milyen gyötrelmes volt, midőn keserű kézlegyintéssel, minden reménykedést elnémító mondattal kettétörte összes érveinket.

— Nincs fantáziátok! — mondotta nemegyszer. Megdöbbsentő volt ezt tőle hallani, attól a költőtől, akinek a képzelet legfőbb művészi erősségei közé tartozott.

Egyik 1944-beli találkozásunkkor Petőfi utolsó versét tette elém:

Egy szálig elveszünk-e mi?
Vagy fog maradni valaki,
Lefrni e
Vad fekete
Időket a világnak?
S ha lesz ember, ki megmarad,
El tudja-e gyászolgokat
Beszélni, mint valának?

A Petőfi-strófához ezt fűzte hozzá: — Én biztosan nem maradok meg... — Így mondotta prózai szavakkal, ahogy évek óta mondták már versei.

Szinte bénán, elakadó lélegzettel gondolok vissza az egykori jelenetre, a Petőfi-strófát idéző jelenetre. Verejtékezve bámulok magam elé, mardos a fájdalom, hogy élni-akarásomból nem tudtam átplántálni valamennyit öbelé. Az idegtépő jeleneteknek micsoda sora vonulhatott el képzeletében, mennyi gyötrelmet élhetett át, míg a megadásnak a „mindegy”-nek letargikus állapotába torkolt gondolkozása?

Ezek és ehhez hasonló gondolatok foglalkoztattak halálának bizonyossá válása idején. Írni akartam róla, — mondtam — már akkor, higgadtan, végigelemezve életművét a *Pogány köszöntőtől* a bori himnuszokig. (Sem akkor, sem most nem találok más kifejezést e csodálatos versekre.) De 1946-ban az elvesztése fölötti fájdalom még égetve feszítette idegeimet, s éppen a jó barát nem volt képes kritikusai mércét venni a kezébe: „Majd máskor, majd később, Miklós — írtam annak idején hozzá címzett, nagyon is nyugtalan lírai írásomban —, midőn már tárgyilagos csodálattal nézhetek feléd, akár Berzsenyire, vagy Vörösmarty Mihályra.”

*

Halála óta eltelt közel két évtized leforgása alatt lényegében helyesen rajzolódott ki életművének képe s a költő helye két világháború közti irodalmunk történetében. Cikkek és tanulmányok sora jelent meg róla kortársaitól, barátaitól, és a fiatalabb író, irodalomtörténész nemzedék tagjaitól. (Hont Ferenc, Koczkás Sándor, Ortutay Gyula, Péter László, Somlyó György, Sötér István, Trencsényi Waldapfel Imre, Vértes György és mások tollából.) Magam, halálának tizedik évfordulóján, 1954-ben írtam róla először elemző módon. Az irodalomtörténet József Attila mellett jelölte ki a helyét, s fokozatosan a közvéleményben is mind tudatosabbá válik, hogy azok sorába tartozik Radnóti Miklós, akiknek alkotása főlzabados utáni műveltségünk legszebb tradícióit, a folytatandó hagyományt jelenti. Művének hiteles történelmi elhelyezését elősegítették az utolsó négy-öt esztendőnek azok a kutatásai, amelyek felvázolták felszabadosulás előtti szocialista irodalmunk útját és összefüggéseit. (Az említettekén kívül elsősorban Illés László, Pándi Pál és Szabolcsi Miklós tanulmányaira gondolok.)

Másfél évtizedes pályája során, amit Radnóti Miklós létrehozott; ma már világos a kép — buktatókba ütköző ellentmondásaival is —, kiemelkedő része annak a haladó, antifasiszta, az illegális kommunista párt vonalában járó kulturális fejlődésnek, amelynek a Horthy-fasizmus idején a legnagyobb képviselői idehaza József Attila, mellette a festő Derkovits Gyula, a fiatalabbak közül Radnóti s szomszédságában festőbarátja, Dési Huber István és velük, négyőjüknek — és a haladó, a szocialista kultúra egész ügyének harcos szószólója, kritikusa, a magyar publicisztikának immáron klasszikus képviselője, Bálint György. Ők idehaza, s odakint — az ő munkájukat is erősítve —, akik emigrációban éltek, Moszkvában, Párizsban, valamint a világnak más, a Horthy Magyarországnél szabadabb tájain; együtt alkotják a felszabadosulás felé haladó kulturális menetet. Ők egyengették számunkra leghathatósabbban az utat; őket tekintjük elődeinknek; úgy nézünk feléjük, ahogy 1848—49 harcosai nézhettek a jakobinus mozgalom mártírjaira, börtönviselt hőseire.

Ma már nagy nemzeti költőink, íróink, művészeink sorában emlegetjük őket. Azonban míg idáig eljutottunk, életművüknek, életművének meg kellett vívnia a maguk, a maga harcát. Mert a mű alkotója halála után is, tovább vívja csatáját; vitázik jobbra és balra a különböző nézeteket valló, a fejlődés valóságos irányát és az irányon belüli írói, költői, művészi eredményeket elismerni nem akaró, vagy elismerésére képtelen kritikával, publicisztikával, közvéleménnyel. Radnóti életműve is vívta a maga harcát a költő halála után, míg elnyerhette azt a helyet, ami alkotását történeti valóságnak megfelelően megilleti.

Tajtékos ég című gyűjteménye — ami a háború alatt, idehaza írt verseit tartalmazta, s egy sort azok közül, amelyeket Borból hazajuttatott — még a haláláról való megbizonyosodás előtt 1946-ban látott napvilágot. A kritika egy-két kivételtől eltekintve, nagy elismeréssel fogadta a kötetet. Nem sokkal ezután pedig, amikor meggyilkoltatására világosság derült, a lezárt életműnek kijáró tisztelet kezdte övezni költészetét. Azonban ez a megbecsülés legtöbb esetben még nem járt együtt művének helyes értelmezésével, főként nem történeti helye valóságnak megfelelő kijelölésével. Nagy költőt láttak már Radnótiban, de szűkkörű szemlélettel nem győzték hangsúlyozni „kispolgári korlátait”. Akik teljesebb kép megrajzolására törekedtek, első időben azok sem jutottak túl azon a nézeten, hogy költészetében *csak* „az antifasizmus

kiteljesedését" lássák. Művének értelmezése során azok jártak helyes úton, akik líráját a szocializmus irányában járó felszabadulás előtti kultúra összefüggéseiben elemezték, elsősnek Koczka Sándor. És nem azok, akik az azonos célért harcoló törekvésen belül mindig létező eltérések túlzott hangsúlyozásával akarva nem akarva nem a szocialista, hanem a polgári antifasiszta örökség hagyatékába óhajtották elhelyezni költészetét.

Szó volt már róla, hogy művének hiteles történelmi értelmezését elősegítették az utolsó négy-öt esztendőnek azok a kutatásai, amelyek felvázolták a felszabadulás előtti szocialista irodalmunk útját és összefüggéseit. Az említett irodalomtörténészek és kritikusok névsorát ki kell egészítenünk Révai Józsefével. Révai életének utolsó éveiben — már csak néhány tanulmányt adhatott ki készülő művéből — József Attila monográfiát tervezett. A monográfia alapkoncepcióját nemegyszer hallottam, hallottuk tőle. Világos elképzelése — néhány helyen szorul csak kiigazításra — termékenyítőleg hatott mindnyájunk kutató munkájára. Révai elemzésére jól emlékszem, mivel jegyzeteket is készítettem annak idején róla. (Különben a koncepciót — ha nem is ilyen részletesen — felvázolta már egy korábbi írásában.)

Így fogalmazta mondanivalóját: — Évtizedeken keresztül nem éltem itthon. Közvetlen tapasztalataim, megfigyeléseim nincsenek a Horthy-kor irodalmi, művészeti életéről. Valahogy úgy vagyok, mint a csillagász — mondta —, aki felfedez egy csillagképet és a felfedezett csillagképhez matematikai úton próbálja fölrajzolni a csillagrendszert. — A felfedezett csillagképen József Attilát értette; az ő költészetének környezetétől vázolta fel a két világháború közti hazai szocialista irodalom és műveltség csillagrendszerét. Beszélt arról Révai, hogy az analízis csak akkor lehet helyes, hogyha a Horthy-kor egész irodalmának pontos marxista elemzését nyújtjuk. Szerinte a helyes analízishez fel kell vetni a kérdést: — Mik voltak a Horthy idő legfőbb problémái? — Két problémát említett: Az egyik a *szociális kérdés*, a másik a *fasizmus*, *illetőleg az antifasizmus* problémája. — Ha a szociális kérdés, valamint a fasizmus, illetőleg az antifasizmus a Horthy-idő két főproblémája — magyarázta —, ezeknek a kérdéseknek kell eligazítóinknak lenni az 1920-tól 1945-ig eltelt időszak magyar irodalmának, művészetének rendszerezése, osztályozása és értékelése szempontjából is.

— Kik azok az írók és művészek — kérdezte tovább —, akik a Horthy-idő mind a két főproblémájára egyöntetűen pozitív választ adtak? — Nem kétséges — mondta —, a kommunisták; az illegális párt tagjai, illetőleg azok, akik párttagság nélkül is az illegális párt irányvonala szerint dolgoztak pályájuk során, vagy pályájuk bizonyos szakaszaiban. — Ezek az írók, költők és művészek alkotják a Horthy-kor irodalmának fővonalát. Név szerint mint a legkiemelkedőbbeket, a következőket sorolta fel; — azokat, akiket korábban már említettünk, — József Attila és Derkovits Gyula; Radnóti Miklós és Dési Huber István; valamint Bálint György. — A József Attilával kezdődő és Bálint Györggyel végződő névsort — hangoztatta Révai — ki kell egészíteni a kisebbekkel, akik művészi színvonal dolgában távol vannak tőlük, de ugyanazon az úton jártak, ugyanazon célért dolgoztak.

A kor második vonalába helyezte Révai a maga rendszerező elve alapján a *népi írókat*, akik a két fő kérdés közül az egyikre, a szociális problémára pozitíven válaszoltak, viszont a másikkra többnyire közömbösen reagáltak, s közülük többen majd a fasizmus uszályába szegődtek. A népi írókkal kapcsolatban arra is figyelmeztetett Révai, hogy egy részük, pályájuk bizonyos szakaszában együtt haladt a kommunistákkal, amit a rendszerezésnek árnyalt elemzéssel figyelembe kell vennie.

A két világháború közti irodalom harmadik vonalába tartoznak a koncepció szerint a *polgári humanista írók*, élükön Babits Mihállyal. A polgári humanista írók — mintegy a népi írók ellenpólusaként — a fasizmus tekintetében pozitív magatartást tanúsítottak, viszont liberális konzervatív szemléletük folytán a szociális kérdés mintha nem is létezett volna számukra.

Általános természetű fejtegetések után, következzen most már Radnóti költészetének konkrét elemzése.

1930 szeptemberében másodéves hallgató lettem a szegedi egyetem bölcsészeti karán. Ő mástél évvel idősebb volt, az egyetemre azonban késve került; ugyanekkor az első évre iratkozott be.

1930 szeptemberének végén szorítottunk először kezét. A déli nap furcsán tükrözött a bölcsészeti kar nagy lépcsőházának színes üvegtábláin át. A harmadik emeletről haladtam lefelé. Ő a második és a harmadik emelet fordulójánál állt, évfolyamtársával, Baróti Dezsővel, akit néhány hete már ismertem. Baróti ismertetett meg bennünket egymással. Radnóti úgy állt vékony izmos alakjával a színes ablaküvegen átszűrődő napfényben, mint valami szikár görög szobor. Sápadt volt és sovány. Ugyanakkor rendkívül szívós és izmos, szívósság dolgában felülmúlta erős testalkatú barátait.

Tüstént beszédbe elegyedtünk. Mindössze néhány perc telhetett el első kézfogásunk után, amikor kicsiny aktaatáskájából elővett egy példányt verskötetéből, a közel fél évvel azelőtt megjelent *Pogány köszöntő*-ből és dedikációt írt bele. A dedikáció ekként hangzott: „Tolnai Gábornak öreg barátsággal”. Pár percnyi ismeretség után, így: „öreg barátsággal”. Évekkel később élcelődéseink gyakori tárgya lett ez a dedikáció. Ma megilletődötten gondolok vissza az első találkozásra, hiszen a szó igazi értelmé szerinti barátság támadt közöttünk.

Együtt távoztunk hármasan a bölcsészeti kar Szukováthy-téri épületéből. — Azóta Ady Endré-ről nevezik a teret. — A kapubejárattól jobb felé kanyarodtunk. — Pár lépésre a kaputól ma emléktábla idézi az egykor itt tanult költő éveit. — Úgy mentünk egymás mellett és úgy beszélgettünk, mintha nem is pár perccel azelőtt, hanem évek óta ismertük volna egymást. Elkísértük Radnótit a Széchenyi térre, ahol egy ormótlan bérkaszánya ablaktalan udvari szobájában lakott. Itt élt a második félévben is, innen vitte el a rendőrség 1931 áprilisában második verskötetének, az *Újmódi pásztorok éneké*-nek az ügyészség utasítására elkobzott példányait.

Ütközben vita támadt hármunk között. — Hogy miről: ki tudja azt? — Radnóti szerény volt, csaknem félszeg, de polémiák során tüzes hévvel beszélt, magyarázott, vitázott. Ilyen vitákból emlékszem leginkább egész lényén uralkodó szemekre, feltűnően világító pupillájára.

A száj hazudhat, de a szemek nem hazudhatnak soha! — mondotta egyszer, már a 40-es évek elején néki egy barátja. — Én szájjal sem hazudtam soha, — válaszolta barátja szavaira. — Radnóti halála pillanatáig az igazságot vallotta. Emberi és költői szava — milyen neveléses kettéválasztás — mindig az „igazra” volt tanú; annyi engedelmnyre hajlandó kortársa között. Minden szavával, minden gesztusával az igaz ügyért harcolt, nevelt, tanított, oktatott. A legjobb magyar pedagógusok egyike lehetett volna. Tanári kinevezést a Horthy rendszertől nem kapott, meg sem kísérelte a kérvényezést, tudta jól, hogy minden kérvényezés meddő kísérlet lett volna. De tanított, nevelt úgy, ahogy a körülmények engedték. Elsősorban személyes példaadásával, következetes magatartásával. Tanult tőle mindenki, aki megfordult körülötte. Sokat foglalkozott fiatal előadókkal, magyarázta nekik az előadandó vers helyes értelmét. Egy időben rendszeresen írt bírálatokat fiatal költők versköteteiről. Nem elégedett meg a nyomtatásban kiadott bírálattal, a költőkkel kapcsolatot teremtett, tanácsokat adott nekik, eszményi szerkesztőként irányította fejlődésüket.

A szegedi egyetem hallgatói között mások is *irtak* verseket. Voltak, akiknek kötetük is megjelent. Radnóti azonban rövid idő alatt olyan tekintélyt vívott ki magának, hogy az egyetemi „költők” közül többen elhallgattak, mások pedig az ő ígéretes, eredeti tehetségét, szuggesztív egyéniségét megismerve, tudomásul vették, hogy igazi tehetség van közöttük, s megbecsüléssel vették körül. Hogyne vették volna megbecsüléssel körül, hiszen ha a *Pogány köszöntő* versei még a kezdeti kísérletezés útját járják is, néhány kritikusa világosan felismerte már ekkor az új tehetség jelentkezését. A költő első verskötetének nem jelentéktelen kritikai visszhangja volt a fővárosi lapokban; a Nyugatban Bálint György írt róla, akivel később

eszei azonosságon nyugvó belső barátságot köt a költő, de ekkor még személyesen sem ismerték egymást. Mégis — nem véletlenül éppen Bálint — nemcsak az „igen tehetséges, fiatal lírikus”-t üdvözli benne, hanem első verseiben felfedezi a helyes irányba haladó, „mai”, „korszerű” — költőt. („Csupa líra ez és mégis mennyire mai. Lehetünk tehát korszerűek és poetikusak egyszerre.”)

Milyen eszei szinten állt az ember és milyen fejlettségi fokon az induló költő, midőn 1930 őszén a szegedi egyetemre beiratkozott? Emberileg és a költői kifejezés dolgában még egyaránt forrong, formálódik, alakul. Alakuló, forrongó, formálódó egyéniség, de ez az alakulás, ez a forrongás, eszeileg alapján már rátalált arra az útra, amelyen haladnia kell.

Az a fiatal ember, aki gyámja szándéka ellenére írói pályára készül és gyámja akarata szerint az 1927—28-as évet a csehszlovákiai Reichenbergben (mai neve Liberec) tölti textiliskolában; éppen Reichenbergben részesül azokban az indításokban, amelyek választott ideálját, költészetét helyes útra terelik. Csehszlovákia előtt ifjúsági folyóiratokban jelentek már meg versei. Kísérletek ezek; a dekadens módon értelmezett Ady, Verlaine és Baudelaire modorában. Sem ezeket a verseket, sem azokat, amelyeket majd Reichenbergben ír, helyes színvonal érzékkel nem gyűjti kötetbe. A csehszlovákiai próbálkozások azonban sok tanulságot nyújtanak az irodalomtörténész számára; ott érezzük ezekben a versekben először emberi, eszei formálódását. Mi idézi elő a változást, ami a reichenbergi versek alapján Radnóti gondolkodásának útján nyomonkövethető? A felelet egyszerű: — A csehszlovák polgári demokráciának Horthy Magyarországához viszonyítva szabadabb légköre, szervezett munkásokkal való kapcsolata egy ottani textilgyárban, ahol a textiliskola tanulói gyakorlati munkát végeznek és nem utolsósorban a szerelem, egy német munkáslány iránt.

Reichenberg után közel két esztendő telt Budapesten. Tisztviselő gyámja üzletében, majd — kereskedelmi érettségije lévén — reálgimnáziumi különbözetre készül, hogy egyetemre iratkozhasse be. Budapesten tovább formálódik emberi, eszei, költői arcának Reichenbergben megindult fejlődése. A vasárnapi kirándulások, „az alázó hét után”-i kirándulások — ahogy ő nevezte —, amelyek oly sokat szerepelnek korai, de későbbi verseiben is, a baloldali mozgalmak mozgalmi kirándulásainak típusába tartoznak. Baráti köre kivétel nélkül haladó emberekből tevődik össze: Beck Márta, Forgács Antal, Lakatos Péter Pál, Szalai Imre, Szász Sándor Béla, Tamási György, Sós Endre és mások. Néhányan már ekkor kommunistának vallják magukat, többen közülük a 30-as évek elején tagjai lesznek az illegális kommunista mozgalomnak, de a légkevesbé baloldaliak is legalább felvilágosult, radikális polgárok.

A Csehszlovákiában megindult és Budapesten tovább folytatódó fejlődés nyomon követhető a *Pogány köszöntő* versanyagában. E versek többségének témája a vasárnapi kirándulások nyomán kifejeződő táj — és szerelmi élmény. A táj, a természet, a szerelem többnyire idilli, dalszerű nyugalomban jelentkezik. Az idillnek később is nagy szerepe van Radnóti költészetében. De már a kezdeti idillre is áll az, amit Ortutay Gyula a későbbiből fogalmazott meg: „... az idill éppen arra szolgált, hogy az ember szép és harmonikus tiszta világát állítja szembe” — most a Horthy-kor 20-as évek végi világával, később — „a fasizmus emberellenes barbárságával”. Az idillt kifejező költészet formája a szabadvers, ami maga is baloldali állásfoglalás volt a 20-as évek végi Magyarországon. — Az egykorú hivatalos irodalomtörténetírás a kötött formákat félredobó költőknél eleve „destrukciót”, „baloldaliságot”, „vörös rémet” szimatolt. — A *Pogány köszöntő* huszonkilenc versének nagy többsége a szerelem és a természet idilljét fejezi ki, bizonyos fajta rezignáltsággal, s a költő akkori kifejező eszközeit jellemző elvontsággal. Az elvontság annyira jellemző Radnóti ekkori és egy ideig még későbbi fejlődésére is, hogy természeti képeiről, ha nem tudnánk róluk, hogy a budai hegyekben gyökereznek, a világ bármelyik tájára, természetére is vonatkoztathatók volnának.

A kötet többségét kitevő táj- és szerelmes versek mellett van a *Pogány köszöntő*-nek néhány darabja, amelyben már megjelenik a társadalmi valóság irányába való első tapogatódzás. Három versre gondolok: *Sírdámsíkoly*, *Szegénység és gyűlölet verse* és a *Májusi igazság*.

Ezekben már kifejeződik az osztályellentétek felismerése és a rendszer elleni tiltakozás. Bár ez a fölismerés, ez a tiltakozás — miként tájverseiben a természet — elvontan jelentkezik meg. Azonban ha elvontan is, e versekben a milliókkal vállal testvériséget; feltűnnek verssoraiban a „tűzfalak”, a „kazánok”, a „gyárak leányai”. És a három vers közül az egyikben (*Májusi igazság*) — már a címe is sejtet — akkori eszmei fejlettségének fokáról — mintegy értékeli életének, gondolkodásának korábbi esztendeit.

Én is csak ma látom a tegnapot,
mert szegény szemeim betegek és
csak asszonyra és könnyre lettek,
pedig testvéreim
tegnap a májusi igazság járt az
uccákon, virágokkal fölcicomázva.

Asszonnyal és könnyel a szememben
a májusi igazság útját taposom
a kőfalak között virágosan és
barnaszemű őzek jönnek hozzám,
megnyalják lecsüngő kezem és
cinkék raknak fészket a hajamba:
mert testvéreim,
utam átkozott őszi vetés, késő vetés
mulasztott májusokba.

Az első szegedi év

Radnóti Miklós másfél évtizedes költői pályájának egyharmadát Szegeden töltötte. Itt — már az első esztendőben — tovább formálódik, érik gondolkodása, s telítődik költészete olyan kifejező eszközökkel, amelyek fokozódó mértékben teszik majd alkalmassá a valóság teljesebb lírai megjelenítésére. A kísérletezés nyomán alakuló lírájának újabb építőkövei rakódnak le most alkotómódszerében. (Vizsgálódásunkkor az 1931 áprilisának elején megjelent *Újmódi pásztorok éneke* című gyűjteményének anyagát vegyük szemügyre.)

A kötet harminchárom verse közül tizenhét egészen bizonyosan — de minden valószínűség szerint tizenkilenc — Szegeden keletkezett. Miként a *Pogány köszöntő* versanyagának többségében, az *Újmódi pásztorok éneke* Budapesten keletkezett darabjaiban is a táj- és a természet képei dominálnak. A táj- és a természet képeivel találkozunk első szegedi verseiben is, azonban a korábbi és a szegedi tájversek között lényeges különbség tűnik fel. Míg azelőtt a tájak és a természet képei elvontak, a szegediek fokról-fokra szívznak magukba valóságalemezeket. Az új élményeket nyújtó városban megragadja a Tisza-part hangulata, a fűzesek, a cserjék, a Maros-part világa. Nemcsak azáltal érződik e versekben a valóságos szegedi táj, mivel Radnóti néven nevezi a városmenti falvakat, a folyót s más konkrétumokat, miként a *Zaj estejelé* című darabjában a Maros-parti fűzeseket: „Már a Maros fűzes partjai közt jön el hozzám a meszesi vidék! . . .” A Szeged menti tájra való utaláson túl, az egész város hangulata konkrétabb, mint korábbi tájversei. Ugyane vers további sorai:

.....csikók csomós lábakkal
futnak az anyjuk után s így
este, hazafelé most kácsák
és szeretők totyogva menetelnek!
Az égen egy helyen látni még,
(csikók! kácsák és szeretők!) hogy
olyan, mint kedvesem szemekéjje!

Fiatalkori verseiben — talán az *Újmódi pásztorok éneké*-ben legnagyobb mértékben — sok a fiatalos póz, a hetykeség, az izmusoktól tanult modorosság, az erotikus utalás. Ezek ellenére, ezekkel együtt erősödik a Radnóti versben az elvont természeti képek helyett a realiztikus, a valóságizű természet kifejezésére való törekvés. Az idézett sorok negyedik Szegeden keletkezett verséből valók. De nemcsak a negyedik, már a második itteni verse is konkrét tájat idéz. Ki ne érezné a Tisza-part hangulatát, a *Péntek éji groteszk* című tízoros versben:

A hajnali csillag föl kacag!
Egy korsóka tutajról a vízbe
lefordul ijedten! Fűz alatt,
faragottképzű legény ébreszti
alvó kedvesét. Azt hiszi, hogy
zajjal most támad a nap! Pedig
csak életükért harcol manó
a cserfák tetején! Éjjel van. Kacag
a hajnali csillag s a Tiszaparton
ujra már elaludtak a rózsák!

A valóságos táj és természet kifejezésére törekedve, kezd teret nyerni a realizmus: a költő mind nagyobb mértékben igyekszik meríteni a valóság egészéből. Már a *Pogány köszöntő*-ben: az ember és a táj egysége fejeződött ki. Szegedi fejlődésének kezdetén az ember és a táj egysége az elvont ember és az elvont táj egységéből a konkrét ember és a konkrét táj egységévé kezd szélesedni. És ezzel párhuzamosan: az ember és az élet összefüggései, az élet jelenségeinek megjelenése képalkotásában, versformálásában. *Októberi vázlat* című — minden bizonnyal harmadik — Szegeden írt versének utolsó szakasza példázza ezt. Az első szakasz még elvont, a korábbi periódusra is jellemző vonásokat tartalmaz. Azonban az utolsó két szakaszból különösen a második már hiteles szegedi tájat idéz:

mint kispapok őszülő bánata fordul
imásan, miséken lesett fiatal
apácák hitese, hófehér teste
felé, a hűvösödő esti időben;

ökörnyál kötött ki újra már szigorú
bokrainkon, de a Tiszán még mesélnek
dévajos játékról titkosan az árnyak
és csöndesen elmulat a táj.

Ott muzsikál a versben a szegedi táj, a vers hangulatát átszővő zenével; a Tisza-parton hullámozó ökörnyál; a Tiszának meséje van, s megjelennek verssorokban a fiatal költő jellegzetes fantáziájával a vacsora idő előtti Tisza-part fekete reverendás kispapjai, valamint az apácák. Első szegedi esztendőből származó verseiben gyakoriak az ilyen szerű hasonlatok; papok, kispapok, apácák, a templom és az egyházi rítus különböző elemei:

Nyár volt; a templomok tornyaiért
árnyékuk misézett a napban...

Hasonló gyökerűek azok a hasonlatok, midőn szeretőjét Máriához hasonlítja, s Keresztelő Szent János asszonytalan életét idézi (*Két szentkép*). Vagy, amikor a munkanélküli, a munkaképtelenné vált Jánost énekli meg (*Elégia, vagy szentkép, szögetlen*). És többek között az *Arckép* című ötsoros költeménye:

Huszonkét éves vagyok. Így
nézhetett ki ősszel Krisztus is
ennyi idősen; még nem volt
szakáll, szőke volt és lányok
álmodtak vele éjjelenként!

— A templomok, a templomtorony, a papok, a kispapok, az apácák és más hasonló képek Szegeden jelentkeznek először verseiben. — Nem véletlenül! A szegedi egyetemen tanárai között több szerzetes tanár volt. Szeged belvárosában minden háztető fölé emelkedve, csaknem mindenünnen feltűnik a Fogadalmi templom két tornya. Szeged a csanádi püspök székhelye; jezsuitáknak, piaristáknak, ferenceseknek és minoritáknak voltak itt rendházai; a város utcáit papok, papnövendékek és apácák színezték. Az egyetemen több kispap végezte tanulmányait, a kispapokon kívül apácák, akik — mintegy sziget — az előadótermek első soraiban foglaltak helyet. Ezek a momentumok kínálkozva sorakoztak a fiatal Radnóti versalkotó fantáziájának; kép és hasonlat anyagává váltak az ő fiatalos, nem ritkán megbotránkoztatásra törő antiklerikalizmusának.

Radnóti első szegedi verseinek többsége vers-miniatúr: a tájnak és az embernek a valóságához — többnyire groteszk elemekkel — közeledő miniatúr ábrázolása. Első itteni hónapjaiban születik meg azonban a *Hajnali elégia*, a miniatúrok sorában már terjedelmesebb, ötszakaszos költemény. Növekvő pátosz tör fel sorából; a valóságához közeledő tájak és képek nyomán valóságos társadalmi kérdést ragadva meg. Felfedezzük ugyan még benne Radnóti e korszakára annyira jellemző groteszk képalkotását, — az ilyen sorokban, mint: „rossz veséddel játszottál komoran huszonegyest!” — Azonban a groteszkre hangolt képek és hasonlatok is társadalmi problémára világítanak, jelezve a forradalmasodó atmoszférát: — „borok s fekete kávék növelték nagyra azóta erőnket;” — majd odébb: — „már tilalomfák görbülnek a földig országló gondjaink alatt!” — A költemény utolsó két szakasza:

Már jegenyék árnyéka gyászolja csak
régén fekete kenyérünket s fák
tudják csak a patakok partján,
hogy fejszés emberek lábnyomán fut
össze most sírva az őszi víz fénylő
pocsolyákba s árkok gyűjtik s mérges
köpések dagasztják csobogóra!

Gonddal kerített gyümölcsünket már
lámpák fénye érlelte gyönyörűvé és
kiteljesedett nyomorunk fölött vörös
hamvakkal visszük szét hajnalodó életeinket!

Forradalmasodó gondolkozása során az aesopusi nyelvnek Radnóti szóhasználatában majd oly gyakran jelentkező jelzője, a *vörös* itt jelentkezik először: „vörös hamvakkal visszük szét hajnalodó életeinket!” — „kék májusunk, vörös orgonát dobált fiatal diszül kalapunkra . . .”

Az elvontságból — ami igen gyakran az expresszionizmus elvontsága — konkrét irányba fejlődő Radnóti költészete szinte versről-versre szélesebb tematikát ölel fel, anélkül, hogy költői alkotó módszere még elérkeznék a viszonylagos kiéréshez is. (Az elvontság, ami az induló Radnóti költészetét jellemezte, általános vonása többé-kevésbé a 20-as évek más magyar költői alkotómódszerének is. Megtalálható ez Kassák-nál, Szabó Lőrinc-nél, Illyés Gyulánál, de József Attilánál is. Az elvontság jegyében indul Radnóti egész nemzedéke a *Jóság* című antológiában: Zelk Zoltán, Forgács Antal és a többiek.) A téma bővülésének vagyunk tanúi, hogy azután a bővülő téma megtalálja majd sajátos kifejezőeszközeit. A *Tápé*,

Őreg este című verse például arról tanúskodik, hogy fokozatosan távolodik a szavak és hangulatok váltakozására épülő stílustól, az expresszionista elvontságtól. Az anyaggal való küzdelmének lehetünk tanúi e verseinek tanulmányozásakor; Radnóti nem csekély nehézségekkel arra törekszik már, hogy versformálása, a feltáruló képből kiemelt tulajdonságok ábrázolására, költői szemlélete eleven, belső logikára épüljön. Képei — gyakran még mindig modorosak —, de fokról-fokra pontosabbak és világosabbak lesznek; most már arra is képes, hogy a Juhász Gyulától is többször megénekelte Tápé légkörét, a tápéi parasztház hangulatát érzékeltesse. A vers kissé modoros, hetyke kezdés után a falusi hangulat légkörét árasztja. A jászlak előtt eldőlvé pihenő tehének, a halovány holdfény, a csillagtalan égbolt, a kis parasztyerek, a székre hazatérő parasztlak, a lánchoz kötött kutya, a gyerekek tejesköcsögre függesztett „álma”, együttesen fejezik ki a tápéi atmoszférát:

Kinn kútya nappali mérgét játssza
a láncsal, benn a gyerek figyel még, ó
szemekkel s a macska! és szerető zajban
álmodnak együtt már, köcsög tejekről
boldogan, nyáluk csorgatva a vackon!

Amikor már képes az életnek ilyen szintű megragadására, lírájában kifejeződnek az élet ellentmondásai; az osztályellentétek, a kizsákmányolás. Verseiben feltűnik a munkanélküliség, a kizsákmányoltak világa és az *egyke* kérdésének szorongató gondolata. — Minek a gyerek? — kérdezi a *Keseredő* zárószóiban: „hogy álljanak majd éhesre ijedten, mikor rí a rét s föld a magot is undorral kihányja!” Vagy nem az osztályharc megértésének hangja cseng a *Szerelmes keseredő*-ben, s nem a rendszerrel való szembenállásra, a kizsákmányoló, a csendőrterrorral operáló uralkodó osztályra céloz-e a versnek e szakasza?!

Láthatod: gazdagok szusszanó
tálai fölött még mindig pára leng
és tiszta szavaddal, ahogyan itt állsz:
orv vadölők állnak így orozva
erdőknek szélén és fiatal életed
s kedvesedé, szép tilos nyúlként
csöndesen lóg az ujjad hegyén!

Vagy nem politikai mondanivalót fejez-e ki — ha semleges környezetben tűnik is föl — a *Kedd éji groteszk*-nek e másfél sora: „mert szél indul és porból tornyokat épít az útra...” Az erősödő mozgalom támogató erejével politikai indulatot, politikai fölismerést fejeznek ki ezek a szavak, hogy a jelképes utalás később kötetcímmé épüljön: „Lábadozó szél”. Az *Újmódi pásztorok* szegedi eredetű verseiben tanúi lehetünk már nemcsak a konkretizálódásnak, hanem a konkrét emlékekből, a valóságos tényekből következő általánosításnak, jelképpé válásnak is. *Kedvetlen férjfiak verse* című költeményének van néhány sora, ami ma jelképesen hat, pedig valóság gyökere van. Radnóti kucsomát viselt, ahogy kucsomát viseltünk mindnyájan Szegedi Fiatalok. — Ő volt közöttünk a kucsma-viselés kezdeményezője. — Tüntetés volt ez; az orosz kucsomát jelképezte, a Szovjetunió iránti rokonszenvet. A költő egyik tanyai kiszállásunkra, minden valószínűség szerint egy tápéira céloz a vers kezdeteiben, midőn vetített képek előadás után, kis kocsmában borozgattunk. A versben jelenünkre s jövőnkre utal jelképekbe burkolózva. A jelképek között szerepel a kucsma is, hogy végül ismét a tanyai atmoszféra világát idézze:

Fulladunk a porban ízetlen,
szalonnás kenyér szánkba ragad

s üdvöket kapunk és glóriát
kucsma helyett fejünk tetejére:

.....
.....

A vers vége:

csak emlékek rínak s hasunk
és lábaink eloldott csoszogása
hangzik imának a csillagos égre,
ha esteledik: mert hangosodnak
rossz, vézna kutyák és féloldalt
billen gazdag zsákokban a zsákmány.

Az *Újmódi pásztorok éneke*, az első szegedi élményekre visszhangzó kötet a kísérletezés kötete, de már megtaláljuk benne azokat a vonásokat, amelyekből kibontakoznak majd a későbbi kiváló költő alkotásai.

A kialakuló hang

A *Pogány köszöntő*-ben és az *Újmódi pásztorok éneké*-ben értékes fordulattal alakuló, kísérletező költő hangja a *Lábadózó szél* című kötet (1933) anyagában jelentősen változik. Már a *Férfinapló*-ban, a kötet előhang számba menő darabjában, mélyebb zengésű hang halatszik, mint a korábbi verseiben. A természeti képekben az osztályharc, a kizsákmányolás tovább élesedő vonásai jelentkeznek, aesopusi terminológiájával, nemegyszer a dolgok nyílt néven nevezésével is: „szavaim messze, kakastollak közt portverve menetelnek!” — olvassuk az első szakaszban. Majd a második és a harmadik szakaszban — még mindig nem mentesen hetyke modorosságtól —, de már teljességgel jelen van az új, forradalmasodó valóság kifejezése:

Mondják, hogy virrad a gödrök
alján, füvek alatt csillogva
lesnek a tücskök, s napitta
pocsolyák helye lelkesedik
döngölő léptek után!

Talán vihar jön, mert
simul halasodva a borz víz,
széttette a csönd lábát
az út fölött és harcoss
zajokkal készül marakodni!

Radnóti — akiről már elmondottuk, hogy Reichenbergben, majd utána Budapesten radikalizálódott, s eljutott a marxizmus alapvető tételeihez — Szegeden ismeri meg közvetlen közletről a teória nyomán a hazai valóságot; a Szeged környéki szegényparasztság helyzetét, a zsellérek nyomorát, a gazdasági és a kulturális elnyomorodottságot. Ha mindezt látja is Szegeden és ha törekszik is a látottak kifejezésére, versformálásában még marad elvontság, a konkrét valóság megragadására egész versben még ritkán kerül sor. Elvontságtól mentesen csak akkor jelenik meg lírájában először a valóság, midőn a maga egyéni helyzetében, személyesen is szembetalálja magát a Horthy-rendszer világával. Ilyen pillanat az, midőn 1931. április 18-án elkobozzák az *Újmódi pásztorok énekét*. Verset ír ekkor, címe: *1931. április 19.*, alcíme: *Uj könyvemet tegnap elkobozták*. Az előhang számba menő *Férfinapló*-val egyenértékűen jelzi ez a vers Radnóti fejlődése új szakaszának beérését.

Ugyanebben az időben folyt a pör József Attila *Döntsd a tőkét* című kötete fölött. Ez az idő volt az, amikor más baloldali és kommunista költők, írók ellen is több évig tartó pöröket folytattak, s többhetes-többhónapos fogházbüntetést szabták ki számukra. (Garai János, Nádass József, Lukács Imre stb.) Ekkor kobozzák el Komját Aladár *Proletár daloskönyvé*-t, valamint ugyancsak tőle a röplapon terjesztett *Proletár Magyarország marsol* című verset, más mozgalmi versekkel együtt. Radnóti Miklós kötetét, bár politikai tartalma miatt kobozzák el — jellegzetes gyakorlat volt ez annak idején —, az elkobzás indoka „szeméremértés” és „vallásgyalázás” volt. A költőt — elsősorban kedves tanárunk, Sik Sándor Radnóti melletti nyilatkozata következtében — *mindössze* nyolc napi fegyházra ítélik, és a Tábla az ítélet végrehajtását három évi próbaidőre felfüggesztette.

Radnóti verseinek többnyire ismerjük az időrendjét. Az időrend sok tanulással szolgál életműve tanulmányozója számára. A kronológia alapján egy kérdést szeretnék csupán érinteni, ami rávilágít ekkori fejlődésének útjára. A *Lábadózó szél*-ben kiadott huszonhárom vers között mindössze hármát olvashatunk, ami 1931-ben keletkezett. A többi 1932-ből származik és néhány 1933-ból. Radnóti nem tartozott a különösen termékeny költők közé. Évi verstermése ifjúkorában ritkán haladta meg a tíz-tizenkettőt. Azonban, hogy 1931 áprilisától, az *Újmódi Pásztorok* megjelenésétől, az esztendő végéig mindössze három verset írt; az ő szigorú, minden verset sokszori átgyúrás után lezáró gyakorlatában is rendkívül kicsiny szám. Mindössze három verset adott ki ebből az időszakból, s a kiadatlanok között is csak néhány, nem eléggé sikerült vers származik e nyolc hónapból. Ez a „terméketlenség” jelez valamit. Válságról van itten szó, amiből minden eddigi eredményénél győzelmesebben kerül majd ki. Radnóti e válság nyomán érkezik el ahhoz a pillanathoz, amikor képessé válik kiemelkedő nagy versek létrehozására.

Milyen események történtek 1931-ben, amelyek a költő válságát, illetőleg új kifejezés, alkotó módszer szükségét és ugyanakkor a válságból való kiemelkedését eredményezik? Utaljunk legelőször a gazdasági válság nyomán megerősödő hazai munkásmozgalomra, az illegális kommunista párt nagyméretű szervezkedésére. Ez az, amihez minden más csak kapcsolódik, része és folyamánya lesz.

A költő pesti barátai közül többen ott vannak a pesti egyetemi kommunista szervezkedésben, Rajk László körül. Kitégítja Radnóti szemhatárát, hogy a nyári szabadságból két hónapot Párizsban tölt, ahol nagy benyomást tesz reá a Gyarmatügyi Kiállítás, a gyarmati négerok világát, életkörülményeit is sejtető anyag; a kiállításnak a francia baloldali körökben támadt visszhangja. A francia fővárosban kapcsolatba kerül magyar emigránsokkal és a francia kommunista mozgalommal. Szegeden is ez az az időszak, amikor a Szegedi Fiatalok a tanyai parasztmozgalomból továbblépve kapcsolatba kerül a munkásmozgalommal: — ahogy ő nevezte — „a növelő közösség” maga is lendítje az ő megformálódó, kiérett, kialakuló költészetének.

A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumáról annyit, amennyi Radnóti költői fejlődésének helyes megértéséhez szükséges. Az 1931-es esztendő, a rákövetkező év, valamint 1933 első fele volt a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának legeredményesebb időszaka. Amikor Radnóti Miklós a szegedi egyetemre kerül, a Kollégium mögött már több mint két évi munka volt. 1928 elején jelentkeznek a Szegedi Fiatalok legöregebb tagjai vita-estekkel, amelyeken a magyar Alföld népének kérdései kerülnek megbeszélésre. Az akkori előadások — amelyeknek egy része nyomtatásban is megjelent — szemlélete még a népi irodalom hatása alatt állott. A mozgalom tagjainak eszményképe — jellemző volt ez akkor a hazai ifjúsági mozgalmakra — Szabó Dezső; mellette a Szabó Dezső szemlélete szerint értelmezett Ady és Móricz, valamint az erdélyi népiesek: Kós Károly, Tamási Áron és az akkor még baloldalinak számító Nyírő József. Ezeket a vitákat az előadók többsége még olyanokból tevődött ki, akik a politikai fejlődés során majd elmaradnak tőlünk. De az elmaradók helyére egymásután jönnek az újak; először 1929 őszén, majd 1930 szeptemberében Radnóti Miklóssal együtt újra mások. A Bethlen Gábor

Kör könyvespolcain — ahonnan a Szegedi Fiatalok mozgalma kicsírázott — fokozatosan megjelennek a baloldali folyóiratok és könyvek, közöttük a kolozsvári *Korunk*; a könyvek között rejtve, az írószertalpiókban az *Állam és Forradalom*, valamint az *Anti-Dühring*. A parasztság helyzetének megismerése, „a puszta tények segélyt kiáltó hangja” — ahogy annak idején mondtuk — vezetett el bennünket a konkrét megismerő munka területére. „A megdöbbentő adatok” nyilvánossághozatalának és terjesztésének első lépése után kezdtünk kijárni a Szeged környéki majd távolabbi parasztság körébe, megszervezve a tanyai *agrár-settlement* gyakorlati, szociális munkáját. A kiszállásokon együtt éltünk a tanyák és a falvak szegény népével, szociográfiai feljegyzéseket készítettünk, ismeretterjesztő előadásokat tartottunk és igyekeztünk elintézni a szegények ügyes-bajos dolgait. A húszas évek végén, 30-ban és 31-ben nem volt e munka jelentéktelen, s főként nem nehézségek nélkül való. Szembeállt velünk az egykori hivatalosok nyomása, gyantúsítása; munkánk nemegyszer a csendőrség szuronyos akadályába ütközött. Radnóti már idézett szavaival „kakastollak közt portverve” hajtottuk végre terveinket.

Falusi munkánk, ha nehézségekbe — nem egy alkalommal a csendőrség akadályába — ütközött is, mégsem volt illegális munka. Sajtóvisshangja is volt, sőt félhivatalos lapok is foglalkoztak velünk dicséző hangon. 1931 őszén azonban fordulat következett be munkánkban. A Szegedi Fiatalok néhány tagja — köztük Radnóti is — kapcsolatba került az illegális kommunista párt szegedi, Szepesi Imre-féle csoportjával. Ezzel olyan bázist kap fejlődésünk, ami az addigi tapogatózás, keresés után meghatározója lesz fejlődésünknek. A Hét vezér utcai munkásterthonban szavalókórusokat szervezünk, fali újságot szerkesztünk, s rendezvényeinknek ettől kezdve lényegében megváltozott a jellege.

Az *Újmodi pásztorok* elkobzása nyomán ezek az események idézték elő, hogy korábbi, kezdeti, költői gyakorlatában megbizonytalankodjék, új mondandók kifejezését érezze szükségesnek és egyúttal azt is, hogy az átmeneti válság után kiterelvényesedve, a maga hangját megtalálva, mindjobban kiérve fejezze ki a valóságot.

A válságból való kiemelkedésnek e pillanatát nem érdektelen példákkal is illusztrálni. Könyvének elkobzásáról szóló verse után csaknem nyolc hónap telik el, még nem ír Radnóti olyan verset, amit érdemesnek tart arra, hogy kötetben közreadjon. Az *1931. április 19.* című verse után az első, amit kiad: *1931. december 8.* című és *Főtárgyalás* alcímet viseli. A vád alá helyezett verskötet bírósági tárgyalásáról szól ez a vers, a nyolc hónappal azelőttinél is teljesebb valóságbrázolással. A kísérletezésnek már alig van nyoma, de a kísérletezés leszűrt eredményei, tisztulva, modorosságtól mentesen annál inkább fölismerhetők benne. Az 1931-es esztendő, áprilistól decemberig az ő válságának és a válságból való megújulásának a szakasza. A megújulás eredményeként 1932 elejétől egymást követik — csupa dátumos című vers, mintha dokumentumnak szánná őket — olyan alkotások, amelyek állást foglalnak a faszizmus gáztettei s a háborús uszítók ellen. Verset ír Farkas László proletárköltő halálára, aki tbc-ben halt meg bécsi emigrációjában. Verset ír egy néger költő mellett, akit a Ku-Klux-Klan emberei New Yorkban agyonverték. Állást foglal a japánok Kína elleni támadásakor a gyarmatosító háború ellen. De szerelmes verseit, természeti és tájképeit, ebben az időben is gyakran írt kis miniatűr darabjait egyaránt áthatja a mind teljesebbé váló élményvilág, amit most már csiszolt eszközökkel képes kifejezni. Ebben a szakaszában jellemző vonása Radnóti költészetének a mind nagyobb fokú teljességre való törekvés. Azé a teljességgé, amelyben szocialista öntudatra épülő élete mind mélyebbre hatol a jelen problémáiba és a magyar műveltség rétegeibe. Szemlélete mind egyetemesebbé válik; konkrét hazai kérdésekhez kapcsolódik, de látóhatára túl terjed az ország határain; a földkerekség minden embertelenségére van szava, tiltakozó szava.

1932-ben keletkezett írásaiban szinte versről-versre fejlődik, egyszerűsödik. Két művével szeretném e fejlődést illusztrálni. Első példa az *1932. október 6.* című, *Személy harmadik* alcímű költemény. Arra is példa ez a vers, hogy ugyanakkor, midőn letisztult alkotó módszerével

felhasználja korábbi művészi eredményeit, tanúi vagyunk új kezdeményezéseknek is. Mintha valamiféle epikus vonások jelentkeznének most nála? — Az irodalomtörténész jól tudja, hogy ez az időszak az elbeszélő költészet új felvirágzásának ideje: ekkor jönnek létre — másra nem is utalva — Illyés Gyula elbeszélő költeményei, a *Három öreg*, az *Iffjúság* és a *Hősökről beszéltek*. — Radnóti költeménye azonban csak látszatra epikus költemény; valami bújtatott epika jelentkezik benne, nem az elbeszélés a lényeges itt, hanem az impresszió, epikusság helyett a festőiség uralkodik. A Szeged—Budapest személyvonat harmadik osztályú kupéjának atmoszféráját szinte festői módon, — új elem ez Radnóti költészetében — későbbi nagy festői erejű verseinek előzményeként jeleníti meg. Anélkül, hogy valami határozott összefüggést óhajtanánk kimutatni, Käthe Kollwitz grafikái merülnek fel emlékezetemben, ezek az egyszerű és széles vonalakkal, foltokkal ábrázoló alkotások. És eszembe jut egy fiatalabb magyar grafikus, a szocialista művészcsoporthoz tartozó Kondor György, tőle is a *Hajnali vonaton* című szénrajz:

Dél óta utazol s most szakállas este van már,
szembe vénasszony ül veled s az orra bojtosan csorog;
katona alszik sapka alatt és két puskás fegyőr közt
rab ül. Az idősebb ör hangosan kolbászt eszik;
meséli Permben és Ufában volt fogoly
tizennyolc november hetedikén ért haza,
az eső esett. Két hetet pihent, aztán
munkába állt, s azóta embertársait őrzi szuronnal.
A másik biccent, biztos huszadszor hallja már.

Így jössz a Tisza mellől s Kőbánya után
a város fölött szőke fény, szeretőd kontya világol.
Ezért vagy itthon itt, ahol születél!
Szülőanyád s apád meghaltak rég, egymástól
száz lépésnyire áradnak a földbe már.
Ritkán jársz ki a temetőbe s csak egy csokor
virágra telik. Felezni szoktad.
Hajtsd le a fejed, vidéki költő lettél.
A város fölött szeretőd kontya világol
s te jössz felé Tiszától a Duna mellé.
Néped közt jöttél s ha igaz
amit az erdélyi lap írt rólad egyszer,
(hogy Angyalföld és a Lágymányos
proletárjainak költője vagy te),
akkor hazaértél! Hajtsd le a fejed. Még jobban!

.....
.....

A *Lábadozó szél* című kötet jellemvonásai közé tartozik, hogy a rövid miniatűr versek helyére mind terjedelmesebb költemények sorakoznak, valamint az a vonás, hogy erősödik a groteszk helyett a pátosz. Annak a pátosznak a kibontakozása játszódik le előttünk, ami későbbi nagy alkotásainak olyan jellemző vonása lesz. A költő 1932-beli útjának nagyobb terjedelmű, patetikus lélegzetvételű költeményei között is kiemelkedik az *Ének a négerrel, aki a városba ment*. Egyéni hangja van, nyelvének különleges színezete, nem mindennapi zengéssel. Balladaszerű alkotás ez; a nagyváros világába került gyarmati néger tragédiájáról. Erőteljes, gazdag, finom képekkel ábrázol, tömör szakaszok követik egymást, sodró lendülettel. — Radnótinak erre a versére — amelynek élményanyaga a párizsi gyarmatügyi kiállításra nyúlik vissza — már nemcsak a baloldali kritika figyelt fel. Halász Gábor ekkor ismerte fel, hogy „jelentős”

költővel állunk szemben. — Ma olvasva, az *Ének a négerrel* úgy hangzik, mint valami nagy epikus költemény előhangja:

Szervezkedtek és dárdákat vertek,
dárdákkal dárdás sorsot fenyegettek;
s hogy meghalt a fa
és ki kedvesét várta a fán, — a lány;

bokrokban kígyók fűtörészték és
seregek nehéz szaga szállt:
megindultak a néger proletárok.

A Vörösmarty pátoszára emlékeztető, nagy lélegzetvételi költemény szinte napjaink felé mutat előre. Ha Radnóti élne, az előhang benyomását keltő verset folytathatná, tovább építhetné a délafrikai négerrek hatalmas hőskölteményévé. Hiszen az utolsó másfél évtizedben olyanná változott ez a „sötétbőrű táj”, mint valami kitörni akaró vulkán.

Szemben a fasizmussal

Radnóti első három kötetének soraiból árad az optimizmus, a jókedv, a vidámság. Az első két kötetben még művészileg kialakulatlanul, a harmadikban eszeileg is éretten, a megtalált művészi eszközökkel fejeződik ki a változás utáni vágy, áthatja sorait a derűlátás, felcsillan a költő szemei előtt a forradalmi változás lehetősége. Költészetének első korszakát ugyanúgy a derű, az optimizmus, a forradalmi lendület hatja át, mint József Attila ezidőbeli költészetét, Nagy Lajos prózáját, vagy a fiatal Gelléri Andor Endre realista indulású novelláit.

Hasonló szemlélet áradt még ekkor a későbbi „népi” írók legjobbjainak alkotásaiból is. Elsősorban Illyés Gyula ekkori költészetére kell hivatkozni, de többeken kívül Erdélyi József műveire is. A kortársak még nem láttak annak idején elvi különbséget — legfeljebb a különböző egyéniségek különbözőségét — József Attila, Illyés Gyula, Déry Tibor, Nagy Lajos, Erdélyi József és több más — nem sok idő múlva a szocializmustól eltávolodó író — szemlélete között. A felsorolt és fel nem sorolt írókat és költőket együtt tartottuk számon, s természetesen vettük, hogy hasonló gondolkozású művészekként hatnak egymásra, egyik tanul a másik művészi megoldásaiból. Nem volt és nem is lehetett alapvető, elvi ideológiai különbség — legfeljebb a részletekben — a később is következetes szocialista világnézetet valló költők, írók és például a között az Erdélyi József között, aki a *Fekete Kőrös* című versét közölte ebben az időben, s még kevésbé nem Illyés Gyula esetében, aki forradalmi módon fejezte ki ekkori lírájában a szegény parasztság világát. József Attila és Illyés most még kéz a kézben haladnak egymás mellett, s a fiatal Radnóti szívesen tanul a hét évvel idősebb Illyéstől. Gyakran találkozunk verseiben a „fiatal” jelzővel, ami először Illyés lírájában tűnik fel — a mai fiatalság talán már nem is érti egykori jelentését — jelzője volt a jövőnek, a szocialista jövődőknek.

Ez az irodalmi periódus (Szabolcsi Miklós foglalkozott először a problémával) egybeesik a munkásmozgalom 20-as évek végén meginduló fellendülésével. Hogy ne csak irodalmi, hanem művészeti példát is említsünk; már az egykorú kritika is felfigyelt arra, hogy a 20-as évek végén Derkovits Gyula festészetét csupa derű kezdi áthatni. Az egykorú művészet-kritikusok szerint Gauguin és Berény Róbert művészetének hatása kölcsönözte Derkovits festményeinek a ragyogó derűt. Mi jól tudjuk, hogy Gauguin és Berény derűje, optimizmusa csak azért hathatott reá, mert az ő szemei előtt is újra felcsillantak — mint minden haladó kortársának látóhatárán — a forradalom új reményei.

A periódus záróévszáma a 30-as évek első éveire esik. Radnóti — láttuk a korábbiakban — 1932-ben még következetes, nyílt forradalmi verseket ír. A változás 1933-ban következik be nála. Optimizmusát ekkor fogja felváltani az elégtikus, rezignált hang. De nemcsak az ő pályáján következik be változás, hasonló változásnak vagyunk tanúi József Attilánál, Nagy

Lajosnál, Illyés Gyulánál és a kor irodalmának, művészetének többi képviselőinél. József Attila még 1933-ban is ír nyílt forradalmi verseket, olyanokat, mint a *Búza*, *A város peremén*, *A tőkések hasznáról* és csak ezután következnek be — mert nála is bekövetkezik — bizonyosfajta elbizonytalanodás, megdermedés. A 30-as évek elején a hazai munkásmozgalom ereje az 1931-ben elszenvedett vereségek ellenére nem csökken, a mozgalom ismét magára talál, s még 1932-ben is teljes lendülettel támogatja a haladó írók törekvéseit. (1932. július 29-én kivégzik a KMP két vezetőjét, Sallai Imrét és Fürst Sándort. Radnóti — mint nem egy költőtársa — versben reagál a kivégzésre.) Csak ezután változik meg a helyzet. Az illegális párt belső gyengeségei és elsősorban a nyugati munkásmozgalom veresége, a fasizmus győzelme, s Magyarországon Gömbös hatalomrajutása nyomán megindul irodalmi életünkben is a polarizáció. A baloldali irodalom korábbi tömörülése kezd felbomlani; ki-ki politikai szilárdsága, ideológiai színvonala szerint a megfelelő helyre kerül; a radikális polgárok a szociális kérdéseket mellőző liberális antifasizmushoz, a népiesek egy része már ekkor a harmadik utas nacionalizmushoz.

A változás nyomon követhető azoknál az íróknál, költőknél is, akik kitartanak a szocializmus ügye mellett. Szemmel kísérhető a változás Radnótinál is, ha a szocializmusból való kiábrándulást nem is vált ki, de letagadhatatlanul maga után von bizonyosfajta megtorpanást, megdermedést, rezignáltságot. 1933-ban jelentkezik ez a megdermedés, ez a rezignáltság, legelőször *Mint a bika* című versében.

Mint a bika című verse 1933-ból származik, majd 1935-ben *Újhold* című kötetében lát napvilágot. Itt jelentkezik először a költő egyéni sorsa fölötti rezignáltsága, de ugyanakkor jelen van — s haláláig jelen marad — a mozgalom győzelmében való rendíthetetlen hit. Ez a jellemvonás fogja végigkísérni ettől kezdve életét, saját sorsát illetően, mind reménytelenebbül, de a nép jövője tekintetében megmásíthatatlan határozottsággal. A *Mint a bika* egyaránt jelzi Radnóti meg nem alkuvását, de jelzi a személyes sorsát illető első rezignált hangmegütést is. A kezdő és a zárósorok ezek:

Úgy éltem életem mostanig, mint fiatal bika

.....
 .....
 .....
 .....

Így küzdök én is és így esem el majd,
 s okulásul késő koroknak, csontjaim őrzi a táj.

Újhold című gyűjteménye egészében a bekövetkezett változást fejezi ki. A kötetben — ami a hangját megtaláló költő *Lábadózó szél* című gyűjteménye után a felfelé ívelés kezdetét jelzi — az optimizmus helyett az elégikus hang, a növekvő elkeseredés kezd uralkodóvá válni. A fasizmus erősödése nyomán, ahogy bomlani kezdenek soraink, a korábbi optimizmus mind keményebb, határozottabbá váló dacosságra változik. Mind több és több élet- és emberismeretre tesz szert; szemei messze előretekintenek, s e korszakának legnagyobb távlatú alkotásában, a későbbi nagy ótestamentumi hangmegütésű, antifasiszta versek előhírnökeként, ítéletet mond és testamentumot ír. A magas szárnyalású költemény címe: *Kortárs úttelelére*. 1934-ben írja s „a Szegedi Fiatalkor Művészeti Kollégiumának, a növelő közösségnek, a barátainak” ajánlással látja el.

Surranva kell most élned itt, sötét
 vadmacskaként, ki néma hittel ugrik
 és karmol is szörnyen, tíz feszes körömmel;
 ki hogyha alszik, félig alszik és
 szembehal a vésszel akkor is
 s villanva eltűnik, ha fáj a küzdelem.

A vers számvetés, bírálat, de személyes vallomástétel is. Az indítószakasz után maró gúnnal szól azokról, akik földadják a harcot, akik behódnak; akik árulókká lettek, akik egy tál lencséért eladják a felismert igazságot. A felháborodásból leszűrdő gúny erejét fokozza, hogy nem az *árulókhöz* szól, hanem egyes számban fogalmaz; egy meghatározott figurára gondol, s mintegy ahhoz fordul megmásíthatatlan határozottságú ítélkezéssel. Ez adja szavainak különleges erejét, hevületét, feszültségét:

Ha ezt követed, élhetsz valahogy;
bólinthatsz meleg ételek fölött
és az esti csöndben leköpheted magad!

A vers azután csúcsosodik gyönyörű pátoszú magaslatra, midőn személyes vallomástételként megjelöli a maga útját, lényege szerint azonosak azzal, amelyen József Attila jár közvetlenül előtte. Jól tudja, hogy aki a fasizmus idején ezt az utat választja, nem kaphat elismerést, nem érhet el sikert; a szenvedés, a meghurcoltatás lehet csak osztályrésze, de azt is tudja, hogy alkotása fel fog csillanni a jövőben, műve példa lesz, hirdetni fogja emberi és költői értékeit. Jól tudja, hogy csak két út lehetséges:

Vagy föllázadsz, mindezt ha nem tudod
és híredet most itt nem hirdetheti
semmise akkor és legelső fürdő is —
hiába volt! Mert mocskol e kor. De
híred jövő, fiatal korokon
vonul át égi fényeknél fényesebben!

Gondold el! hogyha lázadsz, jövőd
fiatal koroknak embere hirdet
s pattogó hittal számot ad életedről;
számot ad és fiának adja át
emlékedet, hogy példakép, erős fa
legyen, melyre rákúszhat a gyöngé növendék!

Radnótinak ezután megjelenő kötetei: a *Járkálj csak haláltraitélt* (1936), a *Meredek út* (1938), és a felszabadulás után, még a költő halálhírének bizonyossá válása előtt kiadott *Tajtékos ég* című gyűjtemény (1946), kötetről kötetre meredeken fölfelé ívelő pályája állomásait jelzik. Költészete mint súly alatt a pálma, a folyton sötétedő, komorodó viszonyok között érik, növekszik és jut fel mind ragyogóbb magaslatokra. Ortutay Gyula egyik róla szóló tanulmányában helyesen írja, hogy: „egész életében a fasizmus ellen, a diadalmas, az emberi társadalmat építő szocializmusért harcolt, kommunista költőnek vallotta és tudta magát, s harmincöt éves korára megölték a fasiszták... Ez az egyszerű és tiszta igazság, s ezt az igazságot elég sokan igyekeztek elhomályosítani. Éppen mert ebben a kérdésben szeretik egyszerűen hol átfesteni a tényeket, hol meg álszeméremből irtóznak fundamentális tények kimondásától, helyes a nyílt beszéd. Nyugodtan, a valóság biztonságával állíthatjuk, hogy szenvedélye kommunista szenvedély volt, s ha ez a szenvedély nem is volt mentes válságoktól, átváltott nem is egyszer töprengő keserűségbe, reménytelen magány érzésbe, mégis mindvégig éltetője maradt.”

*

Költészetének emelkedő hullámai mindig kapcsolódnak az illegális párt erősödő politikájához. Így volt ez — mint láttuk — pályájának első szakaszában, s így lesz most, amikor a 30-as évek közepén a népfront politikát hirdeti meg az illegális párt, s nem másként majd költészetének utolsó korszakában.

Az 1935-ben meghirdetett népfront-politika hatalmas mozgatója lesz emberi magatartásának, a kísérletezéseken már túllévő költészetének. Lassan, fokozatosan érkezik el e politika

megértéséhez és kifejezéséhez. Mielőtt elérkezik hozzá, ismét válságos időszakon kell átesnie. A válság egyéni válság, lényegi megtorpanás nem fejeződik ki költészetében. Egyéni sorsa feletti rezignáltsága azonban — ami a *Mint a bika* című versében jelentkezik először — szinte hónapról hónapra fokozódik; magányossági érzést vált ki, elkeseredéssé sűrűsödik. Az elkeseredés, a személyes keserűség azonban nem egy versében maga is állásfoglalássá nemesedik az adott viszonyok ellen. KéH-e határozottabb állásfoglalás, mint amikor így fogalmaz:

Csak kígyó undoríthat tiszta fatörzset így,
ha bőrét hagyja rajta, mint engem undorít
e forduló világ és az ordas emberek.
Virágszülőként kezdtem én el, de fegyverek
között neveltek engem gyilkosok s megszoktam
rég a harcot itt és gyáván sosem futottam.

(Írás közben)

Nem feladatunk elemezni, de utaljunk rá, hogy ugyanebben az időben — hasonló okok folytán — ugyancsak gyötrő válság kinozta József Attilát is; azt a József Attilát, aki magányossági érzései közepette, a fájdalommal átitatott versek mellett nem sok idő múlva meg fogja írni a népfront politikának, a szocialista hazafiságnak legszebb alkotásait.

Radnóti magányossági érzése rokon, de az ő egyéni helyzete folytán még fájdalmasabb a József Attiláénál. Már 1934—35 szilveszterén felrémlik gondolkozásában elkövetkező tragédiája: „a piros szabadság tán nem jön el soha, számára csak mostoha év lehet ez. . .” (*Szilveszter és újév között*). „. . . gondokkal alszik a fáradt értelem”. — Olvassuk ugyancsak egy 1935-ből származó másik versében (*Egy eszkimó a halálra gondol*). 1934-ben és 1935-ben szorítóan néhezedik rá a magány; ezek azok az esztendők, amikor a baloldali mozgalmak támogató erejét is nélkülözi. Most nem csupán az erősödő fasizmus felé néz „gondokkal”, hanem gondok gyötrik balfelé is. A kolozsvári Korunk-nak mindaddig munkatársa volt. Több verse élesebb fogalmazású szöveggel láthatott ott napvilágot, mint ahogy a Horthy Magyarországon később megjelent. 1933 után azonban már nem jelennek meg a Korunk-ban írásai. A kolozsvári folyóirat szerkesztésében mind jobban erősödik a szűkkörű, szeptás szemlélet. Korábban nemcsak verseit közlik szívesen, hanem költészetének kritikai visszhangja is olyan, ami előremozdítja a szocialista költői fejlődésében. 1933 után értetlen, igaztalan, szeptás szemléletű kritikák jelennek meg róla, amelyek bántják, elkeserítik. Hogy küldött-e verset 1933 után a Korunk-nak, arra nézve sem emlékem, se dokumentumom nincsen. Kis Ferenc emlékezése szerint ezekben az években egy recenzióját visszaküldték Kolozsvárról, „túlságosan esztetizáló” szemlélete miatt. (Kántor Lajos foglalkozott e kérdéssel.)

A fasizmus erősödése folytán következő elviselhetetlen nyomás és a balfelől felmerülő gondok, ha rezignáltságot, magányérzést, elkeseredést váltanak is ki — újra mondom — Radnóti Miklós meggyőződésén nem változtatnak egy jottányit sem. Annyira nem, hogy a népfront politika zászlaja mellett ott találjuk szinte az első pillanattól teljes szívvel, lelkesedéssel, aktivitással. Az illegális kommunista párt ekkori, legálisan megjelenő folyóiratának, a Gondolat-nak szerkesztője, Vértes György írt a költőnek a folyóirattal való kapcsolatáról. Megírja, hogy az 1935 januárjában induló *Gondolat* első számában — három vers jelezte a hitvallást a költészetéről: József Attila, Radnóti Miklós és Zelk Zoltán versei. — Radnóti Miklós a *Gondolat*-nak majdnem minden számában szerepelt verseivel, könyvkritikáival. Az illegális kommunista párt vezetése és irányítása alatt kibontakozó népfrontnak nemcsak munkatársa volt Radnóti, hanem tagja annak az elvtársi körnek is, amely a szerkesztőbizottságot alkotta. A költő „lektori” munkát is végzett a Gondolat-nak, véleményezett, javított a kéziratokon, munkatársakat, sőt előfizetőket is toborzott. Arról is ír Vértes György, hogy Radnóti azok közé tartozott, akik annyira megvetették a jobboldali szociáldemokraták munkásáruló politikáját, hogy csak hosszú rábeszélésre jelentkezett az *egységfront* jegyében kéziratot a Népszavá-nál. 1937-ben, amikor Vértes Györgyöt letartóztatták, Radnóti támogatta azt

a tervét, hogy a folyóirat Darvas József közreműködésével tovább megjelenjék. Ugyanekkor a költő a letartóztatott szerkesztő részére könyveket juttatott el a szegedi Csillagbörtönbe, gyakran olyan módon, hogy Radnóti könyvkötő barátja, Frankl Sándor hamis fedőlapokat készített a fegyházcenzúra kijátszására.

A politikai fellendülés kifejeződik költészetében is. A magányból, a rezignáltságból, az egyéni keserűség világából a közösség távlatai felé tekint ismét. Ekkor írja a *Járkálj csak, halálraítélt* című versét, amelyben többnyire az ő egyéni sorsa fölötti rezignáltságot s a két világháború közti baloldali nemzedékek tagjainak haláltudatát szokás felfedezni. — Ezt fedezte fel annak idején benne a hasonló tudattal küszködő Bálint György is. — Mélyen benne van a versben ez is, de ugyanakkor fel kell ismerni utolsó soraiban a népfront politika teremtette új önmagára találást.

Ó, költő tisztán élj te most,
mint a széljárta havasok
lakói és oly büntelen,
mint jámbor, régi képeken
pöttömnyi gyermek Jézusok.

S oly keményen is, mint a sok
sebtől vérző, nagy farkasok.

Teljes aktivitással éli át a népfront politikát; hatalmas erőforrás ez egyénileg, az ő számára is, a győzelmeket elérő fasizmus nyomásával szemben. Hiszen a politikának külföldön már megvannak a konkrét eredményei; a náci fasizmus berendezkedésével szemben az 1936-ban győzedelmeskedő spanyol népfront és nem másként a francia népfront-kormány hatalomrajutása. Bálint György közvetlenül a polgárháború kitörése előtt kint járt Hispániában, tapasztalatairól cikket írt álneven a *Gondolat*-ban s másutt is. Radnóti pedig 1937 nyarán rövid időt Párizsban töltött. Az 1937-es párizsi nyár a spanyol polgárháború második esztendejére esik. Abban a Párizsban, abban a Franciaországban tölt Radnóti egy hónapot, ahol már a népfront kormány van hatalmon, abban a Franciaországban, amely a fasiszta Magyarország fiatalága számára, ekkor még fokozottabban, mint máskor, a szabad lélegzetvétel országa volt. A párizsi tartózkodás nyomán, 1937 őszén írja a *Federico García Lorca* című hatsoros remekét, ami a fasiszta cenzúra miatt annak idején nyomtatásban nem jelenhetett meg:

Mert szeretett Hispánia
s versed mondták a szeretők, —
mikor jöttek, mást mit is tehettek,
költő voltál, — megöltek *ők*.
Harcát a nép most nélkülöd víjja,
hej, Federico García!

Ez a hatsoros vers ismét csupa bizakodás, a magányosság világában eltöltött esztendő után. Most a spanyol költő halála sem vált ki pesszimista hangokat belőle; dacosan, hetykén idézi Lorca nevét, mint amikor József Attila idézte versben a magáét: „Hejh burzsoá, hejh proletár! én József Attila itt vagyok!”

Még a párizsi nyáron írja e korszakának legragyogóbb versét, a *Hispánia, Hispánia*-t. Igaza van Koczka Sándornak, midőn világirodalmi mértékkel mérve, a spanyol háborúról írt versek legjobbjai között jelöli ki a helyét: „... a költő nem tételszerűen beszél a szabadságról, a proletárinternacionalizmus nagy erejétől — írja Koczka. — A versben magyar költő szól, szavát a francia dolgozók énekébe fonva, a spanyol nép hősi harcáról. S talán senki sem fogalmazta meg oly művészi tömörséggel a fasiszta veszedelemre rábredő népek közös aggodalmát, mint éppen ő”:

Madárfió se szól, az égből nap se tűz,
anyáknak sincsen már fia,

csupán véres folyóid futnak
tajtékosan, Hispánia!

De jönnek új hadak, ha kell a semmiből,
akár a vad forgószelek
sebzett földekről és a bányák
mélyéről induló sereg.

Népek kiáltják sorsodat, szabadság!
Ma délután is érted szállt az ének;
nehéz szavakkal harcod énekelték
az ázottarcú párisi szegények.

A vers a *Gondolat*-ban jelenik meg első oldalon. Nagy visszhangot vált ki idehaza, de az emigrációban élő kommunisták körében is. Az 1937-es párizsi nyár, a francia dolgozók helytállása, a francia népfront és a spanyol háború hosszú időn keresztül vissza-visszatérő élménye Radnótinak. A spanyol háború — már korábban is — versekre ösztönözte (*Elégia, Aludj, Őrizz és védj, Első ecloga*), de több versének jelzőiben, hasonlataiban éveken keresztül ott kísért tovább a népfront-élmény lelket-képzéletet tágitó, mély lélegzetvétele.

A népfront politika a népi írók legjobbjait is pozitív teljesítmények megalkotására inspirálja. Illyés Gyula, Veres Péter — de mások is — jelentős műveket alkotnak ekkor, ha mások, többen közülük már el is kanyarodtak korábbi időszakban tanúsított baloldali magatartásuktól. Elemzés nélkül is állapítsuk meg, hogyha a népi írók több tagjára inspiráló befolyással is volt a népfrontpolitika, még a balszárny képviselői között is néhányukban a népfrontpolitikának általuk való helytelen értelmezése következtében, mind nagyobb teret nyernek a nacionalizmus elemei, hogy majd az évtized végén és a 40-es évek elejétől kezdve a nagymérvű elbizonytalanodás jelei is megmutatkozzanak. Radnóti — kéziratnaplója is tanúskodik erről — a népi írók magatartása fájdalommal, csalódással, keserűséggel tölti el.

Útban a teljesség felé

Kanyarodjunk most vissza az időben, s vizsgáljuk meg Radnóti Miklós művészi útjának néhány eddig nem érintett kérdését, hogy a vizsgálódás nyomán eljussunk annak a klasszikus teljességnek a megértéséhez, amit utolsó korszakában létrehozott.

Lábadozó szél című kötete kapcsán a *Korunk* kritikát ad közre. A bírálat a korábbi baloldali irodalom elemzésével indul: „A tömeget kihangsúlyozott többszámmal, s az erőt és cselekvőképességet hangossággal akarták pótolni. Hű kifejezője volt ez a költészet az ellenforradalom útjain között szenvedő ember lelkületének, aki a tömegekhez szólván, elsősorban önmagát biztatja. Természetes az, hogy ez a költészet fejlődésének egy pontjánál átcsap a saját maga ellentétébe, s egy halkabb, csenedesebb, de megbízhatóbb irodalommal, amelyen az élmény zománca fénylik.” A továbbiakban arról ír a *Korunk*, hogy ebben a fejlődési szakaszban az írónak magának kell megformálni, egységbeolvasztani mondanivalóit, „formakészítésének teherbíró-képességével”. Majd így folytatja: „egy nagy lelkiismeretességet, írói felelősségérzetet követő egybevetés eredménye Radnóti új verskötetete, a *Lábadozó szél*. Egy, a proletár élet élményanyagával megterhelt költő birkózik itt a formával, amely nem akarja ezt az élményanyagot hordani, és amely nem akar a forma keretei közé törni.”

A költői kifejező eszközöknek milyen lehetőségei bontakoznak ki a fiatal magyar költő számára, akinek indulása előtt Ady Endre nagy nemzedéke alkotott, előtte járt már első köteteivel a második Nyugat-nemzedék; Sárközi György, Szabó Lőrinc és a többiek; már megjelentek Illyés Gyula első versei, s ott birkózik már a proletariátus világának kifejezéséért József Attila? Radnóti költői tudatossága első kötetében nyomomkövethető; a maga lábán igyekszik járni. Azt vallotta, amit Ignotus is észrevett verseinek olvasásakor, mint jellegzetes törekvését a fiatal Radnótinak, hogy „a költő ott kezdődik, ahol saját nyelve van”. Az első

kötetekben — láttuk — végigvonul a kifejező eszközökkel, a kifejezésért való küzdelem, a saját nyelv, az egyéni forma kialakításáért. Első három kötete kapcsán alig jelent meg kritika, amelyik ne vetett volna szemére bizonyosfajta „egyéneskedő” vonásokat, de ugyanakkor az egyéneskedés mellett felismerték Radnóti eredetiségét is: „...tud a maga hangján beszélni”, — olvassuk egyhelyt. — Azok közé tartozik, akiknél „nyelvi szépségeket is lehet találni”, — olvassuk máshol. — Korai kötetekben a jelzők sora követi egymást; legtöbb esetben nem elégzik meg egy jelzővel, hanem kettőt is alkalmaz. Képei komplikáltak zsúfoltak, halmozottak. A harmincas évek végén, amikor már kiérett, nagy versek sora van mögötte, az *Ikrek hava* című prózájának egyik dialógusában olvassuk, nyilván saját pályakezdésére célozva: „...nem, még nem vagyok költő... Még nagyon foglalkoztat a nyelv, akadályokat gördít elé, rosszindulatú és macaks”. Fiatalkori versein még érződik az anyag ellenállása. Azonban a nyugtalanító képekben és hasonlatokban, Radnótinak az anyaggal való harcában nagyigényű költői küzdelemnek lehetünk tanúi; a fiatal költőnek ez a küzdelme jelzi a későbbi nagy költőt.

Kezdetben nem Adytól és nem a Nyugat „nagy nemzedéké”-től tanul. Indulása idején — földalatti korszakáról nem beszélve — eléggé távol áll tőlük. Annál többet tanult Kassáktól, a költőtől. A *Mesteremberek*-et monoton kórushangon gyakran idézte. Tanult Füst Milántól és a fiatal Illyés Gyulától. Kezdetben a Nyugat-nemzedék forma bravúrjaival szemben a szabadvers az eszményképe, amelyet nem érzett szabadnak — épp olyan kötött — mondotta —, mint más formák, csak más jellegű a kötöttsége. — Kaffka Margitról írott egyetemi doktori értekezésében elemzi a Kaffka-féle szabadverset. Abban az időszakban írja ezt a tanulmányt, midőn a maga költészetében már kezdenek megjelenni a kötött formák. A Kaffka-féle szabadverset a költőnő átmeneti állomásának tekinti s ilyen módon a maga költészetének korai periódusait is átmenetnek, a kibontakozás, a kialakulás éveinek könyveli el.

Nem érdektelen rövid pillantást vetni más nézőpontból is arra az izgalmas pillanatra, midőn a kifejező eszközökkel harcoló, önmagát kereső költő kezdi megtalálni a maga hangját és amikor majd elérkezik a művészi kiteljesedéshez. Szó volt már Szegeden bekövetkezett eszmei kéréséről. Költői hangjának megtalálása, majd kiteljesedése együttjár eszmei kialakulásával, s egyik sem választható el kulturális elmélyülésétől. Egyetemi tanulmányai főként irodalomtörténeti ismereteinek bővülése, de nyelvi és nyelvészeti tanulmányai is, kitágítják költői távlatait. Felfelé ívelő pályáján irodalomtörténeti, nyelvészeti és esztétikai ismereti szélestávlatú támogatói lesznek. Nem véletlen, hogy a korai költészetére jellemző szabadverset ekkor fogja felváltani a rimes és időmértékes versek változatossága. A kísérletezésből kibontakozó és a kibontakozás nyomán kiteljesedő költészete közötti időszakban írja emlegetett tanulmányát Kaffka Margit művészi fejlődéséről. Értekezése a *Lábadózó szél* után és az *Újhold előtt*, 1934-ben egyetemi tanulmányainak végén a költői felfelé lendülésének kezdetén jelent meg. Tudományos dolgozat ez a munka, de költő nyúlt tudományos kérdéshez, s elemzéseiben felismerhetően jelen van a lírikus; a Kaffka tanulmány sok tekintetben a költő vallomása. Szólottunk arról, hogy a Kaffka-féle szabadvers elemzésekor jut el Radnóti a maga kereső, kibontakozó korszakának értékeléséhez. A történeti valóságnak megfelelően, de személyes átéléssel fedezi föl Kaffka pályáján a szocializmushoz való megérkezést. Több szubjektív átélelési momentumra hivatkozhatnánk a Kaffka-tanulmányból. Azonban nemcsak a részleteiben, az egész mű, ahogy az író életművét végigkíséri, Radnóti költői tudatosodásának fontos állomásává válik. Kaffka Margit művét elemezve bázist teremt a maga számára; költői továbbléésének mintegy kiindulója ez a tanulmány.

A biztos kimunkált talajon fontos építőkövei későbbi fejlődésének műfordításai. Ismeretesek Radnótitól fordítások már a 30-as évek elejéről és az évtized első feléből, jórészt expresszionista költőktől, mint a gyarmati népek költészete iránt vonzódo német Ivan Goll verseiből. Műfordításai azonban a 30-as évek közepén terjednek ki szélesen és válnak szerves részévé nemcsak érdeklődésének, hanem költői fejlődésének. Radnóti művészi kiteljesedésében jelentős szerepet tölt be a világirodalom oly sok tájának és korszakának műfordításokon keresz-

túl való földolgozása. Költészete nem mindennapi módon gazdagodik majd az antik görög és római, a német, a francia és az angol költőkből készített fordításai által: Sappho-tól Appolinaire-ig.

Korának legigényesebb műfordítói közé tartozott Radnóti, s bár eddig alapos összefoglaló elemzés nem készült fordításairól, kétségtelen, hogy nemcsak mint költő a magyar költészetnek, hanem mint műfordító műfordítás-irodalmunknak is klasszikusai közé tartozik. Fordításait az idegen költővel való teljes azonosulás, átélés, a maximális adaptálás, s ugyanakkor a nagyigényű formai hűség jellemezte. Műfordításainak tekintélyes része — keveset leszámítva, amelyeket megbízásból fordított — maga is állásfoglalás, a lefordított anyag kiválasztása folytán aktuális nézeteinek kifejezője. A cenzúra viszonyai között egy-egy esetben műfordításon keresztül könnyebben volt lehetőség politikai nézetének nyilvánosságra hozatala. Sötér István Radnóti *La Fontaine* fordításaiban is felfedezi igen találóan a forradalmi attitűdöt, a szocialista politikai attitűdöt. Fordításai a legjobb magyar műfordítások közé tartoznak s ugyanakkor nemcsak a maga költői oeuvre-jének, hanem a magyar költészetnek is részei.

Csak nagyfokú igényesség valósíthatott meg ilyen eredményeket. Ezt az igényességet szeretném illusztrálni a következőkkel. Ismeretesek Radnóti Miklósnak a nagy spanyol költőhöz, a Franco-fasizmus egyik áldozatához, García Lorca-hoz fűződő szálai. Radnóti volt az, aki verseiben (*Federico García Lorca, Első Ecloga*) elsőnek vetette meg Magyarországon Lorca kultuszát. Hogyan lehetséges, hogy az a Radnóti, aki Lorca-kultuszt teremtett, s aki a spanyol költőnek nemcsak a sorsát, hanem alkotásaiból is többet ismert, nem fordított verseiből. Hogy miért nem adott közre Lorca-fordításokat, ez is mélyen belevilágít az ő igényes műfordítói gyakorlatába.

1939 végénél nem előbb, valószínűleg 1940-ben, foglalkoztatta Radnótit García Lorca fordításának kérdése. 1939-ben Bálint György Londonban járt. Júliusban Londonból hazajövet, magával hozta a spanyol költő válogatott verseinek kétnyelvű, spanyol—angol kiadását. (*Poems F. García Lorca With English translation by Stephen Spender and J. L. Gili Selection and introduction by R. M. Nadal, London, 1939*). Bálint a londoni kiadásból elkészítette Radnóti számára nyolc García Lorca versnek a pontos nyersfordítását. A nyersfordítások kéziratai fönmaradtak, s a kéziratokon nyomonkövethető, hogy Radnótit komolyan foglalkoztatta a spanyol versek átültetésének kérdése. Bálint György szövegére verslábakat jegyzett, egy-egy megjegyzést, félig megformált sorokat és felsorokat. Az anyaggal való tüzetes foglalkozás ellenére a fordítások nem készültek el. Vajon mi lehet az oka, hogy az a költő, aki az antik költészetől a modern líráig, a világirodalom remekműveinek nagy sorát kitérő fordításokban ültette át magyarrá, ezt a tervet nem valósította meg? Nem valósította meg, pedig az is bizonyos, hogy a spanyol költő izgalmasabb kérdés volt számára, mint igen sok más vers, amit átültetett magyarrá! Talán a negyvenes évek eseményei akadályozták meg a munka megvalósítását? Akadályozó, terveket megakasztó időszak volt ez. De ugyanekkor nem tudták megakadályozni a körülmények Radnótit abban, hogy fordítson Sapphot, Catullust, Vergiliust, Ronsard-t, Shakespeare-t, Goethet, Schillert és egy sor modern költőt, egészen Apollinaire-ig, s Eluard-ig. Talán a García Lorca verseinek kiadhatósága körül felmerülő nehézségek miatt tette volna félre a fordításokat? Nem, erről sem lehetett szó! Radnóti ekkor már régen nem remélt a jelentől elismerést, saját verseinek jó részével kapcsolatban sem gondolhatott megjelenésre. A kérdésre adandó magyarázat egészen más területen keresendő. Azt hiszem, nem tévedek, ha a megoldás kulcsát általános, elvi sikon keresem.

Nagy költőink kiváló fordításai révén az európai irodalomnak legtöbbje valósággal beleépült a magyar irodalomba, s olyan műfordítási hagyomány fejlődött ki, amelyhez hasonló kevés van a világirodalomban. Ugyanakkor, amikor legnagyobb költőink az európai költészet leg többjének fordításával nagy hagyományát, műfordítói gyakorlatát alakították ki a francia, az angol, a német, sőt az orosz irodalomnak is, addig a spanyol irodalom kiesett nagy költőfordítóink szemhatárából. Elsőrangú költőink nem fordítottak spanyol verset magyarrá, s így

nem alakult ki a spanyol versnek nálunk a műfordítói hagyománya. Radnóti nem tudott spanyolul. A nyelv alapos tudása nélkül is készíthető kitűnő műfordítás, jó nyersfordítás és a nyelvben, s a lefordítandó költő világában járatos szakember segítő közreműködésével. Így fordította Radnóti Miklós például Anakreont és Sapphot. De míg a görög versek fordításakor a szöveg helyes megértésében segítségére volt a baráti szakember mellett a görög líra hazai műfordítási hagyománya és az a hagyomány, amit az antik görög líra nem egy nagy költőnk egyéni alkotása számára jelentett, addig a spanyol líra magyar műfordítói hagyománya nélkül, a García Lorca fordításokat megvalósíthatatlannak tartotta. Radnóti költői és műfordítói igénye érezte, hogy egyéb fordításaival egyenértékű magyar García Loreát nem adhat, s ezért állt el a számára annyira vonzó, legbensőbb ügyei közé tartozó tervétől.

*

Midőn Radnóti Miklós 1939-ben megírja az *Ikrek hava (Napló a gyermekkorról)* című első és sajnos utolsó szépprózai munkáját, már harminc esztendő telt el rövid életéből. Harminc esztendő az életből és egy évtized az alkotó pályából.

A költő akkor szokta megalkotni első jelentős szépprózai művét — szinte törvényszerű jelenség ez — midőn lírai mondanivalóinak valamelyike, a parázsként izzó vers tömör formakereteiben kezd kihűlni, midőn az anyagnak „csak versben” kifejezhető feszültsége csökkenni kezd, távlatot nyer és ezáltal lehetővé válik a széppróza eszközeivel is elmondani azt, ami korábban csak versben volt lehetséges. A költő első jelentős szépprózai alkotása ezért lezárása gyakran a lírikusi pálya egy szakaszának, hogy a prózai összefoglalás nyomában új felfelé íveléssel haladhasson tovább, lírai mondanivalóival, a lírai kifejező eszközök világában. (Tanúi lehetünk olyan művészi pályának is, amelyben a lírai szakasz határán megjelenő szépprózai alkotás után, rövidebb vagy hosszabb ideig nem a lírában, hanem a prózában fogja megelni kifejező eszközeit a művész.)

Radnóti szépprózai műve — említettük — költői pályája első tíz esztendejének végén születik meg; lezárása, prózai összefoglalása az addigi út egyik lényeges tematikájának, a költő gyermekora annyi szorongást támasztó, tíz éven át verseket teremtő emléktárájának. Lírai verseiben gyakorta megjelent gyermekkori emlékeinek összefoglalása, lezárása az *Ikrek hava*, de a gyerekkori emléktáron kívül bizonyos értelemben lezárása egész addigi útjának. Művészi pályájának két szakaszát szoktuk durván megkülönböztetni pályakezdésétől 1939-ig, az *Ikrek hava* létrejöttéig. Az első szakasz 1933-ig terjed, a második 1939—40-ben zárul. Bár mennyire nem egy — sőt finomabb elemzéssel a kettőnél is több — szakasza jelölhető meg az *Ikrek hava* létrejötte előtt Radnóti pályájának, a legélesebb határkő most mered fel fejlődésének útján, abban az időszakban, midőn szépprózai művét megalkotja és kiadja, a 30-as és 40-es évek fordulóján. Ezután következik a költő útjának az a periódusa, amelyben lírai költészetünk klasszikusainak sorába emelkedik.

A költő maga is világosan látja, hogy pályája során valami lezárult, s valami új veszi kezdetét. Nem véletlen, hogy az *Ikrek hava* kiadásának évében (1940) készíti el és adja ki addigi lírájának rendkívül szigorú mértékkel válogatott gyűjteményét. (*Válogatott versek*, 1940.), számot vetve azzal, amit addig alkotott, hogy utána már csak olyan versek szülessenek meg tolla hegyén, amelyek válogatás nélkül a magyar líra csúcsait érintik. Beszél erről a kérdésről az *Ikrek hava*-ban is, az elbeszélésnek egy párizsi reminiscenciájú bekezdésében. Jean, a francia jó barát és a költő között folyó beszélgetés során Radnóti már a valóságnak meg nem felelő szigorral, de a tovább jutni akaró költő határozottságával ítélkezik, remek sorát tartalmazó költészetét fölött. Az idézet a francia jóbarát szavával kezdődik, mondataira a költő felel, majd ismét a francia beszél:

— Cocteau bűvész, és én nem szeretem a bűvészeket.

Csalnak. Cocteau is csal. A mutatóványai mögött semmi sincs.

A költő ne bűvészkedjék, a költő érintse meg a szívemet!

mint Villon, mint Ronsard, mint Verlaine!
— Ez az olvasó szempontja, de te költő vagy! S ehhez képest elég egyszintű az esztétikád. Érzelmes esztétika!

— Nem, még nem vagyok költő — tiltakozott. — Még nagyon foglalkoztat a nyelv, akadályokat gördít elé, rosszindulatú és makacs. Még érezni a versen, hogy írták. Még sok benne a mutatvány, a bűvészet. Mondom, nem szeretem a bűvészkedést. Úgy fejezze ki az érzelmeiket a vers, mint egy fütty, egy jajszó vagy egy csuklás borozás után! Ne érződjék, hogy anyagból épül! Érzed a követ a strassbourgi katedrálison? —

Miről beszél az *Ikrek hava*? Melyek azok a kérdések, amelyeknek korábbi verseiben szétbontott fonalát a szépprózai elbeszélésben most egységbe fonja, lezárja a költő?

Radnótiról szóló életrajzi összefoglalások élén a következőket szoktuk olvasni: „1909 május 5-én született Budapesten. Születésekor édesanyja és ikertestvére meghaltak.” Majd a későbbiek során: „1921-ben meghalt a költő édesapja is”. Legközelebbi hozzátartozóinak a költő születésével kezdődő és tizenegy éves korában lezáruló halál-sora dermesztő szorongással kíséri Radnóti gyermek- és ifjúkorát. Úgy élte le a gyermek- és ifjúkort, hogy „gyilkos”-nak tartotta magát, édesanyja és ikertestvére gyilkosának. A gyermekkorral kezdődő döbbenet kezdettől ott kísért költészetében; jelzőkben, félsorokban, szakaszokban, de egész verskonceptióiban is. Jelen van már első verskötetében, midőn így ír:

Éjféltre szült az anyám, hajnalra
meghalt, elvitte a láz és én a
mezőkön szülő erős anyákra
gondolok cifra szavakkal.

Apámat éjjel elvitte egyszer
a kórházi ágyról, szájtató
orvosok közül a gond; ...

(*Csendes sorok lehajtott fejfel*)

1933-ban a költő legközelebbjének halálsorához már hozzáőnök felesége halott közel-állói is:

Az anyám meghalt, az apám és ikeröcsém is,
asszonyom kicsi huga, nénje és annak a férje.

(*És kegyetlen*)

Két évvel az *Ikrek hava* megírása előtt, az addig jelzőkben, sorokban és szakaszokban kifejeződő döbbenet már egész verssé érik. A maga huszonnyolcadik születésnapján fogalmaz így:

Erőszakos, rút kiseded voltam én,
ikret szülő anyácska, — gyilkosod!
öcsémet halva szülted-é,
vagy élt öt percet, nem tudom,
de ott a vér és jajgatás között
úgy emeltek föl a fény felé,
akár egy győztes kis vadállatot,
ki megmutatta már, hogy mennyit ér:
mögötte két halott.

Mögöttem két halott,
előttem a világ,
oly mélyről nőttem én,
mint a haramiák;
oly árván nőttem én,
a mélységből ide,
a pendülő, kemény
szabadság tágas és
szeles tetőire.

Milyen mély volt gyerekkorom,
s milyen hűvös.
Hívó szavad helyett kígyó
szisszent felém játékaim
kis útain, ha este lett
s párnáimon vért láttam én,
a gyermeket elrémítő,
nagy, hófehér pehely helyett.

Milyen mély volt gyerekkorom,
s milyen magos az ifjúság!
A két halál megérte-é? —
kiáltottam a kép felé,
mely ott süttött szobám falán.
Huszonnyolc éves voltál a k k o r,
a képen huszonöt talán,
ünnepélyes ifjú nő,
komolykodó, tűnődő.

Huszonnyolc éves voltál a k k o r,
most ugyanannyi lettem én,
huszonnyolc éve, hogy halott vagy,
anyácska! véres szökevény!

Anyácska, véres áldozat,
a férfikorba nőttem én,
erősen tűz a nap, vakít,
lepke kezeddal ints felém,
hogy jól van így, hogy te tudod,
s hogy nem hiába élek én.

(Huszonnyolc év)

Erről beszél az *Ikrek hava* is. Alapmondanivalója: az édesanya, az ikertestvér és az apa halála. A *Napló a gyerekkorról* elbeszélő formájában nyer most kifejezést az addigi líráját átszötte döbbenet. A versek a lírai megjelenítés módszerével beszélnek, a széppróza azonban maga megjelenítési eszközein túl gyakran közvetlen szavakkal is rávilágít a művész szemléletmódjára. Egy ilyen rávilágító, magyarázó bekezdés; Radnótinak a gyerekkorhoz való viszonyára.

„Én a nyelvemen érzem a gyerekkort — mondta Jean egy éjjel Párizsban —, ízeket érzek, ha úgy hirtelen eszembe jut. S gyakran ízekről jut eszembe. Néha pedig — tette hozzá szégyenlősen — egy-egy nő szagáról. — Én hangokat hallok — válaszoltam —,

néha csak zörejeket, néha dallamot is, sokszor meg egész párbeszédék kezdődnek bennem. És ha valakiről azt hallom, — meghalt . . . a halálról mindig eszembe jut . . .”

A halál és a gyerekkor. A gyerekkor és közelálló halálának sora úgy kísért a lírai és most már prózai sorai között is, mint ahogy József Attila halálát végigkísérte egész pályáján a pubertás idején meghalt „mama” emléke. A gyerekkor és a halál! A gyerekkorban az édesanya, az ikertestvér és az apa halála, a magány; idegenek környezete, a nevelőie; a nevelőánya — akit édesapja haláláig édesanyjának vélt; — a gyám; és végül a hozzá legközelebb álló, vér szerinti hozzátartozó, élő, a rajongásig szeretett féltestvér: Ági. A széppróza költői soraiban — mert Radnóti a szépprózában is költő —, úgy villannak fel a gyerekkori emlékek, mint valami lázalom képei, de ugyanakkor reális megjelenítő erővel; a valóságból megragadott és megjelenített alakok elevenednek meg a mű lapjain.

Radnóti gyerekkorának emlékeihez — az imént idézett mondatok is sejtetik — Proust művének ihletésére, s a francia író módszerével közeledik. Az *Ikrek havának* az emlékezés az anyaga és az emlékezés a módszere is. A gyerekkori valóságot eleveníti meg, de úgy, ahogy az emlékek a gyerek és az ifjúkor egymást követő éveit, s a képzelet sűrítő erejével megformálódtak. Ahogy Radnóti a jelenből a gyerekkorhoz nyúl, a gyermekkor összefonódik írói megjelenítésében a mű fogantatásának jelenével, 1939-cel, valamint a gyerekkor és az egykori jelen között történt eseményekkel. Proust regényéről azt szokták mondani: — nem elbeszélés, hanem emlékezés. — Radnóti Miklós szépprózai alkotása hasonlóan: az 1939-es jelenből, a költő időszerű érzelmvilágából a gyerekkorra emlékezésnek a naplója.

A 30-as évek második felének és a 40-es évek elejének magyar irodalmából regények, novellák és versek sorára emlékezik az irodalomtörténet, amelyek a gyerekkor lelki megrázkódtatásait, dermedtségeit és szorongásait idézik. Ezek az irodalmi művek sajátosan befelé fordul, az élet valóságának tudatosan háttatfordító írások. Radnóti műve is ebben az időszakban jött létre; látszatra mintha kapcsolata is lenne velük. Azonban csak látszatra, illetőleg a kapcsolat nem a lényegre vonatkozik.

Az az írói szemlélet, ami a 30-as évek második felének és a 40-es évek elejének gyerekkorra utaló tematikájú, tipikus regényeit, novelláit és verseit jellemzi, a fasizmus előretörése és az első háborús sikerei idején eligazodásra képtelen polgár gondolkodásmódjának a kifejeződése. Ez az irodalom az elsorvadt csökevényekben mindmáig élő, úgynevezett „újholdas”-szemléletnek volt a tükröződése. Annak az irodalomnak, amelynek termékei a napfény nélküli életre, a holdvilág félhomályában borzongva sarjadó növényzetre emlékeztetnek. Az „újholdas” irodalom vonásait a mi szavainknál pontosabban jellemezhetjük egy korabeli vers-antológia elé készült tanulmánynak a szavaival. A szavak, amelyeket a vers-antológiát bevezető tanulmányból idézünk, bár a líráról beszélnek, teljességgel vonatkoznak ennek az irányzatnak szellemében fogant regényekre és novellákra is.

Szól arról a tanulmány, hogy ezek a költők visszavonultak az úgynevezett „belső körre”, az önmagáért való líra területére és „csak szemrehányó oldalpillantásai jutottak a maga útját követelő nagy életnek.” Ír arról az antológia bevezetője, hogy az új költők következetesen haladnak az „örök új tartalom felé, a természet és önmaga titkai előtt megdőbbsen emberi lélek ábrázolásához, a tiszta lírához. Már célzások is alig mutatják verseikben, hogy valaha igényelték a világmegváltó szerepet. Az emberekkel érzett szolidaritásuk, a közös halál megdőbbsen élményére korlátozódik.” A továbbiakban az önjellemzés még elrettentőbb vonásokat rajzol: „Család, osztály, nemzet, emberiség, elődök és utódok, ellenségek és barátok egyek a rettenetes végzetben, az elmúlásban”. A következőkben az „újholdas” költők és írók tematikáját jelöli meg a tanulmány: „Hol kereshet hát igazi nagy életet, hősi életet? A gyermekkorban és az álomban.” Majd odébb: „. . . a nemzedék legfiatalabbjai, legigazibb képviselői állítják művük középpontjába a hőskornak az élet igazi élésének felfogott gyerekkort.” — „. . . egyre gyakoribb haláltáncénekek, temető-versek, mint a nemzedék egyik legbensőbb

mondanivalóját visszhangozzák." Végül, miután megállapítja a tanulmány írója, hogy e költők és írók „nemcsak az érzelemnek, hanem a misztikának is újra hitelt szereztek”, szól filozófiai tájékozódásukról; a vitalizmustól az egzisztencializmusig jelölve meg azokat a dekadens irányokat, amelyekkel közvetve, vagy közvetlenül rokonságot tartanak. Hangsúlyozottan hivatkozik Heidegger pesszimizmusára, akinek gondolkozása „a halál misztériumát lázasan faggató költészet legidősebb párhuzama”.

Az önelemzés nyomán így foglalja össze mondánivalóját a tanulmány: „A költőnek ezt az ősi földatát veszi át a magyar líra legújabb nemzedéke; midőn pillanatnyi időszerűségek helyett a kor legégetőbb szükségét fölfedezve, az emberiség új lelki irányulásának problémáját teszi magáévá.” (*Új Magyar Költők*, II. Összeállította: Makkai László. — Budapest, 1937.)

Radnóti Miklósnak semmi köze nem lehetett ehhez az irányzathoz. Nem csak nem volt hozzá köze, hanem eszmeiségéből következően élesen szemben is állt vele. Gondolkozása ugyanúgy szembéállt ezzel az írói törekvéssel, mint személy szerint azokkal az írókkal, költőkkel, akik az antológia bevezetésének elemzése szerint az irányzat „legigazibb” képviselői. Az sem változtat a tényen, hogy ez az antológia, mikor az „újholdasok” felvonulása óhajtott lenni, ugyanakkor egyik első kísérlet volt arra, hogy a kor következőesen baloldali költőit — köztük József Attilát, Radnóti Miklóst és Zelk Zoltánt — körmönfontan kiválasztott verseikkel, s a közreadott versek hamis értelmezésével a maguk irányához igyekeztek kapcsolni. Ma már vitatkozni is fölösleges ezzel az eltulajdonítási kísérlettel, hiszen a kísérletet már többször is belepte a történelem pora. De az ideológia, amire a kísérlet annak idején épült, a felszín alatt él még ma is, és táplálja a felszabadulás előtti írásaiknál is retrográdabb „újholdas” műveknek, költői formákban való „bűvészkedés”-nek.

Az *Ikek havá*-nak és a tematikailag hozzá közel álló, korábban keletkezett Radnóti verseknek mindössze annyi kapcsolata van amazok prózai és lírai írásaival, hogy alapmondanivalója néki is és nékik is a gyerekkor emléke. Külsőséges kapcsolat ez; mert — irodalomtörténeti közhely — a téma önmagában nem dönti el a műalkotás irányát, hovatartozását. Sokkal inkább az; milyen világnézettel, milyen nézőpontból, milyen szemlélettel közeledik a témához az író. Hogy amazok milyen nézőpontból, milyen világnézettel nyúltak a gyerekkorhoz, — antológiájuk bevezetéséből idézett szavak után — nem szükséges tovább boncolni. Az ő szemléletük és Radnóti világnézete között a távolság az ég és a föld távolsága! Néhány kérdést mégis érintsünk még, annak illusztrálására, hogy Radnóti szépprózai írása is szerves része a költő egyenesvonalú művészi pályájának, s az *Ikek hava* is kifejezője annak az írói feladatvállalásnak, amelyet ifjúságától haláláig magáénak vall.

A világnézeti ég és föld távolság szembeszökően kifejeződik, hogyha botanikai metszetet készítünk a Radnóti prózából, s rávetítjük a jellemzett, gyerekkorral foglalkozó, vele kortárs írások megfelelő metszetére. Íme: — Míg amazoknál a gyerekkor keresése az eleven étellel való szembefordulás szándékából táplálkozik; a gyerekkor náluk, még a humánus hősiességét is megtagadó írónál, a „hősi élet” egyetlen színtere, az elvetett valóság helyett valami hamis misztérium; addig Radnótinál a gyerekkor, legközelebbi hozzátartozói halálának sora, a költő gyerek- és ifjúkorán végigvonuló valóságos döbbenet, egyéni tragédia. Radnóti prózája ellenkező előjelű írásmű, mint amazokéi. Ők tehetetlen arisztokratizmussal hátat fordítanak az életnek, a valóságnak, s az álm ködébe burkolt gyerekkorhoz fordulnak, Radnóti Miklós pedig ebben a művében leszámol a gyerekkorral, lezárja gyerekkorának korántsem álomszerű, sok gondot, megrázkódtatást előidéző emlékképeit. Az *Ikek havá*-val lezárul művészetében a gyerekkori rém. Lezárul, hiszen már évek óta, attól az esztendőttől, amikor a *Járkálj csak, halálraitélt* című versét megírta (1936), a folyton-folyvást sötétedő, évről évre jobban és jobban faszálódó világban már ott kísért a gyerekkori rém helyett és állandóan sűrűsödik a maga sorsa fölötti sötétség.

Említettük, hogy az *Ikek hava*, amikor a széppróza eszközeivel lezárja a költő korábbi verseiben kifejezett gyerekkori halál-emlékeket, a maga 1939-es időszerű érzésvilágából

közeledik a gyerekkorhoz. Más az ő időszerű érzélemvilága, mint amazoké. Egyes vele kortárs írók időtlenül, szinte misztikusan közelednek a gyerekkor világához. Időtlenül, misztikusan, mint francia példaképek: Cocteau vagy Alain Fournier. (Különben ezekről a francia írókról — akiket ők eszményképeiknek tekintettek — Radnótinak nem volt nagy véleménye. Radnóti gyerekkort idéző prózájába viszont állandóan belesüvíti a jelen. 1939 augusztusának végén fejezi be írását. Hogyne süvítene bele a műbe a sötétedő jelen, a még ki nem tört, de már közletről fenyegető háború réme? — „Riasztó újságcímek között jöttem idáig, ma újra Európa sorsa dől el . . .” — írja egy helyt. Majd odébb: „Európa az ismeretlen őserdő, emberevők, fejedelmek tanyája, a bokrok alján kígyók fűtyülnek . . .” Végül: „Falak épülnek körülöttem, városok és országok tűnnek el. Nő a fal s elválaszt az emberektől. Fogoly vagyok. S ha néha azt kiáltja valaki: Európa! mintha azt kiáltaná: Afrika!”

Költő szavai ezek; úgy hangzanak, úgy feszülnek, mint versoraí és ugyanarról beszélnek, amiről költészete: a fasizmus ellen, a háború borzalmait ellen. Kifejezik az idézett mondatok a próza megszületését megelőző és vele kortárs Radnóti világát, de előre is mutatnak, az elkövetkező esztendőekben megalkotandó hatalmas antifasiszta lírája felé. Nem véletlen, hogy az *Ikrek hava*, egyik ugyancsak párizsi reminiscenciájú bekezdésében, midőn Jean és a költő a műfordítás problematikájáról beszélnek, a költő Tibullust idézi, a *Detestatio belli*-t, amit korábban már magyarra fordított:

Mindez a sárány átka, sosem volt háború addig,
míg kopogó fapohár járta a víg lakomán.

A gyerekkori tematikájú francia regényekben és versekben ugyanúgy, mint magyar tanítványaik írásaiban, nagy szerepe van a gyerekkori képzeletnek, — ahogy mondani szokták — a gyerek „hazudozásainak”. Szerepe van ennek Radnóti prózájában is. De nála — amazok freudista illusztráció-számabemenő fejezeteivel ellentétben — a gyerekkori képzelet az első világháború borzalmairól beszél: „Izgalmas gyerekkor volt az, háború vonult, és forradalmak táncoltak körülöttünk”, — olvassuk az *Ikrek hava* első bekezdésének végén. — Ági, a költő féltetvére is a háborús borzalmakról fantáziál, „hazudozik”, az elbeszélésben; egy katonaszökevény kivégzéséről. A gyerekkori naplónak ez a háboruzongató történet a kiindulópontja. Az 1939-es jelen szorongató légkörének tüzetől így válik még szorongatóbbá Radnóti széprójájában a gyerekkor.

Feszülő, izzó búcsúzás ez a mű. Eddig azt mondtuk, hogy a gyerekkori emlékektől búcsúzik a költő, és ugyanakkor lezárja az *Ikrek hava*-val művészi pályájának korábbi szakaszait. Így igaz ez. De búcsúzás az *Ikrek hava* még más egyebektől is. Sokat sejtető és mélyre világító, hogy a gyerekkori naplóban oly sokat szerepel Párizs, mint ez időben született verseiben is. Radnóti a háborút megelőző nyarat a francia fővárosban tölti. Az utolsó párizsi nyár után írja elbeszélését. Búcsúzás ez a mű attól a várostól is, amely a fasizmus szorításában élő költő számára nemegyszer távlatokat, nagy művészi előrelendüléseket idézett elő. Lezárás, búcsúzás az *Ikrek hava*, hogy most már csak egy maradjon meg a költő számára, az alkotás szépsége, a remekművek megalkotása.

Az élményvilág, ami mögötte van, ugyanolyan feszítő erejű, mint ami verseit feszíti; a gyerekkorról írt napló általt emelkedik egy színvonalra költészetével, hogy miként a versek, ez sem mutatvány, ez sem bűvészet, hanem szívethasogató valóság.

A teljesség évei

Ahogy a csírában benne foglaltatnak a kifejlődő életnek az elemei, úgy ismerhetők föl a költő kialakulási idejének alkotásaiban későbbi, kiteljesedő műveinek alapvonásai. Radnóti képei, hasonlatai, amelyek kezdetben zsúfoltak, halmozottak, a részletgazdagságot

szolgálták, s nem az egészset, fejlődése során leegyszerűsödnek. A példák sorával illusztrálhatnánk mindezt. Idézem a *Száll a tavasz . . . Előhang az Eclogákhoz* című, 1942-ben keletkezett vers néhány sorát:

Csúszik a jég a folyón, foltosra sötétül a part is,
olvad a hó, a nyulak meg az őzek lábanyomán már
kis pocsolóyokban a nap csecsemőnyi sugára lubickol.

Ki ne érezné a harmadik sorban („kis pocsolóyokban a nap csecsemőnyi sugára lubickol”) korai képalkotásának letisztult mását?!

Külön tanulmányt lehetne írni Radnóti képeiről. A képek nyomán alapvető elemzést nyújthatnánk költői fejlődéséről. Azonban nemcsak a képeiről; színeiről hasonlóképpen. Kezdetben a színek durvák, darabosak, de a durva, darabos színek fokozatosan a legszebb árnyalásokra képesek. A fejlett költő mindig megfelelő színekkel tudja árnyalni mondani-valóját; a fekete sötétjétől a csillogó ezüstig. Fölismeri a színek meglevenítő erejét, a színekkel plasztikus hatást tud elérni; a színek és a plasztikus ábrázolás összefonódik, a kifejezés érdekében a líra más eszközeivel:

hogy sűt a teste, szemén hogy villan a nyurga mosolygás,
ajkán táncos, okos léptekkel hogy jön a sóhaj,
hogy mozdul, hogy ölel, hogy nézi a holdat az égen!

(Harmadik Ecloga)

Kérdezem: — mi uralkodik e három sorban? — A színekkel egyenértékű mozgás, érzelmet, sűrű hevítettséget magukban hordozó jelzők? Vagy a plaszticitást előidéző kapcsolások? Válaszadás helyett tovább idézek. — Lehet-e tökéletesebben kifejezni az összeomlást, a rothadás mélyén járó fasizmus világában is lángoló költői öntudatot, mint ahogy ő fejezi ki, a *Negyedik Ecloga* utolsó szakaszában:

Ring a gyümölcs, lehull, ha megérik;
elnyugtat majd a mély, emlékkal teli föld.
De haragod füstje még szálljon az égig,
s az égre írj, ha minden összetört!

Még valamit a színeiről. A *kék* a mi szemünkben a béke színe. Radnóti még nem ismerhette a kék színnek békét jelképező jelentését. De az ő verseiben is úgy jelentkezik a kék, mint velejárója a nyugalomnak, a megnyugvásnak, kifejezője a békés mosolyoknak:

Sötét a bánat kútja s mint a jég,
de tükrén mégis ott borzong az ég
mélységbe hullott életem elé is
így tartja védő két kezét a kék.

(Ha rámfigyelsz . . .)

Bizonyára nem véletlen, hogy festői képei között ismerős festmények színeire és jeleneteire bukkanunk. Egyik versében annak a festőnek a tájait ismerjük fel, akihez mély művészi, baráti, politikai kapcsolatok fűzték. A festő: Dési Huber István:

Vajúdik fõn a hegység a hágók omlanak,
és itt e völgyben is már repednek a falak.
S holnapra tán a szõke tehénkék nem lelnek
a langyos aklot este s kinn bõgnek reggelig,
amíg a gazda mocskos, kis árkokban lapul
s fölõtte érthetetlen rend és halál az úr.

(Csodálkozol barátném . . .)

Ki ne érezné itt Dési Huber István színeit, figuráit, festményeinek hangulatát? Ezek a színek, figurák és képek ugyanabból a társadalmi helyzetből formálódtak meg a festőnél, mint a költőnél. Rokon esztétikai nézeteket vallottak mindketten; szép filológiai földadat lenne Dési Huber István ez időben írt művészeti cikkeinek elemzése a költő szempontjából is, mivel ez az elemzés csaknem minden esetben Radnóti nézeteire is világosságot vetne. Jól emlékszem, a festő cikkei többnyire a költővel való beszélgetések alapján, megbeszélések nyomán jöttek létre.

A fiatal, a kialakuló Radnótinál néha a valóság- és a könyvélmények szervesen összhangtalanságában születik meg a vers. Fejlett korszakának alkotásaiban egyetlen jelző vagy hasonlat néha több esztendő leszüremlett ízét hordja magában. Egyetlen jelezőjén hasonlatán keresztül leáshatunk emlékeinek, tapasztalatainak, élményeinek a mélyére. A lírai hitelre, a hasonlatba rejtett élményre, — aki kortársa és szemtanúja volt életének — a példák sorát idézhetné. Sokat tudnék szólni egy-egy versének rétegeiről, beszélhetnék arról, milyen élményekből csapódott le egy-egy verssor, sokszor évek múlva jelentkezve képekben, hasonlatokban. 1943-ban írja a háború kitörése előtti utolsó párizsi nyárra emlékezve *Páris* című versét. 1943-ban, négy keserves háborús év után, a közvetlen háború előtti Párizsra emlékezve:

Mint hadsereg vonult a nyár,
port vert az úton és dobolva izzadt,
hús pára szállt utána már
s kétoldalt szerteszét lengett az illat.
Délben még nyár volt s délután esős
homlokkal vendégségbe jött az édes ősz.

Micsoda hadsereg járt emlékezetében, amikor az idézett sorok elsőjét megfogalmazta? A hadsereg a versben már csak egy hasonlat, négy évvel azelőtt azonban több órás élmény volt. A háború kitörése előtti Franciaország hadserege, amelynek dobpergésre masírozó csapatai 1939. július 14-én elvonultak az *Etoile* boltívei alatt. A francia kormány, a francia nép nagy ünnepén felvonultatott különböző csapattestével, a levegőben sivatkozó repülősztagaival, az erdő, a hatalom látszatát keltette. Az élmény és a vers születése közti időben a francia hadsereget Hitler katonái leverték. Akkor, 1939. július 14-én azonban, ott Párizsban, valahol a Champs Elysée közelében, ahol Radnóti Miklós nézte a fölvonulást, benne is az erdő, a Hitler feletti biztos győzelem ígéretét sejtette ez a hadsereg. 1943-ban, amikor a vers megszületik, a július 14-i emlék már szétfoszlott, köddé vált; a francia hadsereg mindössze egy hasonlat maradt, jelképe a nyárból őszebe forduló időnek.

A példa, példa a sok közül. Az érett, a legmagasabb szintre eljutott Radnótinak nincs olyan sora, amelyben ne húzódnék meg az eleven élmény; igen sokszor — mint ebben az esetben is sok éves lerakódásból, emlékezetének vagy költői noteszének mélyéből feltörve; máskor pedig a friss, a napi élmény valóságából. Mai mondanivalójú alkotásaiban tegnapi vagy tegnapelőtti emlékek és színek nyernekséget; a megalkotott vers vegyületekre bontható. A költő realitásokból, reális élményekből merít mindenkor; ilyen realitásokban gyökereznek gyakran jelentéktelennek tetsző jelzői, képei és hasonlatai. A jelzők, a képek és a hasonlatok eleven gyökerekkel táplálkoznak a valóságból.

Radnóti költészetének utolsó periódusa, s különösen az utolsó versek, egyeseket, akik kellő történelmi szemlélet nélkül tekintenek művére, arra csábították, hogy e korszakbeli lírájának egyedül antifasiszta vonásait hangsúlyozzák. Megfogalmazták ezt olyan formán is, hogy pályája utolsó szakaszában, amikor legjelentősebb műveit írja, a szocializmus nem nyer lírájában kifejezést. Utaltam már erre, de szóljunk most részletesebben róla, az anyag összefüggésében is.

Persze nem lehet az ő költészetének ismerői között senki, aki forradalmiságát, szocializmusát, ideológiai fejlettségét ellentmondás nélkül tartaná, s szinte mai fejlettségünk mértékével óhajtaná mérni. Radnóti Miklós fejlődése, műve, több esetben jelez ideológiai bizonytalanságot, sőt súlyosabb elbizonytalanodást is. Kaffka Margit művészi fejlődését elemző, egyetemi doktori értekezéséről a kommunista kritika úgy írt, hogy — Radnóti dialektikus szemléletre törekedve magyarázza a legnagyobb magyar írónd életművét. — A kritika megállapítása ellenére különös ellentmondások találhatók e tanulmányban. Egy példára utalok: Radnóti nemegyszer idézi — jelentős állásfoglalás volt ez a Horthy korban — a Szovjetunióban élő Lukács Györgyöt. Lukácsnak azonban nem marxista írásaiból idéz, — ezek alig is jutottak el annak idején hozzánk — hanem korai idealista munkáiból. A Kaffka tanulmánynak sok értéke van, a mai kutató is tanulhat belőle, főként stíluselemzést; dialektikus szemléletre törekszik, azonban az egész mű mégiscsak idealista alkotás. Hogyan is juthatott volna el Radnóti — a marxizmus alapvető klasszikusainak ismerete ellenére is — következetesen dialektikus-materialista módszerrel megalkotott irodalomtörténeti megoldáshoz, amikor egyetemi éveink idején mély hatást tettek reá, — de mindnyájunkra — az úgynevezett „szellemtörténeti iskola” — az akkori, elmaradt magyar irodalomtudományban újdonság erejével ható — képviselői: Cysarz, Petersen, Strich, van Tieghem. És a holland Huizinga, akiért később is lelkesedtünk, sőt amikor a Hollandiát megszálló náci fasiszták a velük szembehelyezkedő tudóst internálták, rábírtuk az egyik haladóbb szándékú kiadót, hogy adjon ki gyűjteményt Huizinga tanulmányaiból. A kötetet én válogattam, Radnóti pedig a tanulmányokat németből lefordította. (Huizinga válogatott tanulmányok, Pharos, 1943.)

Radnóti Miklósnak az Ó- és az Újtestamentum ifjúságától kedves olvasmánya volt. A kulturális érdeklődésen túl, a halála előtti esztendőben, a gyötrő egyedüllétben, megfélemlíttetésében, önmérsztő állapotában, — ahogy egy levelében írja — „a megőrült és aljas világban” katolizált. Elhatározását, hogy ne tűnjék egyszerű menedékeresésnek, igyekszik belső indokokkal is megmagyarázni. De hogy mennyire nem hatolt gondolkozásának mélyére a katolikus világnézet, mi sem bizonyítja ezt, mint, hogy költészetében hiába keresnénk a nyomát. Ha mélyen lehatolt volna gondolkozásába a katolicizmus, utolsó verseiben, a halál közvetlen közelében bizonyára felhangzott volna soraiban a vallás hangja. Azonban nem ez hangzott föl. Utolsó alkotásaiból a faszizmus gázságait, a világirodalomban egyedülálló realizmussal leleplező férfi hangja szól felénk.

Nem volt tagja Radnóti az illegális pártnak. Azonban így is áthatja egész életét és művét a marxizmussal, a szocializmussal való összetartozás. Közvetlen és közvetett munkásmozgalmi kapcsolatai, a marxizmus magáévá tett világnézete biztosították számára, hogy helyes szemszögből lásson és eligazodjék nemcsak a felfelé ívelő, forradalmi szakaszokban, hanem a munkásmozgalom átmeneti vereségei, sőt a faszizmus teljes elembertelenedése idején is. Részletezőbb analízis található művében egyéb ellentmondásokat is. Azonban — Koczás Sándor fogalmazta meg legpontosabban ezt — „a legfontosabb kérdésekben szocialista módján látott, érzett és gondolkodott, s mindez költészetében direkt vagy indirekt módon tükröződött... Költészetében található polgári elemek is, de Radnóti már szocialista költő. Ellentmondásai már a szocialista világnézetben belüliek...”

Bizonyos azonban, hogy Radnóti szemei előtt az utolsó években mind sötétebb, mind komorabb képek jelennek meg. A világ elsötétül, kevesbedik szavaiban a derű. De 1941-ben és 42-ben, amikor a Magyar Munkaközösség, a Történelmi Emlékbizottság, Táncsics és Kossuth sírjának megkoszorúzása, az 1942-es március 15-i felvonulás, a Független Színpad előadásai, Hont Ferenc rendezésében a gyűjtőerejű szavalóestek, a Népligetben az átdolgozott, „Duda Gyuri” címen előadott George Dandin és más közvetlen és közvetett politikai akció, mind-mind éreztetik az illegális párt ismét feltörő erejét; Radnóti költészetében a remények újra föllángolnak „az ifjú régi tetőkre...”

Ez időben írt verseiben, most már a legmagasabbra érkezett költő hangján él az ifjúságban magáévá tett, forradalmi világnézetet kifejező líra. Ha elemezzük ennek az időszaknak darabjait, az ellenállást, a függetlenségi mozgalom kifejeződését sorra felismerhetjük bennük. Radnóti szocializmusba vetett hite — ideológiai bizonytalanságok és elbizonytalanodások ellenére — nem szűnt meg a 40-es években sem. Csupán hangszerelése módosult, csupán az áttételeknek kellett a fasizmus szorítója alatt még jobban érvényesülni verseiben. Olyan mértékű áttételekre, jelkép-rendszerre volt ekkor szükség, hogy fokozottan ne a szavak nyílt jelentése, hanem azoknak sejtető ereje emelje magasra a zászlót, amit utolsó pillanatáig a kezében tartott. Mert hiszen ha nem forradalmi vers, micsoda a *Száll a tavasz*. Mi cseng az izgatott pátosú vers utolsó négy sorában, ha nem fölhívás, mozgósítás?!

Néma gyökér kiabálj, levelek, kiabáljatok éles
hangon, tajtékzó kutya zengj, csapkodd a habot, hal!
rázd a sörényed, ló! bömbölj bika, ríj patak ágya!
ébredj már aluvó!

A vers dátuma 1942. április 11. Mögötte az 1941 óta megindult függetlenségi mozgalom, s közvetlen hátterében 1942 főlemelő harcok március 15.-éje. És ott van a vers mögött — jól emlékszem keletkezésének körülményeire — Bálint Györgynek és feleségének letartóztatása és hadbíróság előtti vád alá helyezésük.

A szorító rendkívül erős volt. Az illegális párt akcióival szemben ott állott a fasizmus teljes készenléte. A szorítóval együttjárt a fasiszta cenzúrának a publikálást mindjobban gúzsakötő rendszere. Radnóti szavaival is illusztrálhatjuk a helyzetet, kiadatlan naplójából idézendő mondatokkal. Trencsényi Waldapfel Imre publikálta e naplórészletet: — A 40-es évek elején gyakran kért a költőtől a Népszava verseket. A versek közlését azonban a cenzúra többnyire megakadályozta. 1943. május 1-re is tervbe volt véve, hogy közöl a Népszava Radnóti verseket. „Három versemből kettőt törölt a cenzúra: — a költő szavai a naplóból — a *Száll a tavasz*-t és a *Téli napsütés*-t. Az *Egyszer csak* maradt...” Kállai Gyula értesíti erről a költőt levélben és biztatja, hogy ne szegje kedvét, küldjön újabb írásaiból. „Újabb írásaimból? — olvassuk a naplóban — A *Negyedik eclogát* írom...”

Szabad szerettem volna lenni mindig
s örök kísérték végig az úton...

Ezt küldjem?”

A költő biztos emberi és költői öntudattal, a viszonyok, a körülmények ellenére ír, alkot nemcsak minden korábbi periódusát felülmúló szinten, hanem a korábbi időszakoknál terjedelmesebb, gazdagabb termést hagyva hátra. Írt, remekműveket alkotott, mint aki verseivel óhajt fellebbezni a jövőhöz; a verseivel akarna a jövő igazságszolgáltatása elé állítani egy elzúllott, rothadt társadalmat.

A versek pontosan vallanak arról, hol állt a költő életének utolsó szakaszában is. De nemcsak a versekkel sorakozott fel a jövő ügyének oldalán. Vértés György írt arról, hogy Radnóti 1941-ben az illegális kommunista párt felkérésére népfrent-vers-antológia szerkesztésével foglalkozott. A fasiszta sajtó-rendeletek ekkor már lehetetlenné tették baloldali folyóiratok kiadását. A „munkásírók” antológiászerű kiadványokkal törték át a szabályokat, s ezeknek az antológiáknak a tanulságait óhajtotta a párt széleskörűben felhasználni, haladó írók antifasiszta írásainak évkönyvjellegű kiadványban való közreadásával. A nyomdaköltségekhez szükséges összeg rendelkezésre állott. Radnóti Miklós tervet dolgozott ki és levélben kereste fel Kner Imrét, hogy adja ki a kötetet, aki azonban — mint más kiadó sem — nem vállalta a kockázatot. (Az antológia-tervezetnek egy része fennmaradt, s feldolgozása, értékelése még az irodalomtörténetre vár.)

Radnóti hovatarozásáról vallanak utolsó esztendejének hatalmas hazafias versei, a magyar hazafias költészetnek e legnagyobb alkotásai közé tartozó darabjai is. A fasizmus utolsó esztendeinek szörnyű ellentmondásai közepette patrióta verseket ír. — Ellentmondásnak tetszhetik ez! — Hiszen az a költő írta ezeket a verseket, aki hajthatatlanul előre tekint ugyan, s appellál a jövő fiatal korokhoz, de egyéni életét már a szó szoros értelmében feladta. Az a költő alkotja meg líránk legszebb alkotásai közé tartozó hazafias verseket, akit a hivatalos Magyarország kitagadott s aki korának egyetlen irodalmi mozgalmával sem tudott azonosulni. Szörnyű ellentmondások sorozata ez. De ezekből az ellentmondásokból jöttek létre az ő hazafias versei. Mondjuk meg végre, Radnóti egyedül azért lehetett patrióta, mert szocialista talajon állott, ellentétben azokkal, akik biztos fogódzó híján elveszítették ekkor a lábuk alól a talajt és ki ilyen, ki olyan előjelű nacionalizmus zászlaja alá szegődött.

A késői Radnóti patrióta alkotásai, élén a *Nem tudhatom*-mal, felszabadulás előtti irodalmunkban a szocialista gondolat diadalai közé tartoznak. Alapjában ugyanolyan gyökereűek ezek a versek, mint a József Attila utolsó periódusának népfront politikát hirdető hazafias költeményei. József Attilának ezeket a verseit annak idején értetlenség fogadta balról. Mondjuk meg, akadnak manapság, akik értetlenül állnak Radnótinak e magatartásával szemben a kozmopolitizmus oldaláról. Az is hozzátartozik a kérdéshez, — miként József Attilával történt korábban, — voltak Radnóti kortársai között is, akik ugyancsak értetlenül tekintettek ezekre az alkotásokra. A hazaszeretetet hazug vásárra dobta a fasizmus, s ennek következtében is, nem volt egyszerű dolog megérteni, feloldódni abban a hazaszeretben, amely internacionalista szemléleten alapult, amelyet Radnóti esetében, a költő egyéni tragédiája csak mélyebbé, — patetikus szóval tudok csupán élni — fenségesebbé tett.

Személyes emlékek gyülekeznek ismét a tollam hegyén . . . 1944 januárjának harmadik hetében történt. (Eligazitóm az időben a versnek, a *Nem tudhatom* . . .-nak keletkezési, illetőleg befejezési dátuma: 1944. január 17.) Kora délután, ketten voltunk a költőnél, a Pozsonyi úti egy szobás lakásban, Major Tamás meg én. Major az egyik karosszékben ült, hosszú lábait keresztbe rakva. Én az ablaknál álltam s bámultam a Dunára, a Margit-hídra. Kevés szót ejtettünk. Gondolkozásunkon eluralkodott az utcákat betöltő fasiszta csizmák teremtette, nyomasztó sötétség. Bennem — *a legyen vége már bármi áron* — gondolkodás honolt, s mint kiderült, Major Tamásban valami hasonló. Radnóti a könyvekkel telezsúfolt íróasztalánál állt. Kettőnkkel ellentétben, s eltérően a maga ezidőbeli lelkiállapotától is, szokatlanul eleven, szinte vidám volt. Mint kiderült, az alkotás öröme hevítette, táplálta kedvét, hangulatát. Hosszú készülődés után felolvasta a nemrégiben befejezett *Nem tudhatom* . . .-ot. A szavakra persze nem emlékszem, amelyekkel reagáltunk a költeményre. De a légkör, ami annak idején kialakult körülöttünk, szinte körülvesz újra. Míg Radnóti — jellegzetes verselődésével — pontosan hangsúlyozta a ritmust, így emelve ki a mondanivalót, mi többször is egymásra pillantottunk, értetlen tekintettel. A vers humanista, patrióta mondanivalójával kapcsolatos, türelmetlen egyetnemértésünket nyíltan, szavakkal is kifejezésre hoztuk. Radnóti vitába szállt velünk, érvekkel, világos logikával. Azonban az élő, vitázó költő érvei akkor nem győzték meg egyikünket sem.

Lapozgatom a költő utolsó esztendejében keletkezett alkotásait. Megállok a *Nem tudhatom* . . . után fél esztendővel, már Jugoszláviában, a hegyek között, a Lager Heidemanban írt *Hetedik eclogá*-nál: „Fekszem a deszkán, férgek közt fogoly állat, a bolhák/ostroma meg-megújul . . .” Az egyik szakasz kezdet így festi a láger világát. Egy másik pedig: „Ékezetek nélkül, csak sort sor alá tapogatva), úgy írom itt a homályban a verset, mint ahogy élek /vaksin, hernyóként araszolgtatván a papíron/; zseblámpát, könyvet, mindent elvettek a *Lager/*őrei s posta se jön . . .” És mégsem ezek a sorok uralkodnak a versben, hanem azok, amelyek a kezdeti intonációt teremtik meg; ezekből a sorokból ugyanolyan fenséges patriotizmus, ugyanolyan hősiesség árad, mint a *Nem tudhatom* . . .-ból:

Látod-e, esteledik s a szögesdróttal beszegett, vad
 tölgykerítés, barakk oly lebegő, felszívja az este.
 Rabságunk keretét elereszti a lassú tekintet
 és csak az ész, csak az ész, az tudja, a drót feszülését.
 Látod-e drága, a képzelet itt, az is így szabadul csak,
 megtörtetett testünket az álom, a szép szabadító
 oldja fel és a fogolytábor hazaindul ilyenkor.
 Rongyosan és kopaszon, horkolva repülnek a foglyok,
 Szerbia vak tetejéről bűvó otthoni tájra.
 Bűvó otthoni táj! Ó, meg van-e még az az otthon?
 Bomba sem érte talán? s *van*, mint amikor bevonultunk?
 És aki jobbra nyöszörg, aki balra hever, hazatér-e?
 Mondd, van-e ott haza még, ahol értik e hexametert is?

A *Nem tudhatom . . .*, a *Hetedik ecloga* és a hazáról valló más Radnóti vers és versrészlet kapcsán nem kérdésként, inkább állításként fogalmazom: — Vajon nem az internacionalista hazafiság világában emelkedik-e legmagasabbra Radnóti utolsó hat esztendejének költészete?! — Kínálva kínálkozik a kiemelés, s a kiemelés nyomán következnek a további, állító kérdés-feltevés: — A fasizmus végső elaljasodása idején lehetséges-volt-e mélysegebb és ugyanakkor magasabbrendű emberi magatartás annál, ami ezekben a költeményekben kifejezésre jut? Elképzelhető-e a következetességnek, a világosan látásnak és az erkölcsi tisztaságnak magasabb foka és összhangja azzal a művészi tökélyvel, ami ezeknek az alkotásoknak sajátja?! — A válasz nem lehet más: — nem!

És mégis úgy vélem, az elkülönítő kiemeléssel egyszerűsített képet rajzolnánk a költő utolsó korszakának egészéről. Hiszen e töretlen remekeket létrehozó periódusnak minden egyes alkotása ugyanannak az olvasztókemencének az izzásában jött létre — s legnagyobb-részt nem alacsonyabb szinten —, mint a patrióta versek. Ugyanolyan hősiesség hatja át az egészét, miként a hazafias költeményeket; és a ciklus egészén, a *Tajtékos ég* több mint hetven versén — abban a korban, midőn az értelmet elveszítette rothadás az úr — a költő ahogy egész pályája során, de most már klasszikus művészi fokon, az értelem szavára hallgat, s ez tölti be gondolkozását:

És mégse hagyj el karcsu Ész!
 ne éljek esztelen.
 Ne hagyj el meggyalázott,
 édes Értelem.
 Ne hagyj el, hadd haljak merész
 és tiszta, szép halált,
 akár az Etna kráterébe hulló
 mosolygó Empedoklész!

A vers, amelyből a két szakaszt idézzük (*Talán . . .*) 1940-es dátumot visel. A „meggyalázott, édes Értelem” nem hagyta el Radnóti Miklóst halála pillanatáig. Vezette és eligazította, hivatkozik reá verseiben, de hivatkozás nélkül is áthatja alkotásait; győzelmében — a reánehazódó egyéni tragédia ellenére — fenntartás nélkül bízott és harcolt érte.

*

Radnóti Miklós utolsó időszakának olvasója a nagy drámák megrázó konfliktusának és ugyanakkor a tragikus konfliktus hősi emberséggel átszőtt feloldódásának tanúja. Az alapvető konfliktus: *a maga erőszakos halálának tudata*. Ez az, ami megmásíthatatlan súllyal, nyomasztóan nehezedik gondolkozására. És az alapvető konfliktust feloldó erő: *a nép jövőjében való hit és az értelem való harc*. Ennek nyomában áramlik felénk a nagy tragédiák

megtisztult és megtisztító atmoszférája. Olyan konfliktus és olyan feloldódás játszódik le az ő belső világában, melyhez hasonlótl mindaddig csupán a legnagyobb tragédia-írók egyiké-másika volt képes kiragadni és tipizálni az életből. Ha keresem a hasonlóságot a költészetén végighúzódo tragédiához — rövid gondolkozás nyomán kiderül — sem a klasszikus spanyol, sem a shakespeare-i angol drámát átszövő tragikum nem közelíthető az övéhez; más összetételű és más irányulását mind a kettő. Radnóti tragikuma az antik görög drámák egyikének-másikának világával tart rokonságot. — Nem véletlen, hogy utolsó idejében oly közel érezte magához a görög irodalmat; hiszen az irodalmi vonzalmak sem pusztán véletlenek, hanem belső okokat árulnak el. — Igen, a görög tragédiák egyik típusának atmoszférájával tart rokonságot a magyar költő gondolkozásában lejátszódo és költészetében kifejeződo világ; a görög drámának azokkal az alkotásaival, melyekben a hős elvész ugyan, de a város megmentekül, a város győzedelmeskedik.

Габор Толнаи

МИКЛОШ РАДНОТИ

(1909—1944)

Самый молодой поэт-классик истории венгерской литературы — это он. Ему было всего тридцать пять лет, когда убили его в начале ноября 1944 г. во время окончательной подлости фашизма в окрестностях с. Абда около города Дьёр.

Его поэзия — как у большинстве его венгерских современников — открывается подвлиянием сюрреализма. В первых стихах избегает последовательно связанные формы стихов, пишет без исключения свободные стихи. По середине тридцатых годов созревает его поэзия на основании начальных экспериментов и исканий, после этого резким поднатием он поднимается среди лириков выдающихся в то время. Радноти в юности, ему еще даже не было двадцати лет, когда он познакомился с идеологией марксизма, и произведения — с некоторыми противоречиями — до момента смерти выражают мировоззрение рабочего класса. Наряду с великим пролетарско-революционным поэтом Аттила Йожеф, это он, который выражал еще перед освобождением дальше последовательно на самом высоком поэтическом уровне мир социализма. А также вместе Аттилой Йожеф его поэзия символизирует самую прекрасную достойную подражания традицию.

В первых этапах своей деятельности он пишет открытые, революционные стихи. Во время укрепления фашизма, он принужден обратиться к терминологии эзопского языка, но он и тогда же находит возможность дать услышать свои слова в связи со всей бесчеловечностью происходящей в Венгрии и на свете. Он также реагирует на преступление ку-клукс-клана, как и на агрессию японцев против Китая, и это стихотворение, которое он писал в время испанской войны (Испания, Испания!) считается в мировой литературы одним из самых прекрасных произведений о борьбе испанского народа. В время успехов фашизма его поэзия развивается на самую высокую. Эти произведения являются огромными реалистическими отражениями в классически созревших формах подлостей фашизма. Эти образцовые произведения Радноти изображают посредством лирики, а то же время отдают на суд будущего опустившееся гнилое общество. Они показывают вперед по направлению будущего, нашего настоящего, но не только тем, что критикуют фашизма, но в то же время сильно символическими словами поощряют на борьбу и оно являются выразителями социалистического патриотизма.

Миклош Радноти своими лирическими произведениями стал классической фигурой венгерской поэзии. Но он писал и этюды, которые принадлежат к прочным ценностям марксистической критики перед освобождением. Он оставил в наследие чрезвычайно знаменительный беллетристический рассказ. Это поэтические художественные переводы, которые содержат в себе большое количество стихов античной греческой и римской лирики и самых крупных современников мировой литературы, относятся к числу классических произведений наших художественных переводов.

Perneszi György könyvjegyzékéhez

A XVI. századi magyar irodalom történetének kutatói örömmel figyelhetek fel Kovács Sándor Iván felfedezésére, amelyet „Bornemisza Péter mecénásának könyvjegyzéke 1560-ból” címmel az Irodalomtörténeti Közlemények legutóbbi számában¹ tett közzé. Perneszi Györgynek, Nádasdy Tamás nádor sárvári jószágigazgatójának a hagyatékában talált könyvek lajstromáról van szó, amelyből a humanista műveltségű nagyúr környezetének érdeklődésére, tájékozottságára és — közvetve — egyik „tengetettje”, az Élektrát magyarító Bornemisza Péter deák pályakezdésének bizonyos mozzanataira következtethetünk. Köztudomású, hogy Bornemisza a Magyar Elektra ajánlásában hálás szavakkal emlékszik meg Perneszi Györgyről, a nádorispán „fő szolgájáról és tanácsosáról, neki bízott uráról és istenben szeretett atyjáról”, „mind kicsinynek, mind nagynak jó oktatójáról”.² Perneszi „védnökségével” kapcsolatban már Schulek utalt arra,³ hogy a gazdag Nádasdy-levéltár további feltárása új adatokkal szolgálhat. A nádor fennmaradt irományainak feldolgozását Kovács közleményével persze korántsem tekinthetjük lezártnak; mindenesetre ezért is hálásak vagyunk neki.

Örömmünkbe azonban néhány csöpp öröm is vegyül. Röviden: a „legfontosabb Perneszi-dokumentum” több körültekintést és alaposítást érdemelt volna mind a közlő, mind a szerkesztőség részéről. Akármennyire fontos vagy nem fontos egy dokumentum, ha egyszer közöljük, tekintettel kell lennünk arra a testületre, amelynek égisze alatt a közlés történik, nemkülönben a nemzetközi *res publica litteraria* esetleges visszhangjára, — hogy a közlő és a közreműködők tudományos hitelét ne is említsük.

Nem az óhatatlanul becsúsztató sajtóhibákat és apróbb pontatlanságokat akarjuk kipecézni, bár túlzásnak érezzük, hogy pl. a könyvjegyzék 58. pontjában szereplő Antidotum minden alkalommal hibásan van szedve; l. még: in Joannaem, in Matheum, Agustini, Sancti Matthae, dediumus, a Magistro Arnaldo da Villa Nova stb. Súlyosan esik viszont a latba az a sok hiba, amely nem a nyomdát, nem is szegény íródeák rossznak bélyegzett latin tudását, hanem a közlő nyelvi felkészültségét tünteti fel kedvezőtlen megvilágításban. Lássunk néhányat!

Valóban helytelenül írta a jegyzék készítője a 7. tételt „Adagia chiliadis”-nak, és helyes, hogy Kovács *itt* nem javította ki az Erasmus fogalmazta „Adagiorum chiliades”-re. Elfogadható még a 13. jegyzetben (tehát a lista megfelelő tételének magyarzatában) is a helytelen alak szerepeltetése, de itt már fel kellett volna tüntetni a helyes címet, a további fejtegetések során pedig már nem lett volna szabad következetesen a hibásat idézni. (Kivétel: a 89. lapon „Adagiorum Chiliadis”-nak örvendezhetünk.) Sajnos, a hiányosan idézett latin könyvcímek nyelvilag értelmetlen használata általánosnak mondható hiba, pl. „Volaterranus Commentariorum urbanorum c. humanista enciklopédiája”.⁴ Ez annyi, mintha Vergilius „Aeneidos”-áról, Horatius „Sermonum”-járól, vagy — mondjuk — Arany „Toldinak”-járól beszéljünk.

A 15. és 19. tétel a nagy Praeceptor műveit regisztrálja. Neve rövidítve van: Tomus operum Philippii Melanch. (Világosan ch, csak a h második fele középtűt átmetszi a betű függőleges hastáját, alul pedig kissé visszakanyarodik; a rövidítést kettőspont jelzi.) Ezt Kovács Melanchti-nak olvasta. A XVI. században biztosan nem akadt olyan tollforgató, aki a Philippi Melanch.-t (vagy akár csak a jól ismert kezdőbetűket) nem Melanchthonis-ra egészítette volna ki. Azért Kovács is ad az akribeiára: a 19. tételben, ahol csak „opera Philippii Me.” áll, megadta Melanchthonnak a h betűt, és a rövidítést „Melanchti”-ra egészítette ki. Erre már nincs mentség.

¹ Itk. 66 (1962) 83—89.

² Perneszi György személyéről l. SCHULEK TIBOR úttörő feldolgozásának (Bornemisza Péter, 1535—1584. Sopron—Bp.—Győr 1939) 10. ssk. és 335. lapját.

³ l. m. 12.

⁴ Kovács, 85, 15. jegyz., a 88. lapon ugyanígy.

A 46. tételben alkalmasint W. Musculusnak a Máté-evangéliumhoz írott kommentárja szerepel: in Euang. Matthēū (azaz: Matthaemus). Kovács az Euang. rövidítést Euangeliumra oldotta fel, ami helyes is volna, ha az evangélista neve genitivusban állna. De mivel ki van írva az accusativusi forma, a rövidítés feloldása nyilván nem lehet Euangelium, hanem csakis Euangelistam.

Az 52. szám alatt B. Platinának valamelyik művét, valószínűleg a pápák életéről szóló „De vita et moribus (Coloniae 1551: ac gestis) summorum pontificum”-ot vette fel a sietős írődek „Prohemium Platine” formában, vagyis a hosszúra kicirkalmazott cím helyett az első, rövid és könnyen érthető megjelölést — az előző címét — ragadta ki. (Így járt el egybűt, pl. a 23. tétellel is: a „Vita Lucy Annej” biztosan nem „a leghíresebb Lucius Annaeus” — azaz Seneca — XV. sz.-i humanista életrajza, amint Kovács a 19. jegyzetben írja, hanem valamelyik baseli Seneca-kiadás elején olvasható anonym Vita, ill. az ezzel kezdődő kötet.) Ami most „az erősen Róma-ellenes” (valójában a kényelmes abbreviatori állásából menesztett és ezért II. Pált megfenyegető) Platinának életrajzgyűjteményét illeti: való igaz, hogy igen sok kiadásban és sokféle címmel jelent meg, de a 34. jegyzetben megadottal („Liber de vita Christi ac omnium pontificum”) aligha, mert akkor írója — latin tudás híján — sohasem lehetett volna belső curiai ember, a humanista II. Pius bizalmasa.

Bántó felületességről árulkodik az 55—57. tétel. Az 54. szám alatt lajstromozott Cosmographi(a)e (kiegészítve: Cosmographiae universalis libri VI., azaz Seb. Münster közismert földleírásának 1552. vagy 1554. évi baseli kiadása) után annak, amit Kovács közlésében olvasunk, egyszerűen semmi értelme sincs:

55 Tomus 2 cont(inetur)

56 Tomus 3 cont(inetur)

57 Tomus 3 cont(inetur)

Látatlanban Münster Cosmographiájának *folytatásaira* gondolhatnánk, ha olyanok volnának. A szóban forgó dokumentumon azonban nem *cont.*, hanem — mindhárom sorban világosan kiírva — *conc.* olvasható, és akkor máris megvan a megoldás: conciliumokról, arról a három kötetes zsinattörténetről van szó, amely — hogy ismert gyűjteményekre hivatkozunk — akár Mosóczy Zakariás, akár a történetíró Brutus könyvtárában is megvolt.⁵

Szó volt már az „Antidotum” említéseiben éktelenkedő sajtóhibákról, amelyek ellen — úgy látszik — nincs antidotum. Az viszont már semmiképpen nem minősíthető sajtóhibának, ha mind a 36. jegyzetben, mind a 87. lap alján „A. contra diversos hereses”-t találunk. (Vagy: contra diversas haereses, vagy: contra diversos haereticos.)

Ki kell térnünk a 2. szám alatt felvett műre (liber Nicephorus). Nem azért, mert sehogyan sem tudunk megbékkélni a 11. jegyzetben (és másutt) olvasható „átírással”,⁶ hanem a „magyarázat” miatt. Mind a három „nevezetes” N. neve hibás: N. Callistus Xanthopolus (Xanthopolus helyett); „N. Archiepiscopus Constantinopolis” (ez nem név, hanem méltóság-megjelölés; helyesen: Constantinopolitanus); a harmadik N. pedig nem Georgius, hanem Gregoras. De ha már ilyen körültekintő a szerző, és — Nemeskürty alapján, helyesen — Bornemisza Nicephorus-hivatkozására is utal, akkor miért nem nézett utána a Bornemisza-idézetnek (FP 74 b: „Keresztelő Jánosról írja Nycephorus, hogy az anyja az Jordánon túl futott vala egy barlangba Herodes előtt és ott szoptatta”)? Könnyű szerrel megállapítható volna, hogy csakis az első helyen említett Nicephorusról lehet szó, akinek latinra lefordított egyháztörténete a XV—XVI. században közkedvelt olvasmány volt,⁷ tehát Magyar István Nicephorus-idézetén sem csodálkozhatunk. A kérdéses hely (Ecl. hist. I. 14, Migne PG 145, p. 676) egyébként a Horatius gyermekkori elkalandozására és csodás épségben maradására (Carm. III 4, 9—20) emlékeztető hagiográfiai motívum felbukkanása miatt is figyelmet érdemel.⁸ A kised Keresztelő János szoptatásával persze csak Bornemisza toldotta meg szűkszavú forrását: íme egy újabb adalék a prédikátor írói eljárásának Nemeskürtytől⁹ elemzett sajátosságaihoz.

Ami a könyvjegyzék valamennyi tételének tisztázását illeti, egyes címek valóban azonosíthatatlanok, mások felderítése pedig több fáradsággal, mint haszonnal járna. Néhány kérdőjelet azért kiírhatunk: a 33. szám alatt a „D:” nyilván a „Divi” szokásos rövidítése

⁵ Concilliorum omnium, tam generalium, quam particularium . . . tom. I—III. Coloniae Agr. 1551; I. IVÁNYI BÉLA, Mossóczy Zakariás és a magyar Corpus Iuris keletkezése. Bp. 1926, 110. l., 168. sz.; *idem*, Könyvek, könyvtárak, könyvnyomdák Magyarországon, 1331—1600. Bp. 1937, 106. l., 7—9. sz.

⁶ Miért kell egy latin formájában idézett görög nevet az idétielen „Nikeforusz”-ra „átírni”? Josephus Flaviust és Ignatiust miért nem írta át hasonló tökélytel?

⁷ Első helyen szerepel Telegdi Miklós könyvtárjegyzékében is, I. NAGY GYULA, Telegdi Miklós pécsi püspök könyvtára. Magyar Könyvszemle 5 (1880) 38.

⁸ Vö. „Descende caelo” c. Horatius-interpretációnkkal, Acta Antiqua 8 (1960) 370.

⁹ Bornemisza Péter, az ember és az író. Bp. 1959, 161—176.

(Divi Augustini),¹⁰ két sorral lejjebb viszont Zwingliről ezt nem írhatták, tehát itt a deák szórakozottságának a nyomát sejtethjük. Egyelőre nem tudunk mit kezdeni a 16. és 39. tétellel (Frutices rosarum Satinarum; Primus tomus M. I.). Főlölesleg viszont a kérdőjel a 38. szám mellett: a XVI. század búvárlói jól ismerik Dom. Nanni (Nannus Mirabell[i]us) „Polyanthea” c. „édes illatú virágokkal ékes” példagyűjteményét (opus suavissimis floribus exornatum), amely 1503 óta a sok újrakiadás és bővítés során Jöcher szerint^{10a} „elvesztette eredeti szerzőjének a nevét”, és csak a címe öröklődött tovább. XVII., sőt XVIII. századi utódai (pl. J. Quirsfeld: Historisches Rosengebüsch, 1685; J. Chr. Beer: Historischer Rosengarten, 1710) az imént felderítetlenül hagyott „Frutices rosarum”-ot idézik emlékezetünkbe.

Az 50. tétellel (opera Arnaldj) kapcsolatban Kovács helyesen utalt Arnaldo da Villanova olasz orvosra, aki azonban nem a XV., hanem a XIII. században élt. Persze aligha „Comptus (?) ecclesiasticus”-ára, inkább a „De conservanda bona valetudine” c. orvosi munka mindenféle „annotatio”-kkal (egyebek közt Melanchtonnak az alvással kapcsolatos megfigyeléseivel és Otho Cremonensisnek a hathatós orvosságokról szóló verselményével) kiegészített kiadásaira, vagy az ugyancsak rengeteg változatában ismeretes „Regimen sanitatis Salernitanum” Arnaldus-féle magyarázataira kell gondolnunk. (Vö. a Mosóczy-könyvtárlajstrom 412. és 445. sz. tételével.) És akkor jókora adag valószínűséggel azonosítható 41. sz. tételünk (Annotationes Othonis) is: alkalmasint az előbb említett cremonai Otho „bájos felsorolásból” (rhythmi venustissimi), valamelyik Arnaldus-könyv hosszadalmas annotationes-felsorolásából Otho kiemeléséről lehet szó. (Mint fentebb Platina vagy Seneca esetében.)

Ami most már a könyvjegyzékből levonható következtetéseket illeti, Kovács szerint első pillantásra láthatjuk, hogy „Perneszi György valaha magasabb tanulmányokat folytató, nagyműveltségű férfiú lehetett. A jegyzék segítségével biztosan körvonalazhatjuk igényes érdeklődésének számos területét.”¹¹ A hagyatéki lajstrom érdekességét valóban nem vitathatjuk el, különösen akkor, ha nem önmagában szemléljük, hanem összehasonlítjuk pl. Iványi Béla idézett könyvtártervetni kiadványainak anyagával. Ott taláunk akárhány főpapi könyvtárjegyzéket, amely határozottan szegényesebb, mint a sárvári tisztartóé, viszont azt sem tagadhajtuk, hogy Perneszi könyvtára sem terjedelemben, sem igényességben nem mérhető pl. Brutuséhoz, Sambucuséról nem is szólva. Fontosnak azért fontos, mert rávilágít a Mohács utáni évtizedek Magyarországnak provinciális humanizmusára, egy Erasmus felé tájékozódó, Melanchthonnal levelező magyar főúr¹² környezetének humanista igényeire (nem: igényességére) és lehetőségeinek korlátaira. Az, hogy Bornemisza ezt a könyvtárat használta volna bécsi tanulmányai előtt, további dokumentumok híján nem tekinthető bizonyítottnak, annyi azonban biztos, hogy a Perneszi-féle könyvanyagának a nevesebb Erasmus- és Melanchthon-tanítványok felvértezett séghez képest megállapítható szegényessége nagyjából hiven tükrözi a későbbi — Bécsét és Wittenberget megjárt — Bornemisza könyvtárának — egyben felkészültségének — hiányosságait és esetlegességeit is.

Kovács a könyvjegyzékből meríthető tanulságok felsorakoztatása közben nem egyszer erős túlzásokba téved. A reformáció irodalmának termékeit vizsgálva nemcsak Nadasdy Tamást és Perneszi Györgyöt „perelné el” a lutheranizmustól, hanem még Bornemiszt is,¹³ azon az alapon, hogy a könyvjegyzékben csak két „kimondottan lutheránus teológus: maga Luther és Brenz szerepel, összesen három kötettel”; Melanchthon könyveit nagyvonalúan a gyűjtemény „humanista érdeklődésre valló részéhez” sorolja, és akkor „szinte minden teológiai munka a reformáció kálvini, helvét irányához” tartoznék. (Zwingli 5, Kálvin 4, Bullinger 2, Musculus 1 kötet.) A statisztika persze korántsem pontos, mert pl. a 46. sz. alatt található Máté-kommentár is minden bizonnyal Musculusnak tulajdonítandó; vö. a Herescy Péter győri püspök hagyatékában talált könyvek jegyzékével: „Commentaria (I) in evangelistam Mattheum per Wolffgangum Musculum edita.”¹⁴ Nem pontos és nem döntő azonban főleg azért, mert ennyi erővel — hogy mi is elveszük a sulykot — akár Mosóczy Zakariás nyitrai, vagy Telegdi Miklós pécsi püspököt is megtehetnők nyakas kálvinistának, hiszen a Perneszi-féle könyvjegyzékben is megtalálható katolikus egyházi irodalom (pl. a 4–6., 22. [?], 53. és 55–57. tétel) mellett az ő könyvek közt is szép számmal van képviselve Kálvin, Zwingli, Beza, — Melanchthonról, Lutherről és Brenzről nem is szólva. Ezekben az esetekben persze nem lehet

¹⁰ Vö. a 29. sz. tétellel: Acta apostolorum per d. Lucam; egy helyen (45. sz.) rövidítés nélkül: divy Ignatij. Ebben az esetben a jelző segít bennünket az azonosításban: Ignatius leveleinek számos kiadása közül csak az 1540-es antwerpeni és az 1546-os velencei címlapján van feltüntetve a D. rövidítés

^{10a} Allg. Gelehrten-Lexicon, 111. (Leipzig 1751) 810.

¹¹ Kovács, 87.

¹² Nadasdynek az Erasmust személyesen ismerő Piso Jakabhöz fűződő kapcsolatairól: ÁBEL JENŐ Magyarországi humanisták és a dunai tudós társaság, Bp. 1880, 82.; TRENCSENÝI-WALDAPFEL IMRE, Erasmus magyar barátai. Bp. 1941, 19–20.

¹³ Uo. (87.)

¹⁴ IVÁNYI B., i. m. 101.

szó tájékoztatásáról, „amely még a római hiten maradtak kezébe is a reformátusok postilláit adta” — írja Schüle, Johann Brenznek katolikus papi körökben is megfigyelhető olvasottságára célozva.¹⁵ Tény az, hogy a valóban meglehetősen változatos teológiai anyagból nem következtethetünk biztosan sem Nádasdy, sem Perneszi „felekezeti hovatarozására”,¹⁶ mint ahogy ugyanennek a (87.) lapnak az alján maga Kovács is helyesen hangsúlyozza Nádasdy erasmusi gesztusait és nagyvonalúságát, vagy ha úgy tetszik: politikus voltát!¹⁷ Ami viszont a protestáns szabadgondolkodásnak ugyanitt — teljesen alaptalanul — feltételezett megnyilvánulásait illeti, meg kell mondanunk, hogy „az apró sárvári udvar vallási állapotainak... a négy recepta religiózával egész Európában egyedülálló Erdély toleranciájával” való rokonítása bizony még vulgarizálásnak is vaskos, — inkompenzurábilis jelenségek egybevetéséről lévén szó. Bornemisza lutheránus (mindenesetre: melanchthoni lutheránus) voltának elvitatása és a reformáció kálvini—zwingliánus irányzatához megkísérelt áteröltetése, ill. beskatulyázása olyan ötlet, amelyre kár szót vesztegetni. Annyit elismételhetünk, hogy Bornemisza Perneszihez való kapcsolatainak (az Élektra-parafrázis megszületésének) időszakában — az 50-es évek végén — tagadhatatlanul türelmesebb, erasmusibb magatartást tanúsított, mint harcos prédikátorságának folyamán.¹⁸

Kovács szerint a Perneszi-gyűjtemény „meghatározható könyveinek kiadási helyei ugyancsak a svájci reformáció felé mutatnak: legtöbbjük Baselen jelent meg. Perneszi György határozott helvét irányú teológiai érdeklődése tehát vitán felül áll; minden bizonynyal közvetlen svájci kapcsolatai lehettek.”¹⁹ Csalóka érv. Először is sok az azonosíthatatlan tétel; azután a meghatározható könyvek jó része sem baseli kiadvány; végül pedig a baseli könyvkiadás elsőse *in humanioribus* — a Frobenius-nyomda jóvoltából és Erasmusnak a Frobenius-családdal fűződő kapcsolatai folytán — az adott évtizedekben elvitathatatlan volt. Még közvetlen svájci kapcsolatok nélkül is érthető tehát, ha egy erasmusi, humanista érdeklődésű udvari ember szerény gyűjteményében ennyi baseli kiadvány akad.

A könyvjegyzék utólagos magyar nyelvű bejegyzéséből kitűnik, hogy a hagyatéki leltárban felsorolt könyvek a Nádasdyak sárvári „tárházába” kerültek.²⁰ Lehet, hogy onnan részben vagy egészben a Nádasdy-urasságok könyvtárába vándoroltak; lehet, hogy ott porosodtak-pusztultak; az is lehet, hogy Sárvár legnevesebb prédikátora, Magyar István használta őket. Mindez azonban merő találgatás, mert egyrészt csupa közkeletű könyvről van szó, másrészt Magyarai hivatkozásai összehasonlíthatatlanul szélesebb körben mozognak, mint a Perneszi-féle könyvanyag. A Kovácstól felsorolt szerzők, illetőleg művek nem kiváltképpen jellemzőek. Az volna feltűnő, ha egy humanista jellegű XVI. századi gyűjteményben nem éppen ezek a könyvek lettek volna meg. „Hogy Perneszi könyvei között Antonius Florentinusnak Summa theologica című munkája lehetett meg”, *nem* épp egy Magyarai-idejével, hanem a XVI. századi könyvjegyzékek tételeivel, az írók általános frekvenciájával bizonyítható. Ugyanezt mondhatjuk az Erasmus-hivatkozások érvként való felhasználásáról, valamint a Volaterranus-enciklopédia vagy az orvosi könyvek szerepéről is.

Végeztül még néhány szót a Perneszi-könyvtár görög auktorairól! Annyi bizonyosnak látszik, hogy Perneszihez volt görög szótára (bár a 20. tétel olvasása vitatható), és lehet, hogy a jegyzékben szereplő művek közt akadt kétnyelvű (görög—latin), esetleg csak görög nyelvű példány is. Ami Bornemisza görög tudását illeti: biztos, hogy valamelyes nyelvismeret birtokában került a bécsi Tanner pulpitusa elé, szilárdabb nyelvi tudást azonban inkább csak ott szerezhetett, Sophoklész Élektájára pedig biztosan csak Tanner irányította a figyelmét. Görög eredetiből, vagy valamilyen latin fordításból (közvetítő szövegből) készítette-e a magyar deák az Élektra-parafrázisát? A sokáig kísértő utóbbi feltevést Kovács joggal minősíti filológiai babonának. Örvendetes, hogy egy klasszikus filológus illetéktelen XVI. századi *escapade*-jának legalább ezt a részleteredményét a magyar irodalom hivatott szakértői is elfogadják és nyugtazzák, bár csak egy ifjabb kutató „kétségtelen bizonyítékaira” való hivatkozással.²¹

¹⁵ I. m. 82.

¹⁶ Vö. Kovácsnak a 89. lapon olvasható „bizonyos” és „kétségtelen” megállapításaival. Különbö a kérdés illeten felvetése már nagyapánk korában sem volt éppen időszerű.

¹⁷ A helyzet megértéséhez l. Révész Imre, „Szempontok a magyar kálvinizmus eredetének vizsgálatahoz” c. tanulmányát (Századok 68 [1934] 257—; a „Tegnap és ma és örökké...” c. gyűjteményes kötetben, Debrecen 1944, 145—161 és Nemeskürty István Bornemisza-könyvéről írott recenzióját: Magyar Tudomány 5 (1960) 505., továbbá BALÁZS JÁNOS Sylvester-monográfiáját (Sylvester János és kora. Bp. 1958, 159.).

¹⁸ Az antikvitás XVI. századi képe. Bp. 1960, 131—132.; Bornemisza „kálvinizmusának” cáfolatául utalunk könyvünk 216—218. lapjaira.

¹⁹ I. m. 87.

²⁰ A kapuvári inventariumok biznysága szerint a könyveket ott is „az thoromban walo thárházban” őrizték, csak éppen nem nagyon őrizték: „Ibidem libri vilissimi antiqui stercoribus columbinis obducti...” (Iványi, 34., 55. és 84. l., 1553—, 1568—, ill. 1584-ből.) A leltárkészítő írdeák öntudatlanul is a klasszikus kódexek után szimatoló humanisták panaszait visszhangozza.

²¹ 88. l.

Kovács Sándor Iván egy kéziratos Bornemisza-dolgozat helyett bátran hivatkozhatott volna az Irodalomtörténeti Intézet nyilvánossága előtt 1959 óta ismeretes és 1960-ban már nyomtatásban is hozzáférhető, *korábbi* kutatások eredményeire.²²

Borzsák István

Kéziratos versgyűjtemény 1836-ból

O. Nagy Gábor: Református kollégiumi diák-irodalom a felvilágosodás korában c. művében ismerteti és felsorolja mindazokat a kéziratos versgyűjteményeket, melyek a sáros-pataki és debreceni Kollégiumban 1780—1835 között keletkeztek.¹ A szerző negyvennyolc kéziratot sorol fel, megjegyzi azonban, hogy ennél sokkal több versgyűjteménynek kell lenni magántulajdonban és kisebb vidéki könyvtárakban. Állításának igazolására egy most előkerült, 1836-ból származó kéziratos versgyűjteményt szeretnénk ismertetni.

Az egykorú papírkötéssel ellátott, 259 lap terjedelmű füzet címe: „Holmi, vagy Különb-féle gyönyörködtetők Gyűjteménye. — Összeírta a' maga számára: Mándy Károly. — S. Patakon 1836”.²

Mándy Károly a Bereg megyei Ugornyáról került be a pataki Kollégiumba, mint I. éves tógátus diák 1834. júl. 18-án írt alá az iskola törvényeinek.³ Versgyűjteményét tehát harmadéves korában kezdte írni. Megmondja a bevezetőben, hogy miért?

„Felhős napom vidítója
Te légy kedves kis könyvem,
S panaszimnak orvoslója,
Ha ömledez bús könnyem”.

Mándy Károly könyve mindenben hasonlít diáktársainak korabeli versgyűjteményéhez. Egy rendkívül vegyes tartalmú, a szerző érdeklődési körére, lelkivilágára fényt vető másolatokról van szó, ahol az egyes versek — néhány esetben a szerző nevének feltüntetésével — váltakoznak prózai szövegekkel. A maga által faragott kis versikéket szintén beírta könyvébe, mint ahogyan szorgalmasan lemásolta tollforgatásáról híresebb diáktársa költeményét, vagy egyéb írását. Ami Mándy Károly saját verseit illeti, csak egyről tudjuk kétségbevonhatatlanul megállapítani, hogy valóban ő írta. A vers után ugyanis jegyzetben ez olvasható: „A sorok első betűjét nézvé, tudod szerzőjét”. A kötetben számtalan vers, próza van, amelyeknél viszont sem a szerző, sem a másolat eredetije nincs feltüntetve.

Összehasonlítva Mándy Károly gyűjteményét a pataki iskola könyvtárában levő korabeli kéziratos versgyűjteményekkel, feltűnő módon visszatükröződik az előbbiben az iskola és a diákélet közösségi hatása. Különös előszeretettel másolta azokat a humoros alkalmi költeményeket, melyek a Kollégiummal vagy valamelyik tanulótársával kapcsolatosak. A kötet elején egész sort találunk ezekből: „T. Bata János Ur (volt görög Praeses) Csáthi Rector Exitusába”, — „Penna háború: Egy magát hánytató Poeta Barátomnak tréfás megkapkodása”, — „A selejtes penula örökös urának vágására írott Felelet”, — „Demeter Pál Csanálosi Rector (legnagyobb ember volt a Nemes Collégiumban) bucsuztatására”.

A humoros hangú költemények mellett több halotti vers is található Mándy Károly gyűjteményében. „Egy Sup. Syntaxist tanuló Gyermekek halálára, a kit ez előtt egy hóldnappal hozott özvegy édes Anyja Patakra”, — „Kevéssel azután Endrédy Imre Törvényt tanuló Ifju halálára”. Ezeket a halotti verseket „H. J.” — vagyis Hegyi János IV. éves tógátus írta, mint ahogy őt ihlette meg a nagy pataki diák, Kazinczy Ferenc halála. Erre az alkalomra írt

²² Észrevételeink során több ízben hivatkoztunk arra a becses levéltári anyagra, amelyet Iványi Béla két kiadványában publikált. Iványi figyelmét annak idején a kamarai levéltár búvárlása közben elkerülte a Kovács S. I.-tól most közzétett könyvjegyzék, — bár ez a Bornemisza-kutatáson nem sokat lendített volna, mivel az irodalomtörténészek Iványinak nemcsak könyvtártörténeti, hanem közvetlenül Bornemisza Péterrel kapcsolatos dokumentumait sem hasznosították. Ezért hívjuk itt fel az illetékesek figyelmét pl. a 141. számúra (72. l.: Bornemisza levele Máriaáshoz 1578-ból, amelyet Schulek sem ismer; a „négy rész” persze nem a „Négy könyvecskére”, hanem a négy első postilla-kötetre vonatkozik); a 166., 197. és 221. sz. (a 85., 101. és a 131. lapon, 1585-ből és a 90-es évekből) már „a szegény Péter uram” könyvének elosztásáról és értékesítéséről szóló feljegyzés, vö. Schulek, 374. Ez jegyezzük még ide az Egyetemi Könyvtár Eb 4° 418. jelzetű naptár-kolligátumát, benne Mosóczy Zakariás alkalmi bejegyzéseivel, köztük pl. 1582. okt. 16-ról: Casus Bornemisszae in Elefantih.

¹ OTROKOCSI NAGY GÁBOR: Református kollégiumi diák-irodalom a felvilágosodás korában. Öntudatlan népiesség kéziratos gyűjtemény-irodalmunkban. Debrecen. 1942.

² A kéziratot a cikk írója Nagycseden találta. Elhelyezze a Tiszáninneni Ref. Egyházkerület Nagy-könyvtárában Sárospatakon. Kt. a. 334. sz.

³ Protocollum Togatorum subscribentium ab anno 1797. Egyházkerületi Levéltár Sárospatak.

ódájának címe: „Emlék oszlop, melyet néhai Ttetes Tudós Széphalm Kazinczy Ferencz Urnak, a Magyar nyelv Egyetem rendes Tagjának, több Ttetes Vgyék Tábla-Birájának el hunya alkalmával emelni törekedett S. Patakini IV.-dik évi Tog. Deák.”

A pataki diákköltők — a Parthenon írói — mellett a magyar költészet nagy alakjainak versei közül több megtalálható Mándy gyűjteményében. Csokonaitól három (*Istenek osztózsák, Hold, Füzes*); Kölcseytől ugyancsak három (*Ódák Sappho után, A rényhez, Kivánság*); Kisfaludy Sándortól öt (*Az asszonyok kötelességei, Jaj akinek vérző szive, A rózsza, Az ifjúság, Barát*); Vörösmartytól egy (*Kis gyermek halálára*); Berzsenyi Dánieltől kettő (*Mohácsi veszedelem, A reggel*); Bayza Józseftől szintén kettő (*Lyánka sirján, Hozzá*); Verseghy Ferentől egy (*Nejelejš*); Vitkovits Mihálytól egy (*Imádság*); Fáy Andrásról egy (*Kettős szerelem*); végül Czuczor Gergelytől ugyancsak egy (*A kezdő szerelem*) című versek találhatók a kötetben.

A rímkovács Kovács Józseftől — a maga korának legdivatosabb diákköltőjétől — öt verset másolt le Mándy Károly: *A kicsapott mester éneke, A kopott nemesekekhez, Liza! engem istenséget, Dal, Siromhoz*. A versek természetesen nem egymás után következnek a gyűjteményben. Közben ismeretlen vagy kezdőbetűkkel jelzett szerzők költeményei, két népdal (*Messze töled édes kincsem, Cserebogár, sárga cserebogár*), Fáy András jeles mondásaiól harminckét aforizma, vagy éppen a „Vőfély hívó beszéde a lakodalomba”, majd a „Nőnemi szépségek” huszonöt pontban felsorolva, levelek (pl. „Egy kedvencét hűtlenségben tapasztalt szerető levele kegyencéhez”) váltakozva találhatók a kötetben.

A gyűjtemény második felén határozottan felfedezhetők a diákos-népies rokokó líra nyomai. E stílus kifejlődését, jelentőségét és hatásait O. Nagy Gábor részletesen tárgyalja említett tanulmányában. Annyit mindenesetre megállapíthatunk, hogy Mándy kéziratában ennek a stílusnak minden változata képviselve van. Az epekedő, a beteljesült szerelemről épp úgy találunk benne verseket, mint a csalódott ifjú szívfájdalmáról. Mándy Károly minden bizonnyal csalódott szerelmében, mert gyűjteménye tele van pesszimista hangú versekkel. Nem véletlen dolog, hogy a *Csalja széphez, A hűtlenhez, a Gyötrődés, Az elszáradt nejelejš, A hűségtelen Etihez* és még több ehhez hasonló című verset másolt le a maga számára. De nem lenne teljes a gyűjtemény, ha nem lennének benne a nemzeti önismeretre, hazaszeretetre, a köznép megbecsülésére vonatkozó versek, melyek a kollégiumi diákirodalmat éppen úgy jellemzik, mint a népies dalköltészet, vagy a csipős hangú, pajzán tartalmú rokokó líra.

Mándy Károly „Holmi”-jának ugyanaz az értéke, mint a hozzá hasonló korbéli gyűjteményeknek. Ez a kézirat diák-irodalom az európai, tőlünk sokszor idegen irányú irodalom mellett jellegzetesen magyar szellemiséget képvisel. „Jelentősége nem önmagában, legkevésbé esztétikai értékében van, hanem abban, hogy ébren tartotta és táplálta a magyar szellemnek, önmaga, múltja, hagyományai és népi gyökerei felé fordul és abból erőt merítő mivoltát” — mondja O. Nagy Gábor.

Jelen közleményünkben nem volt célunk a kézirat teljes és részletes ismertetése. A 259 lap terjedelmű füzet sok érdekes verset, magyar, latin nyelvű szöveget tartalmaz. A néhány verscím csak ízelítő akar lenni, amely egyben arra is hivatott, hogy felkeltse a kor irodalmával foglalkozó kutatók érdeklődését Mándy Károly gyűjteménye iránt.

Takács Béla

A dévaványai juhbehajtás és költője

Az Irodalomtörténeti Közlemények 1954-i évfolyamában Pap Károly közölt egy fél század óta emlegetett költeményt „A ványai juhbehajtás” címmel.¹ E hosszabb elbeszélő költeménynek az az érdekes múltja van, hogy már kiadása előtt egész irodalom keletkezett kéziratok példányai körül.² Kiadása után az érdeklődés még fokozódott iránta. Nemcsak a szakirodalom foglalkozott vele, hanem az ismeretterjesztő sajtó, sőt napilap is Dénes Szilárd,³ Ágotai László⁴ és Virágh Ferenc hozzászólásában.⁵ A költemény tartalmát már Kéki Lajos is

¹ PAP KÁROLY: Arany egy zsenigéje. A ványai juhbehajtás ItK, 1954. 78—83.

² KÉKI LAJOS: Arany János pályakezdése. Beöthy-Emlékkönyv. Bpest, 1908. 322—335. U. 6: Tanulmányok Arany János epikájáról. Bpest, 1917. 125. — SZEREMLEY BARNA: Reliquiák egy nagy költő meg egy kis költő életéből. Protestáns Képes Naptár 1909-re. 37. Uő: Arany János Kísújszálláson. Kísújszállási nagyikon magyarok kalendáriuma az 1905. esztendőre.

³ DÉNES SZILÁRD: Arany Jánosnak: a ványai juhbehajtás c. ifjúkori verses krónikájáról. ItK. 1956. 178—187.

⁴ ÁGOTAI LÁSZLÓ: A dévaványai juhbehajtás szerzőségének kérdéséhez. Jászkunság. 1958. 1—2 szám, 38—40.

⁵ VIRÁGH FERENC: „Állj elő, vén Márkus! Vedd le süvegedet” Középkori birtokperek Békés megyében. Békésmegyei Népiújság 1959. aug. 16.

ismertette 1917-ben. Ő foglalkozott Szeremley Barna kisújszállási tanár nyomán azzal a kérdéssel, hogy írhatta-e a költeményt Arany János. Bár tanulmánya 51. oldalán határozottan Arany szerzősége mellett nyilatkozott, a későbbiek során ő is fenntartással élt Arany szerzőségét illetően.⁶ Tisztán a költemény szerkezetbeli sajátyságaival bizonygatja ezt. Kételetét érezhetjük viszont az alábbi sorából: „Az epikai hitelt kereső Aranyt jellemeznél benne, hogy az egész történetet krónikában olvasottak tünteti föl.”⁷ „Innen dudolta el az egész juhbehajtást a költő.”⁸

E sorok is sejtetnek valamit abból, hogy a korábbi ismertetőket is foglalkoztatta az a kérdés, hogy más is írhatta a költeményt. Első közlője, Pap Károly is gondolt erre, mikor e sorok írójától dévaványai költemények kézírata iránt érdeklődött. Különösen Szivos Mihály dévaványai rektor versei foglalkoztatták.⁹ „Vajon nem ő e a szerzője a szóban forgó juhbehajtásnak?” — kérdezte.¹⁰ A továbbiak során azonban a dévaványai szerző eshetőségét nem firtatta tovább. Írt még többször e sorok írójának is, Szücs Sándor karcagi múzeumigazgatónak is, de a kézirat ismerete hiányában egyik sem szólhatott hozzá a költemény szerzője kérdéséhez.

Érthetetlen viszont, hogy a kéziratok tulajdonosai, a költemény ismertetői eddig egyáltalán nem foglalkoztak azzal a kérdéssel, hogy mennyiben a költői fantázia szülte a költemény tartalma és mennyiben megtörtént esemény? Mi indíthatta a költőt költemény megírására? Miért terjedt el a tartalma? Egy ilyen hosszú és titokzatos múltú költeménnyel e problémák legalább olyan fontosak, mint a motívumok hasonlóságának vagy a költő frazeológiájának vizsgálata.

Érthetetlen az is, hogy nem vették észre a költemény komor hangulatát. „Azok közül a tréfás anekdoták közül való, amellyel a hajdúsági, bihari, főként sárréti falvak gúnyolták egymást elmaradottságuk fészékében” — írta Pap Károly.¹¹ Dénes Szilárd dévaványai vonatkozásban mindössze annyi érdekelte, hogy mi volt a kunsági nagy ártány.¹² Hozzászólásában kategorikusan kimondja, hogy „magvát a türkeveiek költötték a dévaványaiak gúnyolására. Valószínűleg anekdotaként járt szájról szájra.” Viszont nem bizonyítja sem a türkeveiek költését, sem az anekdotavándorlás útját Türkevéből. Türkeve két legszorgalmasabb hagyománygyűjtője: Vadász Pál¹³ és Györfly Lajos előtt ismeretlen volt mégis az anekdota. „Érdekes, hogy az egyik érdekelt fél, Kevi lakói semmit sem tudnak róla és a legöregebb emberek sem emlékeznek ilyesféle históriára.” — írja az utóbbi.¹⁴ „De hogy Keviben nem forgott a nép száján, az biztos.”¹⁵ A költemény tartalmát jórészt Arany fantáziája alkotásának tartja Dénes, mikor így ír: „Amikor ezt a tárgyat feldolgozta, . . . sok tekintetben saját képzelő tehettségére volt utalva.”^{15b} Adós marad Dénes azzal is, hogy mit vett a megtörtént eseményből és mit adott saját képzelőtehetősége.

Ezzel szemben, aki a költeményt figyelmesen végigolvassa, lát benne egy valóban létező helységet, Dévaványát, cseppet sem vidám körülmények közt. Mocsár és ingovány veszi körül. Birója iszákos, nagyképű, lusta, nehéz felfogású. Tanácsa alkoholista, izgága, potyát leső, fukar, a község felé gyáva. Tanácsulésen állati módon üvölt és káromkodik. Saját okádékában és a disznóólban fetreng. Jegyzője is részeges, a deák szavak mögé menekül az egymást szidó parasztok követelése elől. Lakói a legnagyobb dologidőben tömegesen nyargalnak ki a határba, hogy ott fel és alá kószáljanak a türkevei juhok után. Az italbolt kezelője a legsilányabb vinkó törkölyéből készült „gugyi”-t tetszés szerinti áron sózza a község nyakába. Ennél komorabb képet talán rajzolt költő magyar helységről, de névleg megjelölve még aligha.

Az a költő, aki ezt írta, nem lehetett közömbös, külső szemlélője a dévaványai viszonyoknak. Komoly okának kellett lenni, hogy így írjon. Dehát mivel bánthatta meg ennyire Dévaványa a 17 éves Arany Jánost, aki az eddigi kutatás szerint soha sem fordult meg e helységben? Vajon ezzel is pályázatra készült, mint legközelebbi fiatalkori műveivel?

Pusztán a motívumbeli hasonlóságból még nem következhet Arany szerzősége. Ez esetben ugyanúgy lehetséges, hogy Petőfi írta, mint Arany. Míg Arany csak egy motívumot szentel a mulatás rajzának, Petőfi egész hőskölteményt írt egy kocsmai mulatásról. Ahogy Arany hallhatott a dévaványaiak mulatásáról Kisújszálláson, ugyanúgy hallhatott róla Petőfi is Mezöberényben. Petőfi 1847. jún. 10-én Kőrösladányban írta „Pusztá föld ez, ahol most

⁶ KÉKI: Tanulmányok . . . 51.

⁷ Uo. 53.

⁸ Uo. 52.

⁹ PAP KÁROLYNAK 1952. júl. 15-én szerzőhöz írt sorai.

¹⁰ Uo.

¹¹ Uo. 1952. május 19-i levele.

¹² DÉNES SZILÁRDNAK 1954. ápr. 3-án szerzőhöz írt sorai.

¹³ VADÁSZ PÁL 1935 nyarán szerző otlétekor nem ismerte.

¹⁴ GYÖRFY LAJOSNAK 1960. aug. 4-én szerzőhöz írt sorai.

¹⁵ Uo. 1960. aug. 8-án kelt levele.

^{15b} DÉNES SZILÁRD: i. m.

járók" kezdetű költeményét, s másnap, jún. 11-én Mezőtúron az „Utazás az Alföldön" címűt. Valószínű, hogy Dévaványán haladt át. Sok hasonlóság van „A dévaványai juhbehajtás" és „A helység kalapácsa" között. Kocsmai mulatozás, bíró alvása, nehéz mozgása, a költő megjelölje műve halhatatlanságát stb. Mindezek azonban csak külsőségek, melyek nem adnak feleletet a fenti, lényegbevágó kérdésekre.

Próbáljunk megindulni a költemény egyéni, szilárd pontjairól. Ilyen mindenekelőtt Dévaványa helysége. Amit a költő a falu mocsárjáról és ingoványáról ír, pontosan megegyezik Fényes Élek tudósításával. „Folyóvíze ugyan nincs, de... tavak és mocsárok, melyek halat, rákot, csikot, teknős békát, s ezeryni vadmadarat szolgáltatnak."¹⁶ A helység háza, Izsák zsidó boltja, a helységnek határára levő csárda pontos helymegjelölés, mint látni fogjuk. „Az elveszett alkotmány" topográfiája ezzel szemben elméleti, jelszó-topográfia. Liberális-tó, Boldog Arábia, Sárfa, Vízmente, Úrbéri tanyák, Okta nemes helység stb. „Az elveszett alkotmány" szereplői nevén érezzük, hogy azok a műköltői fantázia alkotásai, ilyen nevű emberek nem éltek egy borkorban: Nyakaló, Maradossy, Olmody, Holnapy, Szűzváll, Doronghy, Nemdy, Rohanász, Patvársy, Aggdy, Parázsy, Gróf Telivér, Gróf Lángy, Hangady, Gróf Pípy, Pörgedy, Markos, Izmos, Tagadó, Karakány stb. — A dévaványai juhbehajtás-ban a bíró, kisbíró, Miska csósz, az anyjok (a bíró felesége), a falu zsidaja, Izsák, ármás, hetes, brachium, mészáros, jegyző, tanács szerepelnek. A bíró, kisbíró, csósz, ármás, jegyző, tanács, a község belső embereit jelentette. A mészáros ugyanaz volt, mint a kocsmáros. A hetes a szállításra hetenként berendelt lovas paraszt.¹⁷

A költő két személynek írja ki a nevét. Miska csósznak és Izsáknak, a falu zsidójának. Miska csósz teljes nevét nem tudjuk egyelőre. Semmi esetre sem a költői képzet alkotása ez a név, mert a Mihály név igen gyakori volt Dévaványán a szabadságharcot közvetlenül megelőző években. A csószok közt is tudunk ilyen, de nem a juhbehajtás színterén, Csudaballán. Volt ugyan egy kis Szabó Mihály nevű csósz is Csudaballán, de ő 1830-ban vízbefúlt, mikor a Tisza előntötte a határt.¹⁸ Az ő szereplését kizárja a másik névleg nevezett szereplő, Izsák ténykedése. Izsák körülményeit elég jól ismerjük. Teljes neve Grósz Izsák volt. A hivatalos iratokban Nagy Izsák néven szerepel. Ő maga inkább Nagy Ignácnak, Nagy Izsáknak írta magát. Jómódu, művelt, mozgékony ember volt. Fia Nagy Salamon mészárosnak, aki két fia segítségével nagy harcot folytatott székálló legényével, a békéscsabai Kontsek Józseffel annak kauciója visszafizetése miatt. Ezzel felzaklatta a jegyző, Szabó István és a szolgabíró kedélyét.¹⁹ Grósz Izsák sírfelirata a dévaványai túréri izr. temetőben így hangzik:

„Grósz Izsák gyászos sírhalma ez,
Mely egy korán hervadt kedves férjet fedez.
Nő és árvák, könnyek hullanak porára.
Ahányszor e márványon rezg a napkelet.
Csókolja hamvát a szent emlékezet.
Élt 36 évet. Meghalt ápr. 26. 5612. évében."

Azaz 1851-ben. Így 1815-ben született. Özvegye 1859-ben mint dévaványai földesúr nő iratta alá nevét az örök úrbéri egyezsége. — Nem tudott írni.²⁰

Az előjárók számát nem ismerjük a jobágyvilágból. Mivel azonban 1859-ben bíróból, másodbíróból és 30 választott képviselőből állott, nem lehetett sokkal kevesebb másfél évtizeddel korábban sem. A költemény szerint mind kivonultak juhot hajtani. Hozzájuk csatlakozott vagy húsz hajtó, hiszen ennyit kértek a csárdából.

A költeményben nincs nyoma annak a helytörténeti adatnak, hogy Dévaványán külön előjárósága és hivatalos épülete volt a parasztnak és a nemeseknek.²¹ Közös volt azonban a jegyző 1841. dec. 1-ig. Ekkor a nemesek külön jegyzőt választottak az addigi közös jegyző, Szabó István helyébe. Ez volt Dancs István.²² 1846-ban a parasztnak is letették Szabó Istvánt és a dévaványai születésű Szarka Gerzson lett a paraszt község jegyzője.²³ Szerző tulajdonában van a jogi végzettségű Szarka Gerzsonnak jogi kézikönyve, mely világosan előírja, hogy mit kell tenni a kártevő barmokkal. „Az illy kárt tett barmokat be kell hajtani, ha lehet, ha pedig

¹⁶ FÉNYES ELEK: Magyarország geographiai szótára. Pest, 1851. I. 257—258.

¹⁷ Dévaványa községi irattár. A második háború után jórészt megsemmisült.

¹⁸ Szolnok. All. levéltár. A dévaványai nemes község jegyzőkönyve. 350.

¹⁹ Dévaványa, Községi irattár. Szerző kivonata 1938-ban.

²⁰ Dévaványa. Ref. lelkészi irattár. Örök úrbéri egyezés.

²¹ D. ványa. Közs. irattár., Ref. lelkészi irattárban Vásárhelyi Pál ref. lelkésznek a dévaványai házakról készített összeírása 1852-ből.

²² Szolnoki All. Levéltár. i. h.

²³ D. ványa. Közs. Irt.

nem lehet... meg is lehet lőni. Azután gazdájának vissza kell adni. A behajtás háromféle lehet...²⁴

A dorbézolás a „helységnek határán” levő csárdában zajlik le a költemény szerint. A hagyomány szerint a balai csárdában ittak rá nagyot. A kettő pontosan megegyezik, mert a balai csárda a pusztai szélén feküdt, ahol a Dévaványáról Mezőtúrra és Túrkevébe vezető út áthaladt a Kőrös éren.²⁵ Volt ugyan még egy csárda a dévaványai határban. A kéthalmi csárda, Kőrösladány felé, de ez már fekvése miatt sem jöhet számba a türkevei juhok behajtásánál.

Nem költői fantázia szülte az sem, hogy a dévaványaiak türkevei jószágot hajtottak be. Csudaballa, a dévaványaiak pusztája, annyira benyúlt Túrkeve alá, hogy jókarú legény a türkevei helységháza udvaráról a csudaballai Malomzuga dobhatott a XVIII. század első felében, a Berettyó vizén keresztül. Ezért hamar átment a jószág a másik földjére, s kölcsönösen behajtották. 1759. nov. 6-án a kevek hajtották be a ványai juhokat. A ványaiak átírtak Kevibe: „Írják meg Kevi bírák uraimék, hogy visszaadják e in natura. Ha nem Kenéz András zálogpénzéből elégitjük ki a káros embereket.”²⁶ Kenéz Andrásnak nyolc ökre volt ekkor Dévaványán, amit Csudaballáról hajtottak be. 8 aranyat fizettek érte a kevek.²⁷ 1845. okt. 29-én Lebezi Nagy Sándor türkevei csikósbojtártól vették el a lovakat a ványai mezőkerülő hadnagyk, mert nem tudta igazolni, hogy ki a ló gazdája. Ez is Csudaballán történt.²⁸ Folytathatnánk a sort. Elég azonban, ha zárjuk azzal az esettel, mikor a türkevek hajtották be a dévaványaiak marhát s Heves megye közbenjárására adták vissza 1775-ben.²⁹

Dévaványán szállóige is lett a gödönybehajtásból: Isznak, mint a ványaiak a gödönyre.³⁰ Ez nem keletkezhetett volna, hogyha az egész dolog egy poéta fantáziájának alkotása lett volna, ami száz évnél tovább lapult az íróasztalok mélyén. A történet azonban ma is elég ismert Dévaványán. Magát a témát Szűcs Sándor is hozta, a költemény végigolvasása előtt. Ő Csuba Ferencet, a csökmői sárkányhúzás hőst jelöli meg a ványai tanács felriasztója gyanánt.³¹ Ez nem lehet. Egyéb ok mellett azért sem, mert Grósz Izsák kocsmárosága idején Csuba 70 év körüli öreg ember lehetett, nem lett volna kedve ilyen kópéság elkövetésére.³²

Legyen szabad e Dévaványáról szóló költemény szerzőjét Dévaványán keresnünk. Ahogy a szomszédos Kőrösladány leégését megírta jegyzője, Polgár Márton³³, ugyanúgy írhatta ezt ványai egyén. Tudjuk, hogy verselgetett Jezerniczky Ferenc dévaványai ref. pap is. Őrá utalhatna a költeményben szereplő „karpátvidéki Iczky — viczky magyar” kifejezés. Ő azonban meghalt 1833. május 10-én.³⁴ Különböző is a költemény olyan intimitásokat ismert a tanács életéből, amiket még ő sem ismerhetett.

Ilyen az is, hogy „a számadás majd vígan megy, senki nem kritizálja.” Ez formailag megvolt. 1846. febr. 16-án Bogya Péter bíró a jószágok összeírására kirendelt 17 embert. Le tudja írni a nevét 12, keresztet tesz a neve helyére 5. Ugyanaz év jan. 20-tól 30-ig a bírói számadást átvizsgálta 15 egyén. Le tudta írni a nevét 13, keresztet tett a neve helyére 2.³⁵ Gondolhatjuk, hogy hogy vizsgálták ezek felül a számadást.

E számadásokban az is benne van, hogy nagy barátja volt az alkoholnak Dancs István jegyző. Sőt! „Inneplisek” feliratú elszámolásában ilyeneket találunk: „Adjon Ignácz három itcze új bort! Dévaványán apr. 2-án 842.” „Ignácz, adjon egy itcze pálinkát perceptor tételkor. 17-ik április 842.” „Adjon Salamon árendás úr 2 itcze bort 10 xr-ával. D. ványán Jun. 27-én 842.”³⁶ Alighanem Dancs volt az a jegyző, akiről a költemény szól.

Az időjárásra vonatkozó adatokat viszont Szarka Gerzson, a paraszt helység jegyzője jegyezte. Ma is vannak ilyenek jogi jegyzetei hátlapján.³⁷ A bort a dévaványaiak leginkább Gyomáról cserélték a határban termelt nádért.³⁸ Gyomai bort isznak a költeményben is a helységházán, meg a csárdában. A fennmaradt elszámolás szerint is igen sok gyomai bort vettek a balai csárdába.³⁹ Igen feltűnő a júniusban csináltatott „új patkó, ... mert a ló nem járhatott a

²⁴ SZARKA GERZSON dévaványai jegyzőnek szerző tulajdonában levő jogi jegyzetei: „A magyar törvényre tett előre való jegyzetek.” A barmok által tételtett kár. 752., 755., 756., 757., 758., 760. §.

²⁵ Josephinische Aufnahme, Collo XXI. Sectio 22. 1793.

²⁶ Túrkeve. Tanácsjegyzőkönyv 1759. nov. 11. 118.

²⁷ Uo. 1760. jan. 21. 123.

²⁸ Dévaványa, Közs. irt. Türkevei előljárók levele 1845. okt. 29.

²⁹ Egri All. Levéltár. Hevesmegye jkv. 1775. 285. szám.

³⁰ Szerző az esetet Dévaványán Séllei Lajos, Csák Sándor és Egrl Zsigmond idős parasztoktól hallotta. Gyorsírta is. Utóbbi gödir-t mondott. A szállóigét Kecse Bálint idős munkásembertől jegyezte le.

³¹ SZÜCS SÁNDOR: Ludas Matyi cimborái. Jászkunsági Füzetek. 1. sz. Szolnok. 1954. 12—13.

³² Lásd Csuba születési évét: NAGY GUSZTÁV: A csökmői sárkány. Ethnographia. 1957. 295.

³³ Kézirat a kőrösladányi ref. egyház irattárában. 1912-ben kiadták.

³⁴ Dévaványa, Ref. lelk. irattár, II. anyakönyv. 1833. május 10. 364. bej.

³⁵ Dévaványai közs. irt. Számadások.

³⁶ Uo.

³⁷ SZARKA GERZSON idézett jegyzetei.

³⁸ DÁVIDHÁZI BEKES SÁMUEL gyomai ref. lelkész krónikája a gyomai ref. lelk. irattárban.

³⁹ Dévaványai nemes közs. id. protocolluma.

jegeu." Az 1846-i számadásokban ápr. 7-e és okt. 26-a közt 9 alkalommal szerepel patkócsinál-
tatás, összesen 43 darab patkóval.⁴⁰ Szép teljesítmény lehetett a mocsár és ingovány talaján
elnyújni ennyi patkót a ványai lovaknak. Különböben a költemény és a számadás eléggé összevág.

Az az ember, aki mindezeket tudta, csak olyan egyén lehetett, aki jól ismerte a dévavá-
nyai tanács legbelsőbb életét. Ez pedig csak a jegyző volt. A dévaványai jegyzők közt is voltak
verselők, miről Barkó Mihály 1802-ben, Szűcs Gergely 1814-ben.⁴¹ Ők tehát szintén nem jöhet-
nek számításba a költemény szerzőségénél. Annál inkább Szűcs Gergely után következő nótá-
rius, Szabó István. 28 évig viselte a jegyzői hivatalt. Legtovább Dévaványa egész fennállása
alatt.

Az ő szerzőségére utalnak mindenekelőtt a költemény első személyben tett megnyilat-
kozásai.

Míg hát én most e hűtettnék

Velejét eldudolom —

Úgy hiszem, akik szeretnek

Végig hallgatják dalom.

Akikről a költemény szól, nem a költő barátai. Ellenségeit verselte ki. Szabó Istvánnak
letétele után volt ideje a verselésre, mint ahogy a költemény befejező soraiban a költő mondja
önmagáról. Nem lehetett a szerző Szarka Gerzson már csak dévaványai származása miatt sem,
hiszen „a honi mind ártatlan” a költemény szerint. Persze, gúnyos értelemben véve. Szabó
Istvánra utalnak az Izsák zsidóról mondottak is. Bár egyáltalán nem kirívó leszólás a többi
szereplőhöz képest „a falu zsidajá”-nak jellemzése, lehetséges, hogy a kihagyott sorok még
súlyosabb kitéfelt tartalmaznak Izsákra. Fentebb már láttuk Izsák apjának, Salamonnak perle-
kedését Szabó István előtt. A költeményhez hasonló leszólást írt Szabó 1831-ben az ujoncszállí-
tás alkalmával: „Dormádon elállván a szekerek útját a csapszékbeli sidó fitzko, mintha nem
fizettek volna, fizetni kellett, hogy szabadulhassanak.”⁴² S különösen súlyosan esik latba
Szabó szerzősége mellett a költemény következő két sora:

Hogy ha bűnöst megcitolok

A tanács engem piszkol.

A bűnösnek a jegyző állította ki az idézést. Hogy a rokonok mindent elkövettek mentése érde-
kében, az természetes. E ponton — úgy hisszük — végleg elesik Arany szerzősége. Akármilyen
körülmények között is élt Arany Kisújszálláson, ahhoz sem joga, sem lehetősége nem volt, hogy
Kisújszállásra citalja a másik vármegyében levő dévaványai tolvajokat, rablókat, gyilkosokat.

Szabó István nagy munkabírásu, tehetséges, hivatala felelősségét érző, mély szociális
érzékű egyéniség. Értett azonban a vagyonszerzéshez is. Nagy harcot vívott hivatala és jöve-
delme megtartása érdekében előbb a nemes, majd a paraszt községgel. Folyamodott a vár-
megyéhez, majd az úriszékhez. Az úriszék anyagi kárpótlást is adott neki az elvett javadalmi
földért.⁴³ A nemes község azonban visszatartotta fizetését.⁴⁴

A szegényebb fél per után

Secundum usum nem nyér,

Gazember a név azután,

Ha szűkön megy a kenyér.

írja a költeményben a költő. „Szabó Istvány, bár a csudabalai pusztából 3000 Ft elengedettett,
azt három éven át eltitkolta, s így tetemes kárt okozott, amiért hivatalából kitétetett.” — tudó-
sít a megyei jegyzőkönyv ugyanebből az időből.⁴⁵ Úgy látszik, nem érezték biztosnak a dolgot.
Erre vall, hogy „Dévaványa nemes közönsége Szabó István volt jegyző által ellenök indított
perben a karhatalmat kéri meg nem adni.”⁴⁶ Szabó Istvánnak tehát volt oka a haragra. Mint
látjuk, barátai is voltak. Nem elégedett meg azonban azzal, hogy máshonnan várjon segít-
séget. Maga is mindent megtett, hogy leleplezze ellenségeit. Erre vall, hogy 1844. aug. 6-án
elégítetle megidézi a csudaballai választmány megfelelő helyen, mivel a választmányt *gú-
nyoló iratával* megsufolta.⁴⁷ Lehet, hogy a gúnyirat még nem a juhbehajtás volt, de hogy a
szelleme ugyanaz lehetett, azt láthatjuk.

⁴⁰ D. ványa. Közs. számadások.

⁴¹ Uo. Barkó tollpróbája egy 1802-es protocollum végén. Szűcs GERGELY bejegyzése egy 1814-es
összeírás végén.

⁴² Uo. Közs. számadás. 1831. márc. 6.

⁴³ Szolnoki Áll. Levéltár id. prot. 313.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ Eger. Áll. Levéltár Jkv. 1843. 851. sz. 914.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ Nemes prot. 1844. aug. 6. 368.

Két év múlva történt egy kisebb helyi zendülés a ványai nemesek között. Bár Szabó szerepéről nem tudunk ez ügyben, de mivel barátja, Váradi György, annak egyik fő mozgatója volt, valószínű, hogy az ő keze is benne volt a dologban.⁴⁸ Ez év május 1-én betörték Szabó Istvánhoz s szalonját loptak tőle.⁴⁹ Hogy ki volt a tettes nem tudjuk, de az orgazdát 75 Ft kártérítés kifizetésére kötelezi az előjáróság. Ezt pedig annak a Cser Pálnak a kezébe tartozik fizetni, aki az 1846-os zendülés alkalmával Várady György ellenfele volt. Más lapra tartozik, hogy mennyit kapott belőle a károsult.

1846-tól 1848-ig nem tudunk Szabó Istvánnak semmi közszerepléséről. Ráillik a vers megállapítása:

.....az egész juhajtást
Eldudoltam, mert addig mást
Nem tudtam mit csinálni.

A flórenc istória sem a költői képzelet alkotása. Az a protocollum ez, amibe a dévaványai előjáróság beírta a nevezetesebb helyi eseményeket a jegyzőkkel.⁵⁰ Mivel sokat szerepel benne a balai csárda borforgalma, érthető a költőnek az az álláspontja, hogy e forgalom hátterét is meg akarta rajzolni.

1848-ban rövid időre feltűnik Szabó, mint Szarka Gerzson mellett dolgozó segédjegyző.⁵¹ Azután eltűnik szemünk elől. Lehet, hogy Karcagra került. Ez lehetett a szülőhelye is. Talán először ezért említi a karcagi (kunsági) nagy ártányt. Karcagra utal a „dévánkozni” kifejezés is, ami ismeretlen Dévaványán, de használja a karcagi nép.

Mindenesetre bekövetkezett, amit megírt költeménye bevezetésében. A dévaványaiak kudarcba fulladt juhbehajtási kísérlete és nagy borozása elterjedt a nép között, s legjobban Dévaványán. Úgy hisszük, hogy ezzel végleg visszavágott ellenségeinek. De az is bizonyos, hogy jóval mélyebb gondolatokat mondott el a költeményben, mint egy falusi mulatozás emléke. Irodalmi érdekességét mutatja a körülötte keletkezett számos cikk és tanulmány.⁵²

Bereczki Imre

Rudolf király levele Balassi Bálinthoz

Ismeretes, hogy a hét bányaváros 1583. július 3-án, Körmöcön tartott közgyűlése erőlyesen tiltakozott az öt megillető vámszedési jognak, többek között Balassi-részéről is állandóan tapasztalt megsértése ellen, s fel is jelentette az udvarnál.¹ A következményekről Rudolf király alább közlendő levele tájékoztat, mely érdekesen egészíti ki Eckhardt Sándor eddigi kutatásait. A szöveg eredetije a körmöcbányai városi levéltárban található Fons 35. Fasc. 2. No. 172. jelzet alatt.

RUDOLPHUS Magnifice fidelis nobis dilecte, Conquesti nunc iterum sunt apud nos graviter fideles n[ost]ri Prudentes et Circumspecti Judices Jurati ut Universi Cives septem n[ost]rarum Ciuitatum Montanarum Quomodo tu non curato g[e]n[er]ali n[ost]ro edicto, seu mandato nuper pro ipsis Civitatibus ex parte Conservationis libertatum earundem n[ost]rarum Civitatum promulgato, in teloneo tuo sub arce Hradeg in possessione Hyba habito de mercibus et rebus ipsorum Civium Vectigal exigi facere non intermitteres, Contra manifesta Jura et libertates praefatar[um] n[ost]rarum Civitatum, ac in grave ipsor[um] Civium damnum ac praeiudicium manifestum.

Supplicantes nobis debita e[oru]m instantia Vt eis superinde de oportuno remedio gratiose providere dignaremur, Cum autem iustum sit Vt cuilibet suae libertates integrae et illesae permaneant. Serventurque ab omnibus, Ideo fidelitati tue ex super abundantia denuo serio, et quidem strictissime iniungimus Vt mandatis n[ost]ris legitimis locum des, Cives que praefatar[um] septem n[ost]rarum Civitatum Montanarum exactionibus indebitis minime aggravares. Nam alioquin de medijs agitandum erit, quibus ad obediendum adducaris. Secus itaque non feceris. Vienna penultima die Augusti Anno 1583.

Külső címzés: Magnifico Valentino Balassy de Giarmath, etc. Fidelj nobis dilecto.

V. Kovács Sándor

⁴⁸ Eger Áll. Lev. 1846. 1144. tételszám, 3403 l.

⁴⁹ Dévaványa, Közs. irt. Számadások.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ Uo.

⁵² Aranyak mégis lett valami köze Dévaványához halála után. 1951—52-ben itt fordította le németre a „Buda halálá”-t a szerző egy ismerőse, Guillaume Árpád.

¹ ECKHARDT S.: Új fejezetek Balassi Bálint viharos életéből. Bp. 1957. 14—16.

Csapodi Csaba

KIADATLAN ZRÍNYI-LEVELEK

(Első közlemény)

1958-ban „Zrínyi Miklós összes művei”-ben Klaniczay Tiborral együtt Zrínyi Miklós 319 levelét tettük közzé; ezek közt 32 volt kiadatlan. Azóta, a kritikai kiadás előkészítő munkálatai során, főleg Klaniczay Tibor több külföldi levéltárban (Velence, Zágráb, Varasd, Drezda, Merseburg) végzett kutatásainak eredményeként, de az Országos Levéltár anyagából is újabb 36 levél került elő. Ezeknek a leveleknek a kritikai kiadás előtt való közzését az indokolja, hogy kár lenne, ha ez az anyag még évekig ismeretlen maradna a kutatás előtt. A közlés másik indítéka azonban az volt, hogy a készülő kritikai kiadás a kritikai kiadások folyamán — az egy Rimay-kiadás kivételével — még eddig nem került sorra. Most ennek a 37 levélnek a közzése módját nyújtana arra, hogy szélesebb körű hozzászólásokkal lehessen kialakítani a végső formát.

Leveleink közzetésének *vázlata* a következő: 1. A címzett neve. 2. Keltezés. (Az eddig szokásos módtól eltérően előbb közöljük a dátumot, azután a levél írásának a helyét, mert tapasztalat szerint, aki a leveleket használja, annak számára sokkal fontosabb kereső szempont az idő, mint a hely.) 3. A levél egészen rövid tartalma (regeszta). 4. A levél szövege. 5. Címzés és a levélen található egyéb följegyzések, pecsét. 6. A kézirat lelőhelye jelzettel (az esetleges mikrofilm lelőhelye és jelzete is.) 7. Mennyiben sajátkezű írása Zrínyinek a levél? 8. A szövegre vonatkozó (betűvel jelzett) jegyzetek, ha variáns másolatok vannak, az eltérések föltüntetése. 9. Tartalmi vonatkozású (számmal jelzett) jegyzetek, elsőként — ha szükséges — a címzetre vonatkozó legfőbb adatok. Zárójelben a legfontosabb fölhasznált irodalom. 10. Az idegen nyelvű (latin, olasz, horvát) levelek magyar fordítása. — Betűtípus tekintetében azt az eljárást követtük, hogy mindazt, ami nem a kéziratához tartozik, hanem a mi hozzáfűzésünk (1—7. pont), kurzív szedés, a jegyzeteket és fordítást (8—10. pont) apróbetű különbözteti meg magától a szövegtől.

Ami már most a *szövegközlés formai szempontjait* illeti, itt két ponton térünk el a régi szövegek közzetésének eddigi gyakorlatától: 1. a betűhű közlés és 2. az interpunkció terén.

1. A *betűhű közlésben* annyiban, hogy Zrínyi és kortársai magyar helyesírása már olyan közel áll a maihoz (nincs benne δ ü $\ddot{w}$ ř ž), hogy nincs már szükség arra a bizonyos mértékű megalkuvásra, amely XVI. századi szövegek esetén a könnyebb közölhetőség és olvashatóság érdekében lemond a maitól eltérő betűalakokról, s ezzel megváltoztatja a szöveg külső képét. A mi leveleink szövegében a maitól eltérő betűjel mindössze a hosszú $\dot{f}$ és a kétpontos $\mathfrak{y}$, az utóbbi lényegében többnyire egyszerűen az i és j összevonása a kurzív írásban. Minthogy nem lehet minden esetben eldönteni, hogy a levélró mikor akar összevont $i+$ - j -t írni és mikor csakugyan y -t, ezért a hangzásnak megfelelően $i+$ - j -re bontottuk fel az y -t, ha csakugyan ezeket a hangokat pótolja, és meghagytuk kétpontos $\mathfrak{y}$ -nak vagy ékezet nélküli y -nak, ha a szöveg pusztán i hangot akart jelölni vele. A hosszú $\dot{f}$ alkalmazásáról mint lényegtelenről lemondtunk. Egyébként minden betűalak ma is használatos, legfeljebb eltérő értelemben.

Zrínyi magyar nyelvű, sajátkezű leveleinek helyesírása főbb vonásaiban a következő: $\acute{a}$, $\acute{e}$, $\acute{o}$, $\acute{u}$ hosszú, ékezetes alakjait nem szokta használni, hanem a és $\acute{e}$, e és $\acute{e}$ stb. egyformán rövid, ékeztelen; $\ddot{o}$ vagy $\ddot{u}$ (meg nem különböztethető) általában $\acute{o}$, ritkán $\acute{u}$ vagy o (a közlésben a rövid alakot használjuk), $\ddot{u}$ általában $\acute{u}$, elvétve $\acute{u}$. Az i és j jelzése i vagy $\dot{y}$; cs helyett többnyire ch , ritkán $puszta$ c, gy helyett gi , ritkán gy , ly helyett li , ny helyett ni vagy (főleg i előtt) $pusztán$ n , ritkán ny , v helyett általában u , ritkán v . Az s , z , z használata megfelel a mainak. Kötőjelet sor végén nem használ az elválasztás jelölésére. Pont és vessző megtalálható, de a mondatkezdés pont után néha nagybetűvel, többnyire kicsivel. — Sajátkezű latin leveleinek helyesírása még kevésbé problematikus (ilyen ebben a közlésünkben csak egy van,

a többi íródeák munkája és csak az aláírás sajátkezű, vagy éppen egykorú másolat). Csak az y szerepel ugyanúgy, mint a magyar nyelvűekben, tehát a közlést is ennek megfelelően végeztük, illetve a v helyett van többnyire u. Egyes helyeken, főleg szövegi magánhangzók tompa ékezetet. — A nem sajátkezű levelek helyesírása nagyjából megfelel Zrínyi helyesírásának, a problémák és közlési módok tehát azonosak.

A Zrínyi-levelek esetében tehát, akár sajátkezűek, akár nem, a betűhű közlés a hosszú / kivételével minden nehézség nélkül, teljes mértékben keresztülvihető, s így ennek megfelelően is jártunk el. Még annyiban is, hogy megtartottuk a latinban egyébként szükségtelen tompa (és nagyon ritkán kúpos) ékezeteket is, mert ezek szemmeláthatólag hozzátartoznak a kor magyarországi latin helyesírásához, olyan sűrűn és olyan következetesen fordulnak elő (szövegi magánhangzók, valószínűleg olasz hatásra).

Semmi okot sem láttunk arra, hogy még a nem sajátkezű latin levelek nagy- és kisbetű-alkalmazásában is valamiféle mai nyelvtani vagy helyesírási korrekciót végezzünk. Természetesen olyan esetekben, ha a nagy és kisbetű nem különböztethető meg, a hivatalos helyesírást követtük. Egyébként azonban a szövegeket ebben a tekintetben is betűhíven közöljük, mert ez felel meg a szöveg valóságának. Nézetünk szerint a szövegeknek kikorrigálása és következetes, szép, iskolai helyesírásba öltöztetése a levelek eredetiségének túlságos kozmetikázása, meghamisítása lenne.

A kéziratokban előforduló törléseket ék alakú < > zárójelbe tettük.

A rövidítések feloldását a következőképpen végeztük: Zrínyi sajátkezű leveleiben még a jelzett rövidítéseket is kurzív betűkkel oldottuk fel (pl. Nagodat = Nagysagodat). A nem sajátkezű levelekben azonban a rövidítésjellel vagy ponttal jelzett rövidítéseket minden további nélkül feloldottuk, mert világos, hogy magát a levélíró csak a munkamegtakarítás célja vezette. Csak ha a rövidítés feloldása nem föltétlenül egyértelmű, vagy a rövidítésjel nincs kitéve, akkor használtunk a feloldás betűihez kurzív írást. Ha a szövegben kirívó helyesírás hibák vagy szokatlan írásalakok találunk, a szó után szögletes zárójelbe tett fölkiáltójellel [!] hívjuk föl a figyelmet arra, hogy nem közlési sajtóhibáról van szó. Szögletes zárójelbe tesszük azokat a szavakat a fordításban, amelyek néha a szöveg értelmi kiegészítése miatt szükségessé válnak.

2. Az *interpunkcióban* azt az eljelzést követtük, hogy se el nem hagytunk, se meg nem változtattunk, sem nem pótolunk írásjelet, pontot, vesszőt. Csak abban az esetben, ha fölösleges, komolyan értelmet zavaróan rossz helyen alkalmazott írásjelt találtunk, jeleztük ezt a körülményt a szövegre vonatkozó jegyzetekben. Az interpunkcióba szövegközlések esetén szokásos beavatkozást és javítást nem láttuk megokoltnak, mert hiszen minden idegen nyelvű levélhez magyar nyelvű fordítást adunk, s a fordításból minden változtatás, jegyzet és magyarázat nélkül kiderül, hogy az írásjeleknek milyen elhelyezését találtuk megfelelőnek. Viszont a szövegek eredeti interpunkciójának mindenféle megváltoztatását veszedelmesnek tartjuk azért, mert mindig megtörténhetik, hogy a közlő önkényesen a maga magyarázatát viszi bele a szövegbe, s a szöveget használó kutatóban föl sem merülhet kétség, hogy esetleg a szöveg más értelmezése lenne helyes, mert ő már az eredeti interpunkciót nem láthatja. A latin szövegek szörendje annyira kötetlen, annyira összekevert a jöhangzás érdekében, hogy a szövegközlőnek nincs joga csalhatatlannak tartania a maga ítéletét.

Végül még néhány szót a magyar fordításokról. Zrínyi latin szövegeinek magyarra való áttétele nemcsak rendkívüli szellemi élvezet és nemcsak páratlan alkalom megismerni stílusának szépségeit és eredetiségét, hanem komoly problémákat is okoz. Zrínyi kitűnő latin (és talán olasz? ha az olasz leveleket is maga fogalmazta) stílusza. Latinra ő *nem fordít*, hanem *latinul ír*. Sőt, bármilyen robusztusak és nagyszerűek magyar nyelvű szövegei, ő maga is megjegyezte a Szigeti veszedelem előszavában, hogy „szegény az magyar nyelv”. S talán azt is hozzátehetjük, hogy nemcsak szegény még az ő korában a magyar irodalmi nyelv, hanem kevésbé alkalmas a superlativusokra. Zrínyi pedig csupa izzás és lobogás. Zrínyi stílusa és egész egyénisége egy fokkal magasabb főfokon izzott, mint a korabeli átlagos magyar. Éppen latin leveleinek szípkarkázó gazdagsága, fordulatossága, tömörsége láttán azt kell mondanunk, hogy a régi magyaroknak ebben a „második anyanyelvében”, ennek a nyelvnek sokszázados és sokoldalú fejlettségében találta meg Zrínyi azt az eszközt, ami igazán alkalmas volt írásművészetére számára. Olyan nyelvet, ami érzéseinek, hangulatainak minden színét jobban ki tudta fejezni, mint korának irodalmi célokra még sokkal fejletlenebb magyar nyelve, s amely annyira alkalmas (az olasszal együtt) a felsőfokok maximumának halmozására.

A fordításban, amennyire lehetett, igyekeztünk Zrínyi saját magyar szavaival fordítani s minél inkább elkertülni a nyelvújítás utáni magyar nyelv szó-gyártmányait, még akkor is, ha ma már nem érezzük azoknak (pl. „közjó” helyett „közönséges jó”). Szerencsére Zrínyi szókincse annyira magyar, olyan kevés benne a latin kölcsönszó — a germanizmust meg éppen nem ismeri —, hogy ezen a téren ritkán van nagyobb probléma. Már nehezebb kérdés annak a megoldása, hogyan lehet a latin nyelv rendkívüli tömörségre való képességét terjengősség és az egész levél hangulatának megváltoztatása nélkül átvetíteni magyarba. Még nehezebb az a kér-

dés, hogy míg a latin nyelv nagyon alkalmas a felsőfokok halmozására, s Zrínyi alaposan föl is használja ezt a lehetőséget, ugyanakkor ha magyarul ír, a superlativus majdnem teljesen hiányzik belőle. A záradékok megszólítási formuláinak címhalmozását vagy magyar leveleiben is latinul írja, vagy — főleg szöveg közben — a sok Illustrissimi, Reverendissimi, Excellentissimi, Prudentissimi stb. Dominationes Vestrae helyett egyszerűen „Kegyelmed”, „Nagyságod” vagy „Méltóságod” áll. Főleg a „Dominationes Vestrae” = „Uraságod, Uraságtok” kifejezést nem találmi meg magyar szövegeiben. Ezért mi is ilyenkor a hosszú titulus-sorozatokat helyett csak egyszerűen „Kegyelmed”, „Nagyságod”, „Méltóságod” kifejezést használtuk a fordításokban, ha ezzel el is veszi a megszólítás eredeti fellengzős színezetét, különben olyan szót kellene belevinnünk, amit Zrínyi következetesen került, és másként fejezte ki magát. Természetesen ezeknek a levélfordításoknak — remélhetőleg sok hozzászólás és kritika után — sokat kell még alakulniuk, csiszolódnuk, amíg végleges formában helyet kaphatnak a kritikai kiadás szövegeinek kíséretében.

Az egész közleménnyel kapcsolatban szeretném még kifejezni őszinte köszönetemet Klaniczay Tibornak, aki átengedte közlésre azokat a leveleket, amelyeket kutatásai során ő talált és Hadrovits Lászlónak, aki szíves volt a horvát nyelvű levelek előolvasásában segíteni és ezeket a leveleket számomra magyarra fordította.

1.

Giovanni Cornaronak¹

1627. szeptember 29. Csáktornya.

A két Zrínyi testvér megköszöni, hogy Girardini a velencei köztársaság nevében eljött atyjuk temetésére, ha nem is tudott idejében megérkezni a rossz időjárás és az áradások okozta akadályok miatt.

Serenissimè Princeps, et Domine Domine colendissimè.

Obsequiorum nostrorum in gratiam Serenitatis Vestrae demissam commendationem. Illustris Dominus Hieronymus Girardini, quem Serenitatis Vestrae in Dalmatia et Epiro Praefectus, ad pijssimi Genitoris nostri² pius exequias condecorandas, iussu Serenitatis Vestrae miserat, etsi propter uim uentorum, imbrum continuas molestias, et aquarum inundationem, quae eo tempore percrebuerant adeo, ut ideo coeterorum quoque amicorum nostrorum, exiguo licet loci interuallo isthinc dissidentium, praesentia nos oporteret destituti, funeri illi diducendo suam impendere operam haudquaquam potuerit: effecit tamen postea apud nos gratissima sua praesentia, ut nihil ex officio grauissimi, doctissimi, nobilissimique uiri, ac eius, qui merito a tanto Principe ad eiusmodi munia obeunda deligi meruerit, praetermississe uideretur. Vnde Serenitatis Vestrae simul ac Serenissimae Reipublicae pium ac plane paternum erga nos affectum, satis superque cognouimus, duximusque nostri idcirco id muneris fore, ut nostra uniuersa studia, maiorum nostorum uestigijs inhaerentes, eo dirigamus, qua pateat omnibus, nos Serenitatis Vestrae ac Serenissimae Reipublicae in nos beneuolentiae memores cum gratitudinis promittitudine aeternum exitisse. Speramus autem, Serenitatis Vestrae ac Serenissimae Reipublicae benignitatem, nobis etiam imposterum haudquaquam difuturam.³ Coeterum, precamur Omnipotentem, ut Serenitatem Vestram ac Serenissimam Rempublicam Christianam Orbis decori et defensionis seruet, tueatur, et amplifcet. Datum in arce nostra Chiaktornia, die penultimo Septembris. Anno Domini 1627.

Serenitatis Vestrae

Deuoti Clientes
Nicolaus et Petrus
Comites a Zrinio

Kívül címzés: Serenissimo Principi ac Domino Domino Ioanni Cornelio Dei gratia Duci Venetiarum etc.

Eredeti je Velence. Archivio dello Stato. Collegio, Lettere Principi, filza 58. — Sem a levél, sem az aláírás nem sajátkezű. — A levelet bizonyosan nem a Zrínyi-árvák fogalmazták, hanem csak az ő nevükben írta valaki, mert Miklós ekkor még csak hétéves, Péter hatéves volt.

^{a)} Helyesen: „defuturam”.

¹ Giovanni Cornaro velencei doge. (1625—1629.)

² Zrínyi György 1626 végén halt meg, temetése a Csáktornya melletti szentilonai pálos templomban mégis csak 1627. szept. 5-én történt meg. A XVII. században szokásos volt, hogy a koporsót több hónapos gyászolás után helyezték a kriptába. Zrínyi Miklós is, mikor végrendeletében kikötötte, hogy temetését ne halogassák, ezt a nem-halogatást úgy értette, hogy „egy hónapon belül mindenképpen tartassék meg” a vég-tisztelesség. (L. Levelek 320.)

A levél magyar fordítása:

Fenséges Fejedelem és Urunk, igen tisztelt Urunk!

Szolgálatunkat alázatosan Fenséged kegyelmébe ajánljuk. Nemes Girardini Jeromos, akit Fenséged dalmáciai és epirusi helytartója Fenséged parancsára kegyes atyánk végső tisztességének díszül küldött, az erős szelek, a folytonos esőzések okozta alkalmatlanságok és a vizek kiáradása miatt, amelyek abban az időben olyan kiterjedtek voltak, hogy más, innen sokkal kisebb távolságra levő barátaink jelenlétét is nélkülözniük kellett, a gyászszertartás kezdetén nem tudott részt venni, mégis azután az ő nálunk igen kedves jelenlétéből látszott, hogy semmi sem maradt el a legtekintélyesebb, legtudósabb, és legnemesebb férfi részéről való tisztességadásból, aki méltán megérdemelte, hogy egy olyan nagy fejedelem ilyen föladatra kiválasztotta. Ebből eléggé, sőt fölötte megismertük Fenségednek és egyszersmind a Fenséges Köztársaságnak irántunk való kegyes és valóságos atyai jóindulatát és azt véljük, kötelességünk lesz ezért minden törekedésünket, őseink nyomdokait követve, arra irányítani, hogy mindenki előtt világossá legyen, hogy mi örökre halás készséggel emlékeztünk meg Fenséged és a Fenséges Köztársaság irántunk való jóakarataról. Reméljük, Fenséged és a Fenséges Köztársaság jószágát a jövőben sem fogjuk nélkülözni. Egyébként kérjük a Mindenhatót, hogy Fenségedet és a Fenséges Köztársaságot a keresztény világ díszül és védőjéül őrizze, védje és gyarapítsa. Kelt Csáktornya várunkban az Úr 1627. esztendejében, szeptember utolsó előtti napján.

Fenséged odaadó híve

2.

Giovanni Cornaronak és a velencei köztársaságnak

1627. december 2. Csáktornya.

A Zrinyi-testvérek tiltakoznak az ellen, hogy Itáliába gabonát szállító hajóikat a velenceiek föltartóztatták és a rakományt Velencébe vitték.

Serenissime Princeps¹ et Inclyta Respublica.

Quemadmodum nostrj Genitores semper bonam vicinitatem atque affectionem cum Praedecessoribus Vestrae Serenitatis et Inclyta Respublica seruaerunt, Sic et nos conati eorum uestigijs insistere, eo quidem magis, ex quo cognoscimus, indolem, qua Serenitas Vestra et Inclyta Respublica usa est erga nos, ob mortem luctuosam optimae recordationis desideratissimi Parentis nostrj: in eadem mutua inter nos affectione et uicinitate perseuerare omni studio contendemus. Ceterum Serenissimam Dominationem Vestram et Inclytam Rempublicam praesentibus hisce necessum fuit nobis requirere significando; qualiter Mensibus elapsis, uendendi frumentj occasione nacta pro seruitio ditionis Sanctissimi Papae Urbani octauj Dominis Federico Martelli et Ioanni della Casa Mercatoribus Ferrarensibus certam quantitatem frumentj ex nostris redditibus extrahere nostris Capitaneis Bonorum nostrorum Maritimum Martino Zandrics et Andreae Rassauer praeceperimus, mediante nimirum Octauione Carina nostro DACIANO² Buchariensj. Iam uero certiores sumus redditj a praetactis nostris Capitaneis Patronum Hyeronium [I] Polesich cum suo, et tribus alijs nauigijs, supradicto nostro frumento onustis, cum eo in conserua naugantibus retentum et sequestratum fuisse de ordinatione Excellentissimi Generalis Iztriae,³ deinde a nonnullis cimib⁴ armatis Venetias abductum fuisse frumentum. Proinde Serenitatem Vestram et Inclytam Rempublicam beneuolentia eorum nobis oblata confisi rogamus obnixè, ut non solum praefatum frumentum absque damno resignari facere, sed etiam in posterum a tali retentione nos liberos et absolutos in ditionibus Venetianis reddant, ne in praeiudicium [I] nostri liber passus introituum nostrorum (quominus Conuentio facta inter nos et Mercatores nostros effectuetur)⁵ deinceps impediatur: Si quidem et nos pro confirmanda inter nos mutua affectione retroactis annis non solum auectionem frumenti, auulsionem arborum pro trireribus fabricandis in usum Insularum Venetarum et ipsarum Venetiarum, sed etiam ad praesens huic Appaltatori Salis abactionem animalium Bouinorum ex nostro dominio certis conditionibus gratiose concessimus. Cuius beneuolentiae semper memores omni studio et promptitudine conabimur cuncta nobis praestita officia a Serenitate Vestra et Inclyta Republica promereri Reuerenter eisdem salutem impertiendo ab omnipotenti Deo praecamur [I] omnem felicitatem. Datum Vngariae⁶ in Arce nostra Chyakhornia die secunda Decembris Anno 1627.

Vestrae Serenitatis et Inclytae Reipublicae

Affectiosi Vicini
Nicolaus et Petrus fratres Comites
perpetui a Zrinio.

Kívül címzés: Serenissimo Principi, et Inclytae Reipublicae Venetiarum, etc. Dominis Amicis et Vicinis nobis colendissimis. Venetias.

Eredetije: Velence. Archivio dello Stato. Collegio, Lettere Principi, filza 58. — Sem a levél, sem az írás nem sajátkezű. — A leveletbizonyosan nem a Zrinyi-árvák fogalmazták, éppen úgy, mint az előzőt.

a) Fogalmazási vagy másolási hiba: „hogy annál kevésbé eszközöltessék a mi és a kereskedőink közt kötött megegyezés”. Vagy a „quominus” helyett kellene „ut”, vagy az „effectuetur” fölösleges A szövegből ui. éppen az derül ki, hogy a kereskedelmi ügylet megakadályozása ellen tiltakoznak.

b) Országnév esetében hibásan alkalmazott locativus. Helyesen: „In Ungaria”.

- ¹ Az előző levéllel megegyező megszólítás alapján a címzett a velencei doge, Giovanni Cornaro.
² Az olasz „dazio” = vám, illetőleg „daziero” = vámór, vámhivatalnok szóból latinisított kifejezés.
³ Istria ekkor az időben Velence birtoka volt.
⁴ Olasz szó, bárkát, csónakot jelent.

A levél magyar fordítása:

Fenséges Fejedelem és Nemes Köztársaság!

Miképpen atyáink mindig megőrizték a jó szomszédságot és jóakaratot Fenséged és a Nemes Köztársaság elődeivel, úgy mi is törekedvén követni az ő nyomdokait, — annál is inkább, mivelhogy ismerjük a hajlandóságot, amellyel Fenséged és a Nemes Köztársaság viseltetett irányunkban legjobb emlékeztető, felejtethetetlen atyánk gyszos halála alkalmával, — minden igyekezettel azon leszünk, hogy ebben a kölcsönös jóindulatban és szomszédságban megmaradjunk. Egyébként szükséges volt, hogy Fenségedet és a Nemes Köztársaságot ezzel [a levélünkkel] megkeressük, jelezvén, hogy az elmúlt hónapokban, — mivel alkalom nyílt gabonaeladásra a Szentséges VIII. Orbán pápa uralma alatt álló területek számára, — megparancsoltuk Zandrics Mártonnak és Rassauer Andrásnak, tengerparti birtokaink kapitányainak, hogy engedjenek át bizonyos mennyiségű gabonát a mienkből Martelleni Frigyes és Della Casa János ferrarai kereskedőknek, még pedig buccari-i vámosunk, Carina Oktavián útján. Most pedig nevezett kapitányaink arról értesítettek minket, hogy megbízottunkat, Polesich Jeromost a maga hajójával és három másik, azzal együtt haladó hajóval, melyek a mi gabonánkkal voltak megrakva, föltartóztatták és elfogták a kegyelmes istriai generális rendeletére, azután pedig a gabonát három fölfegyverzett bárka Velencébe szállította. Ezért Fenségedet és a Nemes Köztársaságot, nekünk ajánlott jóakarátukban bizva, nyomatékosan kérjük, hogy ne csak az említett gabonát szolgáltatassák vissza hiánytalanul, hanem arról is biztosítsanak bennünket, hogy a jövőben velencei területen mentek leszünk az ilyen föltartóztatástól, nehogy a jövőben a miénk szabad járása (még kevésbé a köztünk és kereskedőink közt kötött megegyezés) akadályoztassék. Mivelhogy a köztünk levő kölcsönös jóakarát föntartása céljából az elmúlt években mi is bizonyos föltételek alatt kegyesen megengedtük birtokainkról nemcsak a gabonakivitelt, a favágást háromvezős hajók készítéséhez a velencei szigeteknek és magának Velencének, hanem mostanáig ennek a sóbőrlőnek a marhakivitelt is. Erről a jóakaratról mindig megemlékezve minden igyekezettel és készséggel törekedni fogunk kiérdemelni Fenségednek és a Nemes Köztársaságnak nekünk tett minden szolgálatát. Tisztelettel üdvözölvén, a mindenható Istenről minden boldogságot kérünk. Kelt Magyarországon, Csáktornya várunkban, az 1627. év december 2. napján.

Fenségednek és a Nemes Köztársaságnak
jóakarátú szomszédai

3.

III. Ferdinándnak

1641. december 2. Csáktornya.

Szerencsekívánatait fejezi ki abból az alkalomból, hogy a király visszatért Bécsbe és kimentí magát, miért nem ment vele a birodalomba.

Sacratissima Caesarea Regiaque Maiestas
Domine domine mihi clementissime.

Humilium seruitiorum meorum in gratiam Maiestatis vestrae Sacratissimae demissam commendationem. Quod Deus praepotens, Sacram Caesaream Regiamque Maiestatem vestram, post tot inuitae pacis cum Imperialibus¹ exantlatos labores exoptantibus uniuersae Hungariae uotis, felicem, triumphabilem, saluamque vt incolumem huc viennam, in patriam haereditariam, quin imò tam pij tamque optimi Imperatoris haerede² decoratam;³ reduxerit; ego uel imprimis ex intimis penetralium meorum sensibus, congratulor. Optans futurae quoque Maiestatis vestrae Sacratissimae posteritati, et praesenti: quae utinam sit in orbe ultima:³ ut contra hostes suos triumphet, et inimici sint scabellum pedum eiusdem, nec deficiat in eadem benedictio Dei uiuentis sempiterna.

Quid uerò causae et rationis sit, quod ego prout me obtuleram, uel Maiestatem vestram Sacratissimam in imperium ad seruitia capessenda secutus: uel uerò cum eadem Maiestate uestra Sacratissima profectus non fuerim; ex annexo meo deuotissimo supplici libello⁴ Maiestas uestra Sacratissima benigne intellectura est. Ad cuius libelli continentiam, ut se Maiestas uestra clementer et effectiuè resolvere dignetur, humillimè supplico. Vt ego quoque his inuolucris et uexationibus eliberatus, rebus hic insulans,⁵ in dispositionem et disciplinam acceptis, magis magisque seruitijs Maiestatis uestrae inuigilare, ac mandata eiusdem demisse capessere possim.

Et his seruet Deus omnipotens Maiestatem vestram unâ cum inclyta domo sua beatam, aeternam, et triumphabilem, mihique clementem. Actum Czaktorniae die 2: Decembris Anno domini 1641.

Eiusdem Maiestatis vestrae Sacratissimae

Humillimus Seruitor
Comes Nicolaus a Zrin mp

Eredetije: Orsz. Ltár. R. 30. Ernst-gyűjtemény 4196. — Mikrofilm uo. Filmtár AO 110. — Csak az aldirás sajtákezű.

^{a)} A pontosvessző itt fölösleges, értelemzavaró.

¹ III. Ferdinánd a regensburgi birodalmi gyűlésen vett részt, amely 1640 nyarán kezdődött, és amelyet a Németországban dúló háborút (harmincéves háború) lezáró birodalmi béke előkészítésének szántak. A hosszú ideig tartó tárgyalások végül i. eredménytelenek maradtak és Ferdinánd udvarával együtt 1641. novemberében visszatért Bécsbe. (Hajnal István: Esterházy Miklós nádor iratai. Az 1642. évi meghiúsult országgyűlés időszaka. Bp. 1930. XIII, XXX. l.)

² III. Ferdinánd második fia (a későbbi I. Lipót)-a birodalmi gyűlés kezdete idején, 1640. jún. 9-én született.

³ Utalás a Habsburgok gyakran használt öt jelképes betűjének: AEIOU egyik feloldási módjára: „Austria erit in orbe ultima” = Ausztria lesz a földön az utolsó, ti. abban az értelemben, hogy minden más ország hamarabb elpusztul a világon, mint Ausztria.

⁴ Ez a mellékelt kérvény nincs meg, de kivonata fennmaradt (Orsz. Ltár. Magyar kancellária. Propositiones et opiniones. 1642/12.): Nicolaus Comes a Zrinio in literis ad Suam Maiestatem datis excusatus se demisse, cur ad Seruitia Suae Maiestatis capessenda Ratisbonam non ascenderit. Ex his potissimum rationibus: 1°. Quod Turcae Cansiensis sub ido tempus, quo Sua Maiestas a Regno suo Hungariae [1] aberat, magnas Excursiones in Insulam Illam, bona videlicet sua exercuisset. Et Bassa quidem Cansiensis in persona cum quinque millibus irrupisset, et loca Excubiarum alloquent igne conflagrasset, aliasque magnas depopulationes ac direptiones fecisset. 2°. quod praeterita aestate diuisionem bonorum Maritimorum cum fratre suo Petro habuisset, ibidemque certam dispositionem fecisset. 3°. Quod cum praedicto fratre suo in causa certorum Libertinorum suorum, in praefata Insula Muraköz degentium maximam controuersiam habuisset, et defecto haberet. Quae siquidem differentiae nonnisi medio Commissionis alicuius instituentiae decidi ac determinari valeat. Supplicat ad earundem complanationem Commissarios dominum Comitem Banum [Draskovics János], et ex Nobilibus Gabriele Czerenkoczi Prothonotarium Regni Sclauoniae, Franciscum Perneszi Vice Comitem Zaladiensem et Danielem Rauch Supremum tricesimatorem Nedelicensem, clemeter ordinari, qui auditis suis iustis praetensionibus in causa praedictorum Libertinorum non obstantibus clausulis quibusque literarum Relatoriarum Diuisionalium rem finaliter determinet. Verum etiam alias Inuensas differentias quouomodo inter ipsos ortas complanarent et rectificent si fieri poterit in Uniuersis bonis ipsorum,

⁵ Muraköz

A levél magyar fordítása:

Legszentebb Császári és Királyi Főlség, Uram, Legkegyelmesebb Uram!

Szerény szolgálataimat alázatosan Legszentebb Főlséged kegyelmébe ajánlom. Hogy a nagyhatalmú Isten Szent Császári és Királyi Főlségedet a birodalmiakkal való elhűződő béke [tárgyalás] okozta annyi kimerítő munka után egész Magyarország óhajtasának megfelelően szerencsésen, győztesen, épen és sérteletlenül visszavezette ide Bécsbe, örökös, sőt a kegyes és a legjobb császár örökösével díszített hazájába, én legeslegelőször szívem legmélyebb érzéseiből szerencsét kívánok. Kívánván Legszentebb Főlséged jelenlegi és jövőendő származékának is, amely a földön éljen túl mindenkit, hogy ellenségei ellen győzedelmeskedjék és ellenségei lába sarujává legyenek és ne fogyatkozzék meg benne az élő Isten örök áldása. — Hogy pedig mi volt az oka és indítéka annak, hogy én sem nem követtem Főlségedet szolgálatok vállalására a birodalomba, amint fölajánkoztam, sem el nem utaztam ugyancsak Legszentebb Főlségeddal, mellékelt legalázatosabb kérelmemből Legszentebb Főlséged meg fogja érteni. A legalázatosabban könyörgök, hogy ennek a levélnek a tartalmára nézve méltóztassék kegyesen és valóban határozni. Hogy én is, megszabadulva ezektől a bonyodalaktól és zaklatásoktól, mivel az itteni szigeti [muraközi] ügyeket intézésre és vezetésre kaptam, Főlséged szolgálatára mind jobban ügyelhessek és parancsait alázatosan fogadhassam. Ezek számára is őrizze meg a mindenható Isten Főlségedet nemes házával együtt boldognak, örökösnek és győzedelmesnek, irántam pedig kegyesnek. Kelt Csáktornyan az Úr 1641. évében, december 2-án.

Ugyanazon Legszentebb Főlségednek legalázatosabb szolgálja

A melléklet magyar fordítása:

Zrínyi Miklós gróf Főlségéhez intézett levelében alázatosan kimentti magát, miért nem ment föl Regensburgba, hogy Főlségénél szolgálatotak vállaljon. 1. Mivel a kanizsai törökök az alatt az idő alatt, amikor Főlsége távol volt az ő Magyarországotól, nagy portyázásokat vittek végbe az ellen a sziget [Muraköz] ellen, ti. az ő birtokai ellen. Még pedig a kanizsai basa személyesen tört be 5000 katonával és az örhegyek közül néhányat tüzzel megegetett és más nagy dúlásokat és rablásokat tett. 2. Mivel a múlt nyáron a tengerparti birtokokon megosztozott testvérel, Péterrel és ott bizonyos intézkedéseket tett. 3. Mivel bizonyos, a mondott Muraköz szigetén lakó szabadosok ügyében igen nagy ellentéte volt és most is van említett testvérel. Ezeket az ellentéteket pedig csak egy bizottság kiküldésével lehet eldönteni és befejezni. Esedézik, hogy ezek kiegyenlítésére biztosított kegyesen kirendeltesseken a bán gróf úr [Draskovics János] és a nemesek közül Cserenkoczi Gábor Szlavonország Itélőmestere, Perneszi Ferenc zalai alispán és Rauch Dániel nedelicei főharmincados, akik meghallgatván az ő jogos követeléseiket az említett szabadosok ügyében, a dolgot véglegesen eldöntsék anélkül, hogy osztálylevelek bármiféle záradéka megakadályozhatná ezt. Sőt, ha lehetséges, minden más ellentétet, ami köztük bármi módon keletkezett, egyenlítsenek ki és oldjanak meg az ő valamennyi birtokukon.

1645. október 10. Csáktornya.

Kifejezi azt a szándékát, hogy velencei szolgálatba akar állni. Az ügy megtárgyalására teljhatalmú megbízottként Galli századost küldi.

Serenissimo Principe

Alcun Anni sono che ho vn straordinaria inclinazione et volontà,^{a)} di transferirmi con vn corpo d'Armata all'seruitio di quella Serenissima Repubblica² come lá Serenita Vostra n'hauéva hauto reguaglio^{b)} dell'signore Colono Gallj, Caualliere di molto ualore, stima et esperientia nell'esercitio militare, mio confidentissimo, et Amorevolissimo, all'quale m'ha parso di dare plenipotentiaria autoritá di stabilire, non solo la condotta della mia persona, má anco [!] d'un Tenente Generale, che dá mé sará nominato, il quale riceueva lá gente, che di tempo in tempo mandarò all'seruitio di quella Serenissima Repubblica et lá comanderá in mia absenza in tutte le occasioni che si rapresentavanno et perciò m'há parso di remettermi in tutto et pertutto a'quell tanto che il sopradetto signore Gallj tratterá et concluderá in conformita della plenipotentiaria autorita che li ho mandato, pregando Vostra Serenita ad haueve per comandato questo Caualliere, et farli gratia di subita espeditione accio io sappi quanto prima quello ho dá opperare per ben seruire la Serenita Vostra et humilissimo m'inchino

Di Vostra Serenita

Seruitore deuotissimo
Conte Nicolo di Zrin

Di Chiacheturen gli 10 di ottobre 1645.

Eredetije: Velence. Archivio dello Stato. Collegio, Lettere Principi, filza 60.

^{a)} A szövegben egy kivétellel az olasz helyesírás tompa ékezetét helyett a magyarban szokásos éles ékezetek olvashatók.

^{b)} Helyesen: ragguaglio.

¹ A velének nincs címzése, de a címzett csak a doge, Francesco Erizzo lehet.

² Velence ekkor vívta élet-halál harcát a török birodalommal. Ebben az évben kezdődött a huszonegy éves tengeri háború, mely azután Candia huszonegyévi védelme után Kréta szigetének elvesztésével végződött. Zrínyi, úgy látszik, azt gondolta, hogy ebben a háborúban nyílik a legnagyobb lehetőség a török elleni eredményes harcra, és azért ajánkozott a köztársaság szolgálatába.

A levél magyar fordítása:

Fenséges Fejedelem!

Néhány éve rendkívüli hajlandóságom és szándékom van arra, hogy egy hadtesttel átmenjek a Fenséges Köztársaság szolgálatába, amint erről Nagyságod értesült a mi legbizalmasabb és legszeretettebb emberünk, Galli százados úr útján — értékes lovag, nagy katonai becsülettel és tapasztalattal —, akinek teljhatalmat adtunk arra, hogy megállapodjék nemcsak a mi személyünket illető föltételekről, hanem egy helyettes parancsnokra vonatkozólag is, akit majd meg fogok nevezni és ki fölfogadta a katonákat. Ót majd időről időre a Fenséges Köztársaság szolgálatára fogom küldeni és az én távollétemben minden előforduló ügyben rendelkezni fog ott és azért teljes egészében elfogadom, amire nézve a rábizott teljhatalom alapján, amelyet adtam neki, a mondott Galli úr tárgyal és amiben megegyezik. Kérvén Fenségedet, hogy ezt a lovagot fogadja szívesen és kegyeskedjék gyorsan elintézni az ügyet, hogy én minél előbb jó szolgálatot tehessek Fenségednek és legalázatosabban ajánlom magamat. Fenségednek odaadó szolgálója. Csáktornya 1645. október 10-én.

III. Ferdinándnak

1648. február 22. Csáktornya.

A király parancsának, hogy Keglevichet fogassa el, nem tehet eleget, egyrészt, mert nemeseket csak tettenérés esetén lehet tartóztatni, másrészt, mert a báni jogokat a beiktatás megtörténte előtt nem gyakorolhatja.

Sacra Maiestas Domine Domine mihi Clementissime.

Benignissimum Maiestatis Vestrae Sacratissimae mandatum ante aliquot dies accepi et uoluntatem Maiestatis Vestrae intellexi, ut nimirum illum Keglevich¹ qui iusta sententia à Capitaneatu nuper depositus est et iam in conductione militum extra Regnum educendorum

laborat, arrestari curarem. Ego satis sollicitus fui et ubique inquiri curavi an ille conductionem militum adhuc continuet, sed ab omnibus audio illum,^{a)} conductionem reliquisse et ad Vestram Maiestatem Sacratissimam misisse pro impetranda licentia, iam uerò siquidem Nobiles non nisi in flagranti arrestari possunt, prius Maiestatem Vestram super hoc negotio [!] informare uolui, occurrit praeterea maior difficultas, nimirum quod ego iurisdictionem Banalem exercere ante installationem non possim,² totum enim Regnum maleuolorum meorum concitatione contra me tumultuaretur.

Haec humillimè Maiestati Vestrae perscribenda uolui, quod si tamen Maiestas Vestrae^{b)} mihi hoc ultra demandauerit, omnibus postpositis rationibus benignissimo Maiestatis Vestrae mandato subito sum obtemperaturus. Maiestatem Vestram his foelicissimè ualere et triumphare ad multos annos animitus desidero. Datum Chaktorniae. Die vigesima secunda Februarii. Anno 1648.

Maiestatis Vestrae Sacratissimae

humillimus perpetuusque seruus.
Comes Nicolaus a Zrin mp

Eredetiye : az Ernst-gyűjteményben volt, mikrofilmje : Orsz. Ltár. Filmtár AO 112. — Eredetileg a Magyar Kancellária Litterae privatorium gyűjteményébe tartozott 1648. 651. sz. alatt, de onnan valahogy kikerült. — Csak az aláírás sajtókezű.

^{a)} Fölösleges, értelemzavaró vessző.

^{b)} Helyesen: Vestra

¹ Nem tudjuk megállapítani, hogy a Keglevich-család melyik tagjáról van szó, talán K. Zsigmond, aki 1649-ben Kapronca vár kapitánya. (Nagy Iván: Magyarország családai. 5. k. 157. l.)

² Zrínyi horvát báni kinevezése 1647. december 27-én kelt, de beiktatása csak jóval később, 1649. jan. 14-én történt meg Varasdon. (Klaniczay 226—227. l.)

A levél magyar fordítása:

Szent Főlség, Uram, Legkegyelmesebb Uram!

Legszentebb Főlséged legkegyesebb parancsolatát néhány nappal ezelőtt kaptam meg és megérttem Főlséged akaratát, hogy tudniillik azt a Keglevichet, aki a minap törvényes ítélettel letétetett a kapitányságról és már azon fáradozik, hogy katonákat toboroz az országból való kivétel céljából, fogatassam el. Ennélégge fölindultam és mindenütt nyomoztattam, hogy folytatja-e még a katonák toborzását, de mindenkitől azt hallom: abbahagyta a toborzást és Főlségedhez küldött engedély szerzése céljából. Már pedig mivel nemesekeket csak tettenérés esetén lehet elfogni, előbb tájékoztatni akartam Főlségedet erről az ügyről. Fölmerült ezenkívül egy nagyobb nehézség, az, hogy én természetesen nem gyakorolhatom a báni joghatóságot a beiktatás előtt, rosszakaróim egész táborra szenvedélyesen fölzúdulna ugyanis ellenem.

Ezeket akartam Főlségednek legalázatosabban írásban jelenteni, mert ha Főlséged továbbra is ezt fogja parancsolni nekem, akkor kész vagyok minden megfontolást félretéve azonnal engedelmeskedni Főlséged parancsának. Szívből kívánom, éljen és győzedelmeskedjék Főlséged sok évig a legszerencsésebben. Kelt Csáktornyan, az 1648. évben, február 22-én.

Legszentebb Főlséged legalázatosabb és örökös szolgálja.

6.

Ismeretlennek

1649. március 6. Ozalj.

Kimentí magát, hogy báni és végbeli kapitányi elfoglaltságai miatt csak késve tud megjelenni az országgyűlésen, addig is fogadják el helyetteseiként Lipich Márton, Bodor Gáspárt és Sámbar Györgyöt.

Spectabilis ac Magnifice Domine mihi observandissime.

Salutem et servitiorum paratissimam commendationem. Non ambigo, non ignorare Dominationem vestram, post susceptam Banalem dignitatem, Capitaneatusque Confiniorum Colapianorum, eorundem Confiniorum curam et dispositionem mihi incumbere,¹ quae, quia tempus non breve desiderant, si interim, ad praesentia Regni Hungariae Comitia² tardius, prout requireretur me conferre possem (quamvis expeditis dictorum Confiniorum negotijs quantocum adesse non intermittam) Generosos dominos Martinum Lipich, Casparem Budor, et Georgium Sambar, ad eundem Regni Diaetam nomine meo expediti; rogans eandem Dominationem Vestram, quatenus eosdem, pro nuncijs meis agnoscere, ac verbis et votis ipsorum in occurren-

tibus tam pro, quam contra, rebus et negotijs fidem indubiam adhibere velit. Quam in reliquo, diu bene valere desidero.

Datum ex Arce Ozoly, die 6 Mensis Martij, Anno Domini 1649.

Ejusdem Spectabilis ac Macnificae Dominationis vestrae

Ad serviendum paratissimus
Comes Nicolaus à Zrin mp

Egykorú másolata (vagy esetleg fogalmazványja): Orsz. Ltár. Magyar Kamara, Acta diversarum familiarum. Zrinyi család. — Az aláírás más kéz írása, mint a levél, de ez sem Zrinyié.

¹ Zrinyi báni beiktatása 1649. jan. 14-én történt meg, az ügyek intézését tehát tulajdonképpen csak ettől az időtől kezdve vehette át. A végek védelme ebben az időben csakugyan elég gondot okozott neki, mert jan. 23-án Batthyány Ádámnak írt levelében is azt közli, hogy híre van a töröknek három felől való gyülekezetről, a Mura pedig emberemlékezet óta nem volt ilyen alacsony s így nagyon kell vigyázni. (Levelek 107.) Febr. 27-én arról értesíti Batthyányt, hogy „sokféle irat jön hozzánk Öfölségétől, hogy okvetlenül elmenjünk a pozsonyi magyar gyűlésre.” (Egyik ilyen iratra felelet ez a fenti levél.) Azért elhatározta, hogy először megvizsgálja a végek állapotát. (Levelek 110.)

² Az országgyűlést a király 1649. jan. 25-re hívta össze Pozsonyba, de a királyi előterjesztések csak márc. 23-án érkeztek meg.

A levél magyar fordítása:

Tekintetes és Méltóságos, nekem Igen Tisztelt Uram!

Üdvözetemet és legkészségesebb szolgálataimnak ajánlását. Nem kétlem, Kegyelmed tudja, hogy a báni méltóságnak és a kulpai végek kapitányságának elvállalása után a gondoskodás és intézkedés ezekről a végekről rajtam nyugszik. Mivel pedig ezek nem csekély időt kívánnak, ha időközben a jelenlegi magyar országgyűlésre későbbin mehetnek, mint kívántatnék, (bár nem fogom elmulasztani, hogy ott legyenek mielőbb, a mondott végek ügyeinek elintézése után), a magam nevében Lipich Márton, Budor Gáspár és Sámbar György nemzetes urakat küldtem a mondott országgyűlésre; kérvén Kegyelmedet, szíveskedjék elfogadni őket követeimül és kétségtelen hitelt adni szavaiknak és szavazataiknak az előforduló dolgokban, — akár az ügy mellett, akár ellene. Egyébként kívánom, éljen sokáig jó egészségben. Kelt Ozalj várában, az 1649. évben, március hó 6. napján.

Ugyanazon Kegyelmednek a szolgálatra legkészségesebb

7.

Varasd város bírájának és esküdtjeinek

1649. június. Csáktornya.

A pozsonyi országgyűlésről hazatérve június 30-ra Zágrábba összehívja a szlavóniai országgyűlést.

Egregij Nobiles, Prudentes item ac Circumspecti Domini.

Amici et Vicini Nobis obseruandj.

Salutem et nostri commendationem. Ex quo Diaeta Poseniensis finem eum tandem sortita sit, Nosque inde una cum Regni ipsius Sclauoniae Nuntijs, eodem deputatis, Deo uolente, salui et incolumes redijmus, atque in Regno isto uaria, publicum Regni bonum spectantia, ac unanimi Regnicolarum consensu decernenda negotia [!] esse comperimus; proinde generalem Congregationem Regni, in qua de publica boni permansione consultari, et determinari, ac inter caetera [!] Nuntiorum quoque praemissorum, iuxta consuetudinem, Relatio fieri, et exaudiri soleret, atque deberet, pro die Trigesima siue ultima istius mensis Junij, et si necesse foret, prima etiam Julij, in Libera ac Regia Ciuitate Montis Graeciae Zagrabiensis indicendam, et publicandam esse duximus. Quocirca Egregias, Nobiles, Prudentes item et Circumspectas Dominationes Vestras singulariter requirimus, ac nihilominus autoritate Nobis incumbente monemus, et hortamur; quatenus hominem siue Nuntium vestrum idoneum, et sufficientem transmittant et ordinent, qui in termino, et loco eidem Congregationi praefixo tempestiue comparere, ibidemque in commune bonum, una cum alijs Dominis Regnicolis consulere possit. Quod etiam Dominationes vestras facturas non diffidimus. In reliquo eadem bene valere desideramus. Datum Chiaktorniae die Junij 1649.

Earundem Dominationum Vestrarum

Amicus beneuolus
Comes Nicolaus a Zrin Banus

Kívül címzés: Generosis, Egregijs, et Nobilibus, Prudentibus item et Circumspectis, Judici, et Juratis Senatoribus, Liberae Regiae Ciuitatis Warasdiensis Dominis Amicis, et Vicinis Nobis obseruandissimis.

Eredetije: Varasd. Városi Ltár. Ra-LIII—1155.

A levél magyar fordítása:

Kíváló, Nemes, Bölcs valamint Körültekintő Urak,

Tisztelt Barátaim és Szomszédaim!

Üdvözlémet és magam ajánlását. Mivelhogy a pozsonyi országgyűlés végül is elszlott és mi magának Szlavónországnak oda kiküldött követeivel együtt Isten akaratából épen és sértetlenül visszatértünk onnan, s azt tapasztaltuk, hogy ebben az országban vannak az ország közönséges javát illető különböző ügyek, amelyeket az országok egyetértő beegyezésével kell eldönteni, azért szükségesnek láttuk, hogy országgyűlést tüssünk ki és hirdessünk Zágráb szabad királyi városban, június hónap 30-ik, vagyis utolsó napjára és ha szükséges lesz, július 1-re is, amelyen szokás szerint a közönséges jó megmaradásáról kell tanácskozni és határozni s többek közt az említett követek jelentése a szokásnak megfelelően megtörténhessék és meghallgattassék. Ennélfogva Kegyelmeteket különlegesen fölhívjuk és nemkevesbé intjük és buzdítjuk a rankruházott hatalomnál fogva, hogy alkalmas és megfelelő emberüket vagy követüket küldjék és rendeljék, aki ugyanennek a gyűlésnek kitűzött idején és helyén idejében megjelenhessék és ugyanott a közönséges jóról tanácskozhassék más országlakó urakkal együtt. Amit nem kétlünk, hogy Kegyelmetek meg is fognak tenni. Egyébként kívánjuk éljenek jó egészségben.

Ugyanazon Kegyelmeteknek jóakaró barátja

8.

Keglevich Péternek¹

1650. április 24. Csáktornya.

Nem tud kérésének eleget tenni, hogy fiát neveztesse ki a meghalt Vuragovich György helyére kapitánynak, mert ennek az állását már betöltötték.

Spectabilis et Magnifice Domine Affinis obseruandissime,

Salutem, et seruitiorum paratissimam commendationem.

Declarauit sufficienter littera Magnificae Dominationis Vestrae, in negocio Capitaneatus Egregij olim Georgij Vuragouchi, per mortem suam uacantis, animum Eiusdem. Nihil profecto ea in parte neglectum fuisset, si maturius aliquantisper mihi innotuisset et nisi Egregius Georgius Malenich ante alios me requisuisset, in memoriam reuocando oblationem meam longaeum collationis similis officij prima oblata uacantia, qua etiam oblatione non obstante; animo meo; et uoto Magnificae Dominationis Vestrae satisfacissem, nisi ipsum Capitaneatum antedicto Georgio Malenich contulisset etiam. Consultius etiam existimo, ut Dominus filius² Magnificae Dominationis Vestrae, tali officio se non astringat tam maturè, qui plura aggredj potest prius, et experiri grauiora, Plura similia, et maiora pro Eodem recurrent non dubito, et quantum possibile fuerit adlaborabo libentissimè, Magnificae Dominationi Vestrae, uti Domino Affini obseruandissimo in omnibus gratificaturus, rogans Eandem, ut in praesenti casu me excusatum habere uelit, sibiue addictum obseruet. Caeterum cupio Magnificam Dominationem Uestram diu ualere foelicissime. Chiaktorniae dje 24 Aprilis, 1650.

Spectabilis ac Magnificae Dominationis Uestrae

Seruitor, et Affinis paratissimus
Comes Nicolaus a Zrin mp

Kívül elmosódott pecsét, címzés : Spectabili ac Magnifico Domino Petro Keglevich de Busin Sacrae Caesariae Regiaeque Maiestatis Praesidij Egherzegh Capiteano, partiumque Cisdanubi-anorum et Confinium Canise oppositorum Vicegenerali etc. Domino Affini obseruandissimo.

Eredetije : Zágrábi Akadémia Történettudományi Intézetének Levéltára. D. LXVII—29. Mikrofilm : Orsz. Ltr. 5554. és MTAK 114/B. IV. — Csak az aláírás sajtókezű.

¹ Zalaegerszeg kapitánya, dunántúli helyettes főkapitány.

² Keglevich Péternek három fia volt, a legidősebb, János, pálosrendi szerzetes, erről nem lehet szó ebben az esetben. A második fiáról, Péterről nem tudunk közelebbit. A harmadik fia, László 1640-ben Kapronca kapitánya (Nagy Iván i. m. 6. k. 157. l.), minden valószínűség szerint róla van szó a levélben.

A levél magyar fordítása:

Tekintetes és Méltóságos Uram, Igen Tisztelt Atyámfia!

Üdvözlémet és készséges szolgálataim ajánlását.

Méltóságod levele elengedőképpen kinyilvánította kívánságát néhai Vuragovich György kapitány-ságával kapcsolatban, amely az ő halála folytán üresedésben van. É tekintetben valóban semmi se maradt volna el, ha valamivel előbb tudomásomra jutott volna és hacsak Malenich György már mások előtt nem

kért volna meg engem, emlékeztetve egy régi ajánlatomra, hogy az első üresedés alkalmával ilyen tisztséget adok neki; de még az ajánlatom se akadályozott volna és a magam szándékának és Méltóságod óhajtatásának eleget tettem volna, ha csak már rá nem ruháztam volna magát a kapitányságot az előbb mondott Malenich Györgyre. Tanácsosabbnak is vélem, hogy Méltóságod fia-ura ne kötelezze magát ilyen tisztségre olyan érett korban, aki többre pályázhat előbb és súlyosabb dolgokkal tehet kísérletet; nem kétlek, hogy több hasonló és nagyobb tisztség is akad majd számára és amennyiben lehetséges lesz, magam is nagyon szívesen rajta leszek, hogy mindenben kedvében járjak Kegyelmednek mint igen tisztelt uramnak, atyámfiaának, kérvén, hogy mentességem a jelenlegi esetben szíveskedjék elfogadni és tartson meg engem hívenek. Egyébként kívánom, éljen Kegyelmed soká boldogan jó egészségben. Csáktornya 1650. április 24.

Méltóságodnak készséges szolgája és rokona.

9.

Zágráb város bírájának és esküdtjeinek

1650. június 2. Varasd.

Mint hogy a király és az ország megbízottjai Varasdon összejöttek a vlachok ügyének elintézésére, a város is küldje el ide megbízottjait.

Generosi, Egregij, Nobiles, Prudentesque, ac Circumspecti Domini Amici Nobis obseruandi.

Salutem, et Nostri commendationem.

Ex quo tam ex parte Suae Sacratissimae Maiestatis quam etiam Regni istius deputati Commissarij, ad prosequendam, finaliterque decidendam Commissionem Valachicam,¹ uná Nobiscum hie Varasini sint constituti, speraremusque progressum in negotio, qui ut expeditior sit, monemus Dominationes Uestras serio, ut Hominem suum, rerum peritum ac intelligenter huc deputare, et mittere uelint, praetensiones Uestras, si quas huc spectantes haberetis declaraturae (?) ne hoc omissio aliquomodo damnificentur Regnoque exinde aliqua suboriatur incommoditas. Secus fieri nolent. Varasini dje ij Junij 1650.

Earundem Dominationum Uestrarum

Amicus beneuolus

Comes Nicolaus a Zrin Banus mp

Kívül elmosódott pecsét, címzés: Egregijs Nobilibus Prudentibus ac Circumspectis Iudici, et Juratis Liberae Regiae Ciuitatis Montis Graeciae Zagradiensis Amicis Nobis honoratis.

Eredetije: A zágrábi Akadémia Történettudományi Intézetének Levéltára, D. LXVII—39. Mikrofilm: Orsz. Ltár 5554. és MTAK 114/B IV. — Csak az aláírás sajtátkezű.

¹ A Balkán félsziget délibb vidékeiről a horvátországi végvidékekre betelepedett és ott a gráci haditanács főnhatósága alatt, a magyar és horvát hatóságoktól függetlenül, a török ellen határőr szolgálatot teljesítő „vlachok” ügyeinek rendezésére még az 1635-i országgyűlés küldte ki az ún. varasdi bizottságot, amely hosszú idő alatt se tudott semmi komoly eredményt elérni. (Klaniczay 227—228. l.)

A levél magyar fordítása:

Nemzetes, Jeles, Nemes, Bölcs és Körültekéntő Urak, Tisztelt Barátaim! Üdvözetemet és magam ajánlását.

Mivel hogy a mind Ófőlsége, mind ennek az országnak a részéről is kiküldött biztosok a vlach-bizottság dolgának folytatása és végső elintézése céljából velünk együtt itt vannak Varasdon és remélünk előrehaladást az ügyben, hogy ez akadálytalanabb legyen, komolyan intjük Kegyelmeteket, szíveskedjenek kijelölni és ide küldeni emberüket, a dolgokban jártasat és értelmeset, nyilvánítsák ki követeléseiket, ha vannak ide vonatkozóak, nehogy ennek elmulasztása folytán valamiféle kárt szenvedjenek és az országnak ebből valami alkalmatlansága származzék. Másként ne cselekedjenek. Varasdon, 1650. június 2. napján.

Ugyanazon Kegyelmetek jóakaró barátja

10.

A zágrábi káptalannak

1650. augusztus 23. Csáktornya.

Főlszólítja, hogy emberei vegyenek részt a török területen, Sziszek táján való portyázásban.

Admodum Reuerendi Domini Amici, et Uicini obseruandissimi Salutem, et seruitiorum paratissimam commendationem.

Nakanizmo iednu chetu uchiniti, ar priliku uidimo, y tako dje tertia Septembris, zbosium uolium, prj Szizku hochemosze zliudmi nassemi ozdesnimj, prebroditi. Capitane nasse odluchizmo dasze prj Petrinje.¹ ta izti dan prebrode, pokihdob zahodnoie szimo truditymze;

koie namenyenie, dasze zrechesse izuersi, pokihdob liudj nassih z bogh mira ozdessniegha maloje, proszimo Vase Miloztj, da liudih szuoih od pomochj nekrate, nego pache y zapouizte koyszu ktomu nauadni dasze knam prilose, do Szizka prehodechi, y prebrodesze znami. Uffanizmo danam trud zalud nesche dopazti. Item Gozpodin bogh vasu milozt zdrauo dersi Chyaktorniae, die 23 Augusti 1650.

Admodum Reuerendarum Dominationum Uestrarum

Seruitor, et Amicus paratissimus
Comes Nicolaus a Zrin mp

Kívül elmosódott pecsét (bizonyosan Zrinyié), címzés: Admodum Reuerendis Dominis N. N. Capitulo Ecclesiae Zagrabiensis. Dominis Amicis, et Uicinis, Nobis obseruandissimis — Más írással: Pro excursionem in Turcicas ditiones penes Siscium suscipienda invitatur Nicolaus Zrini 1650. — 1650 depraedatio facienda insinuat.

Eredetiye: A zágrábi káptalan levéltára. Act. Cap. Ant. Fasc. 94. Nro 100. Mikrofilm: Orsz. Ltár. Mikrofilmtár 5554. és MTAk 1114/B IV. — Csak az aláírás sajtákezű.

¹ Petrinja, városka a Kulpa folyó mellett.

² A két N betű arra vonatkozik, hogy nem megnevezett személyeknek szól. (Ugyanúgy, mint ma is az ismeretlen név jelzése: N. N.)

A levél magyar fordítása:

Elhatároztuk, hogy portyázást végzünk, mert az időt alkalmasnak találjuk és így szeptember 3-án szándékszunk Isten akaratából Sziszeknél átkelni embereinkkel. Kapitányainknak megparancsoltuk, hogy keljenek át ugyanazon a napon Petrinjánál, mivelhogy fölösleges volna ide fáradniuk. Hogy szándékunkat minél szerencsésebben végre lehessen hajtani, mivel a mostani béke miatt kevés emberünk van, kérjük Kegyelmeteket, ne vonják meg a mi megsegítésünktől saját embereiket, sőt ellenkezőleg parancsolják meg nekik, akik hozzá vannak ehhez szokva, hogy csatlakozzanak hozzánk, jöjjenek Sziszekig és keljenek át velünk. Reméljük, hogy fáradozásunk nem lesz hiábavaló. Egyébként tartsa meg az Uristen Kegyelmeteket egészségben.

Kegyelmeteknek készséges szolgája és barátja

11.

A zágrábi káptalannak

1650. október 3. Csáktornya.

Főlszólítja a káptalant, hogy küldje el katonáit Túrmezőre, mert valamilyen vállalkozást tervez a török ellen.

Admodum Reuerendj Domini, Amici, et Vicini obseruandissimi, Salutem, et seruitiorum nostrorum commendationem.

Razpizsalizmo, na znanje daussy Capitanom nassim, de 2. Junaczý szuoymj zprauno, dje 13. praesentis octobris, na Turoko polje¹ zagoda dozpeni, y odnaz pri Benaku[?] ordinantin uznju. Zato y Vassen Milohti prossimo, da pro bono communj, na krainah liudem zuoim uchinite Vasse Milohti zapouidate, da y oni, praemisso die, na Turopolin, comparniu, y odnaz, kako y drughu Capitani, ordinantin uznju, sto budemo zakupa zuprot nepriatelom kerst-hianzkim uchinechj. Sto, y jezmo uffani [?] in Vasse Milohti Item Gozpod Bogh Vasse Milohti. Zdrauo na mnogo lett dersi. Chyaktorniae dje 3. octobris, 1650.

Admodum Reuerendarum Dominationum Uestrarum

Amicus, et Uicinus paratissimus,
Comes Nicolaus a Zrin mp

Kívül: leesett pecsét nyoma, címzés: Admodum Reuerendis Dominis N. N. Capitulo Ecclesiae Zagrabiensis etc. Dominis Amicis, et Vicinis, Nobis obseruandissimis. Más írással: 1650 ut Milites suos capitulum ad Turopolie mittat scribit Zrinus

Eredetiye: Zágráb. Kápt. Lt. Act. Cap. Ant. Fasc. 94. Nro 111. Mikrofilm: Orsz. Ltár. 5554. és MTAk 1114/B. — Csak az aláírás sajtákezű.

¹ Zágrábtól délre fekvő terület.

A levél magyar fordítása:

Közöltük, tudtára adván a mi kapitányunknak, hogy két vitézünk jelen október 13. napján Türmezőre érkeztek és tőlünk Benaku[?] által parancsot kapjon. Ezért Kegyelmeteket is kérjük, hogy a közönséges jó érdekében Kegyelmetek parancsolja meg saját embereinek, hogy siessenek oda a végekre, hogy ők is megjelenjenek a főt említett napon Türmezőn és tőlünk, miképpen a többi kapitányok is, parancsot kapjanak, hogy mit fogunk közösen csinálni a kereszténység ellenségeivel szemben.

Az Isten tartsa meg Kegyelmeteket egészségben sok éven át. Csáktornya. 1650. október 3. napján.
Kegyelmeteknek készséges barátja és szomszédja

12.

Zágráb városának

1650. október 3. Csáktornya.

Főlszólítja a várost, hogy küldje el megbízottját az október 21-re Zágrábba összehívott országgyűlésre.

Egregij ac Nobiles, Prudentes item ac Circumspecti Domini, Amici, et Uicini obseruandissimi. Salutem, et Nostri commendationem.

Ceris rationibus bonum Regni concernentibus, quod pro hoc tempore promouendum est, inducti, uniuersis Dominis Statibus et Ordinibus Regni istius generalem Congregationem, pro die uigesima prima praesentis octobris in libera Regia Ciuitate Montis Graeciae Zagrabien-sis indicendum esse duximus. Quocirca Easdem Dominationes Uestras singulariter requirimus, ac nihilominus auctoritate Nobis incumbente monemus, et hortamur, quatenus Hominem Uestrum, virum utpote prudentem negotiorumque Regni peritum deputare uelint, qui in Termino, et loco Eidem Congregationi praefixis tempestive comparere, ibidemque una cum reliquis Dominis Regnicolis in bonum commune [?] consulere possit. Quid etiam ueluti boni ciues Patriae facturos non diffidimus. Datum Chyaktorniae, dje 3. octobris 1650.

Earundem Dominationum Uestrarum

Amicus et Uicinus paratissimus
Comes Nicolaus a Zrin Banus mp

A levél előtt: Ciuitati Zagrabien-si

Borítékon : pecsét helye. Címzés : Egregijs, Nobilibus Prudentibus, et Circumspectis N. N. Liberae Regiae Ciuitati (!), Montis Graeciae Zagrabien-sis etc. Amicis et Vicinis Nobis obseruandissimis. Más írással : 1650: 7 Oct: exl: [?] — Publicata

Eredeti je : Zágrábi Akadémia Tört. tud. Int. Ltára. D. LXVII—67. Mikrofilm :. Orsz Ltár. 5554 és MTAK. 1114/B IV. — Csak az aláírás sajtúkezű.

A levél magyar fordítása:

Bizonyos okoktól indítatva, amelyek az ország javát illetik, amit most kell előmozdítani, szükségnek tartottuk, hogy ezen ország összes rendjeinek országgyűlést hirdessünk jelen október 21. napjára Zágráb szabad királyi városban. Amiórt is ugyanazon Kegyelmeteket kiváltképpen fölhívjuk s nemkevésbé a rajtunk nyugvó hatalomnál fogva intjük és buzdítjuk, hogy emberüket szíveskedjenek kirendelni, mégpedig okos és az ország ügyeiben járatos férfió, aki abban az időpontban és helyen, amit a gyűlés számára kitűztünk, idejében megjelenhessék és ott a többi országlakó urakkal együtt a közönséges jóról tanácskozhassék. Amit, nem kételkedünk, hogy mint a haza jó polgárai meg fognak tenni. Kelt Csáktornyan 1650. okt. 3. napján.

Ugyanazon Kegyelmeteknek készséges barátja és szolgálja

13.

A zágrábi káptalannak

1650. október 8. Csáktornya.

Közli, hogy a Kulpa vidékén tervezett portyázás az áradás miatt elmarad.

Admodum Reuerendj Domini, Amici Nobis obseruandissimi, Salutem, et seruitiorum paratissimmam commendationem.

Proposueramus, his proximè sequentibus diebus, unam per Confinium Colapianum excursiunculam attentare; Unde etiam Admodum Reuerendas Dominationes Uestras, de adiunctione hominum suorum Confiniariorum, Nobis fienda, amicè requisieramus, et petieramus.

Verum, postquam Deus, praesentia habens omnia, per inundationes amplissimas aquarum, aliter nobiscum disposuerit, occasioneque probae sustulit, Eidem adhaerentes substitimus, et ab intento supersedimus; Vestris Admodum Rederendis Dominationibus, pro bono in nos, uti per omnia confidimus animo, gratias agentes. In reliquo Admodum Reuerendas Dominationes Uestras, diu feliciter, ad uotaque florere cupimus. Chyaktorniae die 8. 8bris, 1650.

Admodum Reuerendarum Dominationum Uestrarum,

Seruitor, et Amicus paratissimus
Comes Nicolaus a Zrin mp.

Kívül: elmosódott pecsét, címzés: Admodum Reuerendis Dominis N. N. Capitulo Ecclesiae Zagrabiensis etc. Dominis Amicis, et Vicinis Nobis obseruandissimis. Más írással: 1650. aguntur gratiae pro adjuncta Militia et ab Expeditione supersedet, Nicolaus Comes Zrini.

Eredetije: Zágráb. Kápt. Lt. Act. Cap. Ant. Fasc. 100. Nro 10. Mj. Orsz. Ltár. 5554. és MTAK 1114/B. — Csak az aláírás sajtókezü.

A levél magyar fordítása:

Kilátásba helyeztük, hogy a most következő napokban a kulpai végeken keresztül egy portyázást kísérlünk meg, azért Kegyelmeteket is barátságosan megkerestük és kértük, hogy végbeli embereik csatlakozzanak hozzánk. De mivelhogy Isten, akinek kezében van minden, a vizek igen bőséges áradása által másként intézkedett velünk és elvette az alkalmat a próbálkozástól, meghajlunk akarata előtt és a vállalkozástól elálltunk; Kegyelmeteknek, amint teljes bizalommal voltunk, irántunk való jóságáért hálát adván. Egyébként kívánjuk, éljenek Kegyelmetek sokáig boldogan, tetszésük szerint. Csáktornyan. 1650. október 8. napján.

Kegyelmeteknek készséges szolgája és barátja

14.

Keglevich Lászlónak!

1651. október 9. Csáktornya.

November 12-re halasztja Keglevich egy peres ügyének a tárgyalását, amelyet előzőleg október 29-re tűzött ki.

Magnifice Domine nobis obseruandissime

Terminum quem discussioni certi mandati Preceptorij suae Sacratissimae Regiae Maiestatis, pro die 29 et sequentibus praesentis mensis octobris, in Curia Magnificae Dominationis uestrae, Popoucz seu Bedeskoncz uocata, pertinentia Arcis Crapina, et Comitatu Uarasdiensi existens habita: ad instantiam, iam antea in transmissis paribus mandati Suae Sacrae Regiae Maiestatis, specificati Domini Exponentis et Actoris medio unius Iudicis nobilium, aut Uice Iudicis nobilium, praetacti Comitatus Uarasdiensis Magnificae Dominationi Uestrae assignantis, praefixeramus ex certis occurrentibus rationibus, et causis differimus, ac alium terminum denuo Magnificae Dominationi Uestrae, pro die Duodecimo proxime futuri mensis Nouembris et aliis immediate subsequentibus Juridicis diebus si necessum fuerit, in loco, possessione pertinenti et Comitatu in priori nostra Certificatione specificatis, uel ubi ibidem in uicinio commodior locus esse uidebitur, ac post Discussionem praetacti mandati, si et in quantum Juri uisum fuerit, etiam Executioni, ex Bonis Magnificae Dominationis Uesrae proportionaliter praefigimus, pro quo termino Magnifica Dominatio Uestra rebus suis sciet prospicere, quam in Relyquo bene ualere desideramus. Datum in Arce Nostra Chaktornya die 9 octobris 1651

Magnificae Dominationis Uestrae

Amicus paratissimus
Comes Nicolaus a Zrin mp

Boríték : címzés : Magnifico Domino Ladislao Kegleuicz Sacrae Regiae Maiestatis Camerario etc. nobis obseruando Medio unius Iudicis nobilium et Uice Iudicis Nobilium Comitatus Varasdiensis assignare. — *Más írással* : Citatio.

Eredetije : Zágrábi Akad. Tört. tud. Int. Ltára D—LXVIII—75. — *Csak az aláírás sajtókezü.*

¹ L. 8. levél 2. jegyzet.

A levél magyar fordítása:

A határnapot, amelyet Ő Legszentebb Királyi Főlsége bizonyos parancslevelének Kegyelmetek Pápóc vagy Bedeskóc nevű, Krapina várához tartozó és Varasd megyében fekvő nemesi lakóhelyen történő megvitására jelen október hónap 29. napjára és a következő napokra, — az Ő Szent Királyi Főlsége parancslevelének már előbb megküldött másolatában megnevezett kezdeményező és felperes úrnak kérésére, aki a főt említett Varasd megye egyik szolgabírája vagy aiszolgabírája útján Nagyságod ellen panaszt tett, — kitűztünk, bizonyos közbejött megfontolások és okok folytán elhalasztjuk és a most következő november 12. napjára és ha szükséges lesz, további, közvetlenül következő törvénykezési napokra, a korábbi értesítésünkben meghatározott helyen, megfelelő helységben és megyében, vagy ahol ugyanott a közelben alkalmasabbnak látszó hely lesz és az említett parancs megvitatása után és amilyen mértékben jogosnak látszik, a Kegyelmed birtokaiból való arányos végrehajtásra is újra más határnapot tűzünk ki, amely határnapra Kegyelmed a maga ügyeiről tudni fog gondoskodni; egyébként kívánjuk, éljen jó egészségben. Kelt Csáktornya várunkban 1651. október 9. napján.

Kegyelmeteknek készséges barátja

15.

Francesco Morlinnak¹

1651. november 4. Csáktornya.

A Mennegoniakkal és Foriniakkal való perében már meghozott kedvező ítélet mielőbbi végrehajtását sürgeti és egyben kéri az ügygel kapcsolatban alaptalanul fogvatartott megbíztójának, Cosimi Ferencnek elengedését.

Serenissimo Principe

Fu dimostrazione dell'animo generosissimo di Vostra Serenità il cenno, espressiomi in una sua Ducale, d'inclinare a gratificarmi in ciò, che doueua esserle esposto riuerentemente a mio nome dal Padre Francesco Cosimi, mio Teologo, et Agente, il quale premeua in specie per la celere, e fauorita spedizione d'una mia lite con i Mennegoni, e Forini. S'è poi non solamente ritardata l'escuzione alle grazie di Vostra Serenità per i cauillosi pretesi de gli Auuersarij; ma ancora l'istesso mio Teologo é stato trattenuto dalla Giustizia in uigor di certa calunnia, fondata pure in un'altro mio particolare interesse. Successo simile, come quello, che ridonda in mea mortificazione, m'apporterebbe assai maggior trauaglio, s'io non lo credessi occasionato contro la mente, e fuori d'ogni notizia della Serenità Vostra, alla cui somma Benignità, spero, che sempre mi terrà aperto l'adito la costante mia diuisione, et esatta prontezza uerso il buon seruizio della Republica Serenissima. Animato fratanto da questi titoli supplico diuotamente Vostra Serenità a proueder, che senz'altra dilazione sia spedita l'accennata mia lite con i Mennegoni, e Forini, e procedere insieme per la ritenzione succeduta in persona di esso mio Teologo a quei temperamenti, che son più proprij dell'intenzioni rettilissime di Vostra Serenità, alla quale fő umilissima riuerenza. Ciachiturno li 4 di Nouembre 1651

Di Vostra Serenità

Humilissimo et Deutissimo Seruitore
Conte Nicolo di Zrini

Eredetije : Venezia. Archivio di Stato. Collegio. Lettere Principi, filza 60.

A levél magyar fordítása:

Fenséges Fejedelem!

Fenséged nemes lelkének bizonyosága volt az értesítés, amelyet nekem egy iratában kifejezett, hogy hajlandó irántam jóindulatra abban, amit páter Cosimi Ferencnek, teológusomnak és megbízottamnak kellett az én nevemben alázatosan kifejezni [és] ami a Mennegoniakkal és Foriniakkal való peremnek gyors és kedvező elintézésére vonatkozott. [De] azután nemcsak a Fenséged kegyességének megfelelő végrehajtást készletették az ellenfelek szörszalhasogató ürügyei, hanem még magát az én teológusomat is letartóztatta a bíróság bizonyos rágalom alapján, amit csak egy saját másik ügyemre alapítottak. Ilyen eset, ami az én gyalázatomra válik, elég nagy gondot okozott volna nekem, ha nem hittem volna, hogy Fenséged szándékán és teljesen tudtán kívül történt, akinek teljes jóakaratahoz, remélem, mindig fönntartja a lehetőséget az én állandó hódolatom és a Fenséged szolgálata iránt való készségem. Azért ezekre hivatkozva bátorodom alázatosan kérni Fenségedet, gondoskodjék arról, hogy a Mennegoniakkal és Foriniakkal való említett perem minden halogatás nélkül legyen elintézve és egyúttal járjon el az én teológusomnak személyében történt visszatarthatásával kapcsolatban abban az értelemben, ami sokkal inkább megfelel Fenséged igazi szándékának, amely iránt a legalázatosabb tisztelettel vagyok. Csáktornya, 1651. november 4.

Fenséged legalázatosabb és legodaadóbb szolgája

¹ A levélnek címzése nincs, de a doge 1645—1655-ig Francesco Morlin volt.

III. Ferdinándnak

1653. június 23. Csáktornya,

Erdődy Imre határőr-jobbágyai lázonganak földesuruk ellen, ezért Zrinyi országyűlést hirdet, hogy a forrongásnak végét vessen, mielőtt nagyobb baj származik belőle.

Sacratissima Caesarea Regiaque Maiestas Domine Domine Clementissime.

Siquidem Clementissime Domine officio meo incumbere sciam, in Maietratis Uestrae Regnis curae meae deditis, casus emergentes potissimum grauiiores, Maiestati Vestrae Sacrae significare, occurrenti quoque occasione, humillimè nolui deesse. Subditi Comitis Emerici Erdődy¹ praecipuè Confiniarij, non contenti mandatis et regimine Domini sui, factionem et rebellionem inierunt, iamque notabili manu armata stipulatum congregari coeperunt: cum quidem tumultui, quoniam grauis et periculosus est, uerendumque ne etiam commetanei, et alij conspiratione conuenirent, ego quidem omni qua potero uia meliore obicem ponere, et emergentia mala conspire, publicamque quamprimum Congregationem Regni indicere constitui; ex condignis nihilominus respectibus, de hoc ipso etiam Maiestatem Uestram Sacram humillimè uolui informare. Quantum erit in me et Regni Statibus Clementissime Domine, agemus ut optimis medijs complanetur negotium, et publica constituatur tranquillitas. DEVS Maiestatem Uestram Sacratissimam florentissimè conseruet, et protegat de hostibus triumphantem. Datum Chaktorniae die Vigesima Tertia Mensis Iunij 1653.

Sacratissimae Maiestatis Vestrae

humillimus subditus
Comes Nicolaus a Zrin mp

Kívül más írással : Comes a Zrin Nicolaus circa tumultuantes Comitis Emerici Erdődy Subditos informat. — Iuxta oblationem ipsius posse eidem scribi, ut pro sua <dextri> autoritate simul et dextritate <olvashatatlan áthúzott szó és pótlás> tumultum hunc quantocius in herba supprimat.

Eredetije : Orsz. Ltár. R. 30. Ernst-gyűjtemény 4200. — *Filmen* : Orsz. Ltár. Filmtár. AO 113. A levélnek csaknem szó szerinti kivonata megtalálható az Orsz. Ltár. Kancelláriai Ltár. Propositiones et opiniones gyűjteményében 1653. 47. sz. a. A levél tehát eredetileg ebbe a gyűjteménybe tartozott, az 1653. 47. melléklete volt. Ez abból is világosan látszik, hogy az iraton olvasható „opinio” fogalmazványa azok a sorok, amelyek a levél külzetén olvashatók („iuxta oblationem...”). — Csak a záradék „humillimus subditus” szavai és az aláírás sajátkezű.

¹ Erdődy Imre varasdi főispán, később tárnokmester.

A levél magyar fordítása:

Mivel tudom, Legkegyelmesebb Uram, hogy kötelességem jelteni Legszentebb Főlségednek a Főlséged országaiban, melyek gondviselésem alá adattak, előforduló legsúlyosabb eseteket, ezt legalázatosabban a mostani alkalommal sem akartam elmulasztani. Gróf Erdődy Imre jobbágyai, mégpedig határőröké nem lévén megelégedve uruk parancsaival és uralkodásával, pártoskodást és lázadást kezdtek és már jelenkény fégyveres erővel kezdtek szervezeten összegyülekezni; minthogy ez súlyos és veszedelmes dolog s attól kell tartani, hogy a szomszédalk és mások is összeesküsznek velük, elhatároztam, hogy minden jobb úton, amennyire képes vagyok, megakadályozom és lecsendesítem a mutakozó bajokat és mielőbb országyűlést hirdetek, mindazonáltal megfelelő tekinteteből akartam Szent Főlségedet legalázatosabban értesíteni. Amennyiben rajtam fog állani, Legkegyelmesebb Uram, törekedni fogok, hogy az úgy a legjobb eszközökkel megoldassék és a közönséges nyugalom helyreálltassék. Isten őrizze meg Főlségedet dicsőségben és győztesen védje ellenségeitől. Kelt Csáktornyan, 1653. június hónap 23. napján.

Legszentebb Főlségednek legalázatosabb alattvalója

Lippay Györgynek¹

17.

1654.² február 2. Légrád.

Köszöni az öccse és a maga nevében is irántuk megnyilvánuló jóakarátát. Két hét múlva ő is jön, ha úgy látja, hogy a Muraköz biztonságban van.

Szolgálok Nagysagodnak
Es kiuának [Istentül] Istentül minden iokat.

Nagysagos Vram mind en mind öchem Vram³ meg értettük elegendőképpen, az Nagyságod hozzánk ualo io akarattiat es attiai affectioiat, es leg főkepen leuelebül az melliet nekem ír.

ü *kegyelme* azért nem uette az Nagysagod inteset heaban, hanem külte maga emberetis föl. es miuelhogy enis föl akarok meni, en ramis biszta ü *kegyelme* az iránt ualo dolgát. miniaiunknak penig Nagyságodban uagyon remensegünk. azért kerem Nagysagodat, tartosztassa Maiteni¹ uram keduetlenseget az en el iüetelemig az mely het muluan meg lesz, s azomban talan ittis bekesegeben hagyhatom Murakösztt az mely uiz kichinsege miat in periculo [!]⁵ uagyon. Ha Nagysagodat szolgálaim miben meg talainak patraciniumal [!]⁶ legyen nekik alazatossan kerem. Isten tarcha Nagysagodat sok esztendeig io egessegeben. Legradon 2 Februarij Nagysagodnak holtig szolgál

Gróf Zrini Miklos

Eredetije : Esztergom, Primási világi lt. Acta radicalia. Mikrofilm : Orsz. Ltár. Filmtár 2652. 87. — Sajátkezű.

¹A mikrofilmen, amelyet használtunk, címzés nincs, de a levéltári jegyzék szerint a levél címzettje Lippay primás. Valószínűleg a levél hátlapján van címzés, ami főlvételre nem került, vagy talán az esztergomi levéltár nyilvántartása alapján történt a megállapítás.

²Évszám a levélen nincs, amint Zrínyi sajátkezű leveleinél gyakran megtörténik, hogy csak a hónapot és napot tünteti föl. Az évszámot ugyancsak a levéltári katalógusból vettük.

³Zrínyi Péter.

⁴Nem tudjuk, hogy a kiterjedt Majthényi-család melyik tagjáról és milyen ügyről van szó. Esetleg lehet gondolni Majthényi Mihály kamarái elnökre.

⁵Helyesen: „periculo” = veszedelem.
⁶Helyesen: „patrocinium” = oltalom, védelem.

18.

Petretich Péternek¹

1654. június 7. Csáktornya.

Meghívja a püspököket és általa a káptalant is, hogy vegyenek részt a sziszeki jobbágyok ügyében Varasdon június 15-re kitűzött tárgyaláson.

Reuerendissime Domine Pater in Christo obseruandissime Salutem, et seruiturum meorum commendationem.

Negotium Sziszekiensium Excellentissimo Generali Varasdiensi proposui, et de praefigendo definitionis termino sic uisum est; ut pro decima quinta praesentis Iunij, et consequentibus in id necessarijs diebus Uarasdini fiat. Idcirco Uestram Reuerendissimam Dominationem rogo, ad praelibatum terminum mihi adesse, et consilio, assistere ne grauetur. ita etiam ob legati necessarium discessum, cum Uenerabili Capitulo scribere non potuerim, rogo Reuerendissima Dominatio Uestra ne grauetur Venerabilij Capitulo intimare, quatenus ad praescriptum terminum, istic compareant per suos in id delegatos. tantum est quod Reuerendissima Dominatio Uestra declarabit, ac si meis ad se datis estitissent requisiti. His Reuerendissimam Dominationem Vestram feliciter ualere, et cupio uenire. Chaktorniae 7: Iunij. 1654.

Reuerendissimae Dominationis Uestrae
Seruitor, et Filius addictissimus.

Comes Nicolaus a Zrin mp

Főnt más írással : 1654. d. 7. Junius. Kívül elmosódott pecsét, címzés : Reuerendissimo Domino Petretich Episcopo Zagradiensi Abbati Beatae Mariae Uirginis de Topuszka, Sacrae, Caesareae Regiae Maiestatis Consiliario etc. Domino Patri in Christo semper obseruandissimo.

Eredetije : Zágráb. Kápt. Lt. Act. Cap. Ant. 102. — Mikrofilm : Orsz. Ltár. Filmtár. 5554. és MTAK 114/B. — Csak az aláírás sajátkezű.

¹ Zágrábi püspök.

A levél magyar fordítása:

Tisztelendő Uram, Krisztusban Igen Tisztelt Atyám !

A sziszekiek dolgát előadtam a kegyelmes varasdi generálisnak és a döntésre kitűzendő időpontról úgy határoztunk, hogy jelen június 15. napján és az erre szükséges következő napokon lesz. Ezért kérem Kegyelmedet, ne vonakodjék mellettem ott lenni és tanácsával támogatni. Ugyancsak a követnek elküldése érdekében, mivelhogy a Tisztelendő Káptalannak nem tudtam írni, kérem Kegyelmedet, szíveskedjék közölni a káptalannal, hogy az előirt időpontban erre kiküldött követek által képviseltesse magát. Ennyi az, amit Kegyelmed ki fog hirdetni, mintha én magam kerestem volna meg őket levelemmel.

Kívánom, éljen Kegyelmetek szerencsésen és jöjjön el. Csáktornyán, 1654. június 7.

Patachich Péternek¹

1654. június 23. Csáktornya.

Mivel a sziszeki lázadók nem hajlandók az engedelmességre, ezért Patachich még egyszer figyelmeztesse őket és ha nem engednek, szüntesse be a fizetésüket.

Generose Domine Amice obseruande,

Neka znate knez Patatich da poklakam znikakouem modussem the Sziszechke Puntarie nemorem ad obedientiam dopeliatj, nitj Z orszachkom, nitj Z bankzum nitj Z Cesarouom zapouediom, zato ieszmo z Gozpodinom Generalom dokoniali dayh Plache mentuiemo od obe due sztrane. Peruo Zatho nego tho uchinimo zapouidamo vasoi milozti, da knym Poÿdete, ter im Z Nassim imenom ische yednoch opomenete, in generali, pako in priuato one ki plachiu derse, dasze, taki zmed drugith uzmu y separuii y da neka szuoie Gozpode Pokorni budu. Akolibj za tho nemarili, tako vasoi milozti zapouidamo da taki im Plache prepouedate, negho od drugod uredne lunake na nihou mesztho, namesztite, ar nechemo Prekorubcze tih puntarou, uech terpetj. I drugach Vasa Milozt neuchinite. Bogh Vasu Milozt Zdrauo dersi. Actum Chak-tornia 23 Iunij 1654.

Vase Milozt

Priatel
Groj Zrinszki Miklouus

Háttapon: Copia literae Comitiss Bani ad Petrum <Gottheil> Patathich in negotio rebellionis Sisiensis 1654 die 23 Iunij

A levél eredetije ismeretlen, egykorú másolata: Zágrábi Akadémia Tört. tud. Int. Ltára. Mikrofilm: Orsz. Ltár. Mikrofilmtár 5554. és MTAK 1114/B IV.

¹ Valószínűleg a Szigetvár alatt 1566-ban elesett Patachich Péter hasonló nevű unokája.

A levél magyar fordítása:

Nemzetes Uram, Tisztelt Barátom!

Tudja meg [Kegyelmed] Patatich kenéz, hogy miután ezt a sziszeki zendülést semmi módon nem tudtam engedelmességre bírni, sem az ország, sem a bán, sem a császár parancsával, azért a generális úrral elhatároztuk, hogy mindkét részről megfosztjuk őket fizetésüktől; de mielőtt ezt tennénk, megparancsoljuk Kegyelmednek, menjen el hozzájuk és nevünkben még egyszer figyelmeztesse őket, általánosságban valamennyit, külön személy szerint azokat, akik fizetést kapnak, hogy azonnal vonják ki magukat a többiek közül és különüljenek el és hogy uraiknak engedelmeskedjenek. Ha pedig ezzel nem törődnének, megparancsoljuk Kegyelmednek, hogy a fizetésüket azonnal tiltsa be és a helyükre máshonnan állítson derék vitézeket, mert ezeket a zendülőket tovább már végképp nem akarjuk tűrni. Másként Kegyelmed ne cselekedjék. Isten tartsa Kegyelmedet egészségben. Kelt Csáktornyan 1654. június 23-án.

Kegyelmednek barátja

Zágráb városának

1657. január 5. Csáktornya.

Mivel olyan értesülései vannak, hogy a török a velenceiek ellen Szlavónián át szándékszik vonulni, országgyűlést hirdet ennek az országnak január 20-ra.

Egregij Prudentes, ac Circumspecti Dominj Amici et Uicini nobis obseruandj
Salutem, et nostrí Beneuolentiam

Multis inductis rationibus, ac illa etiam quod non solum privatim uerum ex aula quoque suae Sacratissimae Maiestatis habeamus, Turcam omnino per hocce Regnum nostrum, contra Venetos passum habere uelle vniversis Dominis Statibus et ordinibus Regni jstius Sclavoniae Generalem Congregationem in Libera Regia Ciuitate Varasdiensi pro die 21 Mensis Ianuari, publicandam esse duximus. Quo circa Vestras Dominationes singulariter requirimus; ac nihil ominis [!] Autoritate nostra nobis incumbenti monemus, et horatamur. quatenus

ablegatum vnum destinatis, qui in loco eidem Congregationi praefixio die 20 praesentis Ianuarii comparere velit, ut ibidem tempestive in Termino una cum alijs Dominis Regnicolis in publicum bonum consulere possit, quod etiam velut bonos cives Patriae facturos non diffidimus. In reliquo eadem bene valere cupientes. Datum in Arce nostra Chaktorniae die 5 Ianuarii Anno 1657

Earundem Dominationum Vestrarum

Amicus Beneuolus

Comes Nicolaus a Zrin Banus mp

Kívül elmosódott pecsét (Zrínyié), címzés : Generosis, Egregijs, Nobilibus item Prudentibus et Circumspectis Dominis, Iudici, Iuratis, totique Communitatj Ciuitatis Liberae Regiae Montis Graecensis Zagradiensis etc: Dominis Amicis, et Uicinis oberuandissimis etc. — Más irással : 1657:12 Ianuarii praesentata. — Publicata.

Eredetije : Zágrábi Akadémia Tört. tud. Int. Ltára. D — LXXII — 10. — Mikrofilm : Orsz. Ltár. Filmtár 5554. és MTAK 1114/B IV. — Csak az aláírás sajtókező.

A levél magyar fordítása:

Sok óktól, amint azáltal is indíttatva, hogy nemcsak magánúton, hanem Ófölsége udvarából is tudjuk, hogy a török a velenceiek ellen mindenképpen ezen a mi országunkon keresztül akarja venni az útját, jónak láttuk, hogy ezen Szlavónország karainak és rendjeinek Varasd szabad királyi városba január 21. napjára országgyűlést hirdessünk. Ezért Kegyelmeteket különösképpen megkeressük és nemkevésbé a rajtunk nyugvó tisztségnél fogva intjük és buzdítjuk, hogy jelöljenek ki egy követet, aki szíveskedjék megjelenni ennek a gyűlésnek kijelölt helyén január 20-án, hogy ott a terminuson idejében tárgyalhasson a közönséges jóról a többi országlakó urakkal. Nem kételkedünk, hogy mint a haza jó polgárai meg is fogják tenni ezt. Egyébként kívánjuk, éljenek jó egészségben. Kelt Csáktornya várunkban 1657. évben, január 5. napján.

Kegyelmeteknek jóakaró barátja

21.

Petretich Péternek[?]¹

1657. december 7.

A király tudni akarja, hogy szükség esetén mennyi gabonára lehetne számítani Szlavóniából. Mivel Zrínyi beteg, kéri, hogy helyette végezze el ezt a megállapítást és értesítse őt az eredményről.

Reverendissime Domine et Pater observandissime.

Salutem et servitiorum paratissimam oblationem. Per Clementissimas ac Speciales Literas suas, Regia Sacra Maiestas, cupit edoceri, quatenam dispositio Annonae sive Succursus eiusdem, ingruente aliqua necessitate, in Regno isto² haberi possit; quas Reverendissimae quoque Dominationi Vestrae inclusas transmittio. Et quia nunc aegrè constitutus, sufficienter ipsemet in hocce negotio laborare nequeam, Vestram Reverendissimam Dominationem peramanter habeo rogatum, quatenus accitis aliquot vicinis, qui haberi poterunt, maioribus et propinguioribus [!] negotium rei maturè ac seriò perstringere, ac tandem quatenam legalis eiusdem Annonae dispositio, et etiam administratio, praemisso ingruentis necessitatis casu fieri valeat, mihi perscribere diligentissime velit; idque quam primum, ex quo Sacra quoque Regia Maiestas, per me mature sibi superius rescribi gratiose demandat: Quod bonum Reverendissimam Dominationem Vestram peracturam non diffido. Inclusis remissis eandem diu feliciter valere cupio. Manens eidem

Chiak Tornya 7. Decembris 1657.

Filius obsequentissimus
Comes Nicolaus a Zrin mp

Eredetije : Zágrábi káptalan levéltára. 145. — Mikrofilm : Orsz. Ltár. Filmtár 5554. és MTAK 114/B IV. Csak az aláírás sajtókező.

¹ A levél címzése nincs meg, de minden valószínűség szerint Petretich püspöknek szól, a megszólítás és az elintézendő feladat alapján.

² Szlavónia.

Magyar fordítás:

Főtisztelendő Uram, Igen Tisztelt Atyám!

Üdvözetemet és szolgálataimnak készsége ajánlását. Ófölsége legkegyelmesebb külön levelében tájékoztatást kíván arról, hogy ha valamilyen inség következne be, milyen intézkedés vagy segítség lehetséges ebben az országban a gabonáról. Mivel pedig most beteg állapotban magam nem tudok elegendőképpen eljárni ebben az ügyben, nagy szeretettel kérem Főtisztelendőségedet, maga mellé vevén néhány tekintélyesebb és közelebb álló szomszédot, akit lehet, szíveskedjék sürgősen és komolyan kézbe venni az ügyet és nekem a legpontosabban megírni, milyen törvényes intézkedés és segítségnyújtás válik lehetségessé a gabonára nézve, ha az említett inség bekövetkeznék és ezt mielőbb, mert Ő Szent Királyi Fölsége is kegyesen megparancsolta, hogy sürgősen tegyék jelentést neki. Bizom benne, hogy Főtisztelendőséged megteszi ezt a szívesseget. Kívánom, éljen soká jó egészségben, a csatolt levelet visszaküldvén. Maradván

Csáktornya 1657. december 7.

Igen tisztelő fia

TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF: MAGYAR IRODALOM — VILÁGIRODALOM

Tanulmányok. 1—2. köt. Bp. 1961. Akadémiai K. 622; 823.

Fájdalmas meglepetés egy kritikai írás szerzője számára, ha gondolatmenetét azért kell átdolgoznia, mert a szerző, akinek munkásságát hosszabb idő óta latolgatva tanulmányozta, váratlanul eltávozik az élők sorából. Mennyire más az, ha *neki* mondunk valamit, vagy ha már csak *róla* emlékezünk! Turóczy-Trostler József személyében irodalomtudományunk olyan értékét veszített el, akinek életművével még sokáig és sokat kell foglalkoznunk, mert anyagának és eszméinek gazdagságával útmutató, inspirátor, vitára és továbblépésre serkentő mester marad halála után is. A jelen beszámoló nem igényelheti magának a teljes számvetés jogát, hiszen csak Turóczy-Trostler József tanulmányköteteivel, ezeken belül is csak a magyar irodalomtörténeti érdekű írásokkal kívánván foglalkozni, mégsem térhet ki az elől a feladat elől, hogy néhány gondolattal hozzájáruljon az immár lezárt életpálya értékeléséhez.

Turóczy-Trostler József összegyűjtött tanulmányainak kötetéről túlzás és hamis csengés nélkül elmondhatjuk, hogy megjelenésük irodalomtudományunk, sőt tágabb értelemben irodalmi életünk eseménye.

Életműve terjedelmével és minőségével egyaránt példamutató, s főleg azért, mert jórészt egy embertelen korszak nyomása ellen kifejített tiltakozásként jött létre, az akkori tudományos életnek perifériáira szorítva. A Tanácsköztársaság elbocsátott egyetemi tanára könyvek, tanulmányok, cikkek, műfordítások, szakszerű publikációk egész sorozatával tett bizonyosságot, hogy nem méltatlanul, nem tudományos érdemek nélkül tanított az ország első egyetemének egyik tanszékén.

Turóczy-Trostler József irodalomtörténeti szemléletmódját hosszú időn keresztül a szellemtörténet határozta meg, sőt megállapíthatjuk, hogy ennek a századunk második évtizedében még újszerű irodalomtudományi irányzatnak egyik kezdeményezője volt nálunk. Régebbi tanulmányainak figyelmes olvasója azonban könnyen megállapíthatja, hogy lényegében már az 1920-as—30-as évek-

ben is el tudta kerülni e módszer egyoldalú alkalmazásának veszélyeit, hiszen két korrektívum állandóan és jótékonyan ellenőrizte mondanivalója hitelét: egyfelől a széles körű, alapos anyagismeret, másrészt a magyar irodalom vizsgálatára alkalmazott józan világirodalmi mérték. Turóczy-Trostler József nem esett a szellemtörténeti kutatás szokott hibáiba: nem alkotott a tényektől független, mintegy felettük lebegő tudományos konstrukciókat, és nem becsülte túl a magyar irodalmi jelenségek eszmei vagy esztétikai értékét, holott ez utóbbira éppen a szellemtörténeti módszer több jelentékeny képviselőjénél találunk példát. Azt hiszem, az ő tanulmányaiban hangzott el legtöbbször a „távlat és a mérték” megtartására irányuló bölcs figyelmeztetés. Egészen természetes tehát, hogy a történelmi materializmus megismerése és alkalmazása kiteljesítette és tovább növelte irodalomtudományi kutatómódszerének eredményességét.

Tanulmányköteteinek címe is érdeklődésének e kettős és mindig egymáshoz viszonyított voltára utal. Mit kapott irodalmunk Európától, vagy tágabb értelemben a világirodalomtól, és mit adott neki? Hol és hogyan lépett be a magyar irodalom a világ szellemi életébe, és itt milyen fogadtatásra talált? Hogyan tette magáévá a magyarság az európai irodalom eszmei és formai értékeinek közös kincsét, hol maradt el az általános fejlődéstől, és milyen társadalmi körülmények, eszmei mozgalmak segítségével került ismét egy vonalba a világirodalommal? Ilyen és hozzájuk hasonló kérdések megoldása alkotja Turóczy-Trostler József tudományos pályájának legszebb eredményeit. Maga így vall erről Bevezetésében: „Nem ismerünk európai nemzetet s ennek megfelelően európai irodalmat, amely minden külső hatás elől elzárkózva, elszigetelve fejlődött volna a kezdetektől a mai napig... Amióta a magyarság az európai nemzetek kultúrközösségében... történeti küldetésének tudatára ébredt, készen állt arra, hogy magába fogadja a mindenkor Európa haladó eszméit... Ismerjük a periodikus késések, elmaradások,

hosszabb-rövidebb ideig tartó szellemi némaságok okait. Ezek közül Mohács és következményei, az állandósult hadiállapot, a területi és felekezeti megoszlás, a Habsburg-elnyomás, a gyarmati állapot, a későn meginduló, mindvégig akadályozott kapitalizálódás érintik a legérzékenyebben a magyar irodalom európaizálódásának sorsát... S végül van, ami ellensúlyozza az európaizálódás lassított, akadályozott menetét: nincsen az a katasztrófa, ellentmondás, amely legjelentékenyebb költőink, íróink, politikusaink tudatában kiolthatná vagy akárcsak elhomályosíthatná egy célkitűzéseiben, formájában nemzeti jellegű, eszméileg egyetemes érvényű magyar kultúra kialakításának, a mindenkori európai és a mindenkori magyar távlat összehangolásának igényét." (I. 7—8 l.) Turóczy-Trostler József nem valami „magyar lényeg” kibontakozását keresi nemzeti történelmünk változatos folyamataiban, hiszen tudja és megírja, hogy az ún. nemzetkarakterológiák mennyire időhöz és társadalmi viszonyokhoz kötöttek; azt vizsgálja széles távlatú tanulmányai hosszú sorában, hogy a mindenkori magyar szellemi élet milyen válaszokat tudott adni a hazai sors és Európa által felvetett kérdésekre.

Mint fentebb említettük, ismertetésünk Turóczy-Trostler József szorosabban magyar érdeki tanulmányaira korlátozódik.

Egészen természetes azonban, hogy Turóczy-Trostler József magyar irodalomtörténeti tanulmányait sem lehet Európa és a világirodalom állandó szemmel tartása nélkül olvasni, amint erre fentebbi idézetünk is utalt. Érdeklődést kelthet azonban az a kérdés, mit vizsgált a szerző akkor, amidőn a magyar szellemi élet és Európa viszonyát kívánta tisztázni. Hogyan alkotta meg Európa-fogalmát? A feleletadást megkönnyíti az a tény, hogy maga is több összefoglaló tanulmányt szentelt a magyar „Európa-recepciónak”, már 1928-ban az *Entwicklungsgang der ungarischen Literatur-t*, majd *A magyar szellem európaizálódásának első formái* c. írását a *Balassa József emlékkönyvben* (1934), végül akadémiai székfoglalóját, *A magyar irodalom európaizálódását* (1946). E műveiből, de a legutóbb megjelent tanulmányköteteiből is világosan látható, hogy Turóczy-Trostler József számára Európát főként a német szellemi élet jelentette, a magyar műveket német viszonylatban vizsgálta a legszívesebben és legtöbb eredménnyel: akár forrásaik után kutatott, akár külföldi fogadtatásunkat mutatta be. Néhány példát csupán!

Turóczy-Trostler József legszebb tanulmányainak egyike *A magyar nyelv felfedezése* (1933). Eredményei mindmáig szilárd alapját alkotják a XVI. század nyelvszemléletéről és irodalmáról vallott felfogásuknak. Turóczy-Trostler Józsefnek a német kulturális élet

történetében való roppant jártassága kellett hozzá, hogy Sylvester János nagyszerű felfedezésének forrását Melancthon grammatikai munkásságában találja meg. — *A Balassivarszaki eredetéhez* (1941) c. tanulmánya a nagy magyar költőről elnevezett strófa képlet német mintáit tisztázza. — Ugyanilyen eredménnyel végződik a szerző szép Magyaritanulmányának (*Az országokban való sok romlásoknak okairól*, 1930.) áttekintése is: Magyar könyvének eszméi mondanivalója a német humanista „török irodalom” köréből való (Aventinus). — Kimeríthetetlen anyagismerete számos eddig ismeretlen kapcsolatra tud rámutatni a *Szenci Molnár Albert Heidelbergben* c. tanulmányban. A nagy protesztáns humanista életpályája azért áll oly közel Turóczy-Trostler Józsefhez, mert személyében szétbonthatatlanul egyesül az európai és a magyar. Az európai összefüggések azonban itt is elsősorban a németországi kapcsolatokat jelentik. Ez cáfolhatatlanul igaz is, hiszen Szenci Molnárnak csakugyan nagyon gyér kapcsolatai voltak a Németországon kívüli Európával, a témaválasztás azonban tételünket erősíti.

Ha a modernebb irodalmunk nagy alakjairól készült dolgozatokhoz fordulunk, hasonló megállapításra jutunk. Vörösmarty nagyságának világirodalmi mértéke abban határozódik meg, hogy a *Csongor és Tündében* bontakozik ki a *Fausttal* kongeniális új magyar költői-filozófiai műnyelv (*Vörösmarty mai szemmel*, 1957.). Sőt Petőfi is a német irodalomban, illetőleg rajta keresztül lesz világköltővé (*Petőfi világirodalmi jelentőségéhez*, 1955.).

Nem szeretnénk, ha az olvasó azt a megállapításunkat, hogy a Turóczy-Trostler József megalkotta Európa jórészt a német szellemi életet jelenti, elmarasztaló megjegyzésként fogná fel. Ezt a szemléletet nagyon gyakran a tények vaslogikája kényszerítette rá a kutató tudósra, hiszen hazánk századokon át Németországgal volt a legszorosabb gazdasági, politikai, társadalmi, szellemi kapcsolatban, s Európa népei közül csakugyan a németység tanúsította a legrégebb és viszonylag legbehatóbb érdeklődést a magyarság iránt. Védekeznünk is legtöbbször a német közvélemény kultúránkat lebecsülő magartatása ellen kellett, s a magyar irodalomtörténet munkása csak hálát érez Turóczy-Trostler József kutatásai iránt, amikor bemutatja a hazai patrióta német értelmiség ilyen védekező tevékenységét is. Schödel Márton (*Disquisitio... de regno Hungariae*, 1629.), Czvittinger Dávid (*Specimen*, 1711.) vagy a Petőfi-fordító Karl Maria Benkert műveiben. Másfelől joggal ki lehet emelni, hogy Turóczy-Trostler József néhány nagy tanulmánya a német szellemi életnél jóval tágabb horizontokat is átfog. Ilyen például a *Keresztény Seneca* (1937), az európai sztoiciz-

mus történeti áttekintése s Justus Lipsius magyarországi hatásának tisztázása. E dolgozat szilárd eredményei segítették hozzá marxista irodalomtörténetünket a XVII. század szellemi és stílusáramlatainak pontosabb elhatárolásához, s több modern tanulmányunk a *manierizmusról* aligha jött volna létre nélküle. Ebben a vonatkozásban kell megemlítenünk *A magyar kartézianusok* (1933. Franciául a *Revue des Études Hongroises*-ban, 1934-ben) c. híres tanulmányát is. Descartes magyarországi hatásának megvilágítása csakugyan túlmutatott a „német Európán”, nyomosan bizonyította XVII. századi szellemi életünk filozófiai fogékonyságát, magyar résztvevőinek teljes felsorolása, helyük kijelölése a filozófiatörténet számára is értékes teljesítmény volt. A szerző a marxista ideológia magaslati pontjáról tekintette át újra a kérdést *A magyar felvilágosodás előtörténetéhez* (1955) c. tanulmányában, itt rajzolta meg teljes világossággal a barokkot felszámoló szellemi ellenerőket, határozta meg a felvilágosodás előzményeinek számító, sokszor tétova, következetlen, de mégis a polgárosodás irányába munkálkodó mozgalmakat (reformáció, puritanizmus kartezianizmus, stoicizmus, az irénikus gondolat). Nem szabad végül említetlenül maradnia annak a nagyszabású filológiai munkának, amellyel Turóczy-Trostler József 1957-es Vörösmarty-tanulmányában a *Délsziget* reális, történeti hátterét feltárta, rámutatott Óceánia felfedezésének világirodalmi visszhangjára, s arra, hogy „a XVIII. század óta az óceániai Tahiti örökli a régi, sokszázados tündérvölgynek szerepét, fényét és varázsát.” (I. 421. l.).

Bármennyire érthető és nem is kizárólagos tehát a vázolt Európa-szemlélet, bizonyos korlátozottságot mégis jelent. Legfőképp abban, hogy irodalmunk olasz, francia, angol, újabb orosz kapcsolatai jóval kevésbé kötötték le nagy összehasonlító irodalomtörténetünk figyelmét. Jellemző, hogy számos megbecsülő, rövid nyilatkozata ellenére részletesebben sohasem foglalkozott Balassi Bálinttal vagy Zrínyi Miklóssal, nem szentelt tanulmányt a magyar felvilágosodás (Bessenyei, Batsányi, Kazinczy) problematikájának, Csokonairól inkább csak folklor vonatkozásban írt. Az olasz-spanyol fogantatású barokk stílusról és irodalomról is jórészt a német irodalomtudomány alapján mondott kritikai véleményt.

A barokk-probléma megvilágítása terén különösen sokat köszönhet neki a magyar tudomány. Legfőbb érdeme, hogy a barokk kutatás szellemtörténeti irányának torzításaira ő mutatott rá először. Ebben a vonatkozásban a most megjelent két kötet *Az ismeretlen XVII. század* (1933), a *Keresztény Herkules* (1935) és a *Barokk irodalom* (1946) c. tanulmányokat tartalmazza, ez utóbbinak

jegyzetapparátusa kritikai megjegyzéseket tesz modern barokk kutatásunk „eredményeiről vagy eredménytelenségéről” (II. 737. l.), a *Keresztény Seneca* c. tanulmány jelenlegi formája pedig az 1937-es redakciót részletes bevezetővel egészíti ki, s ily módon igyekszik hozzájárulni a barokk irodalom kérdésének tisztázásához. Ha Turóczy-Trostler József 1956-os sárospataki barokk-vitánk eredménytelenségéről beszél, nagyrészt igaza van. Irodalomtudományunk akkori légkörében inkább a kérdés felvetése, mintsem megoldása volt jelentős, jóformán akkor ismerkedtünk a friss európai eredményekkel, s a komoly társadalomtörténeti elemzés hiánya, meg a mindenáron újat akarás nem egy vitázót helytelen irányba terelt. Jellemző, hogy a vita során a tézisek készítőit dogmatizmussal vádolták, mert igyekeztek a kérdés óvatos körülhatárolására. Egészen más képet mutatott azonban az 1960-as budapesti megbeszélés, éppen e konferencián történt ugyanis komoly kísérlet Klaniczay Tibor részéről a magyarországi barokk irodalom és művészet társadalmi alapjának meghatározására, s a történeti tények azt mutatják, hogy igenis volt „kulturárisztokrata és intellektuális réteg” (II. 224. l.), amelynek társadalmi és szellemi érdeke az új irodalmi és művészi stílus átvételét követelte. Nem állítjuk, hogy a barokk ízlés „feltétlen magyar szükséglet”-ként jelentkezett (II. 224. l), a népek nyilván nem volt „szükséglete”, de a rendi társadalom és a szellemi élet szerkezete úgy hozta magával, hogy a XVII. század folyamán számos művészi és irodalmi jelenség barokk köntösbe öltözött. Azt is megengedjük, hogy a magyar barokk irodalom mélységben és művészi értékben nem vetekedik pl. a spanyollal, de azt nem látjuk bizonyítottnak, hogy a barokk ízlésnek „csak olyan elemei honosodhattak meg nálunk, amelyeket barokk érzület és meggyőződés nélkül lehetett elsajátítani” (II. 224. l.). Azt hisszük, hogy Nyéki Vörös Mátyás, Hajnal Mátyás, de Koháry István vagy Amade Antal barokk érzületét és meggyőződését nem lehet kétségbe vonni. Azt viszont magam is vallom, hogy a XVII. század nem minden művészi jelensége barokk, a racionalista-kartézianus, puritán, pietista műveket — és még sok mást! — egyáltalán nem lehet idevonni éppen tartalmi megfontolások alapján, a barokk „érzület és meggyőződés” hiánya okán. Legutóbbi vitánk alkalmával is aggodalmamat fejeztem ki a XVII. század barokk jelenségei körének túlságos kiterjesztése miatt. (ItK 1960, 626. l.) Turóczy-Trostler József kitűnő szempontjainak a további kutatás során még sok hasznát fogjuk látni, annál is inkább, mert az igazi barokk „érzület és meggyőződés” legszebb rajzát is neki köszönhetjük *Az ismeretlen*

XVII. század c. értekezésében (I. 308. skk. 1.).

A másik fő kérdés, amelyre áttekintő szemlénk során felelni szeretnénk, az, hogy milyen minőségi változást hozott Turóczi-Trostler József nagyszabású munkásságában a marxista módszer megismerése. Fentebb már érintettük, hogy a szellemtörténet túlzásait mindig el tudta kerülni, 1945 után neki-lendülő munkássága pedig világosan mutatja, milyen alaposan magáévá tette a történelmi materializmus kutató módszereit. Könnyű erre szép példákat idézni, elsőként Az *Archipoéta és a magyar irodalom* (1953) c. tanulmányára hívjuk fel a figyelmet. A szerző kitűnően mutat rá, mennyire nem véletlen, hogy a mindmáig rejtelmes Archipoeta *Confessiója*, illetve a belőle kiszakadt *Cantilena potatoria* csak a XVIII. század utolsó harmadában, a felvilágosodás szabad légkörében jut be irodalmunkba (Ráday Gedeon, P. Horváth), alighanem Bürger német fordítása és latin szövegközlése alapján, és hatol le egészen a népköltészetig. A csekélynek látszó téma igen sikeres kidolgozása, az Archipoétára vonatkozó kutatásoknak tömörségében is pontos feltárása mintaszerűvé teszi ezt az értekezést. A többször említett Vörösmarty-tanulmány szilárd társadalmi alapvetéssel egyben a költészet esztétikai értékeinek mély tisztelével tudja megmutatni, hogy a 30-as évek politikai átalakulása, a Széchenyi-, majd Kossuth-program tudatos vállalása mekkora minőségi változást hoz Vörösmarty költészetében: líráját e tekintetben méltán példászerűnek nevezhetjük. „De tévedés volna azt hinni, hogy ez a példászerűség pusztán amolyan spontán fejlődésnek, nem pedig egy tudatos küzdelemnek volna eredménye, amelyet Vörösmarty vív meg, mégpedig 48 előtt, a magyar nemzet történetének egyik legválságosabb évtizedében, a régi költészet formakészlete, terminológiája ellen...” (I. 460. l.). A romantikus életérzés, képzelet és nyelvi gazdagság mind a nemzetépítő munka pátozának szolgálatában áll. A *Petőfi világirodalmi jelentőségéhez* (1955) nagy tanulmány igazolja, hogy Petőfi forradalmi szemlele talált visszhangra a polgári forradalom felé haladó Németországban: a nép költője aratott sikert oly időpontban, amikor igazi népköltő fellépését alig tudták már elképzelni. Forradalmi romantikája kapott kellő akusztikát a Puskin, Byron, Shelley, Mickiewicz, V. Hugo, Berlioz, Delacroix befolyásolta Európában. Döntő mozzanat mégis Petőfi lángelméje, valóságos költői nagysága, jellemének ragyogó következetesége, életszerűség példászerűsége volt. Egy költő, akinek nem kell „elsajátítani” azt, ami népi, mert a népből jön; lírikus, aki a szinte idejüket múlt leíró műfajokban is adni tudta maga és nemzete sajátosan megnyerő

mégis valóságos képét; szerelmi énekes, akinek a szerelem sem pusztán „magánügy” — mindez lenyűgözően hatott Európában, és a legnagyobbak, egy Heine is, meghajoltak előtte.

Petőfi világhíre 1849 óta folytonosan bővül, s ma már óriási folyamammá dagadt, igazi hatása, eszmei és művészi egyaránt, azonban csak ott és akkor jelentkezik, amikor és ahol a haladó emberiség tesz egy-egy nagy lépést a Petőfi megjövendőlte Kánaán felé. — A marxista dialektikus módszer alkalmazását méltatva, ki kell emelnünk, hogy Turóczi-Trostler József mindig el tudta kerülni a dogmatikus irodalomszemlélet veszélyeit, írásaiban nyoma sincs merev egyszerűsítésnek.

A magyar irodalom fejlődését nyomon kísérő fő szintetikus tanulmányok mellett számos kisebb írás fejtegeti a hazai szellemi élet európai kapcsolatait. Legtöbbjük elvileg is jelentős tanulással szolgál, mint a *Thalypör és a kézzel rakott domb* (1947), amelyben a szerző az igazi régiség és az álrégiség (régieség) különbségét mutatja be. Külön említést és elemzést érdemelne *A mese felfedezése és a magyar mese a XVIII. században* (1940) c. tanulmány, a XVIII. század magyar nyelvű irodalmának egyszempontú, de rendkívül gazdag áttekintése. Turóczi-Trostler József kisebb dolgozatainak egyik erénye az is, hogy jelentéktelennek látszó, provinciális szinten mozgó régi magyar irodalmi alkotásaink mögé oda tudják állítani az egész világirodalmi háttér, a tárgy- és képzettörténet meggyőző analógiáit sorakoztatva fel. Gondolunk itt *A Nyúl éneke* (1938) vagy *A Nagydai cigányok családjátáéhoz* (1944) c. írásaira. Itt kell egyébként utalnunk arra, hogy Turóczi-Trostler József a tárgy- és képzettörténet egyik legjelentékenyebb európai kutatója. Ilyen jellegű tanulmányai (*Tárgytörténet, mesetörténet, stílustörténet*, 1943; *Amit fül nem hallott, a szem meg nem jara*, 1942; *János pap országa*, 1943; *Atótagást álló világ*, 1943) különösen ki-válnak páratlan anyagismeretükkel, és mindig magyar érdekek, régebbi vagy klasszikus irodalmunk egy-egy alkotásának témáját, motívumait, stílustörténetét világítják meg. Kétségtelen, hogy ezekben a 40-es években írt dolgozatokban érezhető leginkább a szellemtörténet atmoszférája, a konkrét társadalmi elemzés háttérbe szorító kapcsolat-remtés kultúrák, népek, korok, írói egyéniségek között. Turóczi-Trostler József marxista szemléletű tanulmányaiban már nem tulajdonított az emberiség ún. „ős-imagoi”-nak oly determináló szerepet, mint tette húsz évvel ezelőtt! Mindezek ellenére el kell ismer-nünk, hogy e tanulmányok, különösen a *János pap országa*, irodalmunk legkiválóbb filológiai teljesítményei közé tartoznak.

Turóczi-Trostler József, mint a Nyugat állandó munkatársa, számos magyar iro-

dalomtörténeti érdekű kritikát is adott közre a vezető folyóirat hasábjain. Köteteibe csak két ilyfajta írását vette fel, a Király Györgyről szólót (1922) és Babits *Európai irodalomtörténetének* ismertetését. Az első a kitűnő kutatónak mindmáig legteljesebb irodalmi portréja, a másik pedig azért érdekelhet bennünket, mert igazolja megállapításunkat, hogy a szerző már a harmincas években (a cikk 1935-ből való) igyekezett tudatosan szembenézni a szellemtörténet veszélyeivel, s nem tartózkodott az éles kritikái megjegyzésektől sem.

Ismertetésünk végére érve jegyezzük ide legalább azokat a neveket, akikről az előtűnk fekvő két impozáns kötet szorosabban világirodalmi tárgyú tanulmányai szólnak: Erasmus, Lessing, Goethe, Schiller, Heine, Keller, Hauptmann, Zweig. A szellemi Németország, a felvilágosodás, a formai tökéletesség legvonzóbb alakjai, egy humanista

magyar tudós érdeklődésének méltó tárgyai! Ki kell még egészítenünk Turóczi-Trostler József irodalmi munkásságának ismertetését a dolgozatait felsoroló bibliográfiára való utalással. Ez az irodalomjegyzék — Komor Ilona munkája — közel 1700 adalékot tartalmaz: a szerző mindig éber, minden iránt érdeklődő szellemének dokumentumai. Van természetesen e bibliográfiai adalékok sorában tekintélyes kötet, a Lenau-monográfia, van több százra menő hírlapi cikk (legtöbbjük német nyelven a Pester Lloyd-ban jelent meg), mindeniket jellemzi azonban Turóczi-Trostler József hatalmas kultúrája, emelkedett szelleme, a haladó gondolatért való szívós helytállása. Ezek az erények biztosítanak szerzőjüknek kiemelkedő helyet szaktudományunkban, ezek biztosítják eredményeinek maradandóságát is.

Bán Imre

KLANICZAY TIBOR—SZAUDER JÓZSEF—SZABOLCSI MIKLÓS: KIS MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNET

Bp. 1961. Gondolat K. 494 1.

Mindinkább nyilvánvalóvá válik a szakmai körök s a szélesebb olvasóközönség számára is, hogy a Klaniczay—Szauder—Szabolcsi-féle *Kis Magyar Irodalomtörténet* értékes, hasznos könyv. Rövid terjedelemben, a kényszerű szűkszávúság feltételei között is alapjában helyes, világos és tudományos pontosságú képet ad irodalmunk fejlődéséről. Ez a nagyközönség igényeit kielégíteni hivatott összefoglalás természetesen nem nyújthat megoldást vitás kérdésekre, nem pótolhatja a szakszerű tudományos rendszerezést még ideiglenesen sem. Úgy hiszem, semmiképpen sem volna igazságos olyan eredményeket várni ettől a könyvtől, amelyek a vállalkozás korlátozott igényei, mérsékelt terjedelme és sajátos műfaja következtében még célként sem lebegtek a szerzők szemei előtt. Az összefoglalás legnagyobb erénye talán éppen az, hogy sokszor megfelelő előmunkálatok vagy részlettanulmányok hiányában is közérthető stílusban, a marxista irodalomtörténetírás kialakult koncepcióira támaszkodva áttekinthetően vázolja irodalmunk több tendenciáit s a jelentősebb életművek lényeges vonásait. Mindannyian, akik valaha is megpróbálkoztunk szerény előadásokon az érthetőség igényével, a szimplifikálás elkerülésével összetett jelenséget átvilágítani, nagyon jól tudjuk, hogy ez áppenséggel nem könnyű, hanem komoly erőpróbát követelő feladat. — Azért szükséges ezeket az egyébként magától értetődő mondatokat előrebocsátani, mert

a szűkebb szakmai közvélemény egyes csoportjai hajlamosak arra, hogy olyan kérdések megoldását is számon kérjék ettől a könyvtől, amelyeknek kimunkálása hosszú kutatómunka, vagy alapos viták eredménye lehet csak.

A *Kis Magyar Irodalomtörténet* megfogalmazása a könyvben foglalt értékeléseken és elemzéseken túl egy igen érdekes tanulsággal szolgál. A munka komponálása közben ugyanis, akarva-akaratlanul, működött az átfogó koncepció-alkítás ereje. A szerzőknek bizonyára nem kevés gondot okozott az anyag elrendezése, a periodizálás sarkalatos kérdéseinek tisztázása, a szétfutó szálak csomópontokba gyűjtése. A szűkebb lehetőségek, a szélesebb olvasóközönséghez szólás szándéka korántsem jelenthet, és nem is jelentett, felmentést alapvető módszertani és elvi kérdések vizsgálatára, s az ezekben való állásfoglalás alól. Sőt, mondhatjuk, hogy a határozott, világos fogalmazás következménye ezt talán még fokozottabb mértékben írja elő. E recenzióknak is az a célja, hogy ilyen kérdésekkel foglalkozzon, hiszen nem lenne gyümölcsöző, ha a kritikus a portrék és elemzések hosszú sorához hozzáfűzné a különvélemények nem kevésbé hosszú sorozatát, s ezzel nem tudományágunk mérhető eredményeihez, hanem egyéni nézeteihez igazítaná a mércét.

A leglényegesebb, a készülő szintézis alapelveit a könyv nem egy fejezetében előre-

vetítő probléma: a periodizáció. Az összefoglalás egyik szerzője, Klaniczay Tibor, a régi-magyar irodalom viszonylatában, részletesen kifejtette ezzel kapcsolatos véleményét *Az irodalomtörténeti szintézis néhány elvi kérdése* c. tanulmányában (ItK 1962, 59—73). A tanulmányban vázolt elvek már érvényesülnek e kis irodalomtörténet megfelelő fejezetében. Való igaz, hogy a korszakolás kérdéseinek világos, elvszerű eldöntésétől függ az egész koncepció szerkezete, s ez pedig nem a tárgyalást megkönnyítő rendezési elgondolás, hanem igen lényeges tartalmi probléma. Mégpedig népszerű és tudományos jellegű irodalomtörténeti összefoglalásban egyaránt. A korszakolás mikéntje értékelő mozzanat, az összkép arányai függenek ettől.

Bár nem tartozik szorosan a tárgyhoz, mármint a könyv ismertetéséhez, engedjék meg, hogy Klaniczay tanulmányaira néhány megjegyzést tegyek. Írásának egyik alap gondolata a magyar fejlődés és a nemzetközi terminológia összhangba hozása. Érvélese rendkívül meggyőző, az egyetemes stílus-kategóriák felhasználása irodalomtörténet-frási rendszerezési elvként, éppen a művészet sajátosságainak jogosult hangsúlyozása céljából, mindenképpen szükséges. Persze az egyetemes stílus-kategóriák, nemcsak és sokszor nem is elsősorban stílus-kategóriák — ez Klaniczay átgondolt fejtegetéseiből szépen kiviláglik. Az is kézenfekvő, hogy az ősköltészet és középkori irodalom bizonyos mértékig egységes tömbként kezelhető. A reneszánsz elfogadott kategóriája, amely társadalomtörténeti alapjait tekintve a leginkább tisztázott, még a sajátos nemzeti adottságok közepette sem jelent különösebben nehezen áthidalható akadályt. A legtöbb vita a barokk korszak körül volt és lehetséges ma is. A probléma lényege itt nem abban rejlik, hogy e terminust a szellemtörténet népszerűsítette, még csak nem is abban, hogy a fogalom szűk, s a szellemtörténeti koncepcióra való egyoldalú reagálásként létrejött felfogása következtében teljesen elutasította egy időben a marxista irodalomtörténetírást. Klaniczay több értékes írásban bizonyította be, hogy nem kell félni ettől a terminustól. Mondhatjuk, hogy a kérdés gyökerét a terminus értelmezése táján tapogathatjuk ki. Hiszen kétségtelen, hogy a Klaniczay idézett tanulmányában elvi általánosságban megfogalmazott barokk-konceptióval egyet lehet érteni, és azzal is, hogy egyes alkotások, törekvések, sőt életművek esetében — a magyar irodalom viszonylatában — barokk vonások fedezhetőek fel, vagy éppenséggel dominálnak. A nagy kérdés az, hogy van-e a magyar irodalomnak olyan viszonylag tiszta barokk korszaka, mint az egyes nyugati nemzeteknek? Vajon két évszázad irodalmára olyan erőteljesen nyomja-e rá bélyegét a barokk jelleg, hogy ez

kifejezi a hosszú időszak törekvéseinek lényegét? A mérleg nyelvének helyrebillentése során kifejtett jogos erőfeszítések következtében nem „barokkosodott”-e a magyar irodalomról alkotott felfogás a valóságnál nagyobb mértékben? Így sorakoznak a kérdések, még annak tudatában is, hogy a Klaniczaytól rajzolt (s egyes tanulmányaiban konkrétan dokumentált) barokk-konceptió történelmi-társadalmi megalapozottsága miatt sok vonatkozásban eltávolodik a nemzetközi, s elsősorban a polgári értelmezéstől, néha annyira, hogy már csak a szó közössége jelent kapcsolatot. Ilyen esetekben persze a nemzetközi terminológiára való hivatkozás inkább gyakorlati, mintsem elvi jelentőségű. Tréfásan szólva azt jelzi, hogy mi az a közös néven említett jelenség, amelynek megítélésében véleményeink eltérnek.

Visszatérve mármost a *Kis Magyar Irodalomtörténet* régi magyar irodalommal foglalkozó fejezeteire, megállapíthatjuk, hogy a tömör fogalmazás, a bonyolultabb kérdések összevont tárgyalása miatt (s a készülő szintézis „alkorszakainak” hiányában) a korszakolás (ősköltészet, középkor, reneszánsz, barokk) nem hat elég meggyőzően. Mivel a megfelelő tagolás lehetőségei korlátozottak voltak, különösen a reneszánsz és még inkább a barokk összefoglaló cím alatt túlságosan sok eltérő irodalmi jelenség került együvé, s óhatatlanul háttérbe szorultak bizonyos történelmi és nemzeti sajátságok.

Ami a régi magyar irodalommal foglalkozó fejezetek tulajdonképpeni szakmai kérdéseit illeti, kevés mondanivalónk van. Mintegy nyolcvan lapnyi, gondosan megmunkált, a szerzőtől hosszú éveken át érlelt analízisek és következtetések szilárd, tömör összefoglalását kapja az olvasó. Ebben a sűrítettségben is érvényesülnek Klaniczay sokáig kutatásainak eredményei. Hogy a régi magyar irodalom ebben a rövid formában ilyen szinten írható le, abban része van a szerző egész tudományos tevékenységének, amely lényegében véve e hosszú irodalomtörténeti korszak marxista értékelésének egyik legfőbb pillére. A népszerű forma egyszerű és világos körvonalai, amelyek megfelelnek e korszak tudományos képének, az alapkutatások szoliditásáról, eszmei biztonságáról tanúskodnak.

Természetes és magától értetődő, hogy az egyre bonyolultabbá váló irodalmi fejlődés, egyáltalán a művészi alkotások számának erőteljesebb növekedése, mind fokozottabb nehézségeket rejteget a rendszerezést végző irodalomtörténész számára. Ennek oka nemcsak a fejlődés gyorsabb ritmusában, az irányzatok és törekvések egyre összetettebb voltában fedezhető fel, hanem jórészt abban, hogy különböző kísérletek után megjelenik az irodalmi élet a maga bizonyos mértékig

külön tényezőivel, belső küzdelmeivel, orgánumaival és programjaival. Módosul a művészet társadalmi funkciója, és kevésbé közvetlen és egyszerű a művésznak a valósághoz való viszonya. A polgári jellegű kibontakozás megszűnteti az irodalmi szintű kifejezés keverék formáit, kivonul az irodalomból és specializálódik a tudomány, végleg leveti a teológia sallangjait. Megnö az írói egyéniség szerepe. Nálunk ez az átalakulás, a modern irodalom illetén kialakulása a felvilágosodás- és reformkorban történik meg. Szauder József, e fejezetek szerzője, nagy szakmai hozzáértéssel oldotta meg nem könnyű feladatát. Különösen a viszonylag egységes szellemi mozgalom, a felvilágosodás meghatározta korszak történetét foglalta össze szépen és áttekinthetően. Neki már meg kellett küzdenie a főbb művészi törekvéseket áttekinthető összegezés és az önálló életpályákat rajzoló portrék összhangba hozásának nehézségeivel. Hiszen sokszor több írói korszakból összetevődött, belső harcoktól, s a történelmi fejlődés változásaitól meghatározott gazdag, értékes művészi pályákat kellett ábrázolnia néhány oldalnyi terjedelemben úgy, hogy e pályaképek tartalmazzzák az egyéni sajátosságokat s az egyes korszakok általános törekvéseinek jégeit egyaránt.

A korszakolás megoldásában itt is jelentkezik egy újfajta törekvés. A felvilágosodás kora esetében nem lehet vita, itt a rendszerező elv önmagától adódik. Bizonyos határok között jogosult a reformkor társadalmi-politikai céljainak és a romantika irodalmi áramlatának összekapcsolása. Némi igazság abban is van, hogy ezt a korszakot az utóromantika és a realizmus kialakulásának időszaka követi, bár az úgynevezett utóromantika az itt megjelölt 1867-es határnál messze tovább is érvényesül, a realizmus pedig éppen erre az időpontra aligha alakul ki, legalábbis a realista ábrázolás diadalra jutásában a kiegyezésnek vajmi kevés szerepe van, hacsak nem a haza bölcsének sajátos politikai realizmusát, illetőleg annak irodalmi kisugárzását tartjuk korszakos jelentőségűnek. De elsősorban nem is ez ellen van tulajdonképpen kifogásunk, hanem sokkal inkább a korszak kezdetét jelző 1844-es év aránytalanul megnövekedett szerepével szemben volna ellenvetésünk. Hogy a jelzett időpont korszakhatár, az nem kétséges, de véleményünk szerint csak a tervezett rendszerezés „alkorszak” értelmében. A forradalom és szabadságharc 1848—49-es esztendeje határkö mind történelmünkben, mind irodalmunkban. Egy egész történelmi kort zár le, sőt véget vet az irodalmunkra oly jellemző témák és törekvések egész sorának is. Alapvetően módosítja irodalmi fejlődésünk lehetőségeit, eltéríti addigi irányától, sőt megváltoztatja annak arculatát. Persze, valami, nem is kevés, foly-

tatódik is, eszmékben és életművekben, de a folytatásnak éppen a specifikus jégeit a szabadságharc bukásának történelmi körülményeiből eredő következmények határozzák meg. Mondhatnók úgy is, hogy ez a történelmi határkö a „tisztá” korszakzáró események közé tartozik, s nem érdemes sápadtabb, kevésbé meggyőző, immanens rendszerezési elvvel felcserélni. A kiegyezés és a századelő közötti időszakra vonatkoztatva túlságosan kategorikusnak érezzük a „realizmus kora” elnevezést. A realizmus és a társadalombírálat igényei bármennyire is behálózják e kor irodalmát, ahhoz e terminus leszűkített értelmezése szükségeltetik, hogy e könyv szerint, amely irodalmunk egész történetével foglalkozik, éppen ez a korszak büszkélkedhessen a megvalósult realizmus erényeivel.

Úgy látszik, hogy a korszakolás kérdésében felbukkanó nehézségek a XVIII—XIX. század irodalmának tárgyalásakor elsősorban abból fakadnak, hogy az átfogó eszme-, illetőleg stílus kategóriák rendszerező elvként való felvétele itt már sokszor nem tud megnyugtató egységbe kerülni a történelmi meghatározottságok bonyolódó sajátosságaival. Szauder József leleménye és tudása sem tudta áthidalni ezt az akadályt, alapos elemzése miatt ezért sokszor felfogásban és mondanivalóban függetlenné válnak a korszak-elhatárolásoktól. A nehézségek ebben a tekintetben a modern irodalom fejlődése során csak növekednek. Barokk költő vagy író ugyanis több generáció lehetett egymás után, egy művész „barokkban” születhetett, s be is fejezhetette ebben pályafutását, nem zavarta meg működését újonnan felbukkanó átfogó stílus kategória. De már például a naturalizmus uralma nem tartott ennyi ideig, s hatása nem is volt kizárólagos. Az expresszionizmus, s általában az izmusok pedig többnyire egy-egy életműben is csak átmeneti jelentőségűek. A modern irodalomban, a társadalmi és gazdasági fejlődés meggyorsult ütemének, ez osztályharc éleződő formáinak s a társadalmi átalakulás egyre erősebben érvényesülő törvényeinek megfelelően megszűnik az egységes és tartós stílusirányok évtizedekig vagy évszázadokig terjedő összefoglaló erje. Persze, világirodalom van, a nemzeti irodalmak egymásra hatása állandó folyamat, s számos olyan kontinenseket vagy az emberiséget foglalkoztató történelmi esemény, törekvés, küzdelem, probléma létezik, amelyek közös vonásokat, együttműködést, kölcsönhatást eredményeznek vagy tételeznek fel, — de mindezek már semmiképpen sem szoríthatók egyetlen, mindent átölelő fogalom kereteibe. Ebből következik, hogy a modern irodalom periodizációs avagy rendező elvei másként alakulnak, mint a művészet régebbi századaiban. Az elmondottak természetesen nem jelentenek újdonságot, pusztán az

ismert kérdést teszik fel a még ismeretlen válasz egykori elhangzása reményében.

Szabolcsi Miklós, aki a XX. századi irodalom fejezeteit írta, nyilván a felsorolt indokok mérlegelése alapján is, eltért attól a koncepciótól, amit Klaniczay következetesen megvalósított, s amit Szauder követni igyekezett. Ő — mit tehetett volna mást — a legkézenfekvőbb rendszerezési elvhez folyamodott, vagyis leíró-elemző módszerrel rajzolta a főbb irányzatokat, orgánumokat, csoportosulásokat s a kiemelkedő életműveket, világnézeti-tartalmi elemek alapján különítve el azokat egymástól, s a társadalmi fejlődéssel és az elhatározó jelentőségű történelmi eseményekkel szembesítve mindannyiukat. Szükséges megjegyezni, hogy az ilyenfajta tárgyalás egyáltalán nem jelenti a „par excellence” művészi sajátosságok szerepének csökkentését, hiszen a formai elemek változékonysága bizonyos korszakokban azt eredményezi, hogy még egy életművet sem lehet elég találon jellemezni velük, másrészt esetenként olyannyira ellenkező funkciók betöltésére hajlamosak, hogy merev formalizmus alkalmazásával sem lehetne átfogó képet nyerni ezek regisztrálásával irodalmunk fejlődéséről. A modern irodalom időszakos megújulásai, formakeresései mögött mindig alapvető társadalmi okok rejtőznek, a stílusirányok specifikumát nem a kifejezés formai sajátosságainak leírása és jellemzése, hanem elsődlegesen a létrehozó okok adják. Az azonban természetes, hogy az irodalmi jelenségeket mint a művészet produktumait kell vizsgálni, mint a valóság tükrözésének sajátos módját. S mivel a társadalmi fejlődés menetének nagyjából megfelelő egységes tartalmi — formai sajátosságok rendszere a dolgok természetét szerint a kapitalizmus és a szocializmus mezsgyéjén kialakulni nem tud, a társadalmi lét alapkérdéseire való viszony a legmegfoghatóbb rendszerezési elv, a bonyolult, sokszor ellentmondó, tartalomban és ízlésben korszakot váltó jelenségeket az irodalomtörténészek ide kell visszavezetnie.

A terminológia és a periodizáció kérdéseinek számos egyéb vonatkozása is van természetesen, s ezek az alapkutatások mai stádiumában még korántsem mondhatók tisztá-

zottnak. Szabolcsi feladatát azonban nemcsak ezek nehezítették, hanem az a körülmény is, hogy monografikus értékelések, sőt sokszor tudományos igényű tanulmányok híján volt kénytelen értékelő munkát végezni. A XX. századi magyar irodalom számos jelentékeny képviselőjének életművét még nem tette kritikai vizsgálat tárgyává a kutatás. A könyvnek ez a része tehát voltaképpen a felszabadulás után az első nyomtatásban megjelent kísérlet századunk magyar irodalmának rendszeres ábrázolására. S elmondhatjuk, hogy sikeres kísérlet. Egyetleneségek persze akadnak (néha cím és adatbeli elírások is), helyenként óvatosság tapasztalható a jelenségek megítélésében, ismét másutt pedig (különösen a Nyugat harmadik nemzedéke esetében) a valóságosnál is egyöntetűbb képet mutatnak a portrék, amit az azonos jelzők használata („finomtollú”) még tovább uniformizál. A tekintés napjaink irányába talán túlságosan is leltárszerűre sikeredett. Dehát nem lehet ezen csodálkozni, hiszen néhány elvi kérdés és kiemelkedő életmű (elsősorban Ady, Móricz József Attila) kivételével még kevésbé rostált itt a marxista filológia s a polgári tudomány is alig-alig. Szabolcsi összefoglalása ebben a formában is tartalmazza tudományágunk lényeges eredményeit, sőt ezek konzekvenciáit a kevésbé megvilágított területeken is ötletesen alkalmazza. A fejezetek felépítése, az anyag rendszerezése jó kiindulási pontokat adhat a későbbi munkálkodás számára.

Kétségtelen tehát, hogy a *Kis Magyar Irodalomtörténet* hasznos szolgálatot tehet az olvasóközönségnek. A külföldinek is (amelynek igényeit elsősorban hivatott kielégíteni) s a hazánkbeli művelődni vágyó olvasónak is. Népszerű, világos foglalatja ez a könyv irodalomtörténetírásunk erőfeszítéseinek és eredményeinek. S mivel számos részletében nemcsak szakszerű és érthető regisztrálása a másutt megfogalmazott igazságoknak, hanem — bármily szerény keretek között is — új összefüggéseket felvilágított első formulázás: megértő méltánnyal kell fogadnia a tudományos közvéleménynek.

Wéber Antal

SZAUDEF JÓZSEF: A ROMANTIKA ÚTJÁN

Tanulmányok. Bp. 1961. Szépirodalmi K. 488 l.

Szauder Józsefet mint a felvilágosodás és korai romantika irodalmának kutatóját tartja számon az irodalomtörténész közvélemény. Bessenyei monográfiája után Kisfaludy Károly pályáját helyezte újszerű megvilá-

tásba a Magyar Klasszikusok Kisfaludy-kötete elé írt, részletes írói fejlődésképet nyújtó tanulmányában. De legjelentősebb munkája a Kölcsey-monográfia, mely méltán foglal helyet az utóbbi tíz év legjobb

monográfikus feldolgozásai sorában. E könyvében különösen megnyilatkoznak irodalomtörténetírói erényei: az alapos filológiai tudás, az irodalmi alkotásokat kitűnő beleérző hajlammal és filozófiai erudícióval elemző képessége, a költői fejlődést nyomon követő szintetizáló tehetsége és az irodalmi jelenségeket a társadalmi változásokból finoman és árnyaltan kibontani tudó marxista tudása.

Most — mint kötete előszavában is jelzi — az 1954. évi romantika-vita óta írt tanulmányait gyűjtötte össze könyvében (egy Kosztolányi-elemzés kivételével). E dolgozatok nem egyforma jellegűek. Jelentős részük gazdag filológiai apparátussal készült szorosabb értelemben vett tudományos cikk, van közöttük vitairat — ebben a szatmári adózó nép állapotáról írt beszédről bizonyítja be új adatok alapján meggyőzően, hogy ez Barta István ellenérvei dacára Kőlcseytől való — és vannak esszék, ezek főként klasszikusok kiadásainak elő-, illetve utószavai-ként készültek. E különbözőségekből következik, hogy a szerző módszere sem ugyanaz a felvett darabokban. Szauder irodalomtörténeti eljárásai természetszerűen elsősorban a szorosabban vett irodalomtudományi szaklapokban megjelent cikkek esetében követhető nyomon, esszézerű feldolgozásaiban inkább az eredményekből tűnik ki a feldolgozás módszere.

Szauder tudományos munkáit mindenekelőtt a legmesszebbmenő filológiai alaposág, a szövegek gondos-pontos tudományos tanulmányozása jellemzi. A művek keletkezési idejét, körülményeit feltáró, az irodalmi hatásokat gyakran párhuzamos szöveggözlésekkel illusztráló eredményei korántsem pusztán anyagközlő jellegűek, hanem irodalmi-ideológiai irányzatok mélyebb megismerése szempontjából legtöbbször szinte reveláló értékűek. Így pl. Kőlcsey vallástörténeti töredékeiről bebizonyítja, hogy 1816 körül keletkeztek, s ezzel kapcsolatban rámutat a romantikát előkészítő eszmei forrongásra s ezen túlmenően a magyar nemesi értelmiség jobbainak az ez időben gazdasági-társadalmi-történeti okokból bekövetkező ideológiai válságára és a nyelvújítási harc új szakaszba lépésére: Kazinczy leveleinek és *Bácsmegyei*ének párhuzamos idézetei reflektorként világítanak rá a klasszicisztikus fordítás-elv és az írói egyéniség viszonyának olyan fontos irodalomtörténeti kérdésére. Szauder filológiai elemzése mintegy önmagukban igazolják a filológiai módszerek létjogosultságát éppen az írók világnézeti fejlődésének és az irodalmi irányzatoknak pozitívabb megismerése szempontjából!

Szauder módszerének másik kiemelkedő értéke az irodalomtörténeti jelenségek filozófiai vonatkozásainak elmélyült tanulmá-

nyozása. Könyvében ez több cikkben mintegy a tárgyából is adódik, így mikor Herder hatását világítja meg Verseghyre vagy Kantét Kőlcseyre, vagy mikor Kőlcsey vallásfilozófiai tanulmányait értelmezi újszerűen. De ez a filozófikus analízis az esszézerű dolgozatokban is jelen van, így az eredetileg utószónak készült Csongor és Tünde-tanulmányban. Milyen kitűnő meglátás pl. az Éj monológiájának elemzésében az, hogy itt voltaképpen még csak az egyénben megtestesülő humanitás „az egyéni arculatú emberiség” tragikuma és nagysága szerepel, és hogy a mesedráma jelentősége Vörösmarty gondolatrendszerének kialakulásában az, hogy a költő „éppen csak elindult az egyetemes emberi gondolat meghódítása felé, de azt lényegében még az egyéni-morális koncepció szűkebb keretében fogja fel.” (Egyébként Szauder a Csongor és Tündét éppen nem válságjelnek fogja fel Vörösmarty pályáján, hanem, Sötérral egyetértésben, egy felfelé ívelő eszmei fejlődés első nagy megnyilatkozásának. Nem kevésbé mélyreható, amikor Vörösmarty-tanulmányában a romantikus tükrözésmód különleges jellegét elemzi: szimbolikuságát, nem absztrakt, hanem érzelmileg telített elvonatkozató jellegét állapítja meg. A Csongor és Tündéről készült két dolgozat azt is megmutatja, hogy Szauder a lélektani finomságokat újszerűen meglátó és a stílusfordulatokat jó érzékkel lemérni tudó műelemző, pl. a népi világszemlélet hatását Vörösmarty e remekművére még senki nem tárta fel olyan alaposan, mint ő.

Kőlcsey-könyvből megismertük Szauder szintetizáló képességét. E tanulmánygyűjteményből a dolog természetéből következőleg főként az analízis áll előtérben. Mindamellett — főként ha a Verseghy-, Kazinczy, Kőlcsey- és Vörösmarty-tanulmányokat tekintjük — e különböző témájú cikkekből egy szélesebb koncepció vonalait bontakoznak ki, melyek igazolják a könyv címét. Az előszó utal rá, hogy feltűnik „egy-egy az irodalmi élet egészével szemlélő akaró portrémonográfia igénye”, de a szerzőnek nem célja a romantika egész irodalomtörténeti folyamatait ábrázolni. A könyv igazolja a szerzőnek ezt a bejelentését, azzal a különbséggel, hogy benne nemcsak „portrémonográfia” alapvonalait véli felfedezni az olvasó, hanem a romantikát előkészítő korszak legfontosabb tendenciáit megmutató általános monográfia igényét is. Annak a folyamatnak néhány, sok szempontból legfontosabb, mindenesetre az eddigi szakirodalomban viszonylag legkevésbé elemzett momentumait helyezi újszerű megvilágításba Szauder József, mely a későbarokktól a romantika uralomrajutásáig haladt. Minthogy ennek a folyamatnak az elemzése adja a könyv gerincét és tartalmazza a legtöbb új megállapítást, könyvének ezzel a

részével foglalkozunk a továbbiakban részletesebben.

A barokkos-rokokós költészetből a felvilágosult és klasszicisztikus irány felé Verseghy pályakezdése a sokatmondó példa. Császár és Gálos megállapításait részben korrigálva, részben kiegészítve, Szauder rámutat arra a folyamatra, amely a faludias-barokkos formákban verselgető Verseghyt a rímes-időmértékes metrum egyik első művelőjévé tette, a Ráday-vers nagy könnyedséggel és költőiséggel való alkalmazójává. Verseghy német kották, énekelt dalok mintájára mintegy ösztönszerűleg kezdte elsajátítani a nyugat-európai mértéket, fordított, magyarított, de versei mégsem pusztán utánérzés következményei, hanem az idegen mintát használta fel saját legszubjektívebb érzelmei visszaadására. Íme a fordítás és az írói egyéniség viszonya abban a korban, amelyben Verseghy későbbi nagy ellenfele, Kazinczy majd elvív emeli a fordítás szükségességét a már átértzett, de a nyelv akkori állapota miatt közvetlenül még ki nem fejezhető bonyolultabb, kulturáltabb, polgáriusultabb érzelmek visszaadására. Még világosabbá teszi a fordítás-elvnek az adott viszonyokból való keletkezését a Kazinczy lelki fejlődését „a kassai érzelmek iskolájában” bemutató tanulmány. Ennek a lélekalakulásnak bonyolultan érzelmes jellegét Kazinczy *Bácsmegyei*-jében és *Stella*-fordításában érhetjük tetten. A *Bácsmegyei* közismerten egy gyenge német regénynek az eredeti stílusértékben messze felülmúló és magyar környezetbe áthelyezett átdolgozása. Szauder kimutatja, hogy az átdolgozás folyamán Kazinczy saját élményeit helyezi el részben betétként, részben az analóg helyzetek érzelmileg különösen átfűtött visszaadásával. Így előáll egy „qui pro quo” az irodalmi élmény és a személyes tapasztalat között, egyik a másikra hat, éppúgy, mint abban az egykorú német irodalomért lelkesedő kassai társaságban, melynek hölgyei közt Kazinczy „érzelmi nevelését” kapta. Íme az irodalmi mintának és a való életnek az az egysége, melyet nálunk a különleges viszonyok indokoltak, de amely voltaképpen klasszicisztikus elv, és különböző változatokban mindenféle klasszikának egyik jellemző vonása. Ezzel szemben a romantika legfontosabb elve az eredetiség, még pedig a nemzeti eredetiség, mint ahogy erre Szauder könyve bevezető tanulmányában már rámutat.

A romantikát megelőző irodalmi irány jellegéről Szauder világosan kimondja, hogy ez a nálunk annyira összetett, merőben különböző elemeket magában foglaló irodalmi állapot végeredményben tükrözi az általános európai helyzetet: „Az ízlésbeli tarkaságnak, többirányúságnak csak egyik — nyugaton izmos — ága a klasszicizmus, egyetlen ízlés

vagy stílusirány fogalma alá nem csoportosítható a korszak irodalmi termése, ami közös és uralkodó felettük, az a felvilágosodás eszmerendszere.”

A felvilágosodás hatását két olyan területen mutatja meg Szauder, amelyet vagy nem ismertünk eddig eléggé, vagy nem elég pontosan, nem kapcsolva elég dialektikusan a kor (az 1788 és 1794 közti évek) politikai-társadalmi mozgásához. Az egyik Verseghynek egyházi szónoki működése Budán, amikor a szöszékről a jozefinizmustól messze túlmenően felvilágosult nézeteket hirdetett. E szónoklatokat még nem ismertetett kéziratok alapján tárgyalja Szauder. A másik Kazinczy útja a jakobinizmus felé. E cikkében finom elemzésel mutatja meg Kazinczy fiatalkori fejlődésében a világnézeti, politikai és esztétikai tendenciák kialakulását dialektikus összefüggésben egymással és a kor változó viszonyai-val. Az elemzés érdekesen világít rá arra, hogy egyfelől Kazinczy emberileg egyre inkább radikalizálódik 1794 felé haladva, másfelől az *Orpheus* számaiban — a reakcióssá változó viszonyok hatására — tompul a felvilágosult tendenciák élessége és a visszavonulás érezhető „a szépirodalmi lázadás sajátos területére.”

Szauder hangsúlyozza, hogy „azok a részjelenségek, eszmei vagy izlésmozzanatok, melyek a felvilágosodás átfogó világképén belül s ennek a polgári fejlődéssel való szoros összefüggésében nyírik el értelmüket és funkciójukat, nem helyezhetők át az eszmék valamely képzelt öntörvényűsége és önmozgása jegyében a romantika körébe, úgy sem, mint elvont eszmei vagy érzelmi előkészítők”. Így nem tekinthető romantikusnak sem Kármán, sem Verseghy; és Kazinczy is „a romantikán innen marad”. E koncepcióból világos logikával következik, hogy Szauder elutasítja a preromantika elméletét. Itt, úgy véljük, bár Szaudernek lényegében igaza van, mégis megállapítása módosításra szorul. Szauder maga azt írja később: „Kármánnak és Verseghynek azokra a költészettani eszméire, melyek rokoníthatók voltak az 1810 és 1820 között érlelődő romantikus koncepciókkal, igenis építettek az utódok.” Tehát „preromantikáról” mint önálló irodalmi korszakról, mint egy korszakon belül önálló irodalmi irányzatról nem beszélhetünk, de mondhatjuk, hogy jelentkeztek a felvilágosodás korában preromantikus vonások, azaz olyanok, melyeket a romantika később felhasználott, melyek ebben az értelemben a romantikát előzték. Kazinczy klasszicisztikus iránya is tartalmazott ilyen elemeket — így az Óssián-kultusz; — az ő klasszicizmusa is hogy úgy mondjuk, preromantikus” elemeket tartalmazó klasszicizmus volt. Mint Krejčí kutatásai is rámutattak, a közép-keleti irodalmakban a klasszicizmus és a szentimen-

talizmus egyszerre jelentkezett, klasszicizmusok preromantikus elemeket tartalmazó klasszicizmus volt.

A könyv következő két tanulmánya Herdernek Verseghyre és Kantnak a fiatal Kölcseyre tett hatásával foglalkozik. Felforrul a kérdés, vajon már a romantika előzményeinek tekinthetők-e ezek a hatások. Szauder felfogása szerint igen, mert ezeken a jelenségeken már nem uralkodik feltétlenül a felvilágosodás eszmerendszere. Kant gondolatrendszerének 1810-ben bizonyos mérvű adaptálását Szauder Kölcsey „első romantikus válságának” nevezi. Ugyanakkor cikkéből világos, hogy a nem romantikus Kazinczy és Dessewffy is Kant hatása alá kerülnek, csak Fichtével szemben vannak kétféleképpen, kinek tanítását Szauder is mint a „kantianizmus romantizálását” említi. De vajon a romantikát megelőző korra mennyiben mondhatjuk, hogy a felvilágosodás eszmerendszere uralkodik rajta? Már Szauder rámutat az *Orpheusszal* kapcsolatban „a szépirodalmi lázadás sajátos területére” való visszavonulásról, mely később a Martinovics-mozgalom elfojtása után a császári-rendi kompromisszum idején teljessé válik, és amelyik a felvilágosodás eszméinek tompulását, módosulását, és ezáltal az értelmiség válságát is magával hozza. A Martinovics utáni kor az, amely likvidálja a régi barokkos formákat is, és a nemesi közizlésbe beviszi elsősorban a deákos klasszikus metrumokat és az ennek megfelelő új stílust. E korszak vezető iránya a felvilágosodásnak már csak bizonyos elemeit tartalmazó klasszika, amelynek legfontosabb vonása éppen a nyelvi kérdések előtérbe kerülése. Ez az irány tartalmaz bizonyos preromantikus elemeket is, de ez utóbbiakat a romantika sokszor éppen ellentétes értelemben használja fel. Így vitatható hogy az értelmiségnek e korban átélt válságait mennyiben tekinthetjük a romantika előzményeinek.

A magyar romantika társadalmi alapját Szauder könyve meggyőzően jelöli meg a császári-rendi kompromisszum felbomlásában, amikor a nemesség a Habsburgok és a parasztság közé került. Nem kevésbé találó a magyar romantika ebből származó alapvető sajátosságainak felsorolása: tudatos mozgalmoszerű népiesség, az ősi dicsőség, másfelől a szabadságharcos múlt felidézése, továbbá az eredeti nemzeti irodalom megteremtésének programja. Ez a megállapítás azért nagyon fontos, mert már magában foglalja a magyar romantika értékelését is, ellentmondásai közt is alapvető progressivitásának kimondását. Szauder az ilyen értelmű romantika első megjelenését az 1814—1818 közötti időre teszi, és tüneteit főleg elvi-filozófiai területen keresi tanulmányaiiban. Fejtegetései a következő kérdések köré csoportosulnak: a génusz elve, a

sorsfilozófia, majd az organikus evolúció és a nemzeti eredetiség kérdése. A stílusbeli és műfajbeli átváltódásra inkább tesz Vörösmarty-tanulmányában.

A génusz új jelentése Kölcseynél mind „a körülményekkel, sorssal dacolni akaró egyéni alkotó erő”, mind „a nemzeti és egyéni szabadságvágy megtestesítője” értelemben jellegzetes romantikus fogalom, s hogy ennek a „sorssal” való birkózása tipikusan romantikus motívum, ez aligha vonható kétségbe. Szauder elemzései e téren nemcsak szépek, mélyrehatóak, de tökéletesen meggyőzőek is. Probléma inkább az organikus fejlődés kérdésében van. Az organikus fejlődés elve a historizmus formájában mindenféle romantika egyik alapvető eszméje, de az a gondolat, hogy az evolúció voltaképpen céltalan, emelkedést nem jelent: a magyar romantika sajátos eszmemenetébe hogyan illik bele, ezt még megvilágítandónak gondolom. Az ősi, dicső múlt feletti borongással, a „magyar karakteri szentimentalizmussal” nyilván harmonizál, de a regeneráció eszméje már aligha fér bele. Van valami feszültség az 1816-ban írt *Töredékek* és az 1817-ből való *Rákoczy hajh...* eszmei tartalma között. Szauder utal rá, hogy a *Parainesis* már egy nagy túllépés a *Töredékek* utolsó részének filozófiáján, mint ahogy Széchenyi is a Mme de Staël-féle „perfectibilité”-vel korrigálta az organikus fejlődés elméletét. Szauder okfejtése viszont egyértelműen meggyőző, bátran mondhatjuk kitűnő, mikor a *Töredékek*ben foglalt evolúció-elv kimondásának a Kazinczyval való szakítás és a Kazinczy-féle klasszika meghaladásával való összefüggését fedi fel. Am a nyelvújítási harc hasznosságában való kétely is lényegében válság volt, igaz, előrevivő válság, de az új irány, a romantika felé való konkrét fordulás, egyrészt a *Rákoczi hajh...*-ban, másrészt „a népdal tónjának” próbálgatásában jelentkezik igazán.

Szauder nagy tudással és mély beleéléssel mutatja meg Kölcsey belső vívódásait, egészi ki és részben korrigálja is e tekintetben régebbi könyvét. Különösen kiemelkedők azok a tanulmányok, melyek a kritikus Kölcseyben mutatják meg a hangja tisztulásáért, eszméi tökéletesedéséért küzdő költőt, akinek minden bírálat mintegy operáció saját magán, heroikus erőfeszítés régebbi énjének meghaladására. Az Iskola bilincseinek lerázása, régebbi bálványainak lerontása után szabadon akar szárnyalni a génusz, de ekkor meg maga szab törvényeket önmagának — és másoknak. A stúdium és „regula még inkább tartozik a generáció mint más akárcikre”. A magyar romantika kétségkívül a teremtő génusz szabadságának hirdetője, de ugyanakkor új törvényszerűségek terem-

tése is. A Kölcsenyél sokkal kevésbé elméleti hajlamú Vörösmarty is „mértékbe szorítá” „kisdéd vágyait, rendetlen képzeletű árját,” pedig Szauder taláiban benne látja a jellegzetes „romantikus alkotót”, és szép szavakkal így jellemzi alkotó képességét: „költői világa óriásivá nő elődeihez képest, s ez egész világon az ő szubjektív, tulajdon, kezdetől végig egynemű tónusa ömlik el. . . a költői szubjektivitás teljes varázslatával képes reagálni a világra, a tükrözésnek máris visszavetülül és gyullasztó fényeivel. . .”

Rendkívül hasznos volt, hogy ezek a szétszórtan kiadott tanulmányok most egy kötetben jelentek meg. Nemcsak a hozzáférhetőség miatt, hanem főként azért, mert valóban egy nagyon alapos filológiai tudású, kiért ítéletű irodalomtörténésznek átgondolt, eredeti és az eddigi kutatási eredményeknél sokkal mélyebben bevilágító koncepciója

tárult eléink a magyar romantika kezdeteinek olyan fontos kérdéséről. Sőt, nemcsak a kezdeteiről, a beéréséről is. Mint már utaltunk rá, Szauder Csongor és Tünde tanulmánya is az e műalkotásról írt legjobbak közé tartozik.

Szauder József érdeklődése nem korlátozódik a magyar irodalomnak egy korszakára, ezt szépen igazolja az a néhány finoman elemző esszé és értékelő tanulmány is, melyet Krúdyról, Babitsról, Kosztolányiról írt. Krúdynak álmodó-valóságot, jelent és emlékezést egybemosó előadásmódjában is a romantikus költőiségnek egy kései, a túléltséggé ízeivel ható megnyilvánulását mutatja be.

Szauder könyvét azzal az érzéssel teszi le a kutató, hogy ezt még munkája folyamán sokszor fogja forgatni. Azt hiszem, ez a legnagyobb elismerés, amit elmondhatunk róla.

Horváth Károly

BERZSENYI DÁNIEL VÁLOGATOTT MŰVEI

Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Mayer Erika. A bevezető tanulmányt írta Mezei Márta. Bp. 1961. Szépirodalmi K. 536 l. (Magyar Klasszikusok)

Nem teljes kiadásra, amely összkiadás igényével lép fel, láttunk példát, de olyanra, amely kevés híján teljes és mégis „válogatott művek”-nek kíván mutatkozni, vajmi keveset. Itt ezzel a ritka esettel állunk szemben. A kötet közli Berzsenyi valamennyi versét, egy kivételével összes tanulmányait, drámatörzseit, sőt népdalgyűjteményét is. Válogató munkát a szerkesztő csak a levelek között, s annyiban végzett, hogy a *Kritikai levelekből* és a *Mezei szorgalom*ból részleteket ad, s mellőzi a bfrálatokat, a *Verselésről* szóló rövid értekezést. A terjedelem nem túlságos bővítése árán (a leveleket nem számítva, amelyek szemelvényes közlése, népszerű kiadásról lévén szó, indokolt) a kötet könnyen teljes is lehetett volna. Alighanem a Magyar Klasszikusok szerkesztői elveihez igazodás hozta létre az összkiadás-válogatás e hibridjét. Hogy ebben a sorozatban általában válogatott művek jelenjen meg, természetesen helyes, mert a nagy íróknak sem minden munkája klasszikus. De ez a kötet igazában nem szelektál, csak egyet-mást elhagy, bár valóban a legkevésbé lényeges. Ezzel egyrészt lemond arról a többlet-értékről, amelyet a teljesség önmagában jelent (s különösen fájjaljuk, hogy ennyire bő keretek között a *Mezei szorgalom* szövege szemelvényes), másrészt nem felel meg annak a gyakorlati-didaktikus célnak, amelyet a jó válogatás a költő java termésének felmutatásával, kiemelésével tölthet be.

A szöveggondozás egyébként kifogástalan. A szerkesztő, a népszerű kiadásoknál általában megszokott gyakorlattal szemben, bár megbízható korábbi kiadásokra támaszkodhatott, önálló filológiai munkával, a kéziratokhoz is sűrűn visszatérve igyekezett — és sikerrel — kialakítani a leghitelesebb szövegeket (pl. Felsőbüki Nagy Benedekhez, Platon). Itt-ott talán ennél is tovább mehetett, merészebben szakíthatott volna a kialakult szövegközlési hagyománnyal. Érzésünk szerint leginkább a *Barátimhoz* (Én is éreztem . . .) c. vers esetében lett volna ez helyén. Ha a zárószakaszokat a korábbi változat alapján közli főszövegében, irodalmunk egyik legmegragadóbb költői fordulatát mentette volna ki a jegyzetek homályából („S mint az őszült kor, komor és magányos Rejteket választ s *szelődje mellett Rágja bajjúsát*”) — ezt a bámulatosan tömör remeklést, amelyet nagy szuggesztivitással jelenít meg egy történelmileg hiteles típust a maga egész atmoszférájával együtt, s fogalmazza meg a csalódásaiba, komor falusi magányába süppedt Berzsenyi portréját. Bár a költő a későbbi változatból maga hagyta el ezeket a Mondolat és más komisz kritikák által céltáblálul vett szavakat, ezt már nyilvánvalóan a megsebzett és megzavart Berzsenyi tette.

A szerkesztő a fontosabb szövegváltozatok közlésének gondját is magára vette, s ez Berzsenyi esetében, aki klasszicista elveihez

híven annyit csiszolt művein, a nem filológus olvasó számára is érdekes és tanulságos. A jegyzeteket lelkiismeretesség és következetes átgondoltság jellemzi. Kellő ökonómiával adják meg az érdeklődő olvasónak a szükséges keletkezés- és szövegtörténeti tájékoztatást, a tömör, pontos tárgyi és nyelvi magyarázatok pedig egyaránt elkerülik a mindent szájjáragasztás és az ötletszerűség — Berzsenyi eszmekörében maradvány — szcilláját és karibdísztét. Kár, hogy ezeket a tanulságos jegyzeteket a nagyközönség keveset fogja forgatni. Abban a Magyar Klasszikusok legfőbb kötetével közös gyakorlati hibában részesek, amelyet, bár a sorozat lassan befejezéséhez közeledik, nem haszontalan felemlíteni. Ha ugyanis a verseket s hozzá a jegyzeteket nem sorjában olvassuk (már pedig verseskötetekben mindenki szemelget), a művekhez tartozó jegyzetek kikeresése csak bosszantóan hosszadalmas böngészés árán sikerülhet, s ezt bizony az átlagolvasó nem győzi türelmellel. A sorozat további köteteknek legalábbis a tartalomjegyzékében fel kellene tüntetni a művek mellett a megfelelő jegyzetek lapszámait, vagy ami még jobb, minden egyes jegyzet margóján utalni a hozzá tartozó mű lapszámára.

A bevezető tanulmány megírásának kétféleképp is nehéz feladatát Mezei Márta vállalta. Berzsenyiről egyfelől azért nem hálás írni, mert bizonyos filológiai, időrendi és életrajzi problémák megoldatlanok, és ismert okokból kevés a remény, hogy valaha is megoldódnak, nem hálás másfelől azért, mert kevés életmű van irodalmunkban, amelyet annyi kitűnő elme többet és mélyebben elemzett volna, így újat mondani róla valóban nem könnyű. A tanulmány szembevetendő erényei a világos és logikus felépítés, a fegyelmezett gondolatmenet, a költő válságokkal szabdalta életútját meghatározó társadalmi hatóerők elmélyült vizsgálata, a művek és a történelmi környezet következetesen korrelatív szemlélete. Vezető szempontja (a Berzsenyi-probléma marxista értelmezésének egyetlen lehetséges útja) a költőnek a felvilágosodás eszméihez való alapjában pozitív viszonya, melyet a nemesi konzervativizmus és a társadalmi és kulturális küzdelmekről elszigetelő birtokos-nemesi életforma hatása keresztet és tesz ellentmondásossá. A szerző finom érzékkel fejti fel az egymással ellentétes világnézeti erők belső küzdelmét, s ennek ide-oda hullámlásával motiválja a költő-pálya szakaszainak kialakulását, a megtorpanásokat és előrelendüléseket. Berzsenyi magánya, az életmű töredékessége, a meredeken felívelő fejlődést követő lassú művészi hanyatlás, majd elnémulás végső fokon abban leli itt meggyőző magyarázatát, hogy a költő kezdetben csak felületes könyvilmények kapcsán találkozik

az aufklérizmussal, később pedig, amikor főként Kazinczyval kialakuló levelezése révén mélyebben magáévá teszi a felvilágosodást, elmúlt az a történelmi pillanat, amikor ez még egyértelműen felszabadító hatással lehetne rá. A felvilágosodás radikális korszaka lezárult, a kulturális programmá halványodó mozgalomnak már nincs az a sodrása, hogy világos életcél adván neki, megrogzított válságából kilendítse.

A szerző a maga igazi drámaiságában rajzolja fel a költő-pályát, mind a világnézeti tisztulását, a közösségre hasznos társadalmi szerepért folytatott szívós küzdelmet, mind a hősi, de egy kissé mindvégig meddőnek maradó (mert az eszmék terén a doktrinárségnél, s a morál időtlen szemléleténél messzebb nem vezetők) fejlődést.

Abból, hogy Mezei Márta vizsgálódásainak középpontjába a felvilágosodást helyezi, következik, hogy figyelmét legmélyebben az eddig elhanyagolt episztolák kötik le. Tanulmányának a költői levelekről szóló részei a legsikerültebbek és a legzadagabbak új eredményekben. Sokoldalú interpretálása nyomán ezek a művek, amelyeket a polgári irodalomtörténetírás többé-kevésbé valamiféle idegen testnek tekintett az oeuvre-ben: a legösszetettebb, a költő belső harcaiba, a megváltozott tartalomhoz új formát kereső erőfeszítéseibe legelőbb bepillantást engedő alkotásokká nőnek.

Általában a szerző leginkább ott van elemében, ahol összetett jelenségeket, finoman egymásba fonódó fejlődésmenteket kell elemeire bontania. Érdekesen világít rá pl. a *Religiók*, a *Kupa támadása*, a *Vandál bölcsesség*, a *Pesti Magyar Társasághoz és a Döbrentei Gáborhoz* címzett episztoła szövegszerű és eszmei összefüggéseire; a *Religiók*ban még a kereszténység történeti szempontú relativizálása előtt megtorpanó, a későbbiekben a vallások kritikájába a kereszténységet is belefoglaló deista felfogásra (54. l.); vagy a Berzevizzi elméletét bíráló, Kazinczyhoz intézett levél (1809) gondolatainak továbbélésére és továbbfejlődésére a *Mezei szorgalom*ban; az abban foglalt progresszív eszméknek gondolati-megfogalmazásbeli rokonosságára legnagyobb felvilágosult íróink egy-egy helyével. Kissé anakronisztikusan marasztalja el azonban a mű nacionalista tételeit, s nem tulajdonít kellő fontosságot Berzsenyi szövetkezett építkezést és termelést hirdető gondolatainak, amelyek nem tekinthetők az antik aranykor-gondolat pusztá lecsapódásának, mert több tekintetben, így különösen a székely kaláka-rendszer példájával, gyakorlati irányba mutatnak.

Mezei Márta tanulmányának árnyoldala némi intellektuális egyoldalúság. Meglehetősen háttérbe szorul, s nem elég plasztikus a költő egyéniségének, emberi arculatának

megrajzolása (amelynek fontosságát népszerűsítő kiadványban nem lehet eléggé hangsúlyozni), s ami még inkább kifogásolható: a formai elemzés szűkre szabott volta. Nem mintha ezen a téren nem volnának a szerzőnek találó és eredeti megfigyelései, mint a Berzsenyinéél gyakori jelenetési forma eltérő művészi funkciójáról a zsengekben és a nagy elégiákban (26. l.), a nagy ódák vers-záró technikájáról (24. l.) vagy a klasszicista forma-elemek jellegének Kazinczy hatására történt megváltozásáról (31. l.). Mindez azonban eléggé szűk térre korlátozódik az eszmei-

tartalmi tényezők vizsgálata mellett, s ez Berzsenyi meltatásában különösen is hiba. Valamennyi klasszikusunk között ő az, akinél a világnézet viszonylagos korszerűtlensége és a létrehozott magas esztétikai érték között a legmélyebb a szakadék, s ezt az ellentmondást csak nyelvertermő génusza természetének, a történelmi-társadalmi viszonyoktól csak részben meghatározott egyéni karaktervonásainak, sajátos erkölcsi tartásának mélyebb vizsgálata útján lehetne igazán megnyugtatóan feloldani.

Julow Viktor

ERDÉLYI JÁNOS VÁLOGATOTT MŰVEI

Válogatta: Lukácsy Sándor. A bevezető tanulmányt írta: Wéber Antal. Bp. 1961. Szépirodalmi K. 619 l. (Magyar Klasszikusok)

A magyar irodalomtörténet újabb szép kötettel törlesztette adósságát Erdélyi János iránt, amikor a Magyar Klasszikusok sorozatban megjelentette. A kötet sajtó alá rendezője Lukácsy Sándor, az előszó írója Wéber Antal.

Lukácsy Sándornak nehéz feladat jutott. Egy válogatott munkákat tartalmazó kötetben a válogatás szerepe nagyon jelentős, mert az húzza meg az arc fő vonásait, jelöli meg a pálya fontos állomásait. Az életmű ilyenfajta, szelektív kiadása, még ha a válogató szubjektív indítékaitól el is tekintünk, mindig valamiféle torzítással jár. Elkerülhetetlen, hogy a legjelentősebb művek kerüljenek a kötetbe, ami rendszerint egyoldalúságot eredményez. Erdélyi János esetében különösen fennforog ez a veszély, mert ő az irodalom, és hozzátehetjük, a tudomány területén is sokat és sokfélélt alkotott. Lukácsy maga is tudja ezt. Gondos, mérlegelő válogatásával sikerült a helyes egyensúlyt megteremtienie.

Különös örömmel vettük a gazdag verses anyagot. Erdélyiről, a költőről az utókor majdnem teljesen megelégedett. Egyetlen, 1844-ben megjelent verseskötetén, ma már nagyrészt hozzáférhetetlen albumokban, folyóiratokban elszórt versein kívül csak az a néhány tartja fenn emlékezetét, amelyet egy-egy ritka antológia vagy iskolai, egyetemi tankönyv őriz. Lukácsy helyes érzékkel ezek helyett a „standard” versek helyett a kevésbé elterjedt költeményeket sorolta a kötetbe. Még népdalait is mellőzte, csakhogy az Erdélyi egyéniségére, költői világára jellemzőbb darabok helyét kaphassanak.

Erdélyi, bár költészetét nem mérhetjük Petőfi Sándor vagy Arany János mércéjével, korának elismert, nagyhatású költője volt. Versei az 1830-as évek végén, az 1840-es években rendkívül népszerűek voltak; a korabeli almanachok, lapok,

elsősorban az *Athenaeum* legkedveltebb költője volt. Költészetének sikere nyitotta meg előtte a nagytekintélyű Kisfaludy Társaság és az Akadémia kapuit. Székács József fogalmazta meg kora ítéletét, amikor a Társaságba való beiktatásakor „népünk költője”-ként üdvözölte. Erdélyi méltán aratta költői babérait, mert új, plebejus tartalmat, új hangot hozott. A nép fia volt, népének érzésvilágát, gondolatait fejezte ki. Annak köszönhette népszerűségét, hogy a demokrata kor eszméinek adott hangot, mégpedig nem elvont általánosságok formájában, elnévelve róluk, hanem saját élményeivel telítetten, őszinte spontán ihlettel, egyszerű nyelven szólalt meg akkor szokatlan erővel és hitelességgel, szakítva a „szobaköltészet” finomkodó hagyományával.

Bár Lukácsy valóban kitűnően válogatta a verseket, három verset mégis hiányolunk, mert művészi értékükön túl nagyon jellemzőek keletkezésük idejére. A *Pályaeltek* a fiatal költő, a *Cornelia emlékezete* az érett férfi, az *Ilyés látnok* a szabadságharc bukása utáni évek megfáradt, de hitét nem veszített ember érzésvilágát tükrözik. (Az utolsónál bizonyára terjedelmi problémák játszottak közre.)

A kötet következő részlete a Próza művek, amelyekbe Lukácsy Erdélyinek 1844–1845-ös külföldi utazása során hazaküldözgetett leveleit és 1850-ben írt naplójegyzetét sorolta. Nem érthetünk egyet az úti levelek 46 lapnyi terjedelemben való közlésével akkor, amikor azok nem is olyan régen (1951) kötetben összegyűjtve megjelentek. Indokolt lenne közlésük, ha sok minden egyéb dolgozatról — éppen terjedelmi okoknál fogva — nem kellett volna lemondanunk. Helyesebbnek tartottuk volna tehát az 1843-ban, a *Regélő* Pesti Divatlap hasábjain megjelent magyarországi úti képek közlését, amelyek még azóta sem kerültek újabb kiadásra. Erdélyi úti

képei a hazai költészet szempontjából jelentősek, mert azokban, mint arról már Horváth János szólott, Erdélyi felhívta a figyelmet a hazai tájra. Buzdította az írókat, hogy saját élményeiken keresztül ismerkedjenek meg a vidék magyar népével. Itt beszél „a költészet-től megszenteit táj varázsáról” éppen az Alfölddel kapcsolatban, amelyet a magyar népköltészet legigazabb termőföldjének tartott. Ezekben az úti képekben kapcsolta össze — Petőfi előtt — az Alföldet a szabadságszeretet fogalmával, elsőbbséget adva annak a romantikus költők megénekelte hegyvidékek szemben, mely „a lelket is korlátozza”. Úti képeiben tette az alföldi magyar tájat a magyar jellem tájmásolatává, „a legfenségsébebb műköltői ihletek forrásává.”

A Tanulmányok között olvashatjuk az eddig még kötetben meg nem jelent *Levelek Ottíliahoz* egyik darabját és a Gyulai Pállal folytatott polémiaát, az *Én, a forma és a próza* c. tanulmányt. Különösen az utóbbi közlését vettük örömmel, mert ebben Erdélyi nála ritka szubjektivitással vall addigi ítései pályafutásáról, és ugyanakkor kitűnően jellemzi a szabadságharc bukását követő évek üres, kelmeieskedő, üzleti szellemű irodalmi életét. Hiányoljuk azonban az 1866-ban keletkezett *Pályák és Pálmák* c. dolgozatot, amely Erdélyi egyik legszebb és legértettebb tanulmánya.

A kötet jegyzetei Lukácsy alapos munkáját dicsérik. De ugyanígy a pontos, megbízható szövegközlés is. Egy-két megjegyzésünk azonban így is akad. Véleményünk szerint helyesebb lett volna az idegen nyelvű idézetek fordítását az illető tanulmányhoz tartozó jegyzetben adni, nem pedig a *Nevek és szavak magyarzatában*. Megkönnyítette volna az olvasást, ha csak egy helyre kellett volna hátrapoloznunk. Az 1844-es kötetben meg nem jelent versek datálásával kapcsolatban néhány helyreigazítás: a *Szóköltészet* c. vers nem az 1850-es évből való és nem az akkori naplóban szereplő Irmával hozható kapcsolatba, mint Lukácsy írja, hanem Erdélyi első feleségével, Vachott Kornéliával. A költemény első kidolgozása 1839. augusztus 21-i dátummal szerepel Erdélyi kéziratosa verseskötetében *Búcsú a szerelemtől* cím alatt. A későbbi címet 1844-ben kapta, amikor a vers végleges formáját nyerte. A *Vörösmarty* c. vers keletkezési idejét Lukácsy helyesen próbálja megállapítani, mert az valóban 1853-ban keletkezett. A *Pesti élet*-tel és a *Végakarattal* kapcsolatban: az előbbi 1855-ben, az utóbbi 1856-ban készült. A *Rút legény*, bár csak 1855-ben jelent meg, 1845-ös vers.

A *szini hatásról* c. cikk (amelyet Lukácsy a Kisebb prózák nyomán közöl) 1852-ben keletkezett, abban az évben, amikor a Szilágyi Virgil szerkesztésében kiadott *Értesítőben*, az *Irodalmi levelek* c. cikksorozat 3. és 4. darab-

jaként megjelent. A dolgozatot az 1890-es *Tanulmányok* is közli, feltüntetve a dátumot, az utolsó bekezdés elhagyásával (479—496. l.).

Ha Lukácsy Sándornak, a kötet összeállítójának nehéz feladat jutott, Wéber Antalnak, az előszó írójának még nehezebb. Ötvenöt oldalon kellett bemutatnia Erdélyi Jánost, a reformkor vezető irodalomteoretikusát, a költőt és a népdalgyűjtőt, a kritikust és a filozófust —, hogy csak tevékenységének legjelentősebb oldalait emeljük ki.

Wéber Antal öt rövidebb-hosszabb fejezetre osztja az előszót. Előbb Erdélyi költészetével, majd tanulmányaival és értékelésével foglalkozik. Az előszónak azzal a végkövetkeztetésével azonban nehezen érthetünk egyet, amely szerint Erdélyi „... az igazán plebejus érzéseket nem tudta eldalonli. Ismerte, szerette a népet, belőle származott, de nem értette meg teljesen...” Nem tudjuk, milyen tartalmat tulajdonít Wéber Antal a „plebejus érzéseknek”, hiszen amikor e versek keletkeztek, még csak az 1830-as évek végét írjuk, fél évtizeddel Petőfi fellépése előtt vagyunk. Tény az, hogy Erdélyi lírája szólaltatta meg először szinte jakobinus kicsengésű versében, az *Egy gyermek születésére* c. költeményben a jogfosztott nép teljes kiszolgáltatottságát, vagy a *Pórfü* hazátlanságát a nemesi hazában éppúgy, mint ahogy az egyszerű, mindennapi érzések, a családi boldogság, az otthon, a szülők, a szülőföld szeretete is először Erdélyi líráján csendültek meg plebejus tartalommal verseiben és népszerű dalaiban, Petőfi útját készítve elő. (Érdekes, hogy pl. Petőfi nemcsak 1845-ös úti leveleiben emlékezik meg szeretettel Erdélyiről és verseiről, hanem 1849. július 21-én, halála előtt tiz nappal Erdélyi versét, a *Botfához a koldus-t idézi*, mint azt Dienes András kimutatta.)

A kor eszméi iránti nagyfokú érzékenység, amely a későbbi években a kritikus és esztéta egyik legfőbb jellemzője lesz, már ekkor, a költőben jelentkezett. Verseit olvasva nemcsak nézeteinek bontakozását, véleményeinek formálódását követhetjük nyomon, mint Wéber mondja, hanem a kor eszmevilágának, a kor problémáinak változását is észlelhetjük. Az egyes fejezetek terjedelmét tekintve, látjuk, hogy Wéber célja, feltehetően valamiféle ökonómia alapján, elsősorban a tanulmányíró bemutatása volt, a tanulmányok részletes ismertetésén, elemzésén keresztül. Wéber Antal maga is meghatározza módszerét, amikor kijelenti, hogy célja Erdélyi gondolatainak felsorakoztatása elméleti tárgyú írásainak tükrében. Ennek a tárgyalási módnak előnye, hogy jobban fel tudja hívni az olvasó figyelmét egy-egy, a mai kort leginkább érdeklő kérdésre, vagy egy értékes gondolatra. Wéber Antal jól ismeri a kort, világosan látja a korszak legfontosabb elvi problémáit. A szabadságharc előtti évekből elsősorban az *Egyéni*

és eszményi c. tanulmányt emeli ki, Erdélyi ösztönös realizmusát vizsgálva.

Nagyobb terjedelemben és alaposabban foglalkozik a szabadságharc bukását követő évek írásaiival. Szépen elemzi az *Egy századnegyed* (és nem *Egy negyedszázad!*) gondolatait, helyesen állapítja meg helyét az ötvenes évek irodalmában, kiemelve a tanulmány úttörő jelentőségét, szintézis jellegét. (Az elismerést némileg csökkenti az a tény, hogy e megállapítás után fél lappal később már arról beszél, hogy a dolgozat nem több „az éles elmével és tudományos alaposaggal feldolgozott rész munkálatok kissé hevenyészett összefoglalásánál. A szintézisnek inkább a lehetőségét érezzük.” (24–25. l.)) Még nagyobb teret kapnak Erdélyinek a lírával foglalkozó tanulmányai, amelyeket Wéber alaposan, gondolatébresztően elemez, így *A legújabb magyar líra* (1859) és *A legújabb magyar líra* (1863) c. dolgozatait. Megállapításai helyesek, jól jellemzi Erdélyinek a provincializmus ellen folytatott harcát. Esetleg még azt lehetett volna hangsúlyozni, hogy Erdélyi — aki maga is népies költőként indult — már előbb, 1853-ban felveszi a harcot a híg epigonizmus, a népiesség gondolatával visszaélő népieskedők ellen. (Ennek kiemelését az is indokolta volna, hogy a *Népköltészet körül* c. tanulmány nem kapott helyet a kötetben.)

Összefoglalásul: Wéber tehát jól látja az egyes tanulmányok értékeit és hibáit, helyesen mutatja be jelentőségüket és a kor irodalmában elfoglalt helyzetüket. Az így kialakult kép még árnyaltabbá vált volna, ha a szerző nem szorítkozik csupán Erdélyi és Gyulai Pál ellentétének *jelzésére*, hanem részletesebben kifejti nézeteik azonosságát, ill. különbözőségét (nemcsak az *En*, a *forma és a próza* kapcsán), és nem hagyja bizonytalanságban az olvasót a köztük levő ellentéték természetét illetően.

A fent említett és bemutatott módszerből következik, hogy az egyes művek kiemelése, azok részletesebb elemzése következtében a figyelem elterelődik az egész életműről, és háttérbe kerül az ember, az alkotó maga.

Nem kerül sor — többek közt — Erdélyi János talán legjellemzőbb vonásának megrajzolására sem, amelyet már Ady Endre is észrevett. Ady nagy tisztelettel emlékezik Erdélyire, aki „... európai elme volt, minden nagy eszmeáramlat értője és bajnívója.” Erdélyi a nagy felismerések embere, szellemi mozgató, ösztönző erő volt. Ez a vonása a negyvenes években éppúgy jellemzi, mint sárospataki tartózkodása idején. Ő maga 1850-ben, addigi munkásságára visszatekintve ezt így fogalmazza meg: „... munkálódásaim iránt úgy néztem magamra, mint aki *elvé által magot vet*, legfőképpen is földalatti törzsek lett volna irdalmi állásom, mit bánom én aztán, akárki legyen a fának teteje, a dicső-

ség hordozója”. Ennek a megjegyzésnek az öszintességében — ismerve Erdélyi egyéniségét — nincs okunk kételkedni. Barátja, Pálffy János, a szomorú sorsú erdélyi emlékiró, jegyzi fel róla, hogy nem ismert még olyan embert (talán csak még Eötvös Józsefet), akiből annyira hiányzott volna az írói irigység, mint Erdélyiből. Ezért is tudta olyan elfogulatlanul méltatni az általa vetett és nevelt magból kikélt terebélyes fa csodálatos gyümölcsét: Petőfi Sándort és Arany Jánost.

Az előszó csak műveltségét méltatja, és nem történik említés állandó szellemi készenlétéről, dinamizmusáról, a kor eszméi iránti hallatlan érzékenységről. Erdélyi élete végéig nem lankadó érdeklődéssel követte mind a hazai, mind a külföldi szellemi mozgalmakat, arra figyelve elsősorban, ami a magyar fejlődés szempontjából számottevő, jelentős lehetett. (Éppen ezért elsietettnek éreztük Wébernek azt a megjegyzését, mely szerint Erdélyi sárospataki elvonultságban rosszul tájékozottan élt.) Emberi magatartásából következik, hogy megállapításában a fejlődés elvét mindig szem előtt tartotta, ítéleteiben arra fámáskodott. Ahogy pl. nem fogadta el a Toldy-féle korszak-lezárási elméletet: „az irodalmi korszakok becsomózásának” elvét, úgy azonnal felszólt, amikor Gyulainál is — mutatis mutandis — jelentkezett, még ha csak tendencia formájában is. Ez a gondolat fejeződik ki Arany kisebb költeményeiről írott bírálatában is. Arany nagyságát feltétel nélkül elismeri, de szembeszáll az „irodalmi cél” érdekében történt gloriofikálással éppen az irodalmi fejlődés, „a művészi cél” érdekében. Ne állítsunk az írók elé példát, modort, engedjük egyéni útakon fejlődni őket — vallja. „Szeretem a szellem útját nyitva tartani, szeretem az ifjat küzdésben látni, de hadd legyenek előtte nyitva a pálya sorompói.”

Ugyancsak említett tulajdonságából fakad az a szintetikus, organikus látásmód, amely pályáját jellemezte, és amely a népköltészet és a magyar filozófia múltjának, ill. jelenének búvárlásán át az egyetemes irodalomtörténet megírásához vezette.

Az egyéniség megrajzolásának, a pálya legfőbb állomásai megjelölésének hiánya magával hozta az Erdélyi életművének és pályájának értékelése körül mutatkozó bizonytalanságokat. Így például az előző olvasója nem tudja meg, hogy Erdélyi 1842-től a *Régelő Pesti Divatlap* kiadója, ill. szerkesztője volt, amely éppen a Wéber által is kiemelt ösztönzerű realizmus igény szempontjából nagyon jelentős eredményeket hozott. Érdekes módon, annak ellenére, hogy Wéber Antal az egyes műveket általában biztos kézzel rakja egymás mellé, adós marad az egész életmű biztos, határozott megítélésével.

A következetes gondolatmenet hiánya az előző szövegben belső ellentmondásokat szül.

Wéber egy helyütt azt mondja, hogy Erdélyi „csak addig tud hatni, amíg a történelem fő sodrában él.” Ezek szerint tehát 1851 utáni nagy tanulmányai, hogy csak az 1853-as *Népköltészet körül* (*Népköltészet és kelmeiség* a Kisebb Prózákban), az *Egy századnegyed-et* vagy a magyar líráról írtakat említsük, már nem hatottak? Néhány mondatnál később viszont éppen sárospataki tartózkodása idején keletkezett műveit emeli ki, amikor azt írja, hogy „sárospataki tevékenysége lényegesebb eredményeket terem, mint Gyulai Pál hivatalos irodalmi hatalma.”

Ellentmondást érzünk a Madách-bírálattal kapcsolatban mondottaknál is. Az 1862-ben írt kritikát Erdélyi „utolsó progresszív fellángolásaként” tartja számon, majd így folytatja: „... még akkor is, 1862-ben, minden torzító hatás ellenére is töretlenül élnek elméjében a haladó pályakezdet szubjektív vitáit.” Ezek szerint 1862 után írt művei, így pl. a külön is kiemelt Egyetemes irodalomtörténet nem tekinthető értékes, progresszív alkotásnak?

Az előszó néhány megállapítását még a következő megjegyzésekkel szeretnénk kiegészíteni. Erdélyi származásáról szólva nem elég, hogy „szegény szülők gyermekeként látta meg a napvilágot”, mert éppen paraszti, telkes jobbágyszármazása, szinte végvári (Ung megyei) magyarsága determinálja egész életművét. Erdélyi népiességéről szólva Wéber kiemeli „tudatosabb népiességét”, de nem beszél népiességének politikai tartalmáról, arról a minőségi változásról, amely az addigi Herder-idézésekkel szemben a többletet jelentette.

Az előszó megállapítása, mely szerint Kazinczy Gábor nagy hatással volt fejlődésére, igaz, de nem 1834-től, csak 1837-től

kezdve van Erdélyi szorosabb kapcsolatban Kazinczyval. Ettől az időtől kezdve írja nagyobb rendszerességgel verseit és nem 1834-től. 1834-ben csak egy verse, 1835-ben négy és 1836-ban csak három verse készült. Ezekből az évekből csak egy kritikájáról tudunk, a Bezeredy Gergely verseit elmarasztaló, 1837-ben megjelent bírálatról. Többet nem írt, ekkor még nem foglalkozott kritikával. Az ügyvédi vizsgát nem „a megélhetés gondjaitól való aggodalmában” teszi le, hanem „azért a nyomorú vigasztalásért, hogy rangom [azaz honorációját] legyen a társaságban, mely kedvét leli a szóban és a cimbén”... írja 1841 elején Szemere Miklósnak. A *szini hatás ügyében* c. dolgozata nem jelent meg 1840-ben, mint az előszóban olvashatjuk, csak 1852-ben Szilágyi Virgil Ertesítőjében, ill. 1890-ben a *Tanulmányok*-ban. — Nem érzünk ellentmondást abban, hogy valaki szerelmes és „mindamellett a népdalokról, a lengyel szabadságharcról ... elmélkedik”, mint azt az előszó Erdélyi bujdosása idejéről írja. Különösen akkor nem, ha ez az érzés a kétségbeejtő, nyomasztó valóságból való menekülést is jelentette, mint éppen Erdélyi esetében. Erdélyinek a provincializmus ellen folytatott harcában szó esik a „vidéki irodalomról”, amellyel a magas szintű nemzeti stb. irodalmat helyezi szembe. A „vidéki” szó használata (Erdélyi maga sem alkalmazza) itt félreértést okozhat, hisz ekkor Erdélyi maga is vidéki volt, azaz vidéken élt, és mégsem volt provinciális. Véleményünk szerint sokkal részletesebben kellett volna szólni Erdélyi sárospataki éveiről, ez esetben az a vád, hogy elzárkózott a közéletől, önmagát döntötte volna meg.

T. Erdélyi Ilona

ARANY JÁNOS ÖSSZES VERSEI

A bevezető tanulmányt írta: Keresztúry Dezső. Sajtó alá rendezte: Keresztúry Mária. Bp. 1961. Szépirodalmi K. 776 l.

E kiadvány fontos lépés a Voinovich-féle Kritikai Kiadás (= Krk) felülvizsgálatában, bevezetőjében pedig Arany életművének egyik leghivatottabb szakértője szólal meg.

Keresztúry esszéjében elsősorban a tömörség, a magyarázkodás nélküli biztonság ragad meg, amellyel végigvezet egy nagy géniusz sokat vitatott pályáján. Szinte növeli a feladat nehézségeit, hogy szerkesztő- és forma-érzéke annál szívósabb harcba kezdhesen ellenük: alig 40 lapra korlátozza magát, s bár az alkalom csak a líra és kisepika rajzára köteleznék, ő mégis az egész Aranyról szól. Az egész Aranyról: az alkotóról, sőt a verskötetek

megtervezőjéről éppúgy, mint a kor fiáról s egy meghatározott testi-lelki alkat hordozójáról. Ez a portré nem polémikus, határozott vonalvezetésével mégis vitát jelent nem egy Arany-konceptióval szemben. Keresztúry nem fogadja el azt a Lukács Györgytől eredő felfogást, mely a fiatal Aranyt egészen plebejus forradalmárrá, Petőfi testvérszellemévé teszi, hogy aztán annál jobban hangsúlyozza az 50-es években bekövetkező törést, az állítólagos „tragédiát”. Helyesen hangoztatja, hogy a *Toldi* nemcsak „a népi sarjadék” hőskölteménye, hanem az „érdekegyesítés” politikájának győzelmét is jelképezi.

Az önkényuralom idején (1853 után) tud nála utkeresésről, ír arról, hogyan lesz hang-súlyozottan „nemzeti költő” részben a Gyulai—Csengery kör hatására. De a folyamatot a maga összetettségében látja, a meghódított új csúcsokról, megőrzött értékekről éppúgy tud, mint a közelmúltban gyakran túlszínezett problematikusságokról. Figyelemre méltó s számunkra teljesen meggyőző, hogy Keresztúry 1849-et nem tartja korszakhatárnak Arany útján, hanem a cezurát 1853-ra teszi: az új viszonyok tudomásulvétele költői magatartásban ekkor indul meg igazán! A jó színtézis csak találoán jellemzett részletekre épülhet: ezt a közhelyet a bevezető is igazolja, melyben a főbb művek kiemelése és megítélése általában meggyőző, s különösen szépek az *elvezetett alkotmányról*, az *Ősziékről* s a kis műfordításokról írt bekezdések. Hiányérzetünk támad azonban a *Toldi estéjével* s kivált a *Buda halálával* kapcsolatban; a tárgyalás itt fontos kérdések mellett siklik el, azonfelül szűkszavú, részben homályos is.

Az esszé mindvégig az érzelmi megindultság és emelkedettség érzékeny stílusművészettel megszóllaltatott hangnemében íródott, nem hiányzik azonban belőle a „száraz” filológiai részleteredmény sem. Így igen tanulságosak a szerző megjegyzései a *Kisebb költemények* és az *Összes költemények* felépítésében megmutatózó költői szándékokról. Sürgős szükség lenne ehhez hasonló vizsgálódásokra, hogy tisztán láthassuk klasszikusaink verskötet-szerkesztő módszereit!

Keresztúry Mária szöveggyűjtési munkája eredményét joggal nevezhetjük fél-kritikai edíciónak, amely átmenetileg — a Voinovich által sajtó alá rendezett kötetek új megjelenéséig — fontos segítője lesz az irodalomtörténészeknek. A Kritikai Kiadás legnagyobb fogyatékoságát, a kisebb költemények két különálló kötetre való széttagolását már Keresztúry Dezső korábbi szövegkiadása (*Arany János összes költeményei*. Bp. 1955. Szépirodalmi Kiadó.) megszüntette, ám a gondosabb közzététel, új darabok beiktatása, kronológiai javítások elvégzése, átgondoltabb csoportosítás érdekében nagyon is szükségesnek bizonyult az új kötet. (Bírálatunkban elsősorban a Voinovich-kiadással tesszünk összehasonlításokat, s Keresztúryék két művét inkább egységükben tekintjük.) Csak sajnálhatjuk, hogy a Szépirodalmi Kiadó, mely a könyv bibliofil kiállítását oly derekasan elősegítette (Borsos Miklós rajzai okán egyik legszebb Arany-kötetünk ez, rangsorban mindjárt a Zichy illusztrálta balladakiadás után a helye), nem tanúsított hasonló nagyvonalúságot textológiai tekintetben, nem egyezett bele Arany helyesírásának hűségesebb követésébe.

A KrK-hoz képest új darabok részint levelezésből kiemelt jóízű tréfalkozások Pető-

fivel, Lévaival, Tompával, melyeknek legújabb filológiai elvek szerint éppúgy meg kell jelenniük itt a költemények sorában, mint a levelezés ciklusában, részint kétes hitелű versek. Az utóbbiak sorában helyt kap a Voinovichtól ismert, de technikai okokból nem publikált *A dévaványai juhbehajtás* s egy népies vígővers „*Takarodót harangoznak*” kezdetű 5 versszaknyi töredéke. A kiadói megjegyzés egyiket sem tartja föltétlenül Aranyénak, ám a szkepszis nem *egyformán* jogosult a két esetben. A juhbehajtás históriája belső és külső okok alapján — hogy statisztikus módra szóljunk — legalább 50%-os valószínűséggel a fiatal Arany írása, még az említett töredéknek 10%-nál nagyobb hitelt semmiképp sem adhatunk. Megtalálásának körülményei felette homályosak, s az egész jelentéktelenebb, kezdetlegesebb annál, semhogy az érett költő alkotásának tekinthessük. Az ifjúkori és a magánéredékű versek között külön csoportba foglalása népszerű kiadás esetén jogosult eljárás, a majdani KrK azonban aligha tehet majd ily megkülönböztetést!

A fordítások száma a tanulmányokból és bírálatokból kiválogatott részletekkel gyarapodott, így kerültek a kiadásba a Biblia egyes sorai, Millien és Wittgenstein költeményeinek egy két szemelvénye, mindezeknél azonban jóval fontosabb az az érdekes válogatás a Szakuntalából, amely eredetileg *A hindu dráma* c. könyvismertetés megállapításait illusztrálta. A verses fordítások ezúttal — tekintet nélkül torzó vagy befajzott voltukra — mind egy helyen vannak, az eredeti költeményektől elválasztva, szigorú időrendben. Ez eljárás következetesebb Voinovichénál, aki a műfordításokat meglehetősen öletszerűen szórta szét az 1. és 6. kötetben, mégsem fojtható el némi aggodalom vele kapcsolatban. Ily módon ugyanis az eredeti költemények sorából kiesett pl. *Az új görög dalnok*, a *Nyerészkedés*, *Az utolsó jópap* stb. megannyi olyan alkotás, amely annak idején magába sűrítette Arany élethangulatát, s fontos pillér volt a *Kisebb Költemények* épületében (amint ezt a bevezetőben Keresztúry meggyőzően bizonyítja). A kritikai kiadások tárgyalás alatt levő szabályzata szerint „a kisebb műfordításokat, ha ezek száma nem nagy, az eredeti művek közé kell elhelyezni műfajuknak és az időrendnek megfelelően.” Mindez — úgy hisszük — nemcsak a majdani KrK-ra áll, hanem megszívlelhető a népszerű edícióknál is!

Barta János cikke (*Arany — adalékok*) a *Reményinek* c. költemény keletkezési időpontját illetően helytálló észrevételt tesz. Barta itt Bikácsi László korábbi közleményével (ItK 1955. 82—84.) egybehangzóan azt vallja, a költemény, melyet Voinovich 1859-re helyez, valószínűleg 1860 májusából való. Kettejük nyomós érvei alapján a sajtó alá rendező legalábbis meg-

kérdőjelezhetette volna az 1859-es évszámjelzést. Másutt azonban Keresztúry Mária helyesbítette a KrK időközben tévesnek bizonyult datálásait. Így pl. a Rozvány Erzsébethez szóló *Egykori tanítványom emlékkönyvébe* c. verset Voínovich sőt Keresztúry is (1955-ben) még 1850-esnek tartotta, most azonban Sáf-rán Györgyi beható kutatásai alapján (*Arany János és Rozvány Erzsébet*. Bp. 1960. 45.) joggal sorozódott az 1847-es év költői termésébe. A Jókai-kutató örülhet a gondosságnak, mellyel Keresztúryék a maguk helyére tették a két, Jókaihoz írt verses szerkesztői megrovást: A KrK 6. köteté mindkettőt 1862-vel keltezte, itt — helyesen — az első 1861-be, a második 1862-be került.

Az utóbbi időben két jeles irodalomtörténészünk vitakozott arról, melyik legyen a *Családi kör* véglegesen elfogadott szövege. Az, amely Aranyé a cenzúra kikényszerítette, de mesteri változtatás tartalmazza, vagy a valamivel halványabb, cenzúrázatlan textus. Barta János a cenzúrázatlan variáns mellett (It 1959. 67.), Kristóf György (It 1959. 474—78.) a későbbi átdolgozás érdekében emelt szót, s mindegyikük súlyos argumentumokat vonultatott fel.

E kötet az átdolgozott formát adja a 85—90. sorokban, amiben nincs semmi kivétel. Ám az már nem helyes, hogy a cenzúrázatlan variánsnak nyomát sem leljük a műben. Nem elvont filológiai kérdés ez, hanem gyakorlati, népművelésünkkel, magyar tanításunkkal szorosan összefüggő. A KrK nyomán 1951-től kezdve — a tankönyveket nem számítva — legalább 20 000 példányban terjedt el a korábbi, cenzúrázatlan szöveg-típus, sok tízezer fiatal tanulta így az iskolában a verset, hisz a *Családi kör* az általános iskola V. osztályának magyar olvasókönyvében éppúgy szerepel, mint a gimnázium III. osztályának szöveggyűjteményében. De így hallottam a költeményt Arany-esteken is, ismert előadóművésznőtől. Ha tehát nem akarunk zavart, bizalmatlanságot kelteni könyvkiadásunk közelmúltban kibocsátott kötetivel szemben, akkor a továbbiakban fel kell majd hívunk a figyelmet mindkét szövegváltozat eredeti, hiteles voltára. Sajnálatos, hogy erre ezúttal nem került sor! Végül a címről: ahhoz, hogy ez a tartalmat fedje, legalább a kisebb, trilógiákon kívüli töredékeket kellett volna még fölvenni.

Nagy Miklós

*

Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. II. kötet 2—3. füzet (1272—1290). Szentpétery Imre kéziratának felhasználásával szerkesztette Borsa Iván. Bp. 1961. Akadémiai K. 527. I. (Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 9.)

Elsőrangúan fontos munkára vállalkozott a század első felében Szentpétery Imre *Kritikai Jegyzékének* összeállításával és első füzetének publikálásával (1923—1943). Hozzávetőlegesen ötezer királyi, vagy királyi pecséttel megerősített oklevelet tarthatunk számon az Árpád-korból. Az a — nemcsak történész — kutató, aki e korszak okleveles anyagához fordult adatokért, fájdalmasan nélkülözte a lehető biztos támpontokat nyújtó jegyzék teljességét. Szentpétery 2300 oklevél regisztrumát adta közre (1001—1272). Most pedig, csaknem két évtizeddel elteltével, az ő kéziratának felhasználásával Borsa a IV. László-kori okleveles anyag regisztrálását végezte el. Ez a, Szentpétery eredeti beosztása szerinti, II. kötet 2—3. füzeté 1350 oklevél fontos adatait közli: megállapítható vagy kikövetkeztethető keltezésüket, esetleg a kelet megállapítására vonatkozó megjegyzést, utalást a szakirodalomra, továbbá az oklevelek kivonat tartalmát, az aláíró méltóságok névsorát, az eredeti példány leírását, lelőhelyét (az Országos Levéltár mikrofilm számát), átírataikat és kiadásait, végül — ha szüksé-

gesnek látszott — hitelességükre vonatkozó megjegyzéseket. A korábbi füzetekhez hasonlóan itt is találkozunk oklevelek teljes szövegkiadásával (szám szerint 245-tel), — ha az illető oklevél mind ez ideig kiadatlan volt.

Mint hogy az Árpád-kori magyar irodalomtörténetnek lényeges problémái nagy többségükben az okleveles anyagból vett adatokkal oldhatók meg csupán (Anonymus-kérdés, Toldi monda stb.), nem említve külön azt, hogy a jokolátor-kérdéshez ezek nélkül hozzányúlani sem lehet (vö. Pais: Árpád- és Anjou-korimulattatóink. Kodály Emlékkönyv 1953.), nyugodtan feltételezhetjük, hogy első három századunk okleveles anyagában további ismeretlen, illetőleg irodalomtörténetileg fel nem tárt becses adatok rejtőzhetnek még. Mindezek nyilvánvalóvá tesszik, hogy bárki is e korból származó adatokkal bizonyítani vagy cáfolni akar, a megbízhatóság érdekében első-sorban és természetesen a *Kritikai Jegyzék*hez kell fordulnia.

A kötet könnyebb használatát elősegíti az a körülmény, hogy a már korábban megjelent füzetek tipográfiáját ennél is alkalmazták. — Két hiányt is érzük azonban. Az egyik az, hogy a *Jegyzék* nem értékeli az oklevelek egyes kiadásait, nem nevezi meg a legmegbízhatóbbat. A másik pedig az, hogy az új mellől esetleg hiányozni fognak a kutató polcáról az 1943-ig megjelent füzetek, mert már ritkaságszámba mennek...

Amikor örömmel üdvözljük a Kritikai Jegyzék most megjelent részkötetét, türelmetlenül várjuk befejező részét is, mely III. András okleveleit regisztrálja majd.

Boronkai Iván

Teleki László válogatott munkái. 1—2. köt. Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta: Kemény G. Gábor Bp. 1961. Szépirodalmi K. 447; 342. (Magyar Századok)

Teleki László életútja a megoldatlan rejtélyek halmaza. Az irodalomtörténetírás, a drámaelmélet és a színikritika egyes művelői közel százhuszonöt éve azon fáradoznak — bár nem nagy eredménnyel —, hogy magyarázni és bizonyítani próbálják a *Kegyenc* fejlődéstörténeti becstét és művészi értékeit, a történettudomány marxista kutatói pedig csak újabban, a tavalyi centenárium okán fordultak fokozott figyelemmel a tragikus sorsú, kiváló politikus emléke felé, s tarták föl a Teleki-életmű néhány homályos mozzanatát. (Pl. Szabad György, aki Teleki öngyilkosságának körülményeit és Horváth Zoltán, aki hőse drezdai elfogatását helyezte új, az eddigieknél jobb megvilágításba.)

A *Válogatott munkák* a Teleki életmű szemelvényes bemutatására törekszik: a politikusnak és diplomatának munkásságát a kiadvány jellegéhez jól illő mértéktartással dokumentálja, a *Kegyenc* szerzőjének pedig méltóképp idézi írói erőfeszítéseit; a dráma szövegét — száz év után végre ismét — eredeti megfogalmazásban adja.

Teleki pályafutásából logikusan következik, hogy a *Válogatott munkák* leginkább figyelemre méltó, értékesebb részét a *nem szépirodalmi jellegű* részek teszik. Úgymint: az első alkalommal most megjelenő 1821-i *Gyermekkori napló* (néhai Romhányi Gyula másolatában), az 1833—34-i és ugyancsak novum jellegű *Utínapló* (szöveggyűjtemény ugyanaz), a Gunst Péter bevezetőjével és jegyzeteivel megjelent *Beszédek-válogatás* (időhatár: 1837—1848), a Horváth Zoltán anyagfeltáró munkájának köszönhető terjedelmes *Levelek-ciklus* (válogatási időhatár: 1848—1861) és a Teleki László életére, illetve munkásságára vonatkozó könyvészeti összesítések (Fehér Judit munkája). Ezek sorából kivált Gunst Péter és Horváth Zoltán vállalkozása figyelemre méltó. Míg Gunst imponálóan magvas, lényeges problémákat jelző bevezetőjéből, illetőleg az általa válogatott beszédekből meggyőzően, helyesen bontakozik ki Teleki-nek, a főrendi tábla ellenzéki szónokának tevékenysége, addig Horváth Zoltán gondozta levéltár alapszövege és ennek kiváló jegyzetei

már-már egy készülő Teleki-monográfia izgalmas forrásanyagát, vagy más oldalról: biztos kezű vázlatát előlegezik.

Kemény G. Gábor terjedős, néhol részletekbe vesző és általában agyonfoglalmozott előszava az említett szemelvények és a Teleki-szakirodalom szintetikus értékelésére törekszik. Célját azonban csak a politikus-diplomata pályaképének vázolásakor közelíti meg, a drámaíró Teleki illő bemutatásával végképp adós marad. Százhuszlapos értekezésének irodalmi igényű része (8—26. lap), lényegében nem más, mint Hevesi Sándor 1928-i *Kegyenc*-bevezetőjének szövegszerűleg vállalt és bő lére eresztett dokumentációja. Romhányi Gyulának az ItK 1941. évfolyamában megjelent *Kegyenc*-tanulmányára is hivatkozik, — erre ugyancsak rezonál, de anélkül, hogy Romhányi elgondolkodtató megállapításain érdemben túllépne. Fontosabbnak az első párhuzam mutatkozik. Hiszen, mit vesz alapul Hevesi? Szerinte a *Kegyenc* alapeszméjét a politikum világtörténeti méretű sodrása határozza meg; e drámát — ugyanő fejtegeti — csak olyan hazánkfia írhatta, „akiben a politikai problémák egyéni élménnyé váltak.” És mi olvasható a *Válogatott munkák* előszavában? Szinte ugyanez: „Az életmű jórészt napjainkban is nyitott kérdései iránt érdeklődők: olvasók és kutatók, bizonyára hozzájárulásukat adják ahhoz az idézett felismerésben [ti. Hevesiben] is kifejezésre jutó, kezdeti megállapításhoz, hogy Teleki László pályaképében irodalmi és politikai nézőpont, irodalomtörténeti elemzés egymást kiegészítő, elválaszthatatlan egységben függ össze...” (8. lap).

Látható ennyiből is, Kemény G. Gábor műféle módszert követ. Nyomon kíséri Teleki életútját 1840—41-ig, idézi és megemlegeti Teleki László kötetben olvasható országgyűlési felszólalásait (mind az erdélyieket, mind a pozsonyiakat), majd végül szóvá teszi: „Teleki László ez idő tájt fejezhette be a dráma két ívre terjedő vázlatát” (15. lap).

Más vonatkozásban sem kapunk sok újat Kemény G. Gábor bevezetőjének irodalomtörténeti érdekű lapjaitól. A fentiek folytatásául ugyanis valami olyan fejtegetés található, mire leginkább „a *Kegyenc* utólete” alcím illenek: e részlet pedig — akárcsak a dráma genézisével foglalkozó — többet markol, mint amennyit valójában fog. Az megtudható belőle, hogy ki, mikor és hogyan nyilatkozott Teleki tragédiájáról, néha még az is, hogy kinek-kinek az ítélete miért pártfogó vagy elítélő jellegű, de több semmi. Abban az esetben legalábbis, ha nem számítom ide az oly nyilvánvaló melléfogásokat, aminőkre ékes példa a *Kegyenc* alapeszméjéről írt passzus. Ebben ily furcsa megállapítás található: „ha nem ismerjük fel a mű alapeszméjét, szembehelyezkedünk annak iro-

dalmi értékeivel is, és négy kritikus nemzedék dandárját követve merőben félreismerjük az egykorú bírálók által is már a *Bánk bán* mellé sorolt nagy klasszikus drámánk lényegi mondanivalóját" (10—11. lap).

Kemény G. Gábor felfogásából tehát nem más következik, minthogy valamely műalkotás *irodalmi értékét* a felismert (vagy fel nem ismert) alapeszme jellege határozza meg; e tétel pedig amennyire igaz, annyira igaztalan is. Mert nem kétséges: bár helyes, eszünkhöz és szívünkhöz egyaránt szóló, jó alapeszme nélkül tartós, irodalmi értékű drámát nehéz elképzelni, ám az sem mellőzhető, hogy a legjobb drámái alapeszme is könnyen jelentkezhettek kevésbé sikerült, dramaturgiailag itt-ott rosszul szabott köntösben, mint azt a *Kegyenc* példája is tanúsítja.

A bevezető idézett melléfogása tán mellőzhető lenne, ha Kemény tanulmányának *miniket illető részletében* nem büjkálna valami irodalomtól idegen szemlélet. A szerző egyenesen óvakodik a *Kegyencet* illető esztétikai, dramaturgiai, drámatörténeti állásfoglalástól; Telegdi László csakugyan klasszikus veretű, bár adott formájában nem szinpadképes alkotását szinte egy országgyűlési beszéddel vagy útinaplóval felérő és egyenrangú kortörténeti dokumentumnak veszi, holott köztudomású: a *Kegyenc* művészi alkotás, tehát másnemű vizsgálati módszert kíván, mint Telegdi politikai, közéleti jellegű írásai. Tanulmányírói mulasztásainak java innen ered. Mindössze a példa okán említem, hogy bevezetője 11. lapján Kemény azt írja, illetve így fogadkozik: „az elmúlt feudális követő társadalmi berendezkedés feletti tünődésből, kínzó kiutkeresésből [ti. Telegdiéből] is ered a dráma felkocogott érzelmi hangvétele, s az annyi bírálója által joggal, ha nem is a lényegét megvilágító módon kifogásolt nem egy romantikus túlzása, visszatetszőnek vélt szerzetelensége, *mint erre később visszatérünk.*” A baj itt van: e valóban fontos problémakörre visszatérni Kemény G. Gábor — hogy, hogyan nem — elfeledkezett.

A *Válogatott munkák* előszavának irodalomtörténeti értékét mindez jelentősen csökkenti, de fájdalom, az irodalomtörténeti vizsgálódás hiánya ráveti árnyékát a kiadvány más pontjára is, értem ezen Kozocsa Sándornak a *Kegyenc* eredeti szövegéhez fűzött utószavát. Kozocsa megemlíti, hogy Gyulai Pál átírta, meghamisította a *Kegyenc* szövegét s így tette közzé 1879-ben. (A későbbi kiadások, még *Hevesi* is, ezt követték!). A kétféle szöveg összevetéséből származó kiváltképp fontos elvi tanulságok kimondása helyett azonban azt sorolja fel (I, 307—309.), hogy Telegdi *Kegyenc* hol és mikor jelent meg nyomtatásban. Erre pedig kár volt energiát fordítania (ezt kár volt észre nem vennie a kötet szerkesztőjének), hiszen az

olvasó ugyanezt a II. kötetből is megtudhatja hol a *Kegyenc* különféle kiadásainak és szövegváltozatok könyvészeti jegyzéke kellő teret kapott.

Összegezésül: Telegdi László válogatott munkáinak kiadása, bár történeti és irodalomtörténeti érdekűnek egyképp ígérkezett, adott formájában csak a történettudomány igényeit igyekszik kielégíteni. Az irodalomtörténet művelőjének meg kell elégednie a *Kegyenc* eddig nehezen hozzáférhető eredeti szövegével, illetve e kiadvány igen fontos, de első-sorban történeti érdekű dokumentumaival és jegyzeteivel, melyek az irodalomtörténetírás számára is hasznos forrásoknak bizonyulnak.

Somogyi Sándor

R. Várkonyi Ágnes: Thaly Kálmán és történetírása. Bp. 1961. Akadémiai K. 502 1. (Tudománytörténeti Tanulmányok, 1.)

Várkonyi Ágnes könyvének elolvasása után elmondhatjuk, hogy a *Tudománytörténeti tanulmányok* c. sorozat első kötete nem keltett csalódást. A magyar történetírás történetének ezt a fontos nagy körülményekkel megírt fejezetét az irodalomtörténészek is hasznossal tanulmányozhatják. Ez az első összefoglaló munka, amelyben a szerző dualizmuskori Magyarország tekintélyes, sok botrányt megért historikusának életművéről marxista ígérennyel készített mérleget. Céltűzésében arra is törekedett, hogy „a kor történettudósainak és történetiszemléletének vázlatos képével megrajzolja azt a szellemi környezetet, amely az egész alkotómunkáját irányította, befolyásolta” s hogy „kijelölje a helyet, amelyet Thaly Kálmán munkássága a korabeli magyar történetírásban elfoglal.” Az alkotó historikus, az életmű és szemlélet elemzésével, kritikai méltatásával kívánta előbbre vinni ezt az évtizedek óta gyűrűző, de a megoldás közelébe csak az utóbbi években került problémát. Könyvének hitelét fokozza követett historiográfiai módszerének helyessége, hogy t. következetesen az egész embert tartotta szem előtt.

Thaly politikai és történetírói működését szerves egységben tárgyalja, s emberi vonásaival is kapcsolatba hozza. Ugyanakkor romantikus nemesi-nacionalista történetiszemléletének kialakulásának kora és osztálya, a középnemesség, gazdasági-társadalmi viszonyainak gondos elemzése közben rajzolja meg. *Történelem és valóság* (1867—1878) c. részben meggyőzően mutatja ki Thaly történetiszemléletének korlátait, s azt, hogy miért nem juthatott el Rákóczi „udvari historikusa” a kuruc kor megértéséhez, a társadalmi kérdé-

sek érzékeléséhez. A továbbiakban, a *Politika és történelem (1878–1909)* c. részben élénk táruul ennek az elhibázott életműnek nemcsak politikai, hanem morális csödjé is. Erdeme a szerzőnek, hogy elvi megállapításainak magvára ráirányítja az európai történetírás reflektorát is. Figyelemre méltóak a filozófiai és történetírói pozitívizmus magyarországi jelentkezésével kapcsolatos fejtegetések.

Könyve befejező részében, a Thaly-hagyaték és az utókor tárgyalásában összegeződik az a szigorú, de helytálló következtetés, hogy Thaly Kálmán egész munkásságának színvonalát a történetírás általános elvi és etikai követelménye alatt áll. Ezen az összképen nem változtatnak bizonyos pozitív vonások, melyeket a szerző nem mulasztott el kiemelni eme tragikus életpálya tanulságainak levonása közben. Még forráspublikációs tevékenységének hangsúlyozott pozitívumait is lerontják a negatívumok, s ezért szövegkiadásait fenntartással, kritikával lehet csak használni.

Az általános elvi tanulságokon túlmenően közvetlenül az irodalomtörténet körébe vág a Szekfü-vita után a „kuruc dalpör” vázlatos ismertetése. Tömör értékelésével egyetértünk. A „kuruc költészet” és az a kép, melyet Thaly a fejedelemtől és kurucairól festett, saját költői és politikai ideáljainak visszavetítése, nemesi-nacionalista mákony, kétségtelen hatásos, díszes, fényes, de üres álkuruc kultusz volt. Az irodalomtörténetírás támaszkodva a történeti kutatások eredményeire, éppen Várkonyi Ágnes művének megjelenésével egy időben vette számba, hogy a kuruc költészettel kapcsolatosan eddig felmerült problémák közül melyek tekinthetők már részben vagy egészben megoldottnak. A Thaly-kérdés, a kuruc költészet hitelességének ügye lényegében lezártnak minősíthető. A felgyülemlett dokumentumok Thaly ellen szólnak, s arra készítetnek, hogy véglegesen elvessük a „kuruc költészet” általa bevezetett fikcióját, mint irodalomtörténeti kategóriát. Leszögezendő, hogy a Thaly-kérdés elvi értékelése tekintetében Várkonyi Ágnes kutatásai, a történet- és irodalomtörténetírás eredményei összevágának, ill. bírálólag kiegészítik egymást. (Vö. pl. Varga Imre: *A kuruc költészet kérdésének története*. ItK 1961. 1. sz., — valamint Várkonyi Ágnes vitacikkét, *Kuruc költészet és pozitívizmus*. Századok 1961. 4–5. sz.) Megjegyzendő, hogy a könyvben a költő Thalyról szóló fejezet, *Költészet és történelem (1839–1867)*, történész tollából rendkívül dicsérendő vállalkozás, mert tulajdonképpen ez vezet el a féresiklott életmű nyitjához, a költészetől a történetírásig megtett útjának megértéséig.

„E tanulmány írója úgy jutott el a Thaly-problémához, mint a Rákóczi-szabadságharc

történetének kutatója” — írja a szerző bevezetőjében. Ez a szerény vallomás egyben könyve főerősségére világít rá. Ennek köszönhető, hogy önállóan és biztosan tájékozódik a bonyolult tudománytörténeti kérdésekben, hiszen nemcsak Thaly történetírói tevékenységét, hanem a Rákóczi-szabadságharc szerteágazó történeti irodalmát és forrásanyagát is jól ismeri. S ha értékes tanulmányát nem is tekintjük végső ítéletnek, s ha egyes rész-megállapításai vita tárgyát képezik is, lényegében új szempontokkal járult hozzá Thaly Kálmán helyének kijelöléséhez a korabeli magyar történetírásban.

Hopp Lajos

Kiss József: Tűzek. Válogatott versek. Válogatta, sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta: Komlós Aladár. Bp. 1961. Szépirodalmi K. 297 1.

Kiss Józsefnek sikerül először állandósítani egy új városi-polgári ízlésű folyóiratot a múlt század nyolcvanas éveinek egyre-másra induló és néhány szám után menthetetlenül megszűnő folyóirat-kísérletei nyomában. A *Hét* sikere nemcsak azt bizonyítja, hogy a kilencvenes években megérett az idő egy frissebb, polgáribb szellemű és ízlésű városi folyóirat befogadására, hanem szerkesztőjének elhivatottságát is jellemzi.

Kiss Józsefnek ez az érdeme a magyar irodalmi ízlés fejlődésében már történeti dokumentum. A halála éve negyvenedik fordulójára megjelent kötetének — amelyik talán legszebb verse, a *Tűzek* címét viseli — válogatója és bevezetője, Komlós Aladár joggal állapítja meg mégis, hogy „helye, rangja, máig sincs egyértelműen tisztázva”.

Nincs, mert egyénisége összetett, sokrétű, mint a századvég legtöbb írójé. A bevezetés finoman elemzett megállapítások kíséretében bizonyítja, hogy milyen sok elemét lehet felfedezni verseiben a századvégi modern költészetnek: az újszerű jelzőknek, metaforáknak stb. Különösen jellemző verseire a modern szimbolista líra legfontosabb törekvése: a zeneiség.

Egy másik jellemvonás is szembetűnő azonban ezekben a versekben: bizonyos ragaszkodás a népmzeti iskola költői hagyományaihoz, műfajban és kifejező formában egyaránt. Mindvégig megtart valamit a hagyományos iskolából, amelyiknek a megtéréséhez pedig olyan sokban hozzájárult. Nemcsak az 1871-es *Balladá*-ban van szó „frankok honáról”, „habdagályról”, amely „rém-séges jajt” hoz, meg „gyilkos ölyüről”, hanem költészetében mindvégig érzik valami avult íz. Mindvégig alkalmazza például a

félmúltat. Állandóan előfordulnak verseiben az ilyen összevonások is: „vonásid”, „leküzdni”, „léptid”, „szárnyit”, „avatlan”, „törhetlen”, vagy még erősebbek: „üldnek”, „elzült” stb. Feltűnik a régies hiányjeles rag-elhagyás is: „sarokba”, „nevébe”, „fülébe” — aminek semmi értelme nincs, de a hagyományos költői gyakorlat állandóan élt vele. Vannak késői verseiben is ilyen patetikus-biedermeier kifejezések, mint: „éjmagány”, „lángbor”, „délszak”, „délövi” stb.

A bonyolult századvégnek nem egy ilyen érdekes kettős arculatú alakja él a magyar irodalomban. A kritikus Péterfy Jenő szinte ugyanilyen kettősséget mutat, mint Kiss József — ha egy kicsit más előjellel is. Kiss József diadalra segítette juttatni az újat, saját műveiben viszont végig ragaszkodott a régihez. Péterfy belekényszerítette magát a konzervatív irodalmi szerepbe, holott szelleme már más volt, új, előremutató.

Érdekes a találkozásuk is. Péterfy, a konzervatív *Budapesti Szemle* munkatársa és Gyulai bizalmasa, sohasem írt *A Hét*-be. Tragikus halálakor azonban a legszebb nekrológot éppen Kiss József lapjában írja róla Ambrus Zoltán.

Harsányi Zoltán

Radnóti Miklós: Eclogák. Az utószót írta: Trencsényi-Waldapfel Imre. Bp. 1961. Magyar Helikon. 107 l.

A bukolikus hang, az idill problémája, mondhatnánk, a központi kérdés Radnóti Miklós költészetében. A halálfélelem és az idill klasszikus egységét valószínűleg, írta róla Sőtér István; Ortutay Gyula pedig az idill politikai jelentőségét ragadta meg, — az ember harmonikus világának szembeállítását a fasizmus embertelenségével. Trencsényi-Waldapfel Imre esszéjében Sőtér és Ortutay eredményeiből indult ki, és filológiaiilag mindig meggyőző elemzésében sokszínű, új szempontokban gazdag Radnóti-képet állít elének. Tanulmányának lényegét az alábbiakban lehetne összefoglalni.

A halálraítélt költő az idill felmutatásával lázad a fasizmus ellen. Az idill Radnóti kérelhetetlen harmóniaigényét fejezi ki úgy, hogy a költő egyidejűleg tudatosan farkasszemet néz korának barbárságával. Az idill, különösen az Eclogák esetében, békéért esdeklő költészet, az egész humanista kultúra felsorakozik a fasizmus ellen, a bibliai próféták, az antik költők, és a kortársak is, Garcia Lorca és József Attila. Az idill azonban nemcsak a költő programja, hanem egyéni sorsa szempontjából is döntő jelentőségű, amint ez Trencsényi-Waldapfel érdekes, szemléletes, — de kissé mesterkélt, különösen, amikor

Vergiliusra is vonatkoztatja — Proust-párhuzama megvilágítja. „Az eltűnt idő boldogító emlékei” erősítik a költőt, lehetővé teszik szilárd, magasrendű etikai magartásának kialakítását és megtartását. Azt az erőfeszítést támogatják sikerrel, amelynek eredményeként a költő mindig távlatokban tudott gondolkodni, tragédiájának súlya alatt nem roppant össze, nem lett ámokfutó. Az Eclogák, az Erőltetett menet költői játékoságának is, az a szerepe, hogy megóvja a költőt a belső összeroppanástól.

A költő vallomása és tudós pontossága, költészet és filológiai szerencsés találkozása Trencsényi-Waldapfel esszéje. Egy-egy kifejezés egészen elvélve talán nem a legpontosabb, felsorolni ezeket azonban felesleges lenne.

Ferenczi László

Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1959. Szerkesztő bizottság: Bélyey Pál, Hajdú Helga, Keresztúry Dezső, Lázár Péter. Felelős szerkesztő: Dezsényi Béla. Bp. 1961. Kossuth ny. 410 l.

Az Évkönyv elsősorban könyvtártudományi tárgyú dolgozatokat közöl, azonban a tanulmányok jelentős része irodalomtörténeti szempontból is értékes adatokat szolgáltat, figyelemre méltó problémákat vet fel. A könyvtár életét és a könyvtári munka módszertani kérdéseit tárgyaló tanulmányokkal bővebben nem foglalkozunk. A bibliográfia és a sajtótörténet területén Fazekas József (*Pótlások Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárának I—III. kötetéhez*), Terbe Lajos (*A Szovjetunió európai részében megjelent magyar lapok 1917—1921*), és Markovits Györgyi (*A Nemzeti Könyvtár remotái nyomán*) dolgozatait említjük meg.

A könyv- és könyvtártörténeti jellegű munkák szerzői közül Soltész Zoltánné (*Hans Sebald Beham metszeteinek útmutatása egy XVI. századi csonka perikópás könyv meghatározásánál*) egy — illusztráció tanúsága szerint valószínűleg a Hoffhalter nyomdában készült — 1569 táján megjelent egyházi könyv ismertetése során mutat rá Hans Sebald Beham művészetének magyarországi hatására, Csapodiné Gárdonyi Klára (*Mátyás király könyvtárának scriptorai*) a Corvina felkutatható kódexmásolóinak nevét és működését ismerteti, Hernády Ferenc (*Klimó György könyvtárának két felirata*) a tudomány-pártoló XVIII. századbeli pécsi püspök által létesített első magyar közhasználatú könyvtár nyilvánossá tételének időpontját próbálja meghatározni, és a könyvtár szabályzatának történetéhez szolgáltat adatokat, Borsa Geodeon két, *Peraudi* (a tanulmány címében

sajtóhiba miatt Perandi) nevéhez fűződő búcsúlevél történelmi és művelődéstörténelmi háttérét tárja fel. A könyvtártörténeten túlmutató jelentőségű Berlász Jenő tanulmánya (*Istvánffy Miklós Könyvtáráról*). Istvánffy elsősorban historikusként tartjuk számon, bár költészete is ismert (vö. Holik Flóris: *Istvánffy Miklós mint költő*, ItK — 1922; Nicolaus Istvánffy: *Carmina*. Edd. Josephus Holub et Ladislaus Juhász, Lipsiae, 1935), Berlász kísérlete a nagy humanista könyvtárának rekonstruálására ezért nem csupán könyvtár- és művelődéstörténelmi, hanem historiográfiai és irodalomtörténelmi szempontból is figyelemre méltó kísérlet.

Busa Margit *Kazinczy Ferenc* munkáinak kiadástörténetét dolgozta fel. Munkája — amennyire ezt anyaga megengedte — műfajonként és időrendben haladva tárgyalja a Kazinczy-életmű egészének, ill. egyes darabjainak kiadásait. Kókay György (*Javastatok a könyvnyomtatás népszerűsítésére 1789/90-ből*) az ez ideig csak műfordítóként nyilvántartott Kovács Ferenc pápai mérnöknek a Péczeli-féle *Mindenes Gyűjteményben* megjelent cikkeket elemzi. E cikkekben — az elsők közt hazánkban — Kovács a jobbjagság, a „mezei emberek” művelődését, ill. ennek lehetővé tételét sürgeti, felismerve, hogy hazánkban a nemzet kiművelését „a legelső lépcsőfokon”, a nép körében kell elkezdni.

Kostyál István tanulmánya (*Kármán József levele gróf Festetics Györgyhez*) végre megnyugtató módon tisztázza, hogy ki volt az az „ismeretlen hazafi”, aki az *Uránia* kiadását anyagilag támogatta. Festetics György, a titkos támogató (miként Kármán és Pajor Gáspár is) szabadkőműves volt, ami egyben a szabadkőművesek társaságának az *Uránia* megjelenése körül vitt szerepét is megvilágítja. Kármán Festeticshez írt levele (amelyet ugyan Pajorral közösen írt alá, azonban Kármán egyedül fogalmazott) az eddig ismert leveleket kiegészítve immár vitathatatlanul bizonyítja, hogy az *Uránia* szerkesztője Kármán József volt.

Dezsényi Bélának Kossuth emigrációbeli publicisztikai munkásságáról írt tanulmánya elsősorban történelmi szempontokat vesz figyelembe, de a sajtóban folytatott harc bemutatása, a különböző nemzetiségű és pártállású lapokban közölt cikkek genezisének feltárása az irodalomtörténetírást is érdekli. A cikkek vizsgálata során Dezsényi Béla elemzi a Kossuth-publicisztikában gyakori levélformát is. Szerinte Kossuthnak a levél nem bizalmas közlés, de nem is egyszerű irodalmi mű, hanem politikai tett, amely hatásra számít, és hatását a szerző éppen olyan pontosan ismeri, mint egy vezércikkét.

E rövid könyvismertetés — sajnos — nem vállalkozhatott az *Évkönyv* anyagának vagy akár egyes cikkeinek alapos elemzésére, any-

nyit azonban így is megállapíthatunk, hogy a gazdag, sokoldalú tanulmánygyűjtemény méltóképpen dokumentálja a könyvtár falai közt folyó tudományos munkát.

Bertényi Iván

Communications ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica. Redigit: A. Palla. 1—22. köt. Bp. 1955—1961. Medicina

Jó néhány éve már, hogy a magyar orvostörténet önálló tudományos orgánussal rendelkezik az Országos Orvostörténelmi Könyvtár jóvoltából. A Könyvtár sűrűn megjelenő Közleményei az irodalomtörténész érdeklődésére is számot tarthatnak, elsősorban természetesen a régi magyar irodalom kutatóinak figyelmére. Hiszen az értelmiség kevésbé differenciált volta következtében régen nem egy író, filológus volt egy személyben orvos is, vagy pedig orvosok vállalkoztak irodalomtörténelmi szempontból is nevezetes könyvek megírására. A Közlemények hasábjain így érthetően találkozzunk Dudith, Pápai Páriz, Wesszprémi nevével (kár, hogy Zsámboki Jánosra vonatkozóan eddig egyetlen cikk sem jelent meg), s új ismereteket, adatokat meríthetünk a róluk szóló tanulmányokból írói munkásságukra vonatkozóan is.

A Közlemények első húsz kötetének nagyszámú dolgozata közül bennünket jó néhány közelről érdekelhet. Berndorfer Alfréd, német nyelvű közleményében Dudith András orvosi leveleivel foglalkozik (*Die medizinische Briefe des ungarischen Humanisten Andreas Dudith*, 2, 46—71.) s közli is azok szövegét, illetve az orvosi vonatkozású részeit. Kótay Pál *Pápai Páriz Ferenc orvostudományi értekezése* (4, 62—83.) címmel a nagy magyar orvos és író 1674-ben, Baselen megjelent értekezését ismerteti. A marosvásárhelyi Teleki-könyvtárból előkerült eddig ismeretlen példány alapján tájékoztat a kis kötet tartalmáról, mely irodalom- és művelődéstörténelmi szempontból is több fontos vonatkozással bír: Pápai Páriz művében Apáczaira is emlékezik, s értekezését számos vers, köztük magyar nyelvűek és egy román nyelvű vers is kíséri. Igen érdekes adatokat közöl Borsá Gedeon *Frankovith Gergely* című dolgozatában (3, 133—140.). A legrégebb magyar nyelvű orvosi nyomtatvány szerzőjének kalandos életéről itt kapunk első ízben összefoglaló képet. Hatvani István életének jobb ismeretéhez Magyary-Kossa Gyula posztumusz írása járul hozzá (*Adatok Hatvani István életéhez*. 19, 5—12.). A híres debreceni professzor családi feljegyzéseinek közreadásával, kár, hogy a kézirat lelőhelye nincs megadva. Módis László közleménye pedig Wesszprémi egyik kevésbé ismert kézira-

tának keletkezési körülményeit világítja meg (*A debreceni református kollégium tulajdonában levő Weszprémi „Succincta”... kézirat eredetiségének kérdéséről*, 18, 162—167.).

Több közlemény vonatkozik a régi magyar orvosi kéziratokra. Bár ezek közvetlenül nem irodalomtörténeti érdekek, mióta Varjas Béla publikálta a Lencsés által írt XVI. századi orvosi könyvet, nyilvánvalóvá vált, mennyire hozzátartoznak ezek a XVI—XVII. század művelt magyarjainak könyvtáraihoz és olvasmányaihoz. Újból meggyőz erről bennünket mindenekelőtt Schultheisz Emil cikke (*Testi orvosságok könyve*, 12, 186—198.), mely többek között Madách Gáspár elvesztett orvosi kéziratát is említi egy eddig csak felületesen ismert XVII. század eleji kéziratot receptkönyv bemutatása kapcsán. Jó szolgálatot tesz az OSZK orvostörténeti vonatkozású magyar nyelvű kéziratjai jegyzékének a közlése is (10—11, 257—278.), bár meg kell je-

gyeznünk, hogy a jegyzék korántsem teljes, orvosi feljegyzéseket, recepteket a felsoroláson kívül még számos régi énekeskönyvben, omniáriumban is bőven találhatunk. Egyes régi orvosi receptek közlésével a kiadványsorozat számos kötetében találkozhatunk még, ezek felsorolásától eltekintünk, mivel inkább csak nyelvészeti szempontból tanulságosak.

Végül rá kell mutatnunk arra, hogy még elsődrendűen irodalomtörténeti adatközlés is akad a Közlemények hasábjain. Varga Lajos *Balassa János és Arany János kitüntetése 1867. június 9-én* címmel (17, 187—191.) közli azt a királyi határozatot, mely Aranyt és a nagy orvosnak a kitüntetését elrendelte, s ehhez csatlakozva közzéadja Aranyt a kitüntetés visszautasító levelét, s a belügyminiszter erre adott válaszelevelét is.

Klanczay Tibor

MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNET KÜLFÖLDÖN 1961

(Külföldi folyóiratok magyar irodalomtörténeti repertórium)

Összeállításunk — a feldolgozott címek jegyzékében a megjelenési helyeket az illető folyóirat impresszuma alapján közöljük — az alábbi külföldi folyóiratok és lapok magyar irodalomtörténeti tárgyú és vonatkozású anyagának bibliográfiai felvételeit tartalmazza:

Česká Literatura (Praha)
Esprit (Paris)
Europa Letteraria (Roma)
Europe (Paris)
A Hét (Bratislava)
Híd (Noviszád)
Igaz Szó (Bukarest)
Inosztrannaja Literatura (Moszkva)
Irodalmi Szemle (Bratislava)
Izraz (Zagreb)
Izvesztija (Moszkva)
Jeniszej (Krasnojarszk)
Književnik (Zagreb)
Književnost i jezik (Beograd)
Korunk (Kölozsvár)
Kulturny Život (Bratislava)
Letterature Moderne (Firenze)
Les Lettres Françaises (Paris)

Les Lettres Nouvelles (Paris)
Literární Noviny (Praha)
Nas Szovremennik (Moszkva)
De Nieuwe Taalgids (Groningen)
Novij Mir (Moszkva)
Odrodzenie i reformacja w Polsce (Warszawa)
Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor (Beograd)
Przeglad Humanistyczny (Warszawa)
Slavia (Praha)
Sonntag (Berlin) NDK
Slovenská Literatura (Bratislava)
Slovenské Divadlo (Bratislava)
Società (Roma)
Světová Literatura (Praha)
Új Élet (Marosvásárhely)
Utunk (Kölozsvár)

Bibliográfiai összeállításunk anyaggyűjtésének határideje: 1962. máj. 15. Eddig az időpontig nem sikerült megszerezniünk a Kölozsvárt megjelenő Nyelv és Irodalomtudományi Közlemények 1961. évfolyamát, a gyűjtőkörbe tartozó bibliográfiai adatait a következő összeállításához mellékeljük. A közölt bibliográfiai felvételek száma: 106.

Adamová, Zuzana: Acta Literaria Scientiarum Hungaricae. [Ism.] Slavia 520—21. p. [Az I. és II. köt. ismertetése.]

Adamová, Zuzana: Magyar hazafias ének Csehországban. [Cikk.] Irodalmi Szemle 454—56. p. [Vörösmarty Szózatának múlt

- századi cseh és magyar műfordítóiról (Jan Neruda, Sárosy Gyula) és a fordítások létrejöttének körülményeiről.]
- Ágh Tibor: Kőműves Kelemen balladájának változata Zobor vidékéről. [Cikk.] Irodalmi Szemle 72—73. p. [Szövegközlés, a balladaváltozatok rövid ismertetésével, az új változat feljegyzése körülményeinek leírásával és a dallam bemutatásával.]
- [Angyal Endre] Andjal, Andrija; Madjarski i slavenski barok. (A magyar és a szláv barokk.) [Tan.] Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor 163—72. p.
- Baróti Pál: Új vonások a Kazinczy [Ferenc]-portrén. [Tan.] Útunk 24. sz. 8. p. [A két Kazinczy válogatott kiadással kapcsolatban (Szauder József, Szépirodalmi Kiadó 1960. és Jancsó Elemér, Állami Ir. és Műv. Kiadó, Bukarest 1960. szerk.) a Kazinczy-értékelés új jegyeiről.]
- Bartha Tibor: Csanda Sándor: A törökellenes és a kuruc harcok költészetének magyar—szlovák kapcsolatai. [Ism.] Irodalmi Szemle 247—249 p. [IF sorozatban, Akadémiai Kiadó Bp. 1961.]
- Beniuc, Mihai: A testvériség gyümölcse. [Cikk.] Korunk 393—94. p. [A román—magyar irodalmi kapcsolatokról, a romániai magyar irodalom összekötő szerepéről, Asztalos Istvánnal való kapcsolatáról.]
- Berberski, Slobodan: Szociális költészet. [Cikk.] Híd 697—704. p. [701—2. p.: A jugoszláviai szocialista—kommunista írók és a Vajdaságba költözött magyar emigráns írók kapcsolatairól a „Híd” marxista folyóirat és a szabadkai Napló hasábjain, a húszas években.]
- Bihari László: Paul Éluard versei. [Ism.] Igaz Szó 1. félév, 910—12. p. [A Magyar Helikon kiadásában (Bp. 1960), Illyés Gyula, Rónay György és Somlyó György fordításában megjelent kettőről.]
- Binder Pál: Adalékok Mocsáry Lajos romániai kapcsolatairól. [Adalék, szövegközléssel.] Korunk 1342—44. p. [A brassói Tartományi Könyvtárban újabban felfedezett, Aurel Mureşianu román író, a „Tribuna” szerkesztőjéhez intézett, eddig ismeretlen 1905. évi Mocsáry-levelekről, a levelek szövegével és kommentárral. — Haladó hagyományok rovatban.]
- Bori Imre: Ady és Móricz jegyében. Pillantás a XX. század magyar irodalmával foglalkozó művekre. [Cikk.] Híd 711—21. p. [Vázlatos ismertetés az 1953—1960. években megjelent XX. századi tárgyú, magyar irodalomtörténeti munkákról.]
- Bori Imre: Irodalomtörténeti jelenségek. A régi magyar irodalom. [Cikk.] Híd 72—84. p. [Polemizáló, vázlatos ismertetés az 1954—59. években, a régi magyar irodalom kérdéseivel foglalkozó, magyarországi irodalomtörténeti munkákról. — Szemle rovatban.]
- Bori Imre: Irodalomtörténeti jelenségek. A XIX. századi magyar irodalom. [Cikk.] Híd 365—376. p. [A XIX. századi tárgyú, 1951—59. években megjelent magyar irodalomtörténeti munkákat felsoroló, vázlatosan ismertető közlemény.]
- Botka Ferenc: A szovjet proletáirodalom visszahangja a csehszlovákiai magyar munkássájtóban. [Tan.] Irodalmi Szemle 560—67. p. [Szovjet—magyar irodalmi kapcsolatok az 1929-ben és 1932-ben Barta Lajos szerkesztésében megjelent Új Szó (Bratislava) hírlap hasábjain.]
- Bruno, A.: György Lukács: La distruzione delle ragioni. Torino 1959. [Ism.] Letterature Moderne 521—23. p.
- Bruzeau, Maurice: Zsigmond Móricz: La famille (Pierre Horay). [Ism.] Europe 382—383. sz. 277. p.
- Cesnaková-Michalcová, Milena: Monografia o šľachtickom divadle. (Monográfia a főúri színházról.) [Ism.] Slovenské Divadlo 256—260. p. [Horányi Mátyás: Az eszterházi vigasságok c. (Bp. 1959.) munkájáról.]
- Chiari, P.: Brecht e Lukács. A proposito del concetto di realismo. [Tan.] Società 1. sz. 38—55. p.
- Choloupka, Otokar: Příspevek k poznání slovenské a maďarské poezie z dob kurucských a tureckých válek. (Adalék a kuruc és a török háborúk korából fennmaradt szlovák és magyar költészet ismeretéhez.) [Ism.] Česká Literatura 373—75. p. [Csanda Sándor: A törökellenes és a kuruc harcok költészetének magyar—szlovák kapcsolatai című IF sorozatban (Bp. 1961.) megjelent munkájáról.]
- Čolaković, E.: Ady. [Tan.] Književnik 23. sz. 570—88. p.
- Csanda Sándor: Az Út küzdelme a csehszlovákiai szocialista magyar irodalomért. [Tan.] Irodalmi Szemle 61—69, 209—215, 325—31. p. [Sajtótörténeti tanulmány a Fábry Zoltán szerkesztette folyóirat fejlődési útjáról, magyar irodalmi kapcsolatairól (65. p.: Kassákról, 66. p.: Kodolányiról, 67. p.: Gereblyés Lászlóról, 211—13. p.: Balogh Edgárról)]
- Csehi Gyula: Az irodalomtudomány műhelyében. A munkáirodalom kutatásáról. [Tan.] Utunk 12. sz. 8. p. [A szocialista országokban folyó proletáirodalmi kutatásokról. A magyar munkáirodalmi kiadványok közül József Farkas „Mindenki újakra készül” című antológiáját említi.]
- D. T.: Az Úri muri a kolozsvári állami magyar színházban. [Beszámoló.] Új Élet 22. sz. 12. p. [Móricz Zsigmond színművének sikeres kolozsvári bemutatójáról, felvételekkel.]

- Dánielisz Endre: Arany János ismeretlen levele egy ifjú tollforgatóhoz. [Adalék.] Igaz Szó II. félév, 459—61. p. [Arany 1881. júl. 17-i levele Augustin József kolozsvári származású induló poétához. — Szövegközlés kommentárral.]
- Dánielisz Endre: Tudott-e románul Arany János? [Cikk.] Korunk 472—73. p. [Arany román nyelvi ismereteiről.]
- Deák Tamás: Egy műfordító rejtélyeiről. [Cikk.] Új Élet 11. sz. 16. p. [Franyó Zoltán műfordítói életművéről. A cikk három illusztrációja: Ady és Tudor Arghezi dedikációi, Liviu Rebreanu Franyóhoz intézett magyar nyelvű levelének facsimiléje.]
- Egri Viktor: Gondolatok a budapesti színházi életről. [Cikk.] Irodalmi Szemle 468—72. p. [Az elmúlt fővárosi színházi évad bemutatásáról: Németh László (A két Bolyai), Sándor Iván (Két nemzedék) és Kállay István (Az igazság hához jön) drámáiról.]
- Engel Károly: Liszt Ferenc romániai vendégszereplésének verses emlékéhez. [Adalék.] Korunk 1239—40. p. [Liszt román fejedelemségekben, 1846—47. évi hangversenykörútja román irodalmi emlékeiről, az újabban felfedezett, Lisztnek ajánlott Mihalache Zamfirescu szonettel kapcsolatban.]
- Die Erde kommt in Bewegung. Zum 70. Geburtstag des ungarischen revolutionären Dichters Aladár Komját. [Megemlékezés.] Sonntag 8. sz. 12. p.
- Faragó József: A csudahalott-ballada a máramarosi román népköltészetben. [Cikk.] Igaz Szó I. félév, 138—44. p. [Az erd. magyar népköltészet fenti népballadájáról és annak újabban fellelt román változatáról. (A csudalegény). A ballada-szövegek párhuzamos, a román változat két nyelvű bemutatásával.]
- Faragó József: Hogyan válogattuk ki a legszebb román népballadákat? [Cikk.] Korunk 6. sz. 767—70. p. [A „Legszebb román népballadák” (Szerk. és bev. Faragó József. Ifj. Könyvk. Bukarest 1960.) magyar műfordításgyűjtemény (fordítói: Illyés Gyula, Jékely Zoltán, Szemlér Ferenc stb.) válogatásáról és a munka megszervezéséről. — „Szemle és bírálat” rovatban.]
- Fejtő [Ferenc], François: Georges Lukács entre le dogmatisme et le révisionisme. [Cikk.] Esprit 2. sz. 249—60. p.
- Finzi, G.: Poezia ungherese del '900. [Ism.] Europa Letteraria 7. sz. 169—171. p. [M. de Micheli—Eva Rossi: Poesia ungherese del '900. Milano, 1960.]
- Fuchs Simon: Salamon Ernő naplójegyzetei (1942. VI. 20.—1942. VIII. 26.) [Cikk és szövegközlés.] Utunk 25. sz. 2—3. p.
- [Megtalálták az író ukrainai munkaszolgálatos naplóját.]
- Gagy László: A szunnyadó legény. [Cikk.] Igaz Szó II. félév, 455—57. p. [A „Legszebb román népballadák Ifj. Könyvk. Bukarest, 1960.) c. gyűjteményről és a műfordítók (Illyés Gyula, Jékely Zoltán, Szemlér Ferenc stb.) munkájáról.]
- Gál László: Ének a disznóöprőtyűről. [Cikk.] Híd 885—86. p. [Irodalmi emlékezés a pesti Club kávéház egykori törzsasztaláról, a „Prometheus irodalmi és művészeti kör”-ről. — A cikkíró elemzi Berda József több versét, aki akkor a „Prometheus-kör” legitalább tagja volt.]
- Hervay Gizella: Látogatás Eugen Jebeleanunál. [Cikk.] Új Élet 11. sz. 15. p. [Irodalmi riport Jebeleanuról, Petőfi, Ady, József Attila román műfordítójáról, otthonának magyar irodalmi relikviáiról.]
- Horváth Károly: A magyar irodalom története 1849-ig. (Die Geschichte der ungarischen Literatur bis 1849). [Ism.] Deutsche Literaturzeitung 672—675. hátsó. [Szerk. Bóka László és Pándi Pál Bp. 1957, Bibliotheca.]
- Huszár Sándor: Rossz vagy elrontották? [Vitaikk.] Utunk 45. sz. 8. p. [Polemizál Látó Annának az „Úri muri” kolozsvári bemutatójáról írt cikkével (Utunk 1961. 42. sz.) a móríci hőst (Rozika) megformáló színészi alakításról és rendezői fel fogásról.)
- Illés László: Kún Béla irodalmi hagyományairól. [Ism.] Irodalmi Szemle 356—59. p.
- (Ivo): Mad'arská literatura v obrazoch. (A magyar irodalom képekben. [Ism.] Slovenská Literatura 1961. 380—81. p. [Keresztury Dezső: A magyar irodalom képeskönyve (Bp. 1956.) című kötetének ismertetése.]
- (Ivo): Po Petőfiho stopách. (Petőfi nyomában.) [Ism.] Slovenská Literatura 382—83. p. [A Békés István szerkesztésében (Bp. 1959.) megjelent kötetéről.]
- Izsák József: Költészet és tudomány. [Tan.] Korunk 492—97. p. [A költészet és a tudomány összefüggéseiről a magyar és a világ-irodalomban általában, közelebbről és részletesen az utóbbi évek erdélyi magyar költészetében.]
- J. L.: Szocialista költészetünk forrásainál. [Cikk, szemelvényekkel.] Korunk 1212—14. p. [Rövid összefoglalás a magyar szocialista és munkás líra erdélyi kezdeteiről: Józsa Béla, Veres Pál, Fodor Balázs, Körvin Sándor, Brassai Viktor, Salamon Ernő működéséről, szemelvényekkel.]
- Jánosházy György: A belső forma közvetítése. Műfordítók gondolai III. [Cikk.] Utunk 4. sz. 6—7. p. [Babits, Szász Károly, Arany János és mások versfordítói nézetéről a sorról-sorra fordítás és a mű-

- vészi hűség kötelező előfeltételéről. — A fenti c. cikksorozat harmadik része.]
- Jánosházy György: Hűség és hűtlenség. Műfordítók gondjai IV. [Cikk.] Utunk 5. sz. 8—9. p. [Kardos László és Vass István megállapításaiból kiindulva a betű szerinti hűséggel szemben az értelem szerinti műfordítói szövegűség álláspontját vallja.]
- Jánosházy György: Úri muri. — A kolozsvári Állami Magyar Színház bemutatója. [Bírálat.] Utunk 42. sz. 8. p. [Részletes bírálat Móricz színművének nagysikerű kolozsvári bemutatójáról, felvételekkel.]
- József Attila. Gedichte. Berlin 1960. [Ism.] Sonntag 1961. 19. sz. 11. p. [Schiller, D. szerkesztésében megjelent kötetéről.]
- József Attila verskötet... [Hír.] Utunk 21. sz. 10. p. [Új József Attila verskötet jelent meg a berlini „Volk und Welt” és a budapesti Corvina közös kiadásában. — Krónika rovatban.]
- Kacsir Mária: A Ludas Matyi Sepsiszentgyörgyön. [Beszámoló.] Utunk 16. sz. 8. p. [Móricz Ludas Matyi-ja a sepsiszentgyörgyi Állami Magyar Színház előadásában.]
- Kacsó István: Kortársi jegyzetek Asztalos, Istvánról. I—II. [Tan.] Korunk 1156—57, 1306—18. p. [Az író életművéről, szocialista irodalomszervező munkájáról; 1175. p.: A „Korunk” és a haladó román írók (M. Sadoveanu, T. Argezi stb.) között szövvődő kapcsolatokról Asztalos István irodalmi jelentkezése időszakában.]
- Kakassy Endre: Eminescu [Mihail] teljes magyar fordítása elé. [Cikk.] Utunk 7. sz. 6. p. [A bukaresti Ifjúsági Kiadónál megjelenő teljes magyar Eminescu fordításkötet alkalmából elemzi az eddigi magyar műfordításokat.]
- Kakassy Endre: Újabb vita Petőfi sírja körül. [Cikk.] Korunk 908—11. p. [Dienes András ez irányú kutatásairól, Nagyrévi György vitacikkéről (Élet és Irodalom 1960. okt. 30. sz.) és a kérdésben kialakult vitáról.]
- Kántor Lajos: Élő Ady-émlékek nyomában. [Cikk.] Új Élet 11. sz. 17. p. [A marosvásárhelyi képes hetilap irodalmi riportja a szilágysági Ady-émlékek kutatásáról. Látogatás a belsőszilági Lompért községben, Ady egykori tanítónője nyilatkozatával.]
- Kardos Tibor: Čestí humanisté a budinská skupina učení společnosti dunajské. (Cseh humanisták és a Dunai Tudós Társaság budai csoportja.) [Tan.] Česká Literatura 306—13. p.
- Kazer, Zs: Holodnője universzitetü. (Hideg egyetemek.) [Cikk.] Jéniszej (Krasznorszszk) 3. sz. 91—6. p. [Zalka Máté 1919-es szibériai tartózkodásáról.]
- Kiss Jenő: Román népballadák. [Cikk.] Igaz Szó I. félév. 339—44. p. [A román és a magyar népballada összehasonlító elemzésével, román népballadaford. — szemelvényvel (A beteg Dojcsin). — Fordítók műhelye rovatban.]
- Klaniczay Tibor: L'humanisme néerlandais et la poésie de la renaissance hongroise. (A németalföldi humanizmus és a magyar reneszánsz költészet.) [Tan.] De Nieuwe Taalgids 302—11. p.
- Klaniczay Tibor: Problem renesansu w literaturze i kulturze węgierskiej. (A reneszánsz probléma a magyar irodalomban és műveltségben.) [Francia ny. rezümével.] [Tan.] Odrodzenie i reformacja w Polsce 175—200. p.
- Kocziány László: Kazinczy Ferenc Válogatott Munkái. [Ism.] Igaz Szó I. félév, 469—17. p. [A bukaresti Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó 1960. évi (Jancsó Elemér szerk.) válogatásáról.]
- Kovács Géza: Márki Sándor aradi kéziratai. [Cikk.] Korunk 709—11. p. [Az aradi városi könyvtár kéziratgyűjteményében talált Márki-hagyaték magyar—román kapcsolattörténeti jellegű kéziratairól; Márki ez irányú történeti és irodalmi munkássága rövid ismertetésével.]
- V. Kovács Sándor: K otázke stredovekej slovenskej svetskej literatúry. (A középkori szlovák világi irodalom kérdéséhez.) [Cikk.] Slovenská Literatura 347—48. p. [A bp-i Egy. Kvt. kódexanyaga alapján.]
- Kuprijanovszkij, R.: Mate Zalka o Furmanove. (Zalka Máté Furmanovról.) [Emlékbeszéd.] Novij Mir 2. sz. 278—280. p. [A MAPP Furmanov-émlékünnepélyén, 1931. III. 15-én elhangzott beszéd szövegének közlése.]
- Látó Anna: A jó ember és a rossz leány. [Cikk.] Utunk 42. sz. 8. p. [A Kolozsvárt bemutatott Móricz-színmű, az „Úri muri” előadásával kapcsolatban a móríci hősök (Rozika, Szakhmáry) jelleméről és az író jellembrázolásáról általában.]
- Lescure, P. de: Nouvelles hongroises. Anthologie des XIXe et XXe siècles. [Ism.] Les Lettres Françaises 902. sz.
- Levik, V.: Poezija Janosa Aranya. (Arany János költészete.) Inostrannaja Literatura 12. sz. 232—34. p. [Válogatott költemények orosz nyelvű kiadásáról. (Izbrannoe. Vál. és szerk. Hidas Antal. Moszkva 1960., Goszlitzdat. 319 p.)]
- Levin, K.: Bülűje godü. (Elmúlt évek.) [Cikk.] Nas Szovremennik 6. sz. 234—240. p. [Visszaemlékezések M. Kolcovra, T. Zozuljra, Novikov-Pribojra és Zalka Mátéra.]
- Literaturnaja kritika — dejsztvennoje oruzsije ideologicseszkoj bor'bü. (Az irodalmi kritika — az ideológiai harc hatékony fegyvere.) Inostrannaja Literatura 6. sz. 210—18. p. [Az MSZMP KB elméleti

- munkaközösségének tézisei (1961); rövidített fordítás.]
- (MAH): Studia Slavica. [Ism.] Slovenska Literatura 508—09. p. [Az 1960. évi kötet ismertetése.]
- Mazurkiewicz, A.: Polska i Polacy w utworach M. Jókai. [Tan.] (Lengyelország és a lengyelek Jókai Mór műveiben.) Przegląd humanistyczny 1960. 6. sz. 145—153. p.
- Mikó Imre: Emlékezés Kriza Jánosra (1811—1875). [Cikk.] Korunk 1358. p. [Kriza születése 150. évfordulója alkalmából. — Krónika rovatban.]
- Molodaja poroszl' (Az ifjú nemzedék.) [Ism.] Inostrannaja Literatura 1. sz. 218—220. p. [Szaboicsi Miklós: A harmadik nemzedék c., az Élet és Irodalom-ban meg. cikkéről.]
- Móricz Zsigmond Rokonok című regénye... [Hír.] Utunk 11. sz. 10. p. [A regény francia (Horay kiadó, Paris) kiadásáról és Maurice Bruzeau-nak a kiadás alkalmából az Europe-ban (1961. febr.—márc. sz.) írt méltatásáról. Krónika rovatban.]
- Murádin László: Írói szótárak. [Szemle-cikk.] Korunk 770—72. p. [A nemzetközi és a magyar irodalomtudomány írói szótáiról. — Említi az MTA Nyelvtud. Bizottság megbízásából készülő Petőfi-, az Irodalomtörténeti Intézet megbízásából készülő József Attila-szótár és a szegedi Juhász Gyula-szótár munkálatait.]
- Neumannova, Zdenka: Mozaika života v literatuře. (Az élet mozaikja az irodalomban.) [Ism.] Literární Noviny 43. sz. [Köszölnyi novelláiról, Szabó Magda: Freskó és Mondják meg Zsófikának c. regényéről, cseh fordításuk kapcsán.]
- Oláh Tibor: A tanítónő — századszor. [Cikk.] Utunk 14. sz. 8. p. [Beszámoló Bródy Sándor színműve századik, ünnepi előadásáról a marosvásárhelyi színházban.]
- Páll Árpád: „Így készültünk...” Az Úri muri próbáin a kolozsvári Állami Magyar Színházban. [Cikk.] Új Élet 19. sz. 15. p. [Móricz-színmű kolozsvári bemutatójának (1961. okt.) előkészületeiről.]
- Pašiaková, J.: Megjegyzés Az ember tragédiája új cseh fordításához. [Cikk.] Irodalmi Szemle 360—61. p. [Az 1893. évi Brábek-féle és az 1958. évi K. Bednár és L. Hradský műfordítás összehasonlító elemzésével.]
- Passuth László: Lettera di Budapest: due lontani incontri con Paul Valéry i Zsigmond Móricz. [Cikk.] Europa Letteraria 12. sz. 136—39. p. [Visszaemlékezés.]
- Pataki Bálint: Egy József Attila-esszéiről. [Szemle-cikk.] Korunk 759—60. p. [Méliusz Józsefnek az új romániai József Attila-kötethez írt előszaváról (József A.: Versek. Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, Bukarest 1960.) — Szemle és bírálat rovatban.]
- Pirnát Antal: Mihály Bucsay, Geschichte des Protestantismus in Ungarn, Stuttgart, Evangelische Verlagswerk 1959. Deutsche Literaturzeitung 119—122. hasáb.
- Polevoj, Borisz: Pevce druzsbü. (A barátság énekese) [Ism.] Izvestija nov. 15. sz. [Hidas Antal: Izbrannüje proizvedenija. M., I—II.]
- Polgár István: Tanulók könyvtára. [Ism.] Igaz Szó II. félév., 154—55. p. [Rövid tájékoztató a bukaresti Ifjúsági Könyvkiadó magyar könyvsorozatában megjelent munkákról, többek között az új Móricz (Légy jó mindhalálig), Mikszáth (A két koldusdiák) és Radnóti (Válogatott Versek) kiadásokról.]
- Popović, A.: Neobjavljeno Zmajevno pismo Janošu Aranju. (Zmaj [Jovanovic, Jovan] ismeretlen levele Arany Jánoshoz.) [Ism. és szövegközlés.] Književnost i Jezik 364—66. p. [Póth István a Vil'Figy VI/4. számában megjelent cikkének ismertetése és a levél újraközlése.]
- Pražák, Richard: E. Kovács—J. Novotný: Mad'ary a my. Z dějin madarsko—československých vztahů. (A magyarok és mi. A magyar—csehszlovák kapcsolatok történetéből.) [Ism.] Slavia 655—68. p.
- Prohić, Kasim: Kategorija pešebnog u estetici. (A különös kategóriája az esztétikában.) [Ism.] Izraz IX. köt. 567—73. p. [Lukács György művének zágrábi kiadásáról (Prolegomena za marksističku estetiku, Zagreb, 1960.)]
- Rákos, Peter: Soubor tří mad'arských povídek. (Három magyar elbeszélés.) [Cikk.] Světová Literatura IV. sz. 140. p. [Bevezetés Füst Milán, Mesterházy Lajos és Thurzó Gábor egy-egy, fordításban közölt elbeszéléséhez.]
- Révész Bertalan: Czine Mihály: Móricz Zsigmond útja a forradalmakig. (Magvető K. Bp. 1960.) [Ism.] Irodalmi Szemle 589—91. p.
- Rosszijanov, Oleg: Geroicseszkoje nacsalo (Hósi kezdet). [Ism.] Inostrannaja Literatura 10. sz. 265—66. p. [A József Farkas szerk. „Mindenki újakra készül. . .” c. szöveggyűjteményről. Bp. Akadémiai Kiadó. 1960.]
- Rosszijanov, Oleg: Poeszti polveka. (Majdnem fél évszázad.) [Ism.] Inostrannaja Literatura 7. sz. 257—59. p. [Hidas Antal: Izbrannüje proizvedenija. I—II. köt. Moszkva 1960. Goszlitzdat. c. munkájáról.]
- Sinkó Ervin: Az Árkadia-pör. (Részlet.) [Cikk.] Hid 739—44. p. [Csokonai és Kazinczy kapcsolatáról. Kazinczynak a Magyar Kurirban megjelent Csokonai-nekrológiájáról.]

- Sinkó Ervin: Batsányi János. [Tan.] Híd 1010—1028. p. [Batsányi helyéről és szerepéről a magyar felvilágosodás irodalmi harcainak történetében.]
- Sóni Pál: A békeharcos Radnóti Miklós. [Tan.] Utunk 6. sz. 8—9. p. [A Tanulók Könyvtára romániai magyar könyvsorozatban kiadott „Radnóti Miklós Válogatott Versei” kötet megjelenése a'kalmából.]
- Štítnický, Ctíbor: Sloboda má meno socializmus. (A szabadságot szocializmusnak hívják.) [Cikk.] Kulturný Život 16—17. sz. [Beszámoló magyarországi utazásáról, Illés Béla, Mesterházy Lajos, Illyés Gyula és Hidas Antal munkásságának ismertetése.]
- Sz. I.: Zentai kiadványok bibliográfiája. [Cikk.] Híd 387—88. p. [A zentai könyvtár bibliográfiai kiadványát ismertető beszámoló említi az intézmény kiadásában megjelent „Zentai Füzetek” című kiadványt, melyben közlik Jovan Djordjević Vahot Imrével és Szigligetivel váltott leveleit. — Krónika rovatban.]
- Szabó György: Un europeu tra tanti bianchi. Carte inedite di Th[omas] Mann, Dezső Kosztolányi, Attila József. [Tan. és szövegközlés.] Europa Letteraria (Roma) 7. sz. 8—14. p. [Réz Pálnak a VilFigy 1959. 3—4. számában megjelent tanulmánya felhasználásával.]
- Szeberényi Lehel: List z Budapešti. (Levél Budapestről.) Kulturný Život 20. sz. [Sarkadi Imre haláláról.]
- Szigeti József: A magyar klasszikusok új sorozatához. [Beszámoló.] Igaz Szó I. félév, 274—90. p. [A bukaresti Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó magyar klasszikusok sorozatában megjelent Katona (Bánk bán) Vörösmarty (Csongor és Tünde), Arany (Toldi) és Madách (Az ember tragédiája) kiadásokról.]
- Szabó Zoltán: Stílusvizsgálat és eszmeiség. [Tan.] Korunk 1013—1020. p. [A magyar irodalmi stílusvizsgálat minőség és elemző módszeréről és a szoképek vizsgálatáról; József Attila és Babits szemelvényekkel.]
- Szász János: Az álarc mögött. [Glossza.] Korunk 1251—52. p. [A szabadvers irodalmi értékelését elemezve vitatja Horváth János idevágó verstani meghatározását (1251. p.) — A cikkíró szerint a szabadvers nem „versálarcban”, hanem legtöbbször „a próza álarcában” jár, de az álarc mögött fellelhető a poézis.]
- Szigeti József: Mikes Kelemen emlékezete. [Cikk.] Utunk 39. sz. 3. p. [Mikes arcképével illusztrált emlékezés, halála kétszázadik évfordulóján.]
- Teyssèdre, B.: Réalisme critique et avantgarde. [Ism.] Les Lettres Nouvelles 16. sz. 144—54. p. [Lukács György: Signification présente du réalisme critique. Paris, 1960. c. kötetéről.]
- Turczel Lajos: Egy népszerű magyarországi íróról. [Cikk.] Irodalmi Szemle 472—75. p. [Szabó Magda regényeiről.]
- Umnjanova, E.: Na puti k socializticseskoj idejnosti. (A szocialista eszmeiség felé vezető úton.) [Ism.] Voproszi Literaturi 2. sz. 151—54. p. [József Farkas: Gondolatok a Tanácsköztársaság irodalmáról. ItK 1961. 3. sz.] c. cikkéről.]
- Vita Zsigmond: Elfelejtett fordítások. [Cikk.] Igaz Szó I. félév, 318—19. p. [Az Orsz. Széchényi Könyvtár „Schiller Magyarországon” bibliográfiájával kapcsolatban Bolyai Farkas elfelejtett Schillerfordításairól.]
- Vita Zsigmond: A Tanulók Könyvtárának új sorozata. [Cikk.] Utunk 34. sz. 2. p. [A romániai magyar „Tanulók Könyvtára” új sorozatáról, többek között a sorozatban megjelent Móricz (Légy jó mindhalálig), Mikszáth (A két koldusdiák), Radnóti (Válogatott versek) és József Attila (Versek) kötetekről.]
- Wurmser, A.: Gens de la famille. [Ism.] Les Lettres Françaises 885. sz. [Móricz Zs. Rokonok c. regényéről.]

Közli:

Bor Kálmán és Kemény G. Gábor

Összehasonlító Irodalomtudományi Konferencia

A Szovjetunió Tudományos Akadémiája Gorkij Világirodalmi Intézetének 1960-ban tartott vitája óta az érdeklődés az összehasonlító irodalomtudományi kutatások iránt a szocialista országokban is megélenkült. Világossá vált, hogy a nemzetközi kapcsolatok, történelmi összefüggések, hatások és kölcsönhatások figyelembevétele, az elvi- elméleti kérdések világ-irodalmi alapon történő általánosítása nélkül az egyes nemzeti irodalmak történetét sem lehet feltárni. A Nemzetközi Összehasonlító Irodalomtudományi Társaság (AILC) múlt évi utrechti kongresszusán résztvevő magyar küldöttségnek módjában volt betekintést nyerni a polgári összehasonlító irodalomtudomány szervezeti életébe is, s az ott szerzett tapasztalatok alapján mindenkiben megerősödött az a meggyőződés, hogy a polgári kutatás sem filozófiai-ideológiai alapjait, sem módszereit tekintve nem lehet követendő példa, hogy szükség van az összehasonlító irodalomtudomány valóban-tudományos, tehát marxista alapvetésére, s hogy e munkát a szocialista országok tudósainak kell elvégezniük.

A Magyar Tudományos Akadémia I. Osztálya és Irodalomtörténeti Intézete ezért kezdeményezte a múlt év végén egy kelet-európai összehasonlító irodalomtudományi tanácskozás összehívását, s mivel kezdeményezése a Szovjetunió és a népi demokráciák tudományosságának egyetértésével találkozott, 1962. október 26-án háromnapos nemzetközi kelet-európai összehasonlító irodalomtudományi konferencia ült össze Budapesten szovjet, bolgár, csehszlovák, lengyel, német, román, valamint jugoszláv tudósok részvételével, a Nemzetközi Társaság európai elnökének, valamint két nyugati vezető tagjának jelenlétében és közreműködésével. A konferencia célja az volt, hogy megvitassa a marxista összehasonlító irodalomtudomány legfontosabb elvi és módszertani kérdéseit, az irodalomtudományi terminológia néhány problémáját, s végül, hogy állást foglaljon egy megirandó kelet-európai összehasonlító irodalomtörténet kérdésében. E cél szerint alakult ki a három tanácskozási nap programja. A délelőtti plenáris üléseken a fő témák referátumai és a referátumok vitái kerültek sorra, délutánoként szekció-ülések következtek, melyeken a konferencia résztvevői kisebb részlettemákat és kutatási beszámolókat mutattak be. Naponta három-három szekció ülésezett, így a szekciókban összesen 57 ún. kiselőadás hangzott el, míg a plénum 8 főreferátumot vitatott meg. A konferencia három hivatalos nyelve a francia, német és az orosz volt.

Az első nap (okt. 26.) plénumának témáját (Az összehasonlító irodalomtudomány időszerű problémái) I. G. Nyeupokojeva (Moszkva) és Sötér István exponálták. A szovjet előadó az összehasonlító irodalomtudomány módszertani kérdéseiről beszélt, a másik főelőadásban a komparatív komplex kutatások elvi kérdései kerültek sorra. A vitában V. M. Zsirmunskij (Leningrád), R. Etiemble (Párizs), Jan Mukařovský (Prága), M. Janion (Varsó), Murányi Kovács Endre és Bóka László vettek részt. A második nap (okt. 27.) plénumának témája az irodalomtudományi terminológia kérdése volt. A referátumokat T. Vianu (Bukarest) és Hans Mayer (Lipcse) tartották, mindketten az előzetes programnak megfelelően az irodalomtudományi szakkifejezések keletkezéséről és változásairól beszéltek. A plenáris ülés előtt mutatta be e napon V. M. Zsirmunskij is az összehasonlító stilsztika problémáiról szóló dolgozatát. Az előadásokat követő élénk vita azt bizonyította, hogy terminológiai kérdésekben a legnehezebb megegyésre jutni. A vitában W. Girnus (Berlin), K. Wyka (Varsó), J. Mukařovský (Prága), R. Schober (Berlin), W. Krauss (Berlin), C. Träger (Berlin), Angyal Endre, Gáldi László, Klaniczay Tibor, Horváth Károly és Vajda György Mihály vettek részt. A harmadik nap (okt. 29.) plenáris ülése foglalkozott végül a kelet-európai összehasonlító irodalomtörténet lehetőségének és szükségességének kérdésével. A három főelőadó, J. Dotanský (Prága), Klaniczay Tibor és Kőpeczi Béla egyaránt pozitívan foglaltak állást a kérdésben, tárgyi szempontokat adva a fontos téma kidolgozásának megindításához, másrészt példákkal illusztrálva a kelet-európai irodalmak egységbe foglalt szemléletének lehetséges voltát. Az első előadás inkább a kérdés általános vonatkozásaival foglalkozott, a második főleg a kelet-európai irodalmak

tipológiai egyezéseit mutatta be, a harmadik a szocialista országok mai irodalmára alkalmazta az összehasonlító szempontokat. A harmadik nap vitájában M. Zmigrodzka (Varsó), V. M. Zsirmunszkij (Leningrád), T. Vianu (Bukarest), W. Girnus (Berlin), Z. Libera (Varsó), P. Dinekov (Szófia), K. Wyka (Varsó), Gáldi László, Dobossy László, Angyal Endre, Barta János, Nagy Péter és Sziklay László vettek részt. A plenáris ülést mindennap más elnök, sorrendben T. Vianu (Bukarest), W. A. P. Smit (Utrecht) és M. P. Alekszejev (Leningrád) vezette.

A fő témákhoz csatlakozva igen gazdag és színes változatossággal bontakozott ki a szekciók programja, húsztudós előadása hangzott el itt elméleti, terminológiai és kelet-európai témakörben. A szekciókban M. Brahmer (Varsó), K. Wyka (Varsó), J. Dolanský (Prága), J. Roussel (Genf), P. Dinekov (Szófia), R. Mortier (Brüsszel), A. Mráz (Pozsony), N. Banašević (Belgrád) és a megbetegedett W. Krauss (Berlin) helyett J. Mukašovský (Prága) elnökölt.

A szekciókban elhangzott előadások közül különösen kiemeljük a távollevő J. Voisine-ét (Lille) az *őnéletrajz* fogalmának kialakulásáról, melyet W. A. P. Smit mutatott be, valamint az ugyancsak távolmaradt E. Winterét (Berlin) Therese von Jakobról, melyet tanítványa, Ulf Lehmann olvasott föl. Rendkívüli érdeklődést keltett M. P. Alekszejev (Leningrád) előadása a tenger és a föld vitájáról az antik, a nyugat-európai és a szláv irodalomban. Sikeres előadással szerepeltek a külföldiek közül N. Banašević (Belgrád), R. Grebeniěková (Prága), P. Dinekov (Szófia), Sz. G. Aresjan (Jereván), M. Brahmer (Varsó), H. Becker (Jéna), K. Wyka (Varsó), Z. Libera (Varsó), J. Mukašovský (Prága), G. Steiner (Berlin), H. Jechova (Olomouc), R. Etiemble (Párizs), Z. Adamova (Prága), M. Zmigrodzka (Varsó), M. Janion (Varsó) — a magyarok közül Szent-Iványi Béla (Berlin) Csapláros István (Varsó), Kardos László, Kardos Tibor, Trenčsényi-Waldapfel Imre, Hadrovics László, Gáldi László, Bán Imre, Halász Előd, Berczik Árpád, Süpek Ottó, Póth István, Rév Márta, Kerényi Grácia, Angyal Endre, Botka Ferenc, Mádl Antal, Csukás István, Lőkös István, Zöldhelyi Zsuzsanna.

A szekciók programján szereplő előadások közül tizenkilencet nyújtottak be az Irodalomtörténeti Intézet tagjai. Az elméleti témakörbe tartozott elsősorban Nyirő Lajos előadása az összehasonlító irodalmi kutatások fellendülésének új körülményeiről, Tarnai Andor a XVI—XVII. századi közép-európai tudománytörténet kérdéseit taglalta az összehasonlító irodalomtörténet szempontjából, Bor Kálmán A Helicon c. komparatista folyóirattal, Vajda György Mihály a magyar komparatizmus történetének vázlatával szerepelt, Rába György a műfordítással mint az összehasonlító irodalomtudomány tárgyával foglalkozott. A régebbi irodalomból vette tárgyát Gerédy Rabán, aki Janus Pannoniust mint közép-európai költőt mutatta be, V. Kovács Sándor az összehasonlító szempont alkalmazásáról beszélt a humanizmus és a Jagellókor kutatásában, Hopp Lajos a barokk és klasszicista levélműfaj kérdéséről jelentett be témát. Az újabb irodalomból merítette témáját Képes Géza (Sevcsenko és Burns), Sziklay László (Az összehasonlító irodalomtörténet problémái a XIX. századi Kelet-Európában), Horváth Károly (A nemzeti eposz kérdése a kelet-európai népeknél a klasszicizmus és a romantika átmenetének korszakában), — Diószegi András Turgenyev Magyarországi hatásáról jelentett be előadást. A modern irodalom körében Sargina Ludmilla az orosz és a magyar szimbolizmust hasonlította össze, Nagy Péter a Szabó Dezsőnél mutatkozó irracionális filozófiai hatásokról adott elő, Béládi Miklós témája a magyar avantgardizmus kérdéseit taglalta, Tóth Dezső a kisregény helyzetéről beszélt nemzetközi vonatkozásban, Illés László a proletkult-korszak problémáit vizsgálta Kelet-Európa irodalmaiban, Bodnár György Hemingway és a mai realista próza problematikájából jelentett be előadást, s végül Szabolcsi Miklós a szocialista líra fejlődésének fő vonalait vizsgálta föl széles nemzetközi vonatkozásban.

A résztvevők egyöntetű véleménye szerint a konferencia komoly sikert ért el, és a záróülés által megszavazott további teendők szerint mintegy új kiindulópontja lett az összehasonlító irodalomtudományi kutatásoknak Kelet-Európában. Felhívta a nyugati komparatisták figyelmét saját elzárkózottságukra, és értékes új kapcsolatokat teremtett a kelet-európai kutatók között, ami majd minden bizonnyal hasznos együttműködésben, fontos közös munkákban fog megmutatkozni.

A konferencia elfogadott egy a szocialista országok akadémiái elé terjesztendő javaslatot az összehasonlító kutatások hathatós pártolása és további fellendítése érdekében.

A konferencia előkészítéséért és lebonyolításáért köszönet illeti az Akadémia I. osztályának titkárságát, az Intézet munkatársai közül pedig elsősorban Bor Kálmánt, az előkészítő bizottság fāradhatatlan titkárárt, továbbá Varga Imrét, a konferencia irodájának vezetőjét, valamint az Intézet számos, kiváló munkát végző adminisztratív és tudományos munkatársát.

V. Gy. M.

A Velencében működő „Fondazione Giorgio Cini” vendégeként részt vettem a velencei városi tanács és az Alapítvány által rendezett IV. nemzetközi előadásorozaton, mely 1962. szeptember 8—30. között zajlott le. A „IV Corso Internazionale d'Alta Cultura” a kortársi irodalom és művészet kérdéseit tárgyalta; előadói olasz, német és spanyol egyetemi tanárok voltak, de felolvasást tartottak írók, kritikusok, festők és rendezők is. Irodalomelméleti vagy irodalomtörténeti kérdésekről *Carlo Bo* („Az olasz regény küzdelme a második világháború után”), *Vittore Branca* („Az olasz elbeszélő-irodalom problémái”), *Eugenio Montale* („Italo Svevőről”), *Ezio Raimondi* („A kortársi irodalomkritika problematikája”), *Ugo Fasolo* („A második világháború utáni új olasz líra”), *Diego Fabbri* („A mai színház problémái”), *Bonaventura Tecchi* („Írói tapasztalatok”), *Luigi Squarzina* („A hatvanas évek ideológus színháza”) és *Diego Valeri* („A költészet Velencében”) beszélt. Filozófiai problémákról *Ugo Spirito* („A jelenkori filozófia irányzatai”), *José Luis L. Aranguren* („A filozófia alkalmazása jelenlegi életünkben és szokásainkban”), *Luigi Pareyson* („Az esztétika problémái ma”), valamint *Arturo C. Jemolo* („Korunk vallásossága: az olaszok”) tartott felolvasást és vitát. Történettudományi kérdésekkel *Ernesto Sestan* („A jelenlegi történetírás a hagyomány és a megújulás között”), a zeneművészet időszerei problémáival pedig *Massimo Mila* („A kortársi zene irányzatai”) és *Luigi Nono* („Az új zenés színház lehetőségei és szükségessége”) foglalkozott. Igen sok szó esett a modern képzőművészetről is: a meghívottak több oldalról közelítették meg az eléggé bonyolult problematikát. *Sergio Bettini* („A művészet jelenléte a kortársi kultúrában”), „A realizmus’ és az ’irrealizmus’ poétikája napjaink művészetében”), *Sir Herbert Read* („A festészet határai”), *Gian Alberto Dell'Acqua* („A szimbolizmus”), *Enzo Rossi* („A jelenkori vallásos művészet problémája”), *Roberto Salvini* („A jelenlegi olasz szobrászat alakjai és irányai”), *Giuseppe Fiocco* („A modern művészetből leszűrhető tapasztalatok”), *Marco Valsecchi* („Dada és Neo-Dada”), *Pietro Zampetti* („Antik és modern művészet”), *Bruno Zevi* („Az ’informale’ korszakának építészete”), *Giuseppe Marchiori* („Az olasz szobrászat Martini után”) *Pierluigi Nervi* („Építő-technika és az építészet kifejező-ereje”), *Anna Maria Brizio* („A perspektíva értelmezései és változásai a Bauhaus művészeinél”), *Umbro Apollonio* („Új alkotói lehetőségek”), *Giuseppe Santomaso* („Festészetem kapcsolatai a ’realissal”), *Cesare Brandi* („Az ’informale’ jelentése”), *Emilio Vedova* („A jelenkori festészet néhány kérdése”) és *Hans Sedlmayr* („A modernizmus modern kritikája”) sok szempontot szolgáltatott a nyugati művészetekben található újabb jelenségek megítéléséhez. A filumművészet kérdéseiről *Enrico Fulchignoni*, a városrendezés és építészet távlatairól pedig *Giuseppe Samonà* beszélt. Ezen kívül látogatást tettünk több műteremben és meghallgathattunk egy lemezekkel illusztrált előadást a konkrét és experimentális zenéről. Mivel a konferencia időszakában zajlott le Velencében a színházi- és filmfesztivál, valamint még nyitva tartott a 31. képzőművészeti Biennale, a kurzus hallgatóinak lehetőségük nyílt a különféle rendezvényeken való részvételre is, ezen kívül megismerkedhettek az Alapítvány munkájával, belső szervezetével. Az előadásokat néhány esetben megbeszélés és vita követte.

A gazdag tematikájú konferencia elsősorban azzal a haszonnal járt, hogy alkalmat adott a legújabb olasz tudományok eredmények és nézetek átfogó megismerésére, mindenekelőtt pedig azoknak a problémáknak az összegyűjtésére, melyek a mai polgári esztétikát foglalkoztatják. A legérdekesebbek azok a megnyilatkozások voltak, melyek a nyugati filozófia válságának okait keresték. Míg a marxizmusról általában meglehetősen elnagyolt és téves nézetek hangzottak el (s ezek arra késztettek, hogy a legnagyobb félreértéseket nyilvános vitában próbáljam korrigálni, mint *Ugo Spirito* római és *José L. Aranguren* madridi filozófia-professzor előadása után), addig a különféle polgári áramlatok defektusainak és krízisének elemzése többször igen alapos és meggyőző volt. Az előadások teljes szövegének birtokában — úgy vélem — hasznos és tanulságos dokumentációval lehet majd szolgálni ennek alapján a nyugati esztétika legfőbb jelenlegi problémáiról. Mindehhez bőséges példatár is rendelkezésre áll: a legújabb irodalmi, képzőművészeti és zenei alkotásokkal volt lehetőségem megismerkedni.

Ami a „Fondazione Giorgio Cini” egyéb munkásságát illeti: a különféle nemzetközi konferenciák rendezésén túl irodalmi, történeti, zenei, nyelvészeti és művészettörténeti intézeteiben főleg Velence város irodalmi, történeti és művészeti dokumentumainak gyűjtésével, rendszerezésével és közzétételével foglalkozik. Gazdagon illusztrált kiadványai — melyek gyakran egy-egy konferencia jegyzőkönyvét tartalmazzák — értékes és színvonalas szakművek. (Az alapítványnak egyébként saját könyvtára, fototéka, nyomdája és rádióállomása van.) Kívánatos lenne, ha a velencei vonatkozású témák kapcsán a jövőben szorosabb együttműködés alakulna ki a magyar irodalomtörténet művelői és a velencei szakemberek között.

Első olaszországi utam alkalmával a konferencián előadó egyetemi tanárok, írók és kritikusok mellett megismertem a római egyetem néhány professzorát, meglátogattam a

római Pirandello-intézetet s lehetőségem nyílt arra is, hogy az élő olasz irodalom kimagasló alakjait felkeressem. Így megismertem *Diego Valerit*, *Eugenio Montalét*, *Aldo Palazzeschit*, *Maria Belloncit*, meglátogattam *Salvatore Quasimodót*, *Giancarlo Vigorellit*, *Domenico Javaronét* s a magyar PEN Club érdemvel kitüntetett két kiváló fordítót, *Umberto Albini* professzort és *Mario De Michelit*.

Az olasz tudományos és irodalmi élet kiválóságaival folytatott beszélgetések alapján úgy vélem, hogy a magyar irodalomtudomány munkáját általában kevésbé ismerik, holott — eddigi eredményeink alapján — igen sok irodalomtörténeti és irodalomelméleti kérdésben lehetne pozitív hatású mondanivalónk. A magyar irodalomtudomány eredményeinek olaszországi megismertetése terén (tudomásom szerint) eddig elszigetelt próbálkozásoknál több nem történt. Ugyanakkor nem tartjuk számon azokat a lehetőségeket sem, melyeket az igen eleven olasz szellemi élet kínál (pl. a nemzetközi jelentőségű irodalmi konferenciákon való fokozottabb részvétel, ösztöndíj-alkalmak, publikációs lehetőségek, stb.). Pedig a kölcsönös együttműködés többféle haszonnal járna: kutatóink alaposabban feltárhatnák a sok évszázados olasz-magyar irodalmi kapcsolatok történetét, elméleti szakembereink részletebben megismerkedhetnének a jelenlegi esztétikai problémákkal, egyúttal kielégíthetnék azt az érdeklődést is, mely a korszerű marxista irodalomtudomány iránt az olasz tudományos és irodalmi körökben tapasztalható. Rövid tanulmányutam csak megerősítette bennem azt a meggyőződést, ami egyébként a nálunk járt olasz szakemberek véleményéből is tükröződik: hogy ti. Intézetünknek az eddiginél sokkal nagyobb mértékben kellene résztvennie a nemzetközi tudományos életben.

Sz. Gy.

Intézeti hírek

(1962. augusztus 1. — október 31.)

Az Összehasonlító Irodalomtörténeti Konferencia előkészítő bizottsága a Konferencia hazai meghívottjai számára a Konferencia előkészítéseként szeptember 17-én ankétot rendezett Intézetünkben az összehasonlító irodalomtörténet nemzetközi és hazai helyzetéről és feladatairól. A vita alapjául az Intézet munkatársai által készített alábbi három referátum szolgált: *Nyirő Lajos*: „Az összehasonlító irodalomtörténet néhány elvi kérdése”, *Vajda György Mihály*: „A magyar összehasonlító irodalomtudomány történetének vázlata” és *Sziklay László*: „A kelet-európai összehasonlító irodalomtörténet-írás néhány elvi kérdése”. A vitában részt vett *Angyal Endre*, *Bán Imre*, *Bor Kálmán*, *Gáldi László*, *Halász Előd*, *Hopp Lajos*, *Horváth Károly*, *Kéry László*, *Klaniczay Tibor*, *V. Kovács Sándor*, *Köpeczi Béla*, *Mádl Antal*, *Martinkó András*, *Sötér István*, *Szili József*. Az ankétról részletes beszámolót közöl a Világirodalmi Figyelő 1962. évi 4. száma.

*

Fónyi Gézané Intézetünk tudományos munkatársa szeptember 11.—október 1 között a Szovjetunióban járt tanulmányúton, s a moszkvai és a leningrádi kéziratárakban és könyvtárakban Révai József lappangó, ismeretlen írásai után kutatott.

*

A Művészettörténeti Dokumentációs Központ I. Módszertani Konferenciájának első napján, október 4-én *Klaniczay Tibor* igaz-

gatóhelyettes „A stílustörténeti analitikus vizsgálat” címmel tartott előadást, a második napon, október 5-én pedig *Szabolcsi Miklós* osztályvezető felkért hozzászólóként vett részt a modern művészet kutatásának módszertani problémáival foglalkozó előadás vitájában.

*

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság fennállásának 50. évfordulója és *Móricz Zsigmond* halálának 20. évfordulója alkalmából október 5—6—7-én jubiláris vándorgyűlést rendezett Debrecenben, melyen az Intézet számos munkatársa is részt vett. Az Alföld c. folyóirat vitájában az Intézet tagjai közül *K. Nagy Magda*, *Béldi Miklós*, *Czine Mihály* és *Szabolcsi Miklós* szólalt fel. A vándorgyűlés második napján *Nagy Péter* tartott vitaindító előadást *Szabó Dezsőről*, a vitában pedig *Czine Mihály* és *Vezér Erzsébet* vett részt.

*

Október 10-én meglátogatta Intézetünket *A. Gyementyeva* hazánkban tartózkodó szovjet íródelegáció vezetője, a Voproszi Lityeraturi c. folyóirat szerkesztőségének tagja és megbeszélést tartott az Intézet vezetőségével, a XX. századi valamint az Irodalomelméleti Osztály munkatársaival.

*

Intézetünk munkatársai közül a Magyar Írók Szövetségének delegációjával *Tóth Dezső* kandidátus szeptember 20.—október 11 kö-

zött Lengyelországban, *Diószegi András* tud. munkatárs pedig október 27—november 6 között Romániában tartózkodott.

*

A magyar—német kulturális egyezmény keretében *Illés László* tudományos munkatársunk augusztus 15-től október 14-ig a Német Demokratikus Köztársaságban tartózkodott a Weimari Köztársaságban tevékenykedett magyar baloldali írók munkásságának feltárása céljából levéltári és könyvtári kutatómunkát végzett.

*

Az Association Internationale de Littérature Comparée vezetőségének tagjai: *W. A. P. Smit* elnök, *M. Brahmmer* alelnök, *N. Banašević*, *R. Mortier* és *J. Rousset* az elnökség tagjai, akik október 26—29 között részt vettek az Összehasonlító Irodalomtörténeti Konferencián, október 29-én este baráti beszélgetést folytattak Intézetünk vezetőivel, megismerkedtek az Intézet munkájával, szervezetével, kiadványaival.

*

Dr. Jon Pervain és *dr. Jancsó Elemér* kolozsvári egyetemi tanárok, akik mint a Román Tudományos Akadémia küldöttei részt vettek az Összehasonlító Irodalomtörténeti Konfe-

rencián, október 30-án meglátogatták Intézetünk Bibliográfiai Osztályát.

*

Dr. Henrik Becker jeni professzor október 31-én meglátogatta intézetünket s a régi magyar irodalom szakembereivel megvitatta Balassiról készülő tanulmányát.

*

A Bibliotheque d'Humanisme et Renaissance (Genf), a humanizmus-kutatás legtekintélyesebb nemzetközi folyóirata ezentúl a magyarországi szakirodalmat is közölni fogja bibliográfiai rovatában. Az 1960—61. évek anyaga, amelyet az Intézet megbízásából *V. Kovács Sándor* tud. munkatárs állított össze, már meg is jelent a folyóirat 1962. évi XXIV. kötetében.

*

Az utóbbi három hónapban az Intézet kiadványainak sorában megjelent: Régi Magyar Költők Tára, XVII. század, 2. kötet, (Pécseli Király Imre, Miskolczi Csulyak István és Nyéki Vörös Mátyás versei); Sajtó alá rendezte: *Jenei Ferenc, Klaniczay Tibor, Kovács József és Stoll Béla*; Tanulmányok Petőfiről. (Irodalomtörténeti Könyvtár, 9. k.) Szerkesztette *Pándi Pál* és *Tóth Dezső*; „Mindenki újakra készül . . .” Az 1918/19-es forradalmak irodalma. II. köt. (Szöveggyűjtemény). Szerkesztette *József Farkas*.

Az Árpádházi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. — Teleki László válogatott munkái. — R. Várkonyi Ágnes: Thaly Kálmán és történetírása. — Kiss József: Tűzek. — Takács Imre: Móra igazgató úr. — Radnóti Miklós: Eclogák. — Kárpáti Aurél: Tegnaptól máig. — Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1959. — Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica. (Boronkai Iván, Somogyi Sándor, Hopp Lajos, Harsányi Zoltán, Kőhegyi Mihály, Ferenczi László, Pók Lajos, Bertényi Iván, Klaniczay Tibor)	676
Magyar irodalomtörténet külföldön 1961	682

Az Intézet életéből

Összehasonlító Irodalomtudományi Konferencia	688
Szabó György olaszországi tanulmányútja	690
Intézeti hírek (1962. augusztus 1. — október 31.)	691

СОДЕРЖАНИЕ

<i>M. Sabolychi</i> : Том «Попрошайка Красоты»	549
<i>A. Тамаш</i> : Атила Йожеф и поэты «Ньюгата» (Запада)	564
<i>Ф. Киш</i> : «Ночь окраины»	580
<i>Габор Толнаи</i> : Миклош Радноти	593

Краткие совещания

Зборник материалов

<i>Ч. Чаподи</i> : Неизданные письма Зрини	639
--	-----

Обзор

Йожеф Туроци-Тростлер: Венгерская литература — мировая литература (<i>И. Бан</i>)	658
Тибор Кланицай—Йожеф Саудер—Миклош Сабольчи: Малая венгерская история литературы (<i>А. Вебер</i>)	662
Йожеф Саудер: На пути романтики (<i>К. Хорват</i>)	665
Избранные сочинения Даниела Бержени (<i>В. Юлов</i>)	669
Избранные сочинения Яноша Эрдели (<i>И. Т. Эрдели</i>)	671
Полное собрание стихов Яноша Арань (<i>М. Надь</i>)	674

Из жизни Института

A kiadvány előfizethető vagy példányonként megvásárolható:
 az Akadémiai Kiadónál, Budapest V., Alkotmány u. 21.
 telefon: 111—010, MNB számlaszám: 46
 csekkbefizetési számla szám: 05.915,111-46
 az Akadémiai Könyvesboltban, Budapest V., Váci u. 22.
 telefon: 185—612
 a Posta Központi Hírlap Irodá-nál, Budapest V., József nádor tér 1.
 telefon: 180—850
 Csekk számla: egyéni 61.066, közületi 61.066
 (Példányonként megvásárolható a Posta nagyobb árusítóhelyein is)

Ára: 8,— Ft

Előfizetés egy évre: 42,— Ft

INHALT

M. Szabolcsi: Der Band Bettler der Schönheit	549
A. Tamási: Attila József und die Dichter der Nyugat	564
F. Kiss: Nacht in der Vorstadt	580
G. Totnai: Miklós Radnóti	593

Kleinere Mitteilungen

Dokumentation

Cs. Csapodi: Unveröffentlichte Briefe von Zrinyi	639
--	-----

Rundschau

József Túróczi-Trostler: Ungarische Literatur — Weltliteratur (I. Bán)	658
Tibor Klaniczay—József Szauder—Miklós Szabolcsi: Kleine Ungarische Literaturgeschichte (A. Wéber)	662
József Szauder: Auf dem Wege der Romantik (K. Horváth)	665
Ausgewählte Werke von Dániel Berzsenyi (V. Julow)	669
Ausgewählte Werke von János Erdélyi (I. Erdélyi T.)	671
Sämtliche Gedichte von János Arany (M. Nagy)	674

Aus dem Leben des Instituts

Az IRODALOMTÖRTÉNETI KÖNYVTÁR

(Szerkeszti: Sötér István) legújabb (9.) kötete:

TANULMÁNYOK PETŐFIRŐL

(Szerkesztette: Pándi Pál és Tóth Dezső)

Akadémiai Kiadó Budapest 1962. 509 l. 70,— Ft

A közelmúltban megjelent tanulmánykötet írásai a Petőfi-életműnek eddig elhanyagolt területeit derítik fel. A tanulmánykötetben a következő dolgozatok láttak napvilágot:

Dienes András: A fiatal katona

Tőrő Györgyi: Petőfi anyagi helyzete

Kiss József: Petőfi az egykorú hazai német nyelvű sajtóban

Pándi Pál: Petőfi hazafias és politikai lírájának kezdetei

Martinkó András: A humor Petőfi prózájában

Tóth Dezső: A hóhér kötele

Hegedűs András: Petőfi és a győri „Hazánk”

Imre Lajos: A műfaj kérdései Petőfi 1848–49-es lírájában

Gáldi László: Jegyzetek Petőfi jambikus versformáiról